

**УНИВЕРЗИТЕТ У КРАГУЈЕВЦУ
ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ**

Олгица Несторовић

**СТРАНЕ ДИРЕКТНЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ
КАО ФАКТОР ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА
ПРИВРЕДЕ СРБИЈЕ**

- ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА -

Крагујевац, 2015. година

Ментор:

**др Ненад Станишић, доцент,
Економски факултет, Крагујевац**

Чланови комисије:

**др Биљана Јовановић Гавриловић, редовни
професор, Економски факултет, Београд**

**др Гордана Миловановић, ванредни професор,
Економски факултет, Крагујевац**

Датум одбране: _____

ИДЕНТИФИКАЦИОНА СТРАНИЦА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

I. Аутор
Име и презиме: Олгица Несторовић
Датум и место рођења: 24.02.1971. год., Крушевац, Република Србија
Садашње запослење: руководилац комерцијалног сектора у ЈКП "Крушевац" у Крушевцу
II. Докторска дисертација
Наслов: Стране директне инвестиције као фактор одрживог развоја привреде Србије
Број страница: x +215
Број табела: 36
Број графикана: 31
Број слика: 13
Број библиографских података: 257
Установа и место где је рад израђен: Економски факултет, Универзитет у Крагујевцу
Научна област (УДК): 339.727.22 (497.11)
Ментор: др Ненад Станишић, доцент, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу
III. Оцена и одбрана
Датум пријаве теме: 12.06.2013. године
Број одлуке и датум прихватања докторске дисертације:
Комисија за оцену подобности теме и кандидата: <ol style="list-style-type: none"> 1. др Ненад Станишић, доцент, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу 2. др Биљана Јовановић Гавриловић, редовни професор, Економски факултет Универзитета у Београду 3. др Гордана Миловановић, ванредни професор, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу
Комисија за оцену докторске дисертације: <ol style="list-style-type: none"> 1. 2. 3.
Комисија за одбрану докторске дисертације: <ol style="list-style-type: none"> 1. 2. 3.
Датум одбране дисертације:

САДРЖАЈ

СТРАНЕ ДИРЕКТНЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ КАО ФАКТОР ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ПРИВРЕДЕ СРБИЈЕ

УВОД.....	1
-----------	---

Први део

I ОПШТА РАЗМАТРАЊА О СТРАНИМ ДИРЕКТНИМ ИНВЕСТИЦИЈАМА И ОДРЖИВОМ РАЗВОЈУ.....

1. Стране директне инвестиције као облик међународног кретања капитала.....	5
1.1. Појам страних директних инвестиција.....	5
1.2. Облици страних директних инвестиција.....	8
1.3. Мотиви кретања страних директних инвестиција.....	12
1.4. Обим, динамика, регионална и секторска усмереност страних директних инвестиција.....	18
1.5. "Spillover" ефекат страних директних инвестиција.....	25
2. Концепт одрживог развоја	28
2.1. Појам одрживог развоја	28
2.2. Еволуција схватања о одрживом развоју.....	31
2.3. Савремена перцепција одрживог развоја	33
3. Стране директне инвестиције у Србији	38
3.1. Осврт на страна улагања у Србији до 2000. године	38
3.2. Обим и карактеристике страних директних инвестиција у Србији после 2000. године.....	42
3.2.1. Динамика прилива страних директних инвестиција.....	42
3.2.2. Ефекти приватизације у Србији.....	45
3.2.3. Секторска структура страних директних инвестиција	48
3.2.4. Најзначајнији страни инвеститори у Србији.....	51

Други део

II ДОПРИНОС СТРАНИХ ДИРЕКТНИХ ИНВЕСТИЦИЈА ОДРЖИВОСТИ ПРИВРЕДНОГ РАЗВОЈА.....

1. Утицај страних директних инвестиција на одрживи развој.....	54
1.1. Утицај страних директних инвестиција на економску димензију одрживог развоја	54
1.2. Утицај страних директних инвестиција на социјалну димензију одрживог развоја	80
1.3. Утицај страних директних инвестиција на еколошку димензију одрживог развоја	97
2. Одрживост привредног развоја Србије	108
2.1. Кретање значајнијих економских параметара.....	108
2.1.1. Бруто домаћи производ	109

2.1.2. Инфлација.....	110
2.1.3. Спољнотрговински дефицит	111
2.1.4. Конкурентност Србије.....	115
2.1.5. Структурне реформе и одрживи развој.....	126
2.1.6. Незапосленост и стопа сиромаштва у Србији	130
2.2. Основне поставке Националне стратегије одрживог развоја Републике Србије.....	137

Трећи део

III КРЕИРАЊЕ И ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА НОВОГ МОДЕЛА ПРИВЛАЧЕЊА СТРАНИХ ДИРЕКТНИХ ИНВЕСТИЦИЈА У ФУНКЦИЈИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА.....	150
1. Основне поставке новог модела економског развоја Србије.....	150
1.1. Основни циљеви динамичког привредног раста у Србији	153
1.2. Основне компоненте стратегије „Европа 2020“	158
2. Привлачење страних директних инвестиција у циљу обезбеђивања одрживог развоја националне привреде.....	163
2.1. Значај побољшања инвестиционе климе и унапређење институционалног оквира за привлачење страних директних инвестиција	163
2.2. Преглед подстицајних мера за привлачење страних директних инвестиција у транзиционим економијама.....	172
2.3. Побољшање квалитета људских ресурса – знање и иновативност као предуслов привлачења страних директних инвестиција.....	173
3. Примери „добре праксе“ у привлачењу страних директних инвестиција и њихов утицај на одрживи развој	180
4. Предлог “новог модела” привлачења страних директних инвестиција у функцији одрживог развоја.....	185
Закључак	194
Скраћенице	201
Литература.....	203

СТРАНЕ ДИРЕКТНЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ КАО ФАКТОР ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ПРИВРЕДЕ СРБИЈЕ

Апстракт

У савременом глобалном окружењу, раст и функционисање једне националне привреде у великој мери зависи од веза и односа које она успоставља са остатком света. Садржај и интензитет тих односа све више, поред трговине, обележавају инвестициони токови који обезбеђују интернационализацију и уклапање у динамику светског тржишта.

Одрживи развој спаја бригу за живи свет и животну средину са економским и социјалним изазовима који стоје пред сваким друштвом, државом и човечанством као целином. Појам одрживог развоја се доводи у везу са заштитом животне средине, планирањем друштвеног развоја, еколошким, економским и политичким питањима.

Предмет научног истраживања у овом раду је анализа утицаја страних директних инвестиција на привредни раст, тј. начин на који стране директне инвестиције доприносе одрживом развоју. Од посебног интереса је питање у којој мери стране директне инвестиције представљају важан чинилац одрживог развоја привреде Србије.

Стране директне инвестиције поред остваривања потенцијално великих ефеката на стопу привредног раста земље домаћина кроз различите канале (преко утицаја на квалитет и квантитет формирања капитала, трансфера технологије, подизања нивоа развоја хуманог капитала, проширивања трговинских могућности), остварују утицај и на квалитет животне средине, са одређеним импликацијама на дугорочну одрживост привредног раста и могућност остваривања одрживог развоја.

Имајући у виду могућност испољавања различитих ефеката на привредни развој, као и специфичности транзиционог процеса, држава Србија би требало да спроводи активну политику привлачења страног капитала, која би пре свега требала да се базира на стварању привлачног инвестиционог амбијента, а не на новчаним подстицајима.

У раду је представљен и емпиријски модел који је анализирао утицај СДИ на привредни раст у земљама у транзицији. Резултати сугеришу да не постоји статистички значајна веза између прилива СДИ и стопе економског раста, као и да привредни раст у претходном периоду не представља основни мотив привлачења страног капитала у земљама у транзицији. Да би прилив страних директних инвестиција имао позитивне ефекте на економски раст треба водити рачуна пре свега о структури страних директних инвестиција. Уколико ове инвестиције одлазе у терцијарни сектор оне имају негативан ефекат и не одражавају се на ефикасност. С друге стране, учешће страних директних инвестиција у секундарном сектору, повећава утицај на привредни раст и утиче на продуктивност.

Кључне речи: *стране директне инвестиције, одрживи развој, конкуренција, заштита животне средине, друштвени развој*

FOREIGN DIRECT INVESTMENT AS A FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SERBIAN ECONOMY

Abstract

In today's global environment, the growth and functioning of a national economy is largely dependent on the connections and relationships that it establishes with the rest of the world. The content and intensity of these relationships more, in addition to trade, investment flows marked that provide internationalization and integration into the dynamics of the world market.

Sustainable development combines concern for wildlife and the environment with economic and social challenges facing every society, state and mankind as a whole. The concept of sustainable development has been associated with environmental protection, social development planning, environmental, economic and political issues.

Subject of scientific research is to analyze the impact of FDI on economic growth, ie. how foreign direct investment contribute to sustainable development. Discussed the question of the extent to which foreign direct investment is an important factor for sustainable economic development of Serbia.

Foreign direct investment in addition to making a potentially large impact on the economic growth of the host country through various channels (through the impact on the quality and quantity of capital formation, technology transfer, increase the level of development of human capital, expanding trade opportunities), exercise influence on the quality of the environment, with certain implications for the long-term sustainability of economic growth and the possibility of achieving sustainable development.

Bearing in mind the possibility of manifestation of different effects on economic development, as well as the specifics of the transition process, the state of Serbia should implement an active policy of attracting foreign capital, which would primarily have to be based on the creation of an attractive investment environment, and not on financial incentives.

This paper presents the empirical model that analyzed the impact of FDI on economic growth in transition countries. The results suggest that there is no statistically significant relationship between FDI inflows and economic growth rates, and economic growth in the previous period does not constitute the principal motive of attracting foreign capital in the countries in transition. In order inflow of foreign direct investment had a positive effect on economic growth should be taken primarily on the structure of foreign direct investment. If these investments go to the tertiary sector they have a negative effect and does not reflect the efficiency. On the other hand, the share of foreign direct investment in the secondary sector, increases the impact on economic growth and affects productivity.

Keywords: *foreign direct investment, sustainable development, competition, environment, social development*

Увод

Утицај растуће глобалне међуповезаности на економије савремених држава је јасно изражен и видан. Све земље у транзицији, у које спада и Србија, теже остваривању стабилног, дугорочног привредног раста који ће се заснивати на повећању инвестиција, побољшању технолошке базе и повећању конкурентности њихових производа на међународном тржишту. У остваривању тог циља, стране директне инвестиције могу играти битну улогу. Наиме, оне могу доприносити процесу транзиције директно, кроз прилив капитала, и индиректно, кроз трансфер технологије, кроз стварање нових продајних канала за домаћа предузећа и кроз јачање конкуренције и процеса реструктурирања у домаћој привреди.

Могућности остваривања визије одрживог развоја на почетку новог миленијума су знатно умањене највећим делом захваљујући начину на који се управља актуелним процесом глобализације. Иако основни покретачи овог процеса – глобализација трговине, производње и финансија, нуде нове могућности за извоз еколошки подобних технологија, смањење отпада и побољшање стања у домену животне средине, ипак непостојање координиране акције између институција које подржавају процес глобализације и еколошки интересних група и даље представља препреку за ефективно коришћење позитивних страна глобализације у сврхе одрживог развоја.

Главни политички изазов на почетку XXI века огледа се у проналажењу начина за остваривање боље координације између институција које су надлежне за промоцију привредног раста и оних које се баве еколошким последицама економских активности. Будући да одрживи развој позива на интеграцију еколошких питања у процес доношења одлука у подручјима као што су индустрија, пољопривреда, трговина, енергетика и финансије, једино кроз такву интеграцију у све секторске политике могуће је обезбедити сигурне еколошке добитке. С тога, од виталног је значаја разумевање природе односа између глобализације и модела коришћења природних ресурса: он није директан, већ посредно обликован политикама, институцијама и процесима на локалном, регионалном и глобалном нивоу.

Предмет научног истраживања у овом раду је начин на који стране директне инвестиције доприносе привредном тј. одрживом развоју. Основни циљ рада је анализа утицаја страних директних инвестиција на одрживи развој транзиционих земаља, а пре свега Србије.

Одрживи развој спаја бригу за живи свет и животну средину са друштвеним и еколошким изазовима који стоје пред сваким друштвом, државом и човечанством као целином. Појам одрживог развоја се доводи у везу са заштитом животне средине, планирањем друштвеног развоја, еколошким, економским и политичким питањима. Концепт одрживог развоја представља нову развојну парадигму, нову стратегију и филозофију друштвеног развоја. Концепт одрживог развоја представља највећи изазов 21. века. Свет се данас налази у ситуацији коју карактерише екстремно сиромаштво, економска нестабилност, друштвене неједнакости и деградација животне средине и они представљају проблеме који се могу решавати само сарадњом на глобалном нивоу.

Сходно дефинисаном предмету и циљу истраживања а применом адекватног скупа методолошких поступака и техника карактеристичних за истраживања у области друштвених наука, па и економији, биће тестиране следеће научне хипотезе:

Хипотеза 1. *Стране директне инвестиције представљају веома значајан фактор који утиче на одрживи развој и то на све три његове компоненте: економску, еколошку и социјалну.*

Стране директне инвестиције играју значајну улогу у остваривању стабилног, дугорочног привредног раста који ће се заснивати на повећању инвестиција, побољшању технолошке основе и повећању конкурентности на међународном плану.

Оне уводе савремену, еколошки оправдану технологију у земљу домаћина директно, инвестирањем у оснивање афилијација или продајом технологије домаћим произвођачима и потрошачима. Такође, оне могу генерисати и еколошки корисне технолошке „spillover“ ефекте, али и допринети повећању економске ефикасности, динамизирањем конкуренције на тржишту земаља домаћина.

Хипотеза 2. *Стране директне инвестиције у Србији после 2000. године нису дале адекватне резултате, зато што се прилив страних директних инвестиција остваривао углавном кроз процес приватизације.*

У периоду после 2000. године готово 60% нето прилива од страних директних инвестиција у Србији је било по основу приватизације. Србија има врло скромно учешће у укупном приливу страних директних инвестиција у свету, и оно се креће од 0,12% до 0,31%, тако да чак и у 2006. години када је Србија остварила рекордан прилив страних директних инвестиција преваходно продајом „Мобтел-а“, то је било мање од прилива страних директних инвестиција у Бугарској, Румунији и Мађарској.

Структура страних директних инвестиција је још увек неповољна. Највећи део страних директних инвестиција се до сада слио у финансијски сектор, послове са некретнинама, трговину и друге пословне услуге, али је њихов ефекат на повећање индустријске производње, запослености и извоза, за сада релативно ограничен.

Хипотеза 3. *Привредни развој после 2000. године није био одржив, будући да је Национална стратегија одрживог развоја донета тек 2008. године, када је глобална економска криза већ почела.*

Влада Републике Србије је тек 2008. године, усвојила Националну стратегију одрживог развоја. Она дефинише одрживи развој као циљно – оријентисан, дугорочан, континуиран, свеобухватан и синергетски процес који утиче на све аспекте живота (економски, еколошки, социјални и институционални) и то на свим нивоима. Дугорочни концепт одрживог развоја подразумева стални економски раст, али такав који осим економске ефикасности и технолошког напретка, већег учешћа чистијих технологија и иновативности целог друштва и друштвено одговорног пословања, обезбеђује и смањење сиромаштва, дугорочно боље коришћење ресурса итд. Један од главних циљева одрживог развоја је отварање нових радних места и смањење стопе незапослености. Међутим, у условима светске економске кризе која је захватила и нашу земљу, ефекти овако дефинисане Стратегије су изостали.

Хипотеза 4. *Стране директне инвестиције нису оствариле значајнији позитиван утицај на одрживи привредни развој Србије.*

Прилив страних директних инвестиција је позитиван за домаћу привреду, али треба истаћи да се до сада углавном радило о преузимању домаћих предузећа, а знатно

мање о увозу нове технологије и „greenfield“ инвестицијама, тако да су стварни очекивани ефекти изостали. Имајући у виду да је преовлађујући део прилива страних директних инвестиција остварен кроз приватизацију, није се могао ни очекивати њихов снажнији утицај на привредни раст и извоз. Страни инвеститори су били заинтересовани за преузимање предузећа у примарној преради (челик, метали и неетали, цемент итд.), као и за инвестирање у трговину, банкарство и осигурање и друге делатности у терцијарном сектору.

Упркос значајном приливу страних директних инвестиција, реални привредни раст је имао осцилирајућу динамику, што значи да се још увек остварује релативно ниско учешће извоза робе и услуга у бруто домаћем производу које би допринело значајнијем привредном расту.

Хипотеза 5. *Стране директне инвестиције могу да дају значајан допринос остваривању одрживог развоја ако се национална стратегија одрживог развоја формулише имајући у виду институционалне аранжмане који постоје на регионалном и глобалном нивоу, уз оптимално улагање у људске ресурсе.*

Код опредељивања циљева националне стратегије одрживог развоја малих, отворених, европских економија, обично се има у виду равнотежа три кључна фактора: одржив економски и технолошки развој, социјална равнотежа и заштита животне средине уз рационално располагање природним ресурсима. Да би ти циљеви били остварени, институционални аранжмани на локалном и државном нивоу треба да буду усклађени са институцијама на регионалном и глобалном нивоу.

Данашњој Републици Србији је неопходан одрживи привредни развој који је заснован на порасту кључних економских показатеља попут: раста БДП-а, запослености, спољно-трговинске размене, конкурентности и извоза, инвестиција, стандарда грађана, уз смањење економског оптерећења по основу спољног дуга, као и остваривање трајне макроекономске стабилности, бољег квалитета живота, еколошког стања и општег благостања друштва.

Докторска дисертација “Стране директне инвестиције као фактор одрживог развоја привреде Србије”, се састоји из три дела повезаних у јединствену целину.

У првом делу докторске дисертације под називом “**Општа разматрања о страним директним инвестицијама и одрживом развоју**”, најпре се појмовно одређује сам појам страних директних инвестиција, облици и мотиви кретања страних директних инвестиција као облика међународног кретања капитала, а потом и обим, динамика, регионална и секторска усмереност страних директних инвестиција. Стране директне инвестиције представљају један од најважнијих инструмената посредством којих једна национална економија подстиче производњу, увоз *know-how-a*, раст запослености, развој инфраструктуре, смањење сиромаштва итд. Стране директне инвестиције су посебно значајан извор страних средстава за земље у транзицији због инвестиционог пакета, који садржи поред капитала и технологију, маркетиншка и менаџерска знања и искуства, везе и приступе тржиштима и финансијским институцијама.

У овом делу је такође дефинисан концепт одрживог развоја. Одрживи развој, као комплексан концепт, се заснива на принципима који би истовремено били заједнички за више области – економску, социјалну и еколошку.

У првом делу докторске дисертације, говори се и о страним директним инвестицијама у нашој земљи пре 2000. год. и након тог периода. У периоду после

2000. год. забележен је значајнији прилив страних директних инвестиција, а посебна пажња је посвећена динамици прилива страних директних инвестиција, као и њеној секторској структури.

У другом делу докторске дисертације **“Допринос страних директних инвестиција одрживости привредног развоја ”** анализира се утицај страних директних инвестиција на остваривање одрживог развоја једне националне економије. У том смислу, говори се о томе како се стране директне инвестиције односе на економску димензију одрживог развоја и то посебно на привредни раст, промене у структури привреде, као и на ефикасност коришћења фактора производње.

У овом делу је представљен и емпиријски модел који је анализирао утицај СДИ на привредни раст у земљама у транзицији. Резултати сугеришу да не постоји статистички значајна веза између прилива СДИ и стопе економског раста, као и да привредни раст у претходном периоду не представља основни мотив привлачења страног капитала у земљама у транзицији. Да би прилив страних директних инвестиција имао позитивне ефекте на економски раст треба водити рачуна пре свега о структури страних директних инвестиција. Веће учешће страних директних инвестиција у секундарном сектору, повећава утицај на привредни раст и утиче на продуктивност.

У овом делу се разматра и како стране директне инвестиције утичу на социјалну димензију одрживог развоја, посебно на запосленост, неједнакост у расподели дохотка као и на сиромаштво и социјалну укљученост. На крају, разматрани су и ефекти страних директних инвестиција на еколошку димензију одрживог развоја тј. на коришћење природних ресурса и на животну средину.

Влада Републике Србије је 2008. године усвојила Националну стратегију одрживог развоја. Циљ ове стратегије је био да доведе до равнотеже три кључна фактора, односно три стуба одрживог развоја: одрживог економског раста и привредног и технолошког развоја, одрживог развоја друштва на бази социјалне равнотеже, заштите животне средине уз рационално располагање природним ресурсима, спајајући их у једну целину подржану одговарајућим институционалним оквиром.

У трећем делу докторске дисертације **„Креирање и имплементација новог модела привлачења страних директних инвестиција у функцији одрживог развоја“**, дефинисане су мере и подстицаји који би требало да допринесу одрживом моделу привредног раста привреде Србије, у циљу привлачења страних директних инвестиција, а такође су анализирани и позитивни примери и искуства појединих високо развијених земаља у свету, као и у земљама у транзицији. Економска стабилност и економски развој су темељне претпоставке демократизације и друштвеног просперитета Србије. Приоритет треба дати активној улози институција државе у стварању услова за убрзани привредни развој, стварању повољног инвестиционог амбијента, заштити стандарда становништва кроз запошљавање и очување постојећих радних места, као и социјалној солидарности.

Први део

I Општа разматрања о страним директним инвестицијама и одрживом развоју

1. Стране директне инвестиције као облик међународног кретања капитала

1.1. Појам страних директних инвестиција

Стране директне инвестиције (СДИ) представљају облик међународног кретања капитала, али пре њиховог дефинисања, потребно је упознати се са терминима економских трансакција и међународних економских трансакција.

Економска трансакција је размена вредности у којој долази до промене власништва одређене робе, услуга или финансијских потраживања. Ако се та размена остварује између резидената различитих земаља, у питању је међународна економска трансакција.¹

Једна национална привреда остварује спољнотрговинске односе преко следећих врста трансакција:

- извоза и увоза робе и услуга,
- извоза и увоза капитала и новца,
- једностраних трансфера.²

При увозу и извозу робе и услуга долази до истовременог преноса финансијских средстава у супротном смеру, и овде је реч о међународним плаћањима. У случају једностраних трансфера имамо пренос робе, услуга, капитала и новца из једне земље у другу, али иза тога не следи никакав обратан ток средстава. У том смислу, међународно финансирање у ужем смислу обухвата увоз и извоз капитала и новца и продају робе и услуга на кредит, а у ширем смислу укључује и међународне једностране трансфере. Може се закључити да под међународним финансирањем подразумевају послови финансирања код којих је присутан елемент иностраности.

Међународно кретање капитала је трансфер реалних и финансијских средстава између субјеката различитих земаља, са контра трансфером одложеним за одређени период, а ради остваривања економских и политичких интереса учесника у том трансферу.³

Три главна облика међународног кретања капитала су:

- 1) међународно кретање зајмовног капитала,
- 2) портфолио инвестиције, и
- 3) директне инвестиције у иностранству.⁴

---

¹ Ковач, О., (1994) Платни биланс и међународне финансије, Београд CESMECON стр. 54.

² Јовановић Гавриловић, П., (1986) Међународно пословно финансирање, стр. 12.

³ Унковић, М., (1980) Међународно кретање капитала и положај Југославије, Београд, Научна књига стр. 11.

⁴ Ковач, О., оп.цит., стр. 274.

Под *страним директним инвестицијама* подразумевамо улагања која су резултат коришћења иностране акумулације у циљу инвестиционог улагања у домаћа предузећа у реалном и финансијском, односно банкарском сектору.

У литератури запажамо различите начине дефинисања страних директних инвестиција. „Стране директне инвестиције, по Киндлебергеру, представљају директно инвестирање у предузеће у иностранству у циљу стицања трајне контроле над производњом, трговином и финансијама предузећа у које се улаже“.⁵

Стране директне инвестиције у савременој развојној етапи преузимају функцију кључног развојног фактора, и уз трговину, постају основни механизам глобализације светске привреде, односно пословања предузећа.

У условима све веће интеграције и међузависности, уз све оштрије критеријуме конкурентности, предузећима се намеће потреба да нађу канале који ће им обезбедити приступ тржиштима, како инпута тако и аутпута, тако да су стране директне инвестиције биле идеално решење.

Путем директних инвестиција у иностранству, предузећа размештају своје производне системе и остале пословне функције у глобалним размерама, настојећи да обезбеде најповољније снабдевање сировинама, енергијом и радном снагом, с једне стране, и најпрофитабилнији пласман својих производа или услуга, уз присуство на свим важнијим тржиштима, с друге стране. На основу такве глобализације свог пословања и методама интернализације одређених односа предузећа могу оптимално да искористе своје предности у технологији, економији обима и стечена искуства у другим пословним функцијама.⁶

Основни циљ који земље у транзицији желе да остваре јесте постизање стабилног, дугорочног привредног раста који ће се заснивати на повећању инвестиција, побољшању технолошке базе ових земаља и повећању конкурентности њихових производа на међународном тржишту. У остварењу тог циља стране директне инвестиције могу имати значајну улогу. Оне могу доприносити процесу транзиције *директно*, кроз прилив капитала и *индиректно*, кроз трансфер технологије, менаџерског, производног и организационог know-how-a, кроз стварање нових продајних канала за домаћа предузећа и кроз јачање конкуренције и процеса реструктурирања у домаћој привреди.

Стране директне инвестиције утичу на економски раст и привредни развој на два начина: *квантитативно* и *квалитативно*. Квантитативно, када ставимо у однос стране директне инвестиције са кључним економским индикаторима, као што су: бруто домаћи производ, извоз, домаће капиталне инвестиције и др. Квалитативно, транснационалне компаније (ТНК), као носиоци СДИ активности садрже у себи основне методе економске активности – инвестиције, финансијске токове, трговину робом и услугама, трансфер технологије.

У почетном периоду процеса транзиције, СДИ су највећим делом одлазиле у постојеће капацитете ових земаља, тиме омогућавајући бољу употребу расположивих ресурса и раст продуктивности. У другој фази спровођења транзиције, након исцрпљивања постојећих резерви (привођење крају процеса приватизације), дугорочни

⁵ Јовановић Гавриловић, П., (2004) Међународно пословно финансирање, Београд, Економски факултет, стр.100.

⁶ Видас Бубања, М., (2008) Методе и детерминанте страних директних инвестиција, Институт економских наука, Београд, стр. 18.

привредни раст се може остварити кроз “*greenfield*” инвестиције, тако да се земље у транзицији све више оријентишу на њихово привлачење.

Кључну карактеристику прилива иностраног инвестиционог капитала у облику страних директних инвестиција, чини куповина домаћих предузећа и банака, или што је у нашој земљи ређи случај, изградња потпуно нових производних капацитета у реалном сектору привреде.

Постоје бројни фактори који утичу на прилив страних директних инвестиција:⁷

- *Величина тржишта и перспективе раста.* Величина тржишта је један од најважнијих покретача прилива страних директних инвестиција, посебно хоризонталних СДИ. Регионална трговинска интеграција, као у случају ЕУ, може привући више хоризонталних СДИ из остатка света ширењем домаћег тржишта. На овај начин се економија обима производње усмерава ка домаћем тржишту као замена за извоз.
- *Природни и људски ресурси.* Постојање ретких или конкурентних фактора производње, било да су то сировине, квалификована радна снага или полупроизводи, подстиче прилив СДИ.
- *Физичка, финансијска и технолошка инфраструктура,* заједно са људским капиталом, спада у шири сет националних фактора који позитивно делују на прилив СДИ.
- *Институционални и регулаторни оквири економске политике.* Бирографија и административна пракса, удружени са корупцијом, повећавају трошкове и обесхрабрују прилив СДИ.
- *Отвореност за међународну трговину заједно са приступом и растојањем иностраних тржишта,* су важни фактори који посебно привлаче извозно оријентисане (вертикалне СДИ). Да би производња могла да се укључи у међународни ланац стварања вредности, потребни су слободни и трошковно ефикасни токови полупроизвода у оба правца. Значај ових фактора потиче од чињенице да вертикалне СДИ показују тенденцију концентрације на тржишта која су ближа земљи инвестирања. То потврђују примери јапанских СДИ у југоисточној Азији, инвестиције из САД у Мексику, и СДИ из ЕУ у земљама централне и источне Европе.
- *Заштита инвестиција и њихова промоција.* Задовољавајућа заштита инвестиције, као што је транспарентна и конзистентна примена процедура разрешавања спорова, представља вид минималних захтева за СДИ. Многе државе су отишле и даље у настојању да подстакну прилив СДИ тако што су развиле специјалне стимулативне шеме, као што је ослобођење од пореза и други финансијски подстицаји, који утичу на стопу нето профита.

Привлачење страних директних инвестиција данас није једноставан задатак многих влада, напротив врло је тежак и захтеван. Владе земаља у транзицији се просто утркују у условима и инфраструктури која ће бити привлачна страним инвеститорима, што не изненађује, будући да су тенденције прилива СДИ све слабије.

Глобални прилив СДИ је опао за 18 одсто, односно на 1,35 билиона \$ у 2012. Опоравак ће трајати дуже него што се очекивало, углавном због глобалне економске крхкости и политичке неизвесности. Када инвеститори поврате поверење на неки средњорочни период, очекује се да токови достигну ниво од \$ 1.6 билиона у 2014. и 1,8 билиона долара у 2015. У 2012. - по први пут - економије у развоју апсорбују више

⁷ Р., Ковачевић, (2004) Утицај страних директних инвестиција на привредни раст - искуства земаља Европске Уније, Међународни проблеми - Београд, стр. 7.

СДИ од развијених земаља, које чине 52 одсто глобалних токова СДИ. То је делимично због тога што се највећи пад страних директних инвестиција догодио у развијеним земљама које сада чине само 42 одсто глобалних токова.⁸

Развој привреде генерише готово трећину глобалних одлива СДИ, настављајући и даље са том тенденцијом. Приливи готовине из развијених земаља су пали на ниво близу минимума у 2009. Неизвесна економска ситуација довела је до ситуације да транснационалне корпорације (ТНК) у развијеним земљама одрже своје пословање на досадашњем нивоу или да се ослободи страних средстава, уместо да покрену већа. У 2012., 22 од 38 развијених земаља су доживеле смањење одлива СДИ, што је довело до 23 % укупног пада. Скоро једна трећина глобалног прилива од прихода по основу страних директних инвестиција је задржана у економијама домаћина, а две трећине је враћено (представља у просеку 3,4 одсто текућег рачуна плаћања). Учешће нераспоређене добити је највише у земљама у развоју, где око 40 одсто прилива прихода представља важан извор финансирање.

Африка је имала повећање од 5% прилива страних директних инвестиција достигавши 50 милијарди долара. Овај раст је био вођен делом СДИ у екстрактивне индустрије, али и у улагање у потрошачки оријентисане индустријске гране и услуге. Прилив СДИ азијских земаља је опао за 7%, на \$ 407 милијарди долара. Вођени међурегионалним наставком реструктурирања, сиромашне земље попут Камбоџе, Мијанмара и Вијетнама су светле тачке за радно - интензивне СДИ. У Латинској Америци и Карибима прилив СДИ је смањен за 2 одсто, тј. на \$ 244 милијарди долара због пада у Централној Америци и на Карибима. СДИ су у порасту у структурно слаби економијама. Прилив СДИ у развијеним привредама је у паду. У развијеним земљама, прилив страних директних инвестиција је драстично опао, са 32 одсто, на \$ 561 милијарди - ниво последњи пут виђен пре скоро 10 година. Транзиционе економије бележе релативно мали пад.

Националне инвестиционе политике су све више усмерена ка новим развојним стратегијама, у смислу привлачења страних директних инвестиција као средства за јачање производних капацитета и одрживог развоја.

1.2. Облици страних директних инвестиција

Стране директне инвестиције се могу сврстати, најшире посматрано у три облика:

- Хоризонталне,
- Вертикалне,
- Мешовите.

Хоризонталне СДИ настају када компанија лоцира производњу истог производа или групе повезаних производа у више погона у различитим земљама. Ти нови погони могу настати на један од следећих начина: оснивањем сасвим новог погона („*greenfield*“ инвестиција), куповином контролног пакета акција (aquisition) стране фирме која производи исти производ, или спајањем (merger) са страном компанијом у истој производној групацији.

Основни циљ *хоризонталних страних директних инвестиција* је домаће тржиште. Приликом оваквог вида инвестирања ТНК увећавају фабрике које већ постоје у земљи домаћина. Овај вид страних директних инвестиција је замена за извоз.

Вертикалне СДИ настају када компанија поједине операције у ланцу производње и маркетинга једног производа лоцира по погонима у различитим земљама. Задатак

⁸ World Investment Report, (WIR), 2013

вертикалних страних директних инвестиција је интернационализација ланаца производње унутар ТНК. Лоцирање различитих фаза вертикалне производње у различите земље мотивисано је коришћењем компаративних предности земаља за сваку фазу производње (на бази трошкова рада, расположивости ресурса, и др.). Главни циљ производње у овом случају није локално тржиште већ извоз производа на тржиште земље порекла СДИ или светско тржиште.

Мешовите стране директне инвестиције обухватају инвестиције које нису чисто хоризонталне нити вертикалне. Оне обухватају спој међународних различитих активности која смањује ризик, али која не генеришу видљиву позитивну синергију на страни трошкова или приноса. Менаџмент компаније је снажно мотивисан да смањи специфичан ризик своје компаније. Међутим, одлука о инвестирању у иностранству често је мотивисана комбинацијом више фактора. На пример, дата локација може имати предности како због конкурентних трошкова тако и због великог домаћег тржишта.

Колики је значај СДИ у земљи домаћину видећемо из следећег: СДИ на том простору доноси интегрисани пакет материјалних и нематеријалних ресурса (капитал, технологија, менаџмент, маркетинг, организациона знања, обука радне снаге...) који овако интегрисани представљају стимуланс економском развоју. Инвестициони пакет, с једне стране допуњава расположиве домаће факторе производње и креира услове за нову запосленост и рад, и стимулише с друге стране раст земље домаћина преко трансфера технологије, обуке радне снаге, успостављања веза са осталим делом локалне привреде и отварања путева домаћим произвођачима према светском тржишту. Мора се доћи до нивоа да пораст националне конкурентности односно производи који се истичу у домаћој привреди могу се појавити на светском тржишту и тако утичу на конкурентност на светском тржишту.⁹

Указујући на економску важност СДИ, није изненађујуће да све земље данас желе да их привуку и да учине да њихове економске политике буду што либералније за инвеститоре. Промене у владиним политикама које се односе на СДИ потврђују тренд према либерализацији, заштити и промоцији СДИ. Већина нових мера које су користиле земље у развоју или транзицији смањиле су секторска ограничења за улазак странаца и либерализовале операције у индустријама раније затвореним за стране улагаче. Примећујемо да су међу њима: петролеум, енергија, аеродроми, телекомуникација, туризам, банкарство и осигурање, трговина на мало и фармацевтска индустрија. Друга ограничења, која се односе на власништво земље или стварне имовине, такође су либерализована, као и питање запослености странаца. У неким земљама званичне гаранције на заштиту интелектуалних својинских права су појачане. Неки подстицаји овим режимима били су промењени и рационализовани док додатни подстицаји – углавном порески – били су понуђени да промовишу улагање у приоритетне индустрије и делатности. У већини случајева, ове мере су биле продужетак промена које су већ раније биле предузете.

Бројне земље, такође су суштински промениле своје СДИ режиме да би их учинили што атрактивнијим: Индија, Руска Федерација, Словенија, Судан и Тајланд. Такође се Исламска Република Иран отворила после толико година рестриктивне политике у вези са СДИ.

⁹ Видас Бубања, М., оп. цит., стр. 316.

Неке од земаља су увеле нове подстицајне циљеве, практично, истраживање и развој и инвестирање у неразвијене регионе. Већина нових фискалних мера се односила на опште пореске режиме.

Битан елемент који води ка усмеравању међународног пословања условљен је и актуелним технолошким променама. Економске последице оваквих кретања су огромне – оне се огледају кроз јачање нових, напредних индустрија, на бази високих технологија, и њихово јасно раздвајање од старих, традиционалних грана, првенствено, преко стопе профитабилности. Водеће светске компаније већ данас остварују већи профит од продаје робе из ових група у поређењу са традиционалним гранама. Управо из ових разлога, процес хоризонталног повезивања, међу компанијама из ових индустрија је доста изражен.

Грађење економске узајамне условљености сопствене економије са светом је основа просперитета, што је показало и искуство појединих земаља из групе најперспективнијих земаља, примера ради – Швајцарска, Сингапур, Јужна Кореја, Тајван или Јапан. Свима је заједничка карактеристика да су релативно мале земље, без посебних ресурса, али са стручно оспособљеним кадровима који су се амбициозно укључили у токове глобалне утакмице. Они су такође и доказ да се само новцем не може решити али да се свим силама мора радити како би се створио новац. То на неки начин доводи и до закључка да основу савремене глобалне економије не чине традиционални ресурси, посебно не природни, већ да је кључни фактор успеха умерен ка тржишту. Данас се јасно истиче да ако имате тржиште имаћете и производњу.

Савремена М&А пракса представља адекватан одговор данашњих предузећа на конкретне услове у окружењу. Савремене М&А активности се могу посматрати у три основна модалитета, која се јављају као:

- Припајање или интеграција (*merger*),
- Преузимање (*acquisition, takeover*),
- Специфична куповина или откуп (*leverage buyouts*).

Сва три модалитета М&А се у пословном смислу међусобно разликују углавном са техничког (оперативног), аспекта имајући пре свега у виду структуру финансијских трансакција које се дешавају при њиховој реализацији.¹⁰

Припајање (merger) подразумева случај када се две компаније спајају ради стварања нове фирме, у највећем броју случајева, путем обједињавања или повезивања њихових интереса.

Преузимање (acquisition, takeover), се јавља када једна компанија уложи средства или купи другу компанију, или делове компаније тако да се јавља као нови власник или контролна компанија. Врло често се преузимање јавља када долази до напуштања неких активности или програма па једна фирма једноставно прода другој тај део посла у који друга фирма жели да уђе или са њом прошири своје (слично) пословање.

Куповина (buyouts) је у суштини форма преузимања односно аквизиције друге фирме или огранка, тј. дела фирме који прелази у posed и на располагање нових власника. Последњих година многи овакви послови су добили форму тзв. специфичних куповина или *Leveraged buyout (LBO)*. У оваквим пословима обично једно или више лица купује компанију, или један његов део из спољних извора односно позајмљених средстава, користећи или дајући активу тј. имовину компаније коју су купили као покриће или гаранцију отплате дуга. Преузети дуг се отплаћује било из прихода компаније, било продајом њене имовине или издавањем њених акција, што зависи од

¹⁰ Јовић, М., (2002) Међународни маркетинг, Институт економских наука, Београд, стр. 103.

пословне ситуације у времену које следи. С обзиром на више могућности које стоје на располагању купцима, LBO може да значи да су купци уверени у тржишну перспективу купљене фирме.

Уколико се инвеститор определи да своју СДИ активност реализује тзв. "grenfield" операцијом, тј. подизањем потпуно новог погона на страном тржишту, преостали приступи су:¹¹

1. Куповина већинског пакета гласачког потенцијала друге компаније (*majority acquisition*), која се може остварити једнократним преузимањем више од половине постојећих акција друге компаније, или постепеним преузимањем више од половине постојећих акција друге компаније,
2. Куповине којом се добија само мањинско учешће у другој компанији (*minority acquisition*); купац у том случају не добија потпуну контролу над другом компанијом, али остварује одређено учешће у доношењу одлука у њеном пословању,
3. Заједничка улагања су подухвати у којима најмање два партнера стварају нови ентитет, који заједнички контролишу. Тај нови ентитет може да има индустријски и комерцијални циљ, и може бити формиран за ограничени временски период.

Спајање две компаније представља фузију два једнака партнера, мада се у пракси веома тешко повлачи линија између тзв. преузимања односно куповине већинског пакета акција. Спајање је обично специфичан случај, кад обе компаније желе да се удруже и чине то приближно по једнаким условима.

Постоје такође, *хоризонтална спајања предузећа* или компанија, када се повезују компаније из истог сектора, и *вертикална спајања*, када се повезују компаније из различитих вертикалних фаза ланаца и формирају вредности, обезбеђујући монополску позицију тако креираном субјекту, који остварује значајне трошковне предности (набављају инпуте по знатно нижим ценама).

Акције куповине и спајања компанија су заправо најатрактивнији метод инвестирања средстава у иностранство за оне компаније које желе да консолидују, заштите и унапреде своју глобалну конкурентску позицију. Оне продају поједине делове компаније који излазе изван њихове главне делатности које чине њену тзв. базу конкурентност. С друге стране, компанија купује специфичне предности других компанија у виду техничких знања, марки производа, развијених мрежа снабдевања и дистрибуције, и сл. Дакле, предности које може одмах да употреби како би довела до бољег опслуживања својих глобалних купаца, ширења тржишних позиција, повећања остварених профита као и унапређење своје базне конкурентности ефикаснијим упошљавањем и искоришћавањем укупне међународне мреже корпорације.

Очекује се да ће стратегија глобализације, бити подстрек таласу куповина и спајања компанија у будућности. Све више компанија ће куповати већ формирана локална имена "марке", да би преко њих пласирале своје глобалне производе, или ће преузети стране фирме да би стекле контролу над локалном дистрибутивном мрежом. Међутим, не треба занемаривати чињеницу да је у основи сваке куповине или спајања компанија остварење основних економских циљева, као што су: економија обима, синергија и рационализација индустрија с прекомерним капацитетима.

¹¹ Исто, стр. 41.

1.3. Мотиви кретања страних директних инвестиција

Да би се разумеле стране директне инвестиције, потребно је најпре разумети основне мотивације које подстичу предузеће да инвестира у иностранству радије него да извози. Пре него што се изврши класификација мотива страних директних инвеститора, размотриће се теоријски приступ мотивација које су у основи страних директних инвестиција.

Много је теоријских радова који разматрају питање страних директних инвестиција, а главна истраживања о мотивацијама које су у основи СДИ-а развили J.Dunning, S.Hymer i R. Vernon.¹² Економисти верују да су стране директне инвестиције важан елемент економског развоја у свим земљама, а посебно у земљама у развоју. Да би се привукле стране директне инвестиције, према Hymer –у, неопходно је испунити два предуслова:

- ❖ „страна предузећа морају поседовати одређене предности које им омогућавају да таква инвестиција буде одржива,
- ❖ тржиште ових предности треба бити несавршено“.¹³

Saves разматра напоре појединих земаља које су оне учиниле у привлачењу страних директних инвестиција како би допринеле потенцијалним позитивним ефектима на њихову економију. Мотивисаност за привлачењем страних директних инвестиција се огледа у повећању продуктивности, трансферу технологије, управљачким вештинама, „know-how“, као и смањивању незапослености и поспешивању отварања нових тржишта. Borensztein подржава ове идеје, разматрајући стране директне инвестиције као начин достизања технолошких „*spillover-a*“, са снажнијим доприносом економском расту него оствареним националним инвестицијама. Важност трансфера технологије је истакао и Findlay, који верује да СДИ воде до „*spillove-ra*“ напредних технологија локалних фирми.¹⁴

С друге стране, Hanson¹⁵ сматра да су позитивни ефекти које остварују стране директне инвестиције веома мале, а неки сматрају да би већина ефеката које оне остварују негативна. Поједини аутори сматрају да постоје позитивни ефекти, али не и конзистентна веза између СДИ и економског раста. Потенцијални позитивни или негативни ефекти на економију могу да зависе од сектора у који се инвестира, па се тако може посматрати и мотивисаност у одређене секторе, односно присуство на појединим тржиштима.

Robert Mundell¹⁶ је покушао да објасни СДИ кроз модел међународне трговине, али ни његов модел није успео објаснити међународну производњу кроз СДИ јер укључене стране инвестиције су биле портфолио инвестиције или краткорочне инвестиције.

Мотиви кретања страних директних инвестиција су различити, па тако можемо разликовати и неколико теорија страних директних инвестиција, које се могу класификовати према следећим приступима:

¹² Denisia, V., (2010) Foreign Direct Investment Theories: An overview of the Main FDI Theories, Academy of Economic Studies, Bucharest str. 104

¹³ Kindleberger, C.P. (1969): „American Business Abroad“, The International Executive 11, p.11-12

¹⁴ Denisia, V., op.cit.,str. 105

¹⁵ Hanson, G., (2001) “Should Countries Promote Foreign Direct Investment”?, G-24 Discussion Papers 9, United Nations Conference on Trade and Development

¹⁶ Mundell, R. A., (1957) “ International Trade nad Factor Mobility”, American Economic Review, vol. 47

1. Vernon-ова теорија производног циклуса

Ова теорија је развијена од аутора Vernon-а,¹⁷ коришћена да објасни одређене облике страних директних инвестиција извршених од америчких компанија у Западној Европи након Другог светског рата у производној индустрији. Према њему, постоје четири етапе у производном циклусу: иновација, раст, зрелост и опадање. Према Vernon-у, у првој етапи америчке транснационалне компаније стварају нове иновативне производе за локалну потрошњу и извозе вишак ради опслуживања страних тржишта. Тада произвођачи имају предност због поседовања нових технологија. Они ће стандардизовати производ али појавиће се компаније које ће га копирати, (нпр. европска предузећа). Из тог разлога америчке компаније су реализовале производна постројења на локалним тржиштима како би одржале своје тржишно учешће. Иако је теорија успела објаснити одређене облике инвестиција у Западној Европи направљених од америчких компанија између 1950. и 1970., постоје подручја где Американци нису поседовали технолошку предност, а стране директне инвестиције су биле присутне током тог периода.

2. Теорија девизних курсева на несавршеним тржиштима капитала

Ово је друга теорија која покушава да објасни СДИ. Девизни ризик је био анализиран из перспективе међународне трговине. У јединој емпиријској анализи утицаја неизвесности на СДИ направљеној до сада, Itagaki и Cushman¹⁸ су анализирали пораст реалног девизног курса који је подстакнут приливом страних директних инвестиција учињен од САД-а, док је апрецијација стране валуте смањила америчке СДИ. Ипак, теорија ризика валутне стопе не може објаснити истовремено стране директне инвестиције између земаља са различитим валутама.

3. Теорија интернализације (тржишне несавршености)

Ова теорија покушава да објасни раст транснационалних компанија и њихову мотивацију за достизањем страних директних инвестиција. Развијена је од аутора Buckley-а и Casson-а¹⁹ који показују да транснационалне компаније организују своје унутрашње активности како би развиле посебне предности, које ће се касније искористити. Затим Hennart 1982. год. развија идеју интернализације развијајући моделе између два типа интеграције: вертикалне и хоризонталне. Теорија је покренута од Coase-а 1937. године у националном контексту и Нумег-а у међународном контексту. У својој докторској дисертацији, Нумег је идентификовао две главне детерминанте СДИ:

- уклањање конкуренције, и
- предности које нека предузећа поседују у одређеној активности.

Теорију интернализације је сматрао врло значајном и Dunning, који ју је користио у еклектичној теорији, али такође тврди да она објашњава само део СДИ токова. Нумег је аутор идеје посебних предности предузећа и показује да се СДИ предузимају само ако су користи од искоришћавања посебних предности предузећа

¹⁷ Vernon, R., (1966), „International investment and international trade in the product cycle“, Quarterly Journal of Economics 80, p.p. 190-207

¹⁸ Cushman, D.O. (1985): „ Real Exchange Rate Risk, Expectations and the Level of Direct Investment“, in Review of Economics and Statistics, 67

¹⁹ Buckley, P.J., and Casson, M.C. (1976), „The Future of the Multinational Enterprise“, Hones&Meier, London

веће од релативних трошкова пословања у иностранству (информативни трошкови, третман Влада, валутни ризик итд.)

4. Еклектична парадигма - Dunning²⁰

Еклектична теорија је мешавина три различите теорије страних директних инвестиција (O-L-I), које су мотивисане појединим условима пословања.

1) „O“ за власничке (ownership) предности:

Односе се на нематеријалну имовину, која је у власништву компаније и може бити трансферисана унутар транснационалних компанија уз ниске трошкове, доводећи или до већих прихода или до смањених трошкова. Такође, за успешан улазак на страном тржиште компанија мора имати власничке способности или посебне погодности компаније како би надмашила оперативне трошкове на страном тржишту. Коришћење ових предности води до веће граничне профитабилности или нижих граничних трошкова него код других конкурената. Можемо разликовати предности монопола: технологију и знање те економије великих димензија (већи приступ финансијском капиталу, економије обима...)

2) „L“ за локацију:

Локацијске предности различитих земаља су клучни чиниоци који одређују ко ће постати земља домаћин за активности транснационалних корпорација:

Посебне предности сваке земље можемо поделити у три категорије:

- економске користи (квантитативни и квалитативни чиниоци производње, трошкови транспорта, телекомуникације, величина тржишта итд)
- политичке предности (уобичајене и посебне Владине политике)
- социјалне предности (удаљеност између земље инвеститора и земље домаћина, културна различитост, однос према странцима итд.)

3) „I“ за интернализацију:

Трећа карактеристика еклектичне парадигме нуди оквир за одређивање различитих начина на које ће компанија искористити своју снагу од продаје добара и услуга кроз различите споразуме који могу бити потписани међу компанијама. Ако су користи од прекограничне тржишне интернализације веће, више предузећа ће желети учествовати у страниој производњи, радије него у пружању овог права под лиценцама, франшизама итд.

Наведени параметри су различити од компаније до компаније и питање је у којој мери подржавају економске, социјалне и политичке карактеристике земље домаћина.

Мотиви за улагање средстава путем М&А модалитета се налазе у потреби за прилагођавањем условима међународног окружења. Постоје и други разлози међу којима су:²¹

- Потреба за унапређењем пословања,
- Могућност остваривања већег профита,

²⁰ <http://phungznoi.wordpress.com/2013/12/22/httpwww-investmentsandincome-cominvestmentsoli-paradigm-html/> [pristup 8.10.2014.]

²¹ Јовић, М., (2002) Међународни маркетинг, Институт економских наука, Београд стр. 104.

- Политичка клима и трендови дерегулације у многим пословима на међународном нивоу.

Стране директне инвестиције несумњиво, доприносе техничко-технолошком напретку, тако да је и то додатни мотив.

Генерално узевши, мотиви СДИ се деле на:

- субјективне,
- стратешке,
- економске.

Субјективни мотиви пословања у иностранству се деле на четири категорије:

2. Позив из иностранства са високог и угледног места може бити мотив за пословни ангажман,
3. Инвестирање у иностранству због страха од губитка тржишта,
4. Праћење других компанија на подручјима која су атрактивна и привлачна,
5. Притисак конкуренције на домаћем тржишту може бити мотив за инвестирање на тржишту конкурената.²²

Стратешки мотиви, који ТНК подстичу на одлучивање о пословању у иностранству, могу се поделити у четири групације према којој се разликују четири типа међународне производње и то:

1. производња ради обезбеђења ресурса (natural resource seekers),
2. производња ради обезбеђења тржишта (market seekers),
3. производња ради остварења веће ефикасности (efficiency seekers)
4. производња за стицање стратешких ресурса или способности (strategic asset or capability seekers).

У књизи „Multinational Enterprises and Global Economy“ Dunning објашњава сваки наведени тип међународне производње.²³

Производња ради обезбеђивања ресурса

Мотив инвестирања у иностранство је обезбеђивања ресурса по нижој цени него што би то било могуће у матичној земљи. Филијале обично остварују производњу извозе у матичну земљу (најчешће је то развијена индустријска земља) ради побољшања конкурентске способности фирме инвеститора на тржиштима која опслужује, а на основу јефтинијих инпута. Три врсте ресурса могу да буду мотив за предузимање страних директних инвестиција:

- физички ресурси – сировине, минерали, прољопривредни производи. Инвестиције ради обезбеђења природних сировина обично предузимају компаније из примарног или индустријског сектора развијених земаља или земаља у развоју да би обезбедиле јефтин и сигуран извор за снабдевање инпута са чију прераду поседују комплементарне капацитете. За те инвестиције је карактеристично да се у иницијалној фази подразумевају значајни издаци фирме инвеститора;
- јефтина неквалификована или полуквалификована радна снага. Инвеститор је обично компанија из индустријског или сервисног сектора, која у земљи

²² Kovač, O., op.cit., str.283

²³ Dunning, J., (1992) Multinational Enterprises and the Global Economy“(Addison-Wesley Publishing Company) str.57-65

богатој јефтином радном снагом лоцира производњу радно интензивних полупроизвода или финалних производа;

- технолошка, менаџерска, маркетинг и организациона знања. Стране директне инвестиције мотивисане обезбеђењем те врсте софистицираних ресурса предузимају се обично у форми стратешких алијанси или других неимовинских (non – equity) форми сарадње и везује се за технолошки интензивне индустријске гране.

После достизања виших развојних и технолошких нивоа значај појединих ресурса се мења – опада важност примарних сировина (осим за одређене секторе - нафта, алуминијум, бакар итд.), чији пандан постају нови материјали, или јефтина радна снага.

Производња ради обезбеђивања тржишта

Инвестиције мотивисане задржавањем постојећих или освајањем нових тржишта обично су усмерене у земље чија су тржишта опслуживана извозом до тренутка када је земља домаћин увела одређена трговинска ограничења, најчешће у виду царинских баријера. Мотив новоформиране афилијације јесте само опслуживање локалног тржишта, и евентуално, тржишта суседних земаља.

Када се говори о тржишту као варијабли СДИ обично се издвајају две његове карактеристике, које пресудно утичу на одлуку о инвестицији, а то су величина и стопа раста тржишта потенцијалне земље домаћина. Међутим, када се говори о тржишту као мотиву за страну производњу, могуће је издвојити следеће четири међународно тржишно оријентисане производње:

- када главни снабдевачи или купци оснују две своје афилијације на неком тржишту неопходно је да се у томе следе ради одржања посла;
- због производа који захтевају прилагођавање локалним укусима и потребама, неопходно је остварити близак контакт са тржиштем и добро упознати локалну културу, обичаје и навике;
- када је опслуживање локалног тржишта из ближе лоцираног капацитета исплативије него када се опслужује из даљине;
- мотив који посебно постаје значајан у условима глобалне производње и маркетинг стратегије ТНК јесте потреба да остваре своје физичко присуство на свим тржиштима на којима су присутни и њихови главни конкуренти.

За тржишну мотивацију су примарни ограничавајући механизми које одређена земља уводи за своје тржиште као царинске и нецаринске баријере. У регионално интегрисаним тржиштима тај тип међународне производње је веома чест, с обзиром на то да афилијација која је лоцирана у једној земљи чланице региона служи за опслуживање региона као целине.

Производња ради остварења веће ефикасности

Када је већа ефикасност мотив предузимања СДИ значи да је у питању потреба за рационализацијом структуре већ постојећих афилијација на такав начин да ТНК може остварити предности заједничког управљања географски дислоцираним капацитетима. Те предности заједничког управљања углавном су везане за остварење економије обима и економске разноврсности, као и за диверзификацију ризика. Концентрацијом производње на ограниченом броју локација, а за опслуживање већег

броја тржишта. ТНК која је оријентисана на већу ефикасност жели да искористи следеће предности:

- расположивост различитих производних фактора на различитим локацијама,
- разлике у култури, институционалним условима, економским системима и политикама, и
- структури тржишта између различитих земаља.

Тржишта морају да буду развијена и отворена да би дошло до међународне производње мотивисане већом рационалношћу и ефикасношћу. Обично се разликују два типа међународне производње оријентисане на већу ефикасност:

1. Под првим типом се подразумева лоцирање радно интензивних активности из ланца вредности у земљама у развоју (ЗУР), а технолошки интензивних у развијеним земљама. Циљ је коришћење природних разлика које постоје између појединих земаља у расположивости фактора производње,
2. Под другим типом се подразумева лоцирање афилијација у земљама сличног нивоа развијености и дохотка, а примарним мотивом искоришћења економије обима, економије разноврсности и разлике у потрошачким укусима и капацитетима за снабдевање које постоје између одабраних земаља домаћина.

Производња за стицање стратешких ресурса или способности

Тај тип инвестиција се најчешће остварује кроз механизам куповине активе постојеће фирме, обично конкурента. Мотив није да се искористе трошковне и маркетиншке предности које одређена компанија поседује, већ да се удруже заједнички потенцијали и предности ради остварења дугорочног стратешког циља, а то је стална или све већа међународна конкурентност или елиминација, удруженим снагама преосталих конкурената. Очекује се да ће оваква куповина донети предности осталом делу корпоративног система: отварање нових тржишта, остварење синергије истраживачко-развојних капацитета или производних капацитета, куповину тржишне моћи, снижење трансакционих трошкова, рационализацију администрације, повећање структурне флексибилности и поделу ризика.

Економски мотиви. Инвестирањем у иностранству, транснационалне (мултинационалне) компаније остварују неке од предности као што су: економија обима, маркетинг и менаџмент искуства, финансијски потенцијал, технолошке предности, диференцирање производа, итд.

Треба истаћи, да је раст светске робне трговине све мање условљен самим растом светске производње, а све више факторима који нису у директној вези са њом: либерализација међународне трговине, јачање интеграције на свим континентима, напредак у сфери стандардизације, унификација међународног привредног права, напредак у сфери међународног маркетинга, активност међународних и националних институција за унапређење међународне трговине.

Инострана компанија која жели да уложи своја средства у другу земљу, изван своје матичне, руководи се различитим мотивима, а све у зависности од индивидуалних интереса и циљева које жели да оствари у свом даљем пословању. Поједине компаније желе да освоје нова тржишта или да искористе предности ниских трошкова, док друге за циљ имају употребу ретких и јефтиних ресурса или остварење сопствених стратешких циљева. У складу са претходно поменутиим, а у зависности од мотива

инвеститора, тј. стратешког циља улагања, стране директне инвестиције можемо поделити у четири групе: тржишне, продуктивне, ресурсне и стратешке.²⁴

Тржишне инвестиције (Market-seeking investments) представљају такав облик улагања средстава где је главни циљ иностраног инвеститора освајање нових и задржавање постојећих тржишних позиција. Инвеститор, пре свега, жели да обезбеди шире и профитабилније могућности за продају сопствених производа. При том, веома је битно узети у обзир величину тржишта земље у коју се инвестира и то посматрано са аспекта апсолутног износа БДП-а.. Можемо да закључимо да развијене земље имају више могућности да привуку значајне износе страних директних инвестиција јер поред тога што поседују модерна и развијена тржишта, такође и располажу и већом финансијском снагом за куповину производа инвеститора.

Продуктивне инвестиције (Efficiency-seeking investments) се обично јављају као улагања у одређени сегмент или фазу производње. Инвеститор је заинтересован за овај облик инвестирања када измештањем производног процеса у другу земљу може да оствари значајне уштеде трошкова производње. Најчешћи мотиви овог облика улагања су: јефтина радна снага, географске погодности земље у коју се инвестира и сл.

Ресурсне инвестиције (Natural resources-seeking investments) су присутне у случају када инострана компанија у сопственој земљи нема уопште, или нема довољно, потребних сировина за реализацију производње. Тада, да не би увозила поменуте сировине, радије се опредељује да инвестира у другу земљу у којој неопходних сировина има сасвим довољно. Чак превелика удаљеност циљне земље, неће играти значајну улогу при доношењу одлуке о инвестирању, јер су поменути ресурси оскудни у светским оквирима, па се улагањем у дотичну земљу очекује остваривање надпросечног профита.

Стране директне инвестиције пружају земљи примаоцу приступ новим технологијама и генерише знање кроз преливања за домаће фирме и додатне инвестиције у истраживање и развој (Р & Д). Токови СДИ, као проценат бруто домаћег производа (БДП) су такође мера степена интеграције земље у глобалној економији.

1.4. Обим, динамика, регионална и секторска усмереност страних директних инвестиција

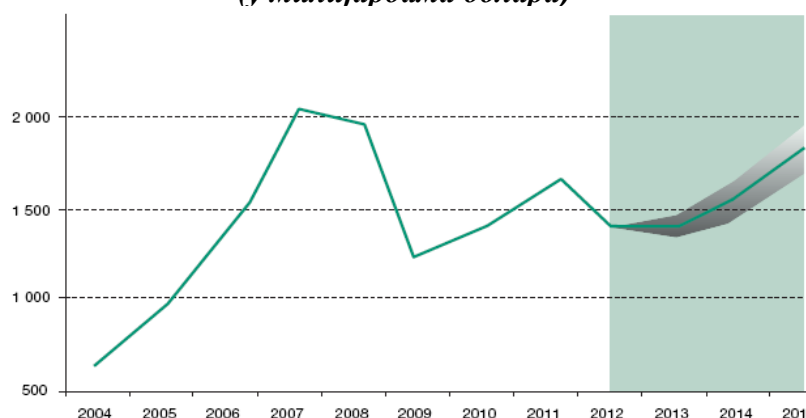
Стране директне инвестиције су значајно допринеле бржем развоју већине земаља света. Оне се реализују кроз мерцере, аквизиције и нове инвестиције. Преузимања су снажно присутна у земљама где су берзе најзначајнији извори финансирања (Канада, Велика Британија и САД), док су мање заступљене у земљама као што су Јапан и Немачка, где је у оквиру банкарског система изграђен ефикасан систем финансирања индустријских фирми.²⁵

Стране директне инвестиције остварују константан раст, увећавајући значај интернационалне производње у светској економији. И поред значајних годишњих осцилација, кумулирани прилив СДИ има позитивне стопе раста, које су знатно више него што је раст светске производње, капитала и трговине. Због експанзије страних директних инвестиција, вишеструко је повећана продаја, извоз и запосленост у иностраним филијалама.

²⁴ Reiljan, J., Reiljan, E., Andersson K., (2001) Attractiveness of Central and Eastern European Countries for Foreign Direct Investment in the context of European Integration, the case of Estonia, 41 st Erse Congress, Zagreb., str. 3-5.

²⁵ Савић, Љ., Економика индустрије, (2007.), Економски факултет, Београд, стр. 35.

Графикон 1. Глобални СДИ токови, 2004-2012 и пројекције 2013-2015.
(у милијардама долара)

Извор: World Investment Report 2013

Посматрајући секторску дистрибуцију СДИ, поред улагања у сектор услуга (банкарство, телекомуникације, туризам), забележен је и значајан раст СДИ у примарни сектор односно производњу и експлоатацију природних ресурса, нафте и гаса. Процене су да ће се овај тренд наставити због велике тражње за нафтом и гасом у свету. Секторска дистрибуција СДИ у великој мери је зависила од стратешких и економских мотива инвеститора. У претходном периоду највећи део СДИ је реализован кроз процес приватизације постојећих компанија, односно спајања и куповине већинског пакета акција (мерџери и аквизиције).²⁶

Табела 1. СДИ токови по областима 2010-2012.
(у милијардама долара и процентима)

	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Свет	1 409	1 652	1 351	1 505	1 678	1 391
Развијене привреде	696	820	561	1 030	1 183	909
Привреда у развоју	637	735	703	413	422	426
Африка	44	48	50	9	5	14
Азија	401	436	407	284	311	308
Источна и југоисточна Азија	313	343	326	254	271	275
Јужна Азија	29	44	34	16	13	9
Западна Азија	59	49	47	13	26	24
Латинска Америка и Кариби	190	249	244	119	105	103
Океанија	3	2	2	1	1	1
Привреде у транзицији	75	96	87	62	73	55
Структурално слабе, рањиве и мале привреде	45	56	60	12	10	10
Најнеразвијеније земље	19	21	26	3.0	3.0	5.0
Земље у развоју без излаза на море	27	34	35	9.3	5.5	3.1
Мале острвске државе у развоју	4.7	5.6	6.2	0.3	1.8	1.8
Меморандум: удео у процентима у светским ФДИ токовима						
Развијене привреде	49.4	49.7	41.5	68.4	70.5	65.4
Привреде у развоју	45.2	44.5	52.0	27.5	25.2	30.6
Африка	3.1	2.9	3.7	0.6	0.3	1.0
Азија	28.4	26.4	30.1	18.9	18.5	22.2
Источна и североисточна Азија	22.2	20.8	24.1	16.9	16.2	19.8
Јужна Азија	2.0	2.7	2.5	1.1	0.8	0.7
Западна Азија	4.2	3.0	3.5	0.9	1.6	1.7
Латинска Америка и Кариби	13.5	15.1	18.1	7.9	6.3	7.4
Океанија	0.2	0.1	0.2	0.0	0.1	0.0
Привреде у транзицији	5.3	5.8	6.5	4.1	4.3	4.0
Структурално слабе, рањиве и мале привреде	3.2	3.4	4.4	0.8	0.6	0.7
Најнеразвијеније земље	1.3	1.3	1.9	0.2	0.2	0.4
Земље у развоју без излаза на море	1.9	2.1	2.6	0.6	0.3	0.2
Мале острвске државе у развоју	0.3	0.3	0.5	0.0	0.1	0.1

Извор: WIR 2013

²⁶ UNCTAD, Transnational Corporations nad the Infrastructure Challenge, 2008, str. 4

Одливи СДИ у земљама у развоју достигли су 426 милијарди долара, достижући 31 % укупних светских токова. Упркос глобалном паду, ТНК из земаља у развоју и даље имају своју експанзију у иностранству. Азијске земље остају највећи извор директних страних инвестиција, што чини три четвртине земаља у развоју-укупно. Одливи СДИ из Африке су се утростручили док су токови из земаља у развоју из Азије, Латинске Америке и Кариба остали на нивоу 2011.

Земље БРИКС-а (Бразил, Русија, Индија, Кина и Јужна Африка) наставиле су и даље да буду водећи извори СДИ међу земљама у развоју. Токови из ових пет економија су порасли са 7 милијарди долара у 2000 на \$ 145 милијарди долара у 2012, што чини 10 одсто укупних светских токова. Њихове ТНК постаје све атрактивније чак и на подручју Африке. У редовима највећих инвеститора, Кина се преселила са шесте на трећу позицију највећих инвеститора у 2012, после САД и Јапана .

Графикон 2. Првих 20 привреда домаћина 2012. (у милијардама долара)

Извор: WIR 2013

Прилив СДИ према развијеним земљама је опао за 32 одсто и достигао је \$561 милијарди - на нивоу од скоро пре 10 година. И Европа и Северна Америка, као групације, су доживеле пад страних директних инвестиција, као и Аустралија и Нови Зеланд. Европска унија сама чини скоро две трећине глобалног пада СДИ. Међутим, приливи у Јапану су постали позитивни после две узастопне године пада. Одливи СДИ из развијених економија, што је довело до опоравка СДИ у 2010-2011, пали су за 23 одсто до \$ 909 милијарди долара - близу минимума од 2009. Европа и Северна Америка су доживеле велике падове у одливима страних директних инвестиција, иако Јапан држи своју позицију другог највећег инвеститора у свету.²⁷

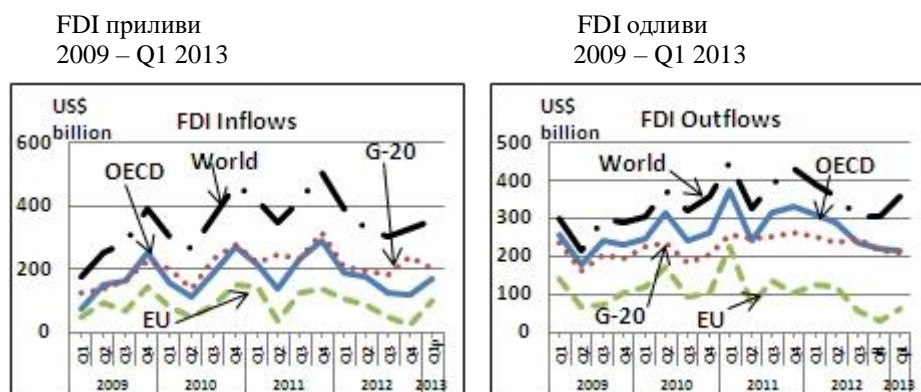
²⁷ World Investment Report, 2013

Највећи прилив СДИ имали су САД, 167,6 милијарди долара (-26,1%), Кина 121 (-2,3%), Хонг Конг 74,6 (-22,4%) и Бразил 65,3 милијарде долара (-2,1%).

Када је реч о нашем окружењу, најбоље је рангирана Мађарска на 21. месту (13,5 милијарди долара), и Турска на 25. (12,4 милијарди долара). Већи прилив од милијарду долара имало је 95 земаља.

Србија је рангирана на 127. месту са 352 милиона долара, и ово је њен најгори ранг у претходних 12 година. Изнад Србије су Хрватска (1.251 милион долара), Албанија (957 милиона долара), Босна и Херцеговина (633), и Црна Гора (609). Лоше рангиране од Србије су Словенија (145 милиона) и Македонија (135 милиона), на 152. и 153. месту.²⁸

Графикон 3. Приливи и одливи страних директних инвестиција у периоду 2009-2013

Извор: Foreign Direct Investment (FDI) Statistics – OECD Data, Analysis and Forecasts

Број државних ТНК је порастао са 650 у 2010. на 845 у 2012. Њихов прилив директних страних улагања је износио до \$ 145 милијарди долара, достигавши готово 11 одсто глобалног СДИ. Већина државних предузећа која имају стране активе у 2012. су била из земаља у развоју, а многа од тих аквизиција била је мотивисана остварењем стратешких средстава (нпр. технологијом, интелектуалном својином, робном марком) и природним ресурсима.

У 2012. прилив СДИ у земљама у транзицији је опао за 9 процената на \$ 87 милијарди долара. Прилив страних директних инвестиција у Југоисточној Европи је готово преполовљен. Токови СДИ у Руској Федерацији су остали на високом нивоу. У Југоисточној Европи, забележен је пад страних директних инвестиција за 41 одсто управо због смањења инвестиција из суседних земаља у овом региону. Приливи страних директних инвестиција су и даље концентрисани у неколико економија, попут Руске Федерације, Казахстану и Украјини. Упркос паду од 7%, прилив страних директних инвестиција у Русији је и даље висок и износи 51 милијарду долара²⁹ Страни инвеститори су мотивисани домаћим тржиштем које има растућу тенденцију, а то се огледа у високом реинвестирању у аутомобилску индустрију и финансијски сектор.

²⁸ WIR, 2013

²⁹ World Investment Report, 2013

Руска Федерација је приступањем у Светску трговинску организацију такође имала утицај на инвеститоре. Токови инвестиција из “off-shore” финансијских центара такође су значајни. Значајан удео директних страних улагања наставља да буде повратак “off-shore” капитала у власништву руских резидената у различитим финансијским центрима у свету. Највеће инвестиције у Руској Федерацији потичу из руских инвеститора на Кипру, који користе финансијске погодности те земље тј.повољне пореске услове. Међутим, будући да је економска ситуација на Кипру недавно погоршана, неки руски инвеститори су почели да користе друге земље као базу за своје инвестиције код куће. У 2012. , Кипар чини само 6 % прилива СДИ у Руској Федерацији, у поређењу са 25 и 28 процената у 2010 .и 2011. години.

Прилив СДИ у Казахстан порастао је за 1 одсто, достигавши 14 милијарди долара и то је други највиши ниво икада забележен, а углавном због својих огромних природних ресурса. Осим екстрактивне индустрије, која чини скоро петину токова СДИ у 2012., финансијске услуге су привукле 12 посто токова. Упркос неизвесности у окружењу и актуелној домаћој политичкој ситуацији, Украјина је привукла скоро 8 милијарди долара директних страних инвестиција, што је рекорд.

Глобални приходи СДИ нагло су порасли у 2011., другу годину за редом, на 1,5 трилиона долара, након пада у 2008. и 2009. услед глобалне финансијске кризе. Приход од СДИ је повећан за сваку од три главне групе економија – развијена економија, економија у развоју и економија у транзицији. Највећа повећања се дешавају у земљама у развоју и у земљама у транзицији.³⁰ Стопе приноса на СДИ су 7 одсто на глобалном нивоу, а већи су у обе и економије у развоју (8 одсто) и економијама у транзицији (13 по процената) него у развијеним земљама (5 одсто). Од укупног прилива прихода, око 500 милијарди долара одлази у земљу домаћина, док је \$ 1 трилион враћен кући или у другим земљама (у просеку представља 3,4 посто текућег рачуна плаћања). Учешће страних директних прихода задржано је највише у земљама у развоју, у око 40 одсто што представља важан извор финансирања СДИ. Међутим, није све ово претворено у капиталне расходе, и из тог разлога представља изазов за власти земаља домаћина како да каналишу нераспоређене добити у продуктивне инвестиција.

По први пут у историји, земље у развоју су премашиле прилив СДИ у развијеним земљама.³¹ Према последњем извештају UNCTAD-а, који је објављен јуна 2013. год., приливи СДИ у земљама у развоју су за \$ 142 билиона већи него у развијеним земљама. Сходно томе, удео СДИ у земљама у развоју чине 52%, у поређењу са 41,5% у развијеним привредама, и 6,5% у транзицији .

³⁰ <http://www.oecd.org/investment/statistics.htm>[pristup 14.03.2014]

³¹ <http://www.ocoglobal.com/.../for-the-first-time-ever-developing-countries-surp...>For the first time ever, developing countries surpassed developed countries in FDI inflows. Arnaud Delaeter. 07 Aug, 2013. UK and Ireland Perspective ...[pristup 7.09.2014]

Табела 2. Приливи страних директних инвестиција по земљама на годишњем и кварталном нивоу

last update: 08.04.2013	ANNUAL					QUARTERLY					last update: 08.04.2013
	2008	2009	2010	2011	2012 ⁹	Q4 2011	Q1 2012 ⁹	Q2 2012 ⁹	Q3 2012 ⁹	Q4 2012 ⁹	
Australia ¹	46.8	26.7	35.2	65.3	56.7	27.7	12.0	8.1	15.4	21.2	Australia ¹
Austria ^(*)	6.8	9.3	0.8	11.4	6.3	0.5	1.8	-3.4	4.5	3.4	Austria ^(*)
Belgium	193.6	61.0	85.7	103.4	-1.6	31.9	20.1	17.3	8.2	-47.2	Belgium
Canada	57.1	21.4	23.4	41.7	45.3	3.7	17.2	5.3	8.0	14.9	Canada
Chile	15.1	12.9	14.2	22.1	29.3	11.5	4.8	7.7	6.0	10.8	Chile
Czech Republic	6.4	2.9	6.1	2.3	10.6	2.1	1.9	2.7	2.7	3.3	Czech Republic
Denmark	1.8	3.9	-11.5	12.7	1.1	0.6	-2.2	1.0	0.3	2.0	Denmark
Estonia	1.7	1.8	1.6	0.3	1.5	-0.1	0.2	0.7	0.3	0.3	Estonia
Finland	-1.1	0.7	6.5	2.7	-1.8	-0.4	0.5	-0.3	-2.0	0.0	Finland
France	64.1	24.2	30.6	41.0	62.2	20.0	13.9	24.1	7.8	16.4	France
Germany	8.1	22.5	57.4	49.0	6.6	23.0	3.4	6.9	-7.8	4.0	Germany
Greece	4.5	2.4	0.3	1.1	2.9	2.2	-0.5	0.3	2.5	0.6	Greece
Hungary ^(*)	6.3	2.0	2.2	5.8	13.5	6.3	5.1	1.5	1.9	5.1	Hungary ^(*)
Iceland	0.9	0.1	0.2	1.1	0.5	0.3	0.2	0.2	0.2	0.0	Iceland
Ireland	-16.4	25.7	42.8	11.5	29.3	-26.7	16.6	-2.3	15.3	-0.4	Ireland
Israel ²	10.9	4.4	5.5	11.1	10.4	5.2	1.7	3.3	3.4	2.0	Israel ²
Italy	-10.8	20.1	9.2	29.1	8.8	6.9	2.2	-2.7	1.1	8.2	Italy
Japan	24.4	11.9	-1.3	-1.8	2.1	-0.4	0.6	-3.9	2.9	2.5	Japan
Korea	3.3	2.2	1.1	4.7	5.0	1.9	-0.9	2.9	0.5	2.6	Korea
Luxembourg ^(*)	11.2	20.7	27.7	14.4	58.5	1.9	5.6	6.7	5.6	40.6	Luxembourg ^(*)
Mexico	27.9	16.6	21.4	21.5	12.7	5.2	5.0	4.4	4.2	-0.9	Mexico
Netherlands ^(*)	4.5	38.6	-7.4	17.2	-0.2	18.1	3.4	1.7	-8.0	2.6	Netherlands ^(*)
New Zealand	5.0	-1.3	0.6	4.3	2.9	1.1	0.5	1.5	0.4	0.5	New Zealand
Norway	10.2	16.6	16.8	18.2	12.8	22.5	-1.3	1.1	5.7	7.3	Norway
Poland	14.8	12.9	13.9	18.9	3.4	4.4	-2.4	1.5	1.4	2.9	Poland
Portugal	4.7	2.7	2.6	11.2	8.9	7.2	1.7	6.1	0.1	1.0	Portugal
Slovak Republic	4.7	0.0	0.5	2.1	3.2	1.3	1.0	0.3	0.1	1.9	Slovak Republic
Slovenia	1.9	-0.7	0.4	1.0	0.1	0.4	0.3	0.0	0.0	-0.1	Slovenia
Spain	76.8	10.4	39.9	26.8	27.7	17.6	6.7	3.8	1.9	15.3	Spain
Sweden	36.9	10.0	-0.1	9.3	13.7	-10.9	11.3	3.5	4.4	-5.5	Sweden
Switzerland	15.1	28.9	32.6	11.8	3.6	1.5	6.8	5.9	-5.8	-3.3	Switzerland
Turkey	19.5	8.4	9.0	16.0	12.4	4.6	4.5	3.6	2.0	2.3	Turkey
United Kingdom	88.7	76.4	50.6	51.1	62.7	8.6	22.4	17.8	10.9	11.5	United Kingdom
United States	310.1	150.4	205.8	234.0	174.7	76.1	23.1	49.5	41.8	60.3	United States
OECD ³	1 055.7	647.1	724.7	872.3	685.6	275.9	187.2	176.8	135.8	185.8	OECD ³
Memo items:											Memo items:
EUROPEAN UNION ^{3,4}	538.4	359.8	367.3	430.6	323.8	117.9	115.5	86.8	55.2	66.3	EUROPEAN UNION ^{3,4}
TOTAL WORLD ^{3,5}	1 765.3	1 142.7	1 389.1	1 664.0	1 414.0	488.9	388.4	328.6	310.8	386.2	TOTAL WORLD ^{3,5}
G-20 countries	1 045.2	644.2	786.4	970.5	873.4	301.3	210.7	202.0	188.8	271.9	G-20 countries
OECD G-20 countries	639.1	380.9	442.6	531.6	449.1	177.4	103.5	116.0	86.7	142.9	OECD G-20 countries
Other G-20 countries	406.1	263.3	343.9	438.9	424.3	123.9	107.2	86.0	102.0	129.0	Other G-20 countries
Argentina	9.7	4.0	7.1	8.7	10.8	3.7	3.7	2.5	2.1	2.6	Argentina
Brazil	45.1	25.9	48.5	66.7	65.3	16.3	14.9	14.8	17.9	17.7	Brazil
China	175.1	114.2	185.0	228.6	253.4	72.5	63.6	54.4	52.2	83.2	China
India	43.4	35.6	27.4	36.5	23.3	6.9	4.2	5.9	10.3	4.8	India
Indonesia	9.3	4.9	13.8	19.2	19.9	5.4	4.5	3.6	6.0	5.8	Indonesia
Russia	75.0	36.5	31.7	36.9	31.3	12.2	10.8	-1.1	6.5	15.1	Russia
Saudi Arabia	39.5	36.5	29.2	16.3	13.7	4.2	4.2	5.2	4.3	-	Saudi Arabia
South Africa ¹	9.0	5.7	1.2	6.0	4.6	2.8	1.2	0.8	2.7	-0.2	South Africa ¹
(*) Excluding Special Purpose Entities (SPEs). Corresponding data including SPEs:											
Austria	6.8	11.2	-26.4	16.9	5.0	4.1	0.4	-3.1	4.8	2.8	Austria
Hungary	72.4	5.2	-37.0	24.9	13.7	18.0	4.9	3.9	1.6	3.3	Hungary
Luxembourg	105.8	204.3	222.1	382.7	151.4	178.5	36.2	34.4	30.1	50.6	Luxembourg
Netherlands	151.0	29.7	-102.3	-107.5	30.7	78.8	28.3	28.9	25.5	-52.0	Netherlands

Извор: <http://www.oecd.org/investment/statistics.htm> [pristup 14.03.2014]

На питање да ли је однос у приливима СДИ ка развијеним и земљама у развоју резултат одређених структурних реформи или цикличног кретања, одговор су дали неки наговештаји када се посматрају СДИ на глобалном нивоу као и и трендови за развијене земље и земље у развоју.

Према последњим статистикама, САД и Јапан су почеле спор опоравак из дуготрајне кризе, али Европска унија и њене централне земље су и даље у депресији, а периферија је у великим проблемима без непосредног опоравка на видику. Земље у развоју су показале отпорност на економске кризе до сада, али не ограничавајући се на успешне економије, неке велике земље у развоју су недавно показале знаке нестабилности и неизвесности: политичка превирања у Бразилу, у Кини и Турској неодржива стопа инвестиција, у Индији деградација макроекономских показатеља...

Ако САД и Јапан (30 % од укупног прилива СДИ у развијеним економијама у 2008.) настављају свој економски опоравак, развијене економије треба да очекују да поврате велики део прилива СДИ у 2013. и наредним годинама. Такође, расте неизвесност у неким великим земљама у развоју - Кина, Бразил, Индија и Турска (40% од укупног прилива СДИ у земљама у развоју у 2008.) могу утицати на прилив страних директних инвестиција у тим земљама, што појачава овај сценарио. Сувише је рано да се извлече јасни закључци, посебно у тренутном нестабилном стању глобалне економије. Међутим, на дужи рок, кључне структурне промене подржавају основни тренд сталног померања у наредној деценији: у току је глобални економски раст, растућа средња класа, побољшање пословног окружења и образовања у земљама у развоју. Такође је важно напоменути да су земље БРИК групе дом за око половине становништва света и већина неексплоатисаног економског потенцијала.

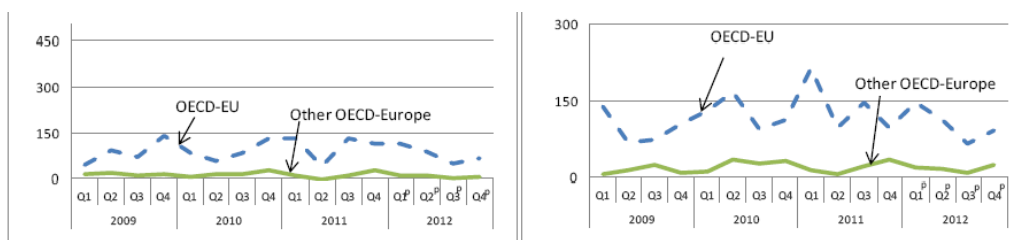
Економије у развоју су нови покретачи СДИ-а, и оне су значајне и као примаоци страних директних инвестиција и као инвеститори ка споља. Како се међународна производња, и од скора, међународна потрошња, померају у државе у развоју и транзицији, транснационалне компаније све више улажу у пројекте који траже и ефикасност и тржиште у тим државама.

Табела 3. Приливи и одливи страних директних инвестиција као удео у бруто домаћем производу

Unit: %						INFLOWS					OUTFLOWS					Unit: %
last update: 05/04/2013	2008	2009	2010	2011	2011 ^T	2008	2009	2010	2011	2012	last update: 05/04/2013					
Australia ¹	4.5%	2.6%	2.7%	4.2%	3.7%	3.2%	1.7%	2.1%	0.9%	1.0%	Australia ¹					
Austria ^(**)	1.7%	2.4%	0.2%	2.7%	1.6%	7.1%	2.6%	2.6%	5.9%	4.2%	Austria ^(**)					
Belgium	38.2%	12.9%	18.2%	20.1%	-	43.5%	1.6%	9.3%	16.1%	17.6%	Belgium					
Canada	3.8%	1.6%	1.5%	2.4%	2.6%	5.3%	3.1%	2.4%	2.9%	3.0%	Canada					
Chile	8.4%	7.5%	6.6%	8.9%	10.9%	4.5%	4.2%	3.9%	7.9%	7.5%	Chile					
Czech Republic	2.9%	1.5%	3.1%	1.1%	5.4%	1.9%	0.5%	0.6%	-	0.7%	Czech Republic					
Denmark	0.5%	1.3%	-	3.8%	0.3%	3.9%	2.0%	-	4.0%	1.7%	Denmark					
Estonia	7.3%	9.6%	8.4%	1.2%	6.7%	4.7%	-	0.7%	-	4.0%	Estonia					
Finland	-	0.3%	2.8%	1.0%	-	3.4%	2.4%	4.3%	1.9%	1.8%	Finland					
France	2.3%	0.9%	1.2%	1.5%	2.4%	5.5%	4.1%	3.0%	3.3%	2.4%	France					
Germany	0.2%	0.7%	1.7%	1.4%	0.2%	2.0%	2.1%	3.7%	1.4%	2.0%	Germany					
Greece	1.3%	0.8%	0.1%	0.4%	1.2%	0.7%	0.6%	0.5%	0.6%	-	Greece					
Hungary ^(**)	4.1%	1.6%	1.7%	4.2%	10.8%	1.4%	1.5%	0.9%	3.4%	8.5%	Hungary ^(**)					
Iceland	5.4%	0.7%	2.0%	7.9%	3.7%	-	18.9%	-	0.2%	-	Iceland					
Ireland	-	11.5%	20.7%	5.2%	14.3%	7.2%	11.9%	10.8%	-	9.2%	Ireland					
Israel ²	5.4%	2.3%	2.5%	4.5%	4.2%	3.6%	0.9%	4.2%	1.4%	1.3%	Israel ²					
Italy	-	1.0%	0.4%	1.3%	0.4%	2.9%	1.0%	1.6%	2.2%	1.5%	Italy					
Japan	0.5%	0.2%	-	-	0.0%	2.6%	1.5%	1.0%	1.9%	2.0%	Japan					
Korea	0.4%	0.3%	0.1%	0.4%	0.4%	2.2%	2.1%	2.3%	1.8%	2.1%	Korea					
Luxembourg ^(**)	20.4%	41.3%	52.4%	24.3%	105.8%	21.4%	13.4%	39.9%	15.2%	30.8%	Luxembourg ^(**)					
Mexico	2.6%	1.9%	2.1%	1.9%	1.1%	0.1%	1.0%	1.5%	1.1%	2.2%	Mexico					
Netherlands ^(**)	0.5%	4.8%	-	2.1%	-	7.8%	4.3%	8.8%	4.9%	-	Netherlands ^(**)					
New Zealand	3.8%	-	0.5%	2.7%	1.7%	-	-	0.4%	1.6%	-	New Zealand					
Norway	2.3%	4.4%	4.0%	3.7%	2.6%	4.5%	5.1%	5.5%	5.2%	4.2%	Norway					
Poland	2.8%	3.0%	3.0%	3.7%	0.7%	0.8%	1.1%	1.5%	1.4%	-	Poland					
Portugal	1.8%	1.2%	1.2%	4.7%	4.2%	1.1%	0.3%	-	6.3%	0.9%	Portugal					
Slovak Republic	5.0%	-	0.6%	2.2%	3.5%	0.6%	0.5%	0.4%	0.5%	0.1%	Slovak Republic					
Slovenia	3.6%	-	0.8%	2.0%	0.3%	2.7%	0.5%	-	0.2%	-	Slovenia					
Spain	4.8%	0.7%	2.9%	1.8%	2.1%	4.7%	0.9%	2.7%	2.5%	-	Spain					
Sweden	7.6%	2.5%	-	1.7%	2.6%	6.4%	6.4%	4.4%	5.2%	6.4%	Sweden					
Switzerland	2.9%	5.7%	5.9%	1.8%	0.6%	8.6%	5.2%	14.4%	7.2%	7.1%	Switzerland					
Turkey	2.7%	1.4%	1.2%	2.1%	1.6%	0.3%	0.3%	0.2%	0.3%	0.5%	Turkey					
United Kingdom	3.3%	3.5%	2.2%	2.1%	2.6%	6.9%	1.8%	1.7%	4.4%	2.9%	United Kingdom					
United States	2.2%	1.1%	1.4%	1.6%	1.1%	2.3%	2.1%	2.3%	2.8%	2.2%	United States					
OECD ³	2.4%	1.6%	1.7%	1.9%	1.5%	3.8%	2.2%	2.6%	2.8%	2.4%	OECD ³					
<i>Memo items:</i>						<i>Memo items:</i>										
EUROPEAN UNION ^{3,4}	3.2%	2.4%	2.4%	2.7%	2.0%	5.8%	2.6%	3.4%	3.4%	2.5%	EUROPEAN UNION ^{3,4}					
G-20 countries	2.3%	1.5%	1.7%	1.9%	1.6%	2.7%	1.8%	1.9%	2.0%	1.7%	G-20 countries					
OECD G-20 countries	1.8%	1.2%	1.3%	1.5%	1.2%	3.1%	2.1%	2.2%	2.5%	2.2%	OECD G-20 countries					
Other G-20 countries	3.8%	2.5%	2.6%	2.7%	2.5%	1.5%	0.9%	1.0%	0.8%	0.7%	Other G-20 countries					
Argentina	3.0%	1.3%	1.9%	2.0%	2.3%	0.4%	0.2%	0.3%	0.3%	0.2%	Argentina					
Brazil	2.7%	1.6%	2.3%	2.7%	2.7%	1.2%	-	0.5%	-	-	Brazil					
China	3.9%	2.3%	3.1%	3.1%	3.1%	1.2%	0.9%	1.0%	0.6%	0.8%	China					
India	3.4%	2.6%	1.7%	2.0%	1.3%	1.5%	1.2%	0.9%	0.7%	0.4%	India					
Indonesia	1.8%	0.9%	1.9%	2.3%	2.2%	1.2%	0.4%	0.4%	0.9%	0.6%	Indonesia					
Russia	4.5%	3.0%	2.1%	2.0%	1.6%	3.3%	3.6%	2.8%	2.6%	1.6%	Russia					
Saudi Arabia	8.3%	9.7%	6.4%	2.7%	2.1%	0.7%	0.6%	0.9%	0.6%	0.5%	Saudi Arabia					
South Africa	3.3%	2.0%	0.3%	1.5%	1.2%	-	0.4%	-	0.7%	1.1%	South Africa					

Извор: <http://www.oecd.org/investment/statistics.htm>

Графикони 4. и 5. Приливи и одливи страних директних инвестиција на нивоу земаља ОЕЦД- Европа

Извор: <http://www.oecd.org/investment/statistics.htm>

1.5. “Spillover“ ефекат страних директних инвестиција

Дугорочни економски раст и конкурентност се данас не могу замислити без способности националне економије да развија свој технолошки потенцијал или технолошку спремност да развија иновације у савременој глобалној привреди. Технолошка спремност мери степен са којим је једна земља способна да апсорбује постојеће технологије, било домаће или стране, како би повећала продуктивност својих грана. У том смислу, велики допринос имају стране директне инвестиције. Ефекте које стране директне инвестиције имају на земљу домаћина, као и на локална предузећа, можемо назвати „преливањима“ (*spillovers*).

Један од ефеката преливања је поопштравање конкуренције. Конкурентски притисак на једно предузеће подстиче то предузеће да повећа економску ефикасност, а једини начин да предузеће опстане јесте да буде ефикасно. Најважнији облик економске ефикасности јесте: развој нових, бољих производа, нови начин за опслуживање купаца као и смањење трошкова и ниже цене. У случају банкарства, на пример, таква конкуренција изазвана гринфилд СДИ доводи до појаве нових врста кредита (брзих, готовинских кредита, нпр.), иновативних и бољих начина комуникације са клијентима у процесу давања овог кредита, нових начина маркетиншке комуникације у којој се клијенти обавештавају о свим важним појединостима у вези са производом и могу сами рационално да одлуче о овом производу и његовом коришћењу, и на крају, услед појачане конкуренције и смањених трошкова, до пада каматних стопа које грађани плаћају (за дати ризик кредита).³²

Важно је истаћи да технолошки интензивне стране директне инвестиције могу да обезбеде не само пораст продуктивности и побољшања у производним процесима, већ имају и низ важнијих екстерналија (*spillovers*) на људски капитал, тако што нове технологије дају подстицај запосленима да стичу нове квалификације и вештине.³³ Конкурентност углавном проистиче из вишег образовања и обуке, ефикасног тржишта рада и капитала, а нарочито спремности да се користи постојећа домаћа и страна технологија.

³² Grupa autora, (2008) Grinfield strane direktne investicije u Srbiji, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd str. 61.

³³ Јоксимовић, Љ., (2008) Спilloвери страних директних инвестиција и развој људског капитала: транзиционе економије и Србија, Научни скуп са међународним учешћем Иностранни капитал као фактор развоја земаља у транзицији, зборник радова, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, мај 2008 стр. 78.

Постоје бројне студије које су анализирале ефекте страних директних инвестиција на домаће фирме кроз трансфер технологије, људски капитал, запосленост и остале екстерналије. Иако се веровало да су СДИ корисне за његовог примаоца, зато што остварује позитивне ефекте кроз повећање извоза и девизне зараде, повећања запослености услед преференцијалне политике коју земља домаћин даје страним инвеститорима, постојали су и они други споредни ефекти или екстерналије у виду трансфера технологије, укључујући напредне технологије, методе управљања, нове производе и нове процесе.³⁴ Постоје аргументи у прилог тези да СДИ представљају канал за трансфер технологије. Домаће фирме могу да уче од страних фирми обсервацијом или успостављањем пословних односа или кроз размену радника када домаћи радници крећу ка страним фирмама. У утицајној студији, Findly³⁵ указује на то да капитал у иностранству који је инвестирала страна фирми игра улогу генерално говорећи, промотера унапређења технологија, чиме домаће фирме имају више шанси да унапреде своје пословање, брже раде и домаћи технолошки ниво расте. Wang³⁶ проширује модел претходног аутора кроз успостављање веза између СДИ и раста домаћег људског капитала. У свом моделу, он долази до закључка да повећање СДИ изазива веће улагање у људски капитал, што побољшава потенцијал земље примаоца. Waltz сматра да присуство страних инвестиционих фирми доноси екстерналије у виду знања које се односи на истраживачко развојне активности домаћих предузећа а која доприносе њиховом економском расту.

Caves проналази позитивна и значајна преливања у аустралијском производном сектору. Rhee и Velot тврде да је улазак страних фирми у великој мери одговоран за стварање и накнадни раст текстилних фирми у домаћем власништву у Маурицијусу и Бангладешу. Међутим, Germidis испитује узорак од 65 мултинационалних компанија у 12 земаља у развоју и проналази готово да нема доказа о трансферу технологије страних према локалним фирмама. Nadad и Harrison налазе негативна преливања у вези са СДИ у Мароку. У студији венецуеланских фирми, Aitken и Harison су успели да пронађу доказе којим потврђују да СДИ утиче негативно на продуктивност домаћих фирми. Они су истакли да док СДИ промовишу трансфер технологије, стране мултинационалне компаније стичу удео на тржишту на уштрб домаћих фирми и на тај начин домаће фирме остварују мање резултате при вишим просечним трошковима. Као резултат тога, укупна корист од страних директних инвестиција је мала.³⁷

Вршена су и економетријска истраживања о постојању технолошких *spillover-a* у транзиционим економијама. У студијама се обично користе компанијски подаци фокус је на показатељима продуктивности који се користе као представници технолошких *spillover-a* Неколико транзиционих привреда је више пута тестирано у већем броју студија одвојено или у групи (Србија није никада била предмет анализе). У свима њима нема јасног доказног материјала за постојање технолошких *spillover-a* од

³⁴ Liu, Z., (2004) Foreign direct investment and technology spillovers: theory and evidence, Journal of Development Economics 85, str. 177

³⁵ Findly, R., (1978) Relative backwardness, direct foreign investment, and the transfer technology: a simple dynamic model, Quarterly Journal of Economics 92, str. 1-16

³⁶ Wang, J., (1990) Growth, technology transfer, and the long-run theory of international capital movements, Journal of International Economics 29, str. 255-271

³⁷ Liu, Z., op.cit., str. 177

страних директних инвестиција. Највећи број анализа најпре указује на чињеницу да нема позитивних ефеката на продуктивност домаћих фирми.³⁸

Стране директне инвестиције могу и да не резултирају у значајнијим *spillover*-има, па чак се понекад могу нагомилавати у иностраном сектору више него у домаћем.

Поставља се питање да ли присуство СДИ утиче на ниво продуктивности, као и на стопу раста продуктивности домаћих фирми. Важно је направити разлику између краткорочног и дугорочног ефекта који стране директне инвестиције имају на стопу раста продуктивности домаћих фирми. Уколико ресурси морају да се троше да би се учило од страних инвестиционих фирми, могуће је да имају негативан утицај на продуктивност домаћих фирми у кратком року али позитиван ефекат на продуктивност домаћих фирми на дуге стазе, јер таква учења утичу на будућност фирме и увећавају производне капацитете. Да ли технологија пресудно утиче на стопу раста продуктивности домаћих фирми? Једно од могућих објашњења би било да акумулација капитала захтева инвестицију и ангажовање менаџера фирме у смислу времена и труда, и такве инвестиционе активности, иако побољшавају будућност производних капацитета фирме, негативно утичу на краткорочни ниво продуктивности фирме.

Један од позитивних *spillovera* је онај који ји је повезан са развојем људског капитала. Стране директне инвестиције могу директно и индиректно да утичу на људски капитал у националној привреди.

Spilloveri могу да делују директно, будући да филијале мултинационалних компанија могу да допринесе генерисању запошљавања у домаћој привреди, што значи да могу да повећају ниво запослености квантитативно. Они такође могу вршити обуку и довести до директног повећања квалитета радне снаге, или тако што ће трансферисати своје врхунско технолошко знање домаћим запосленима. Спilloвери могу да делују и индиректно, када локалне тј. домаће фирме могу имати користи од вертикалних веза у ланцу понуде, користи од трансфера знања на њих као снабдевача и купаца. Индиректни *spilloveri* могу бити квалитативни јер се очекује да филијале мултинационалних компанија пруже обуку и техничку помоћ домаћим снабдевачима, такође, домаће фирме очекују да ће моћи да користе продуктивније базе потенцијалних радника који су обучени у филијалама с новијом и продуктивнијом технологијом.

Негативни спilloвери на локалне, домаће фирме су такође могући. Најчешће се ради о истискивању са домаћег тржишта, али могу и ослабити домаћу базу снабдевача. Страни инвеститори могу стећи тржишни удео на штету домаћих фирми, па оне остају са вишком производних капацитета, ниском продуктивношћу и ниском профитабилношћу.

Домаћи произвођачи могу имати користи од иностраних филијала у случајевима када филијале демонстрирају нове технологије и нове начине њиховог коришћења, и када се висококвалификовано особље обучено у иностраној фирми пресељава у домаће постројење носећи са собом знање које је стекло у филијали.

У Србији стране филијале улазе у комуникацију са домаћим институцијама из науке и технике чешће него домаће фирме у просеку, и зато ове филијале нису мање

³⁸ Јоксимовић, Љ., (2008) Спilloвери страних директних инвестиција и развој људског капитала: транзиционе економије и Србија, Научни скуп са међународним учешћем Иностранни капитал као фактор развоја земаља у транзицији, зборник радова, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, мај 2008, стр .83.

уграђене у систем него домаће. Ово је такође један алтернативни канал за трансфер технологије и људског капитала.

Кокко³⁹ је објаснио да за остварење *spillovera* мора да постоји реални технолошки геп, тј ниво продуктивности мултинационалне филијале мора да је већи од домаћих фирми. Практично, мора да постоје домаће фирме у тој грани и морају да имају способност да интернализују знање које иностране филијале могу да пруже. Најчешће се каже да домаћа привреда мора да поседује апсорпциони капацитет да би ефикасно искористила *spillovere*.

Стране директне инвестиције нису увек најефикаснији начин да се једна национална привреда технолошки унапреди, нарочито онда када домаће фирме имају слаб капацитет да абсорбују и интернализују *spillovere*, али не треба ни занемарити њихов ефекат у процесу укупне модернизације када су у питању транзиционе економије.

2. Концепт одрживог развоја

2.1. Појам одрживог развоја

Традиционални приступ развоју је био карактеристичан за привредни раст у периоду педесетих и шездесетих година XX века. У послератној експанзији, производња је била карактеристична за развијене земље и земље у развоју, а стопа економског раста је била главни показатељ развојних перформанси. Пораст производње је постао таква преокупација целог друштва да је занемарена и нарушена интегралност друштвених циљева.

Један број аутора је већ у педесетим годинама упозоравао на непожељне ефекте овако схваћеног економског раста, али она нису довела у питање општи повољан утисак о привредном расту. Крајем шездесетих година осећај задовољства створен послератном коњунктуром, постепено смењује разочарење изазвано социјално-економским и еколошким последицама повећања производње. Ако се интересујемо за унапређење благостања људи, онда су оправдане и прихватљиве само оне форме привредног раста које доприносе остваривању тога циља, док остале треба одбацити.

Економски раст није допринео значајнијем побољшању и благостању широких слојева становништва, пре свега у земљама у развоју, и то је утицало да се почетком седамдесетих година мења поимање привредног развоја. Сада развој подразумева смањивање или елиминисање сиромаштва, неједнакости и незапослености у условима раста привреде. “Прерасподела уз раст” је уобичајени слоган тог времена.

Крајем шездесетих и почетком седамдесетих година расте интересовање и за проблеме природног окружења, што даје нову димензију расправама о развоју. На то је, у првом реду, утицало неповољно стање животне средине изазвано привредним растом, али и страховање од оскудице основних природних ресурса на којима почива модерна производња. Године 1972. у Стокхолму је одржана Конференција УН о човековој околини под паролом “само једна Земља”, што симболично изражава међузависност животних процеса, односно заједништво судбине на овој планети. Исте године је

---

³⁹ Kokko, A., (1994) Technology, Market Characteristics and Spillovers, Journal of Development Economics, Vol. 43 str. 279-293

публикована и студија “Границе раста”,⁴⁰ после које започиње жива дебата у научном свету о могућности и пожељности континуелне експанзије производње. Једни се залажу за заустављање раста, док други траже да се поведе више рачуна о еколошким аспектима повећања производње.

Од средине седамдесетих година у литератури се све више спомиње уверење да прерасподела уз раст није довољна да гарантује повећање благостања оног дела становништва који живи у апсолутном сиромаштву. То је допринело усмеравању новог приступа развоју који се заснивао на основним потребама. Оријентација на задовољавање основних потреба не само да значи директан атак на сиромаштво, већ у исто време, доприноси повећању продуктивности рада, чиме се подупире процес економског раста. Концепт „основних потреба“ се углавном заговарао из етичких и хуманитарних разлога. Задовољавање елементарних потреба људи је сматрано моралним императивом, што би требало да представља минималну обавезу сваког друштва, чије је испуњење нужно за достојан живот становништва широм света. Међу присталицама „базичних потреба“ појавиле су се разлике у мишљењима. „Конзервативни“ приступ је најјасније представљен у публикацијама Светске банке. Кључ за решавање проблема сиромаштва, према овом схватању, лежи у побољшавању основних јавних услуга, пре свега образовања и здравствене заштите, које треба да буду доступне најугроженијим деловима становништва. Побољшања у сектору јавних услуга намењених сиромашним слојевима друштва, третирају се као инвестиције у људски капитал, при чему се наглашавају потенцијално позитивни ефекти на економске перформансе земље. Други „радикални“ приступ је афирмисан од Међународне организације рада, у фокус ставља базичне потребе као што су: исхрана, одевање, становање, с тим што већу важност добија и ширење могућности за запошљавање, (уз одговарајућу надницу или samozapošljavanje), чиме се стварају услови за потпуније задовољавање и осталих основних потреба.⁴¹

Током осамдесетих година утицај ове развојне парадигме слаби, да би, у новије време, приступ развоју који почива на основним потребама био сасвим напуштен. Мада се термин “основне потребе” данас ретко среће, сама идеја још увек живи. О томе сведочи савремени концепт одрживог развоја у коме идеја основних потреба има своје место.

Глобални извештаји о стању животне средине и природних ресурса током друге половине XX века постали су више него забрињавајући. Најпре су научници упозорили свет на потребу другачијег разумевања проблема и принципа заштите животне средине и природних ресурса. А онда су реаговали политичари и експерти на конференцијама Уједињених нација: о животној средини (Стокхолм, 1972) као и о животној средини и развоју (Рио де Жанеиро, 1992.)⁴²

Теорија одрживог развоја је економско-технолошки и социјални, али и морални и опште развојни концепт, којим се покушава да обезбеди уравнотежено задовољење потреба садашњих и будућих генерација, с обзиром да се то сматра кључем репродукције и трајања људске врсте.

⁴⁰ Meadows, D.H., Meadows, D.L., Randers, J., Behrens, W.W., (1972) *The Limits to Growth: A Report for the Club Rome's project on the Predicament of Mankind*, Earth Island, Universe Books, New York.

⁴¹ Јовановић Гавриловић, Б., (2013) *Привредни развој са људским ликом*, Универзитет у Београду, Економски факултет, Београд стр.13-14

⁴² Букић, П., (2011) *Одрживи развој – утопија или шанса за Србију*, Универзитет у Београду, Технолошки-металушки факултет, Београд, стр.3

Читава филозофија одрживости постављена је тако да обезбеђује континуитет позитивних цивилизацијских тековина.

Званично термин “одрживи развој” је употребљен у Извештају светске комисије за животну средину и развој ОУН, тзв. Brundtland комисије, под називом “Our Common Future” 1987. Појам „одрживи развој“ је настао као резултат поменутог Извештаја Уједињених нација о стању животне средине и природних ресурса у свету, у којем је Комисија понудила и дефинисала један концепт као могуће решење глобалних проблема еколошке деградације, исцрпљивање природних ресурса, сиромаштва и уништавања планете Земље од стране људи, који заправо њој припадају и морају на њој да живе.⁴³ Извештај Brundtlanda уважава неопходност економског раста за остваривање бржег напретка земаља у развоју, али се подвлачи да укупни развој мора да буде одржив (*sustainable*). Комисија га је ближе одредила као “*развој у правцу задовољавања потреба садашњих генерација који не угрожава могућност будућим генерацијама да задовоље своје потребе*”.

У Извештају се указује на опасност од вођења тадашње политике привредног развоја уколико се не узимају у обзир могућности Земље за обнављање ресурса. То је значило померање пажње са привредног раста према приступу, који поред економских обухвата и еколошке и социјалне циљеве развоја. Тада су разматрани и други проблеми: улога међународне економије у будућем развоју и њене импликације на животну средину; изазови са којима се свет суочава, а који се односе на број становника Планете; обезбеђење сигурности и довољности хране; заштита и очување екосистема; употреба енергетских ресурса; импликације даљег индустријског раста и промене у квалитету раста; интегрисање еколошких и економских циљева развоја приликом доношења одлука.

Одрживи развој, како проистиче из Извештаја Brundtland комисије, обједињује два кључна концепта:⁴⁴ 1) концепт потреба, пре свега основних потреба сиромашних, којима треба дати највиши приоритет, 2) идеју о ограничењима, наметнутим стањем технологије и друштвеном организацијом, која умањује способност окружења да задовољава садашње и будуће потребе. Концепт одрживог развоја обезбеђује оквир за интеграцију еколошке политике и развојне стратегије, чиме се разбија уверење да се еколошка заштита може остварити само на рачун економског развоја. Откако је обелодањен поменути извештај, многе земље и међународне организације су се сагласиле да постоји ургентна потреба за вођењем политике која ће доприносити постизању одрживијих форми развоја.

Када се дошло до закључка да су стерилне секторске расправе о стању вода, шума, обрадиве земље, ваздуха и биодиверзитета, мимо одговарајућег концепта друштвеног и економског развоја – појавио се концепт одрживог развоја, најпре стидљиво у економској теорији, а касније и као развојни концепт у осталим наукама. Реч је о идеји да људи имају право да боље живе, више производе, уживају благодети веће запослености и вишег дохотка, али не лишавајући будуће нараштаје истог таквог права, па се овај принцип обично дефинише као “међугенерациска правда”.

⁴³ Исто, стр. 8.

⁴⁴ Јовановић Гавриловић, Б., (2007) “Serbia Facing the Challenge of Sustainable Development”, у: Г. Рикаловић – С. Деветакловић (eds.): Contemporary Challenges of Theory and Practice in Economics – Economic Policy and the Development of Serbia, Faculty of Economics of the University of Belgrade – Publishing Centre, Belgrade, p. 87-98;

2.2. Еволуција схватања о одрживом развоју

Економисти су у фокусу имали развојне проблеме у контексту ограничености природних ресурса, и неограничених потреба. Смит, Рикардо, Малтус, Џон Стјуарт Мил и други класичари били су забринуте због експанзије потрошње природних ресурса и опадања њихових резерви. Маркс је на свој начин третирао проблем прекомерне експлоатације природе као искључиво класни и капиталистички. Реални социјализам, током свог неуспелог више мање експерименталног развоја показао је да је у погледу експлоатације природе и угрожавања животне средине сличан расипничком класичном капитализму.

Још крајем XVIII века, енглески свештеник и економиста Томас Малтус је написао “Есеј о сиромаштву” у коме тврди да је због раскола између експанзије сиромаштва и могућности производње хране неминовна глобална економска криза, оскудица и глад. Велика структурна криза глобалне привреде и стагфлација седамдесетих година XX века, као и каснија искуства са кризом сировина, растућим сиромаштвом и проблемом глади у свету, оштро су упозорили да су природни ресурси природе да задовољи растуће потребе људске популације на измаку. Ограничења природних ресурса с једне стране, као и проблеми загађења животне средине с друге стране, постали су превелика баласт за класичну економску и друштвену теорију.

Тзв. неокласична, данас преовлађујућа струја економске науке, настала синтезом маргиналистичке микро економије (Алфред Маршал) и кејнзијанске макро економије (следбеници Џона Алфреда Маршала), нудила је као прихватљиво тржишно решење у коме због реткости ограничених и необновљивих природних ресурса они постају мање доступни и све вреднији, па њихова растућа корисност условљава њихову штедњу с једне стране, као и тражење алтернативних решења, када је реч о природним ресурсима и околини – нових материјала, других облика енергије, чистијих и штедљивијих производних процеса, с друге стране. Овакав приступ има огромно поверење у могућности технологије која делује ефикасније уколико је тржиште слободније.⁴⁵

Појавили су се бројни пропусти у неокласичном разумевању економије заштите животне средине и економије природних ресурса. На том пољу највише су се ангажовали неконвенционални односно „зелено“ или проеколошки оријентисани аутори Mishan, Kneese, Boulding.⁴⁶ Проблеми у функционисању тржишне економије, феномен “зелене” тржишне грешке, деловање државе, као и вредновање нетржишних добара су само неке од противречности и проблема са којима неокласична економија конвенционалног економског приступа није могла да се избори.

Шездесетих и седамдесетих година XX века одрживим развојем бавили су се економисти који су почели и посебно економски да третирају загађење и загушеност, односно економске аспекте околине и природних ресурса. А када је 1972. године у Стокхолму одржана Конференција ОУН о човековој околини под паролом “Само једна земља”, да би исте године биле публиковане већ поменуто *Границе раста*, већ се увелико пробијала свест о томе да су животни процеси на Земљи међузависни, а Земља јединствени животни систем који почива на крхким равнотежама које се морају одржавати само у заједништву.

⁴⁵ Ђукић, П., (2011.) Одрживи развој – утопија или шанса за Србију, Универзитет у Београду, Технолошки-металуршки факултет, Београд, стр. 10.

⁴⁶ Mishan, (1976) *The Costs of Economic Growth*, Stapples Press. London

Идеје о одрживом развоју су релативно сазреле крајем XX века, јер су, без обзира на растуће глобалне противречности, *на нивоу ОУН усвојени Миленијумски циљеви. У њима су лидери 189 земаља поставили следеће глобалне циљеве.*⁴⁷

- *искорењивање екстремног сиромаштва и глади,*
- *остваривање универзалног основног образовања,*
- *остваривање равноправности полова и јачање положаја жена,*
- *смањивање смртности деце,*
- *побољшање здравља мајки,*
- *борбу против ХИВ-а, маларије и других болести,*
- *еколошку стабилност,*
- *изградњу глобалног партнерства за развој итд.*

Одговорност, људска права и једнакост су у основи ових принципа. У XXI веку требало би поштовати следећа начела и принципе: слободу, солидарност, толеранцију, поштовање природе и заједничку одговорност.

Одрживи развој је најпре дефинисан као развој који даје шансу садашњим генерацијама да живе боље, не ускраћујући исто право будућим генерацијама. Или још прецизније, одрживи развој је такав развој који подразумева економски напредак и пораст дохотка, али на такав начин да пружа будућим генерацијама приближно исту могућност. Он подразумева експлоатацију природе и њено коришћење за економски напредак и добробит људи, али на такав начин да се очувају неопходне природне равнотеже и претпоставке развоја које неће доћи у питање због начина односа људи према природи данас.⁴⁸

Идеја одрживости је потекла из потребе да се заштити већ добрим делом угрожена животна средина, али није могла да остане чисто идеја о природној околини, ресурсима и животној средини, без економске конкретизације. Живот људи се темељи на њиховим економским активностима а начин обављања тих активности, преко технологије и инжењерства у великој мери условљава да се дугорочне негативне последице у највећој мери преливају на стање животне средине, ресурса и природе уопште.

У сваком случају, економија је одговорна за конкретизацију појма одрживости, па је тако концепт одмах добио посебна економска тумачења, као и тумачења са социо-филозофског становишта. Одрживост се пренела у сферу економије, права, политике, социологије, тако да се почело говорити о три основне димензије или три стуба одрживости (*економској, социјалној и еколошкој*). У овом контексту, се може додати и четврта – *институционална димензија*, с обзиром да концепт увек подразумева одређене институционалне аранжмане, који проистичу из стратегија, конвенција, закона и других нормативних оквира, као и система које људи организују на националном, регионалном и међународном плану ради спровођења развојних концепата и стратегија.

Сам одрживи развој је постао интегрални концепт нечега што не доводи у питање било коју димензију друштвеног развоја, односно у оној мери усаглашава економске, технолошке, еколошке, социјалне, политичке, културне и моралне циљеве, тако да друштво успева да се развија не угрожавајући било који од ових аспеката.

⁴⁷ United Nations Millennium Declaration, Values and Principles, Resolution adopted by the General Assembly, 8th September 2000, <http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.htm> [pristup 4.05.2013]

⁴⁸ Ђукић, П., Одрживи развој утопија или шанса за Србију, (2011) Технолошко-металуршки факултет, Универзитет у Београду, Београд, стр.12

2.3. Савремена перцепција одрживог развоја

Одрживи развој је савремени развојни концепт који истовремено уважава и обухвата три кључне димензије – економску, социјалну и еколошку. Овакав концепт последњих неколико деценија налази широку примену како у стратешким документима пословног света, тако и у макроекономској политици на нивоу државних институција.

Одрживи развој обезбеђује усмеравање будућег развоја, уз успостављање баланса између социјалне, економске и компоненте заштите животне средине. Од важности је сагледати еволуцију овог концепта, јер на тај начин је могуће предвидети будуће трендове и уочити недостатке које би требало исправити, како би се природно богатство Планете сачувало и за будуће нараштаје.⁴⁹

Почетком седамдесетих година прошлог века, нагло је порасло интересовање за проблеме природне средине, што је допринело увођењу нове димензије о развоју. У то време појавила су се прва упозорења о будућем развоју од стране еминентних стручњака. Почело је формирање бројних еколошких организација на националном и међународном нивоу.

На конференцији Уједињених нација о животној средини, одржаној 1972. године у Стокхолму, указано је на глобалну проблематику загађења животне средине. Конференцији су присуствовали представници 113 земаља и 19 међународних организација. Усвојен је документ познат као Стокхолмска декларација о човековој средини. Решење глобалног проблема загађења, виђено је у координираној међународној сарадњи. Нека од начела међународне сарадње у области заштите и унапређења животне средине, обухваћена овом Декларацијом, су:

- Заштита и унапређење животне средине представља најважније питање које утиче на добробит људи и економски развој широм света
- У земљама у развоју, већина еколошких проблема произилази из њихове неразвијености. Ове земље би требало да усмере своје капацитете ка привредном развоју, али узимајући у обзир потребу за очувањем и побољшањем животне средине

Декларацијом је усвојено и 26 принципа који се односе на усвајање одговорне политике планирања и управљања ресурсима и капацитетима Планете.

Први принцип прокламује основно право човека на слободу, једнакост и адекватне услове живљења, али и одговорност за заштиту и унапређење животне средине за садашњу и будуће генерације. На овој конференцији су постављени темељи кодекса понашања према животној средини за наступајући период.

На десетогодишњицу конференције Уједињених нација о човековој средини у Стокхолму, у Најробију је од 10. до 18. маја 1982. године, одржана друга по реду конференција Уједињених нација о животној средини.⁵⁰ Тада је упозорено да неконтролисани индустријски развој и експлоатација природних ресурса остављају велике последице на животну средину. У Декларацији из Најробија је истакнуто да је Конференција у Стокхолму имала снажан утицај на повећање свести јавности о значају очувања човекове околине. У међувремену је учињен значајан напредак у области животне средине, науке, образовања. Основане су многе владине и невладине

⁴⁹ Jovanović, S., Radukić, S., Petrović-Randelović, M., (2011), Teorijski i institucionalni okvir održivog razvoja, Niš, str. 39.

⁵⁰ Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, [http://www.unep.org/Documents.Multilingual/pristup 5.10.2013](http://www.unep.org/Documents.Multilingual/pristup%205.10.2013)

организације које се баве проблемима животне средине, а закључени су и бројни међународни споразуми о сарадњи у области очувања и спречавања загађења. Важно је утицати на свест јавности о значају очувања животне средине и то кроз ширење информација и систем образовања. Од суштинског значаја за подизање нивоа свести о овој проблематици јесте одговорно индивидуално понашање. Такође је неопходно и друштвено одговорно понашање предузећа, укључујући и мултинационалне компаније, приликом доношења одлука о индустријској производњи, употреби технологије или извозу робе у друге земље.

На конференцији Организације Уједињених нација о животној средини и развоју у Рио де Жанеиру 1992. усвојена је тзв. *Рио декларација која садржи 27 начела одрживог развоја* и препоручује да свака земља уради сопствену националну стратегију одрживог развоја, како би се остваривали заједнички дефинисани циљеви. Најзначајнији резултат ове Конференције био је усвајање следећих докумената: Декларације о животној средини и развоју – Рио декларације, Конвенције о промени климе, Конвенције о биолошкој разноврсности, Принципа о управљању, заштити и одрживом развоју свих типова шума, као и Агенде 21. Рио декларација се базира на Стокхолмској декларацији уз уважавање нових трендова ка остварењу концепта одрживог развоја, док Агенда 21 представља акциони план за имплементацију одрживог развоја. На Конференцији је посебно истакнута неопходност сарадње свих земаља за остварење постављених циљева. У области животне средине, трансфера технологије, међународног законодавства, одрживог развоја и отварања међународног законодавства, одрживог развоја и отварања међународног тржишта, потребна су партнерства и координиране активности у заједничким програмима различитих земаља.

Иако је питање корпоративне одговорности према животној средини било предмет критичког преиспитивања јавности, све до Самита у Рију нису били јасно дефинисани инструменти међународне регулације који би обавезивали приватни сектор на остваривање еколошки прихватљивог понашања. Међутим, у последњој деценији XX века, неколико значајнијих институционалних момената пресудно је утицало на промену корпоративног односа према животној средини и одрживом развоју. Кључни моменат који се сматра прекретницом у развоју корпоративне друштвене одговорности и преусмеравању пажње ка решавању глобалних еколошких проблема и остваривању одрживог развоја догодио се 1992. године на Самиту у Рију. О потреби ургентног предузимања заједничких активности како би се минимизирао јаз између привредног раста и заштите животне средине указује принцип 14. Декларације из Рио. Он поставља захтев за “међудржавном кооперацијом у спречавању реалокације и трансфера било каквих активности и супстанци које узрокују озбиљну еколошку деградацију или су штетни по људско здравље”.⁵¹ Декларација такође, обавезује пословну заједницу на пружање подршке принципу предострожности у погледу еколошких проблема, али и на предузимање активности у правцу промоције еколошке одговорности, као и развоја и дифузије еколошки чисте технологије. И у глобалном акционом плану за XXI век, тзв. Агенда 21, постављени су бројни захтеви које би мултинационалне компаније требало да испуне како би се обезбедило њихово пословање у складу са принципима одрживости.

На Миленијумском самиту одржаном у Њујорку 2000. године, лидери 189 земаља, укључујући и Србију, донели су Миленијумску декларацију. Значај ове Декларације се огледа у утврђивању глобалних норми на којима би требало да почивају међународни односи у XXI веку, а које се односе на: слободу, једнакост, солидарност, толеранцију, поштовање природе и поделу одговорности”. Главна препорука Декларације је да све

⁵¹ Рио Декларација о животној средини и развоју 1992, <http://www.unep.org> [pristup 10.06.2013]

земље усвоје и имплементирају националне стратегије за смањење сиромаштва какао би постављени Миленијумски циљеви развоја били постигнути.

На самиту у Гетеборгу, у јуну 2001. године, представљена је Стратегија одрживог развоја ЕУ. Главне претње одрживом развоју, које представљају изазов за даљи развој ЕУ, су: климатске промене, глобално загревање, губитак биодиверзитета, пораст обима саобраћаја. Ова Стратегија представљала је припрему за предстојећи Самит у Јоханесбургу 2002. године.

Године 2002. године у Јоханесбургу је одржан Светски самит о одрживом развоју (Рио + 10). На овом Самиту је учествовало више од 60.000 људи, активиста еколошких организација, представника великих светских компанија и преко 170 светских лидера. Активно учешће на овом Самиту су забележили и представници наше земље. На Конференцији је истакнуто да Србија има сопствени став према неопходним активностима за очување животне средине и ресурса, као и став према одговорности за будуће генерације. У том смислу, држава Србија је показала спремност да се прикључи процесу решавања глобалног проблема очувања ресурса за будуће генерације. Значајне теме о којима се дискутовало на овој Конференцији биле су о улози компанија у решавању глобалног проблема заштите животне средине и имплементацији концепта одрживог развоја. Указано је да би управо компаније требало да преузму значајнију улогу у решавању проблема животне средине. Међутим, истакнуто је на Конференцији, да је овај циљ могуће остварити једино у партнерству различитих компанија, владиних и невладиних организација и локалних заједница.⁵²

У јуну 2012. године, одржана је конференција Рио + 20, односно Конференција Уједињених нација о одрживом развоју у Рио де Жанеиру. Главне теме ове Конференције су биле:⁵³

- “зелена економија” у контексту одрживог развоја и искорењивања сиромаштва, и
- институционални оквир за одрживи развој.

У данашње време препознат је значај који има развој “зелене економије” у контексту остварења концепта одрживог развоја. Главне поруке са ове Конференције су следеће:

1. све земље би требало да прилагоде сопствену националну политику и програме у складу са “зеленом економијом”, у контексту одрживог развоја и смањења сиромаштва,
2. националне развојне стратегије дефинисати уважавајући при том концепт “зелене економије”,
3. дефинисати институције које би биле задужене за вођење политике “зелене економије”,
4. развој оријентисан према “зеленој економији” у контексту одрживог развоја и искорењивања сиромаштва зависи од структурних промена у институцијама власти;
5. за креирање институционалног оквира за имплементацију концепта одрживог развоја, потребна је боља координација и сарадња свих расположивих ресурса.

⁵² Serbia Approaching the Summit on Sustainable Development – Johannesburg 2002, Preliminary Seminar, Ministry for the Protection of Natural Resources and the Environment, Belgrade

⁵³ Objective and themes of the United Nations Conference on Sustainable Development, Report of the Secretary General, [http:// www. Uncs2012.org/rio 20](http://www.Uncs2012.org/rio20) [pristup 23.09.2014]

Одрживи развој и даље представља један од основних циљева међународне заједнице, и савремена перцепција одрживог развоја подразумева један развојни пут који осигурава благостање у дужем временском периоду. Концепт одрживог развоја треба прихватити као процес у коме се одвијају сталне промене у односима између друштвених, економских и природних система и процеса. Тај процес је дугорочан и захтева пажљиво вођену и постепену политику развоја, јер су и изазови на глобалном нивоу са којима се човечанство суочава веома комплексни.

У Националној стратегији одрживог развоја,⁵⁴ прихваћени су принципи који су дефинисани у Декларацији о одрживом развоју из Јоханесбурга, као и Стратегији одрживог развоја ЕУ. То су:

- Међугенерациска солидарност и солидарност унутар генерације

Солидарност унутар генерације треба постићи демократском расподелом расположивог природног и створеног капитала, тако да се обезбеде основне људске потребе за све друштвене групе; треба задовољити потребе садашњих генерација али тако да се не угрозе права будућних генерација да задовоље своје потребе у будућности.

- Отворено и демократско друштво – учешће грађана у одлучивању

Отворено и демократско друштво значи гарантовати грађанска права, обезбедити приступ информацијама и осигурати доступност правде, учешће грађана у доношењу одлука, бранити стабилност демократских институција на основама мира, безбедности и слободе.

- Знање као носилац развоја

Стратегија одрживог развоја промовише просперитетну, иновативну, конкурентну и еколошки ефикасну економију засновану на знању, која обезбеђује висок животни стандард и пуну висококвалитетну запосленост. У њој се такође промовише образовање и развијање и јачање свести о екологији и одрживом развоју.

- Укљученост у друштвене процесе

Овај принцип промовише пуну интеграцију грађана у друштво, подстиче једнаке могућности за свакога као што ће се промовисати људска права, посебно родну равноправност. Такође се треба борити против свих облика дискриминације афирмативним мерама за маргинализоване групе и смањење сиромаштва, као и против социјалне искључености људи и сиромаштва.

- Интегрисање питања животне средине у остале секторске политике

Идеја је промовисати интеграцију економских, социјалних и еколошких приступа и анализа, подржати коришћење инструмената као што је стратешка процена животне средине. У том смислу треба подстицати социјални дијалог, друштвено одговорно пословање и јавно-приватно партнерство.

- Принцип предострожности

Овај принцип захтева очување природне равнотеже када нема поузданих информација о одређеном проблему. Свака активност мора бити планирана и спроведена тако да проузрокује најмању могућу промену у животној средини.

- Загађивач/корисник плаћа – укључење трошкова везаних за животну средину у цену производа

⁵⁴ Влада Републике Србије (2007) Национална стратегија одрживог развоја Србије, Београд.

Поштовањем овог принципа постиже се пуна економска цена која покрива трошкове производње, употребе и одлагања производа током читавог његовог “животног циклуса”. Ово подразумева да треба укључити трошкове уништавања животне средине у економске трошкове загађивача /корисника тј. применити принцип загађивач /корисник плаћа.

- Одржива производња и потрошња

Поштовати уравнотежене односе у експлоатацији природних ресурса и обезбедити висок ниво заштите и побољшања квалитета животне средине. Смањити загађење животне средине и промовисати одрживу потрошњу и производњу, али економски раст не сме да узрокује пропорционални пораст деградације животне средине.

У литератури не постоји општеприхваћена дефиниција концепта одрживог развоја која је општеприхваћена. У том смислу, одрживи развој можемо дефинисати као развојни пут који осигурава да благостање *per capita* не опада у дужем временском периоду. **Концепт одрживог развоја би требало прихватити као процес у коме се одвијају сталне промене у односима између друштвених, економских, и природних система и процеса.** Тај процес је дугорочан и захтева пажљиво вођену и постепену политику развоја, јер су и изазови на глобалном нивоу са којима се човечанство суочава веома комплексни. Неки од изазова на путу остваривања одрживог развоја су: формирање нове еколошке свести, повећање одговорности, веће укључивање науке у решавање актуелних проблема заштите животне средине.⁵⁵

Суштину концепта одрживог развоја чини етички принцип, односно брига о наслеђу. То значи да квалитет будућих генерација не сме да буде лошији од квалитета живота који има данашња генерација.

Постоји неколико карактеристика концепта одрживог развоја који произилазе из ове дефиниције. Најважније су:⁵⁶

- **Једнакост**, јер дефиниција одрживог развоја јасно истиче питање једнакости. Брига за будуће генерације и захтев за најмање подједнаким квалитетом живота данашње и будућих генерација експлицитно наглашавају ову димензију одрживости.
- **Етичност**. Наиме, потребе садашње генерације се не смеју задовољавати на штету потреба тј. добробити будућих генерација. Ова карактеристика одрживог развоја је позната као међугенерациска правичност.
- **Ефикасност**. Економска ефикасност је један од кључних услова за оптимално коришћење природних ресурса.

Дефиниција одрживог развоја једне од утицајних организација, као што је Лондонска комисија за одрживи развој, (London Sustainable Development Commission) гласи: **“одрживи развој је динамичан процес који омогућава свим људима да реализују своје потенцијале и побољшају квалитет живота на начин који истовремено штити и унапређује Земљине системе за подршку живљењу”**.

⁵⁷Фокусирање концепта одрживог развоја на побољшање квалитета живота постаје све шире прихваћено од стране влада, компанија, организација. Из ове дефиниције јасно

⁵⁵ Jovanović, S., Radukić, S., Petrović-Randelović, M., (2011), Теоријски и институционални оквир одрживог развоја, Ниш, стр. 53.

⁵⁶ Hussen, A., Principles of Environmental Economics, Routledge, New York, 2004, стр. 269.

⁵⁷ London Sustainable Development Commission, http://www.lsx.org.uk/whysus/page_2760.aspx [pristup 18.09.2013]

произилази да је остварење одрживог развоја једини начин да се постигне бољи квалитет живота за сваког појединца.

3. Стране директне инвестиције у Србији

3.1. Осврт на страна улагања у Србији до 2000. године

У целом послератном периоду у Југославији је постојао проблем недостатка финансијских средстава за инвестиционе активности, и то како због ниске домаће акумулације тако и због амбициозних планова развоја. Требало је обезбедити прилив средстава из иностранства.⁵⁸

Првих година после рата Југославија је добијала економску помоћ, али се она временом смањивала, тако да је после 1960. г. потпуно пресахла. Укупна помоћ САД Југославији у виду поклона и веома повлашћених кредита у периоду од 1949-1961. г. према студији Светске банке, била је око 2 млрд. долара. Знатан део помоћи био је у виду војног материјала, што значи да није било великог непосредног ефекта на привредни развој.⁵⁹

Крајем шездесетих година двадесетог века отпочела су прва страна улагања у привреду Југославије и Србије. Привредни и друштвени развој Југославије у периоду социјализма је био релативно брз, уз снажне осцилације у појединим периодима и стагнацију у периоду од 1980-1990.

У периоду од 1948. до 1979. године друштвени производ привреде се увећавао по просечној годишњој стопи од 6,2%, што је сврставало Југославију међу земље са најдинамичнијим развојем у свету. Брз привредни раст омогућио је да се превазиђе наслеђена неразвијеност и надокнаде последице ратних разарања, а истовремено је остварен динамичан технолошки развој и крупне промене у структури привреде, а посебно индустрије. Све ово је довело до повећања животног стандарда, повећања запослености, успостављања крупних промена у социо-економској структури становништва.

Најдинамичнији привредни развој је остварен у периоду од 1953. до 1965. године, а након тога привреда је ушла у фазу споријег и релативно нестабилнијег раста. Све до краја седамдесетих година је одржан доста висок квантитативни раст, али уз све присутнију инфлацију, смањивање акумулативне и репродуктивне способности привреде, повећање кредитне и спољне задужености и нагли пораст дефицита у спољнотрговинској размени. Да би се превазишла ова негативна кретања све више се посезало за административним уплитањем у привредне токове што је потискивало економске законитости. Привредни раст се све више заснивао на великим инвестиционим напрезањима и поред огромних инвестиционих улагања ефекти су били све слабији, укључујући и заштравање проблема, недовољних за финансирање амбициозних развојних програма република и покрајина и одржавање високе стопе привредног раста.⁶⁰

⁵⁸ Јовановић Гавриловић, П., (1990) Међународно пословно финансирање, Економски факултет Универзитета у Београду, Београд стр.138.

⁵⁹ Исто, стр. 139

⁶⁰ Мандал, Ш., (2004) Технолошки развој и политика, Економски факултет Универзитета у Београду, стр. 36.

Привредне реформе из 1965. године имале су за циљ да се Југославија више отвори према свету и значајније укључи у међународну поделу рада, да са екстензивног пређе на интензивно привређивање, да се предузећа оспособе за самосталније и ефикасније пословање, уз слободније деловање тржишних законитости. У то време је оцењено да би требало отворити могућност за ангажовање страног капитала у развоју југословенске привреде. Изменама и допунама Закона о средствима привредних организација, извршеним 1967. године, створене су законске основе за увоз капитала у виду заједничких улагања. Године 1973. донет је посебан закон којим се уређује ова област, а 1978. његова нова верзија: Закон о улагању средстава страних лица у домаће организације удруженог рада.

Задуживање у иностранству, опадање извоза и раст увоза довели су до драстичног повећања дефицита платног биланса који је у 1979. години достигао 3,7 милијарди US долара, а када су 1980. године престале могућности задуживања у иностранству, земља је почела да тоне у дубоку економску кризу. Општа привредна нестабилност производила је све јача инфлаторна кретања, тако да је годишњи раст цена у периоду од 1970. до 1975. дуплиран у односу на период од 1961. до 1970. године, са тенденцијом неконтролисаног повећања. Да би се зауставио раст цена долази до циклочног смењивања раста цена и личних доходака и све већег административног уплитања у односе у расподели.⁶¹

Неповољна привредна кретања настављена су после 1980. године са све изразитијим кризним обележјима. Током наредних десет година привредни раст је стагнирао (стопа раста 0,2%), а раст цена је из године у годину бивао све већи да би у 1989. години почео да поприма облик хиперинфлације. Привредни систем у седамдесетим и осамдесетим годинама функционисао је на ивици распада у веома сложеним унутрашњим условима и међународном окружењу. Привреда се налазила у фази када је требало прећи са екстензивног на интензивни начин привређивања што је захтевало радикалне заокрете у организацији привредног система чија је реформа одлагана све до краја осамдесетих година.

У периоду после 1965. године, уведен је систем договорне економије који је имао низ негативних последица међу којима је најважнија нерационална употреба ресурса што је, уз високе трошкове производње и прескуп друштвено-политички систем смањивало конкурентску способност привреде, пад извоза и окретање привреде домаћем тржишту. Са друге стране, домаће тржиште је парцијализовано и постајало је све затвореније према страном конкуренцији и деловању светског тржишта. Домаћа привреда је све више зависила од увоза енергије и репродукционих материјала уз прекомеран и некритичан увоз стране технологије која није усмеравана у производње које су оријентисане на извоз, већ за задовољавање потреба домаћег тржишта. Сва ова кретања су утицала на повећање дефицита у трговинском и платном билансу земље, нарочито после 1974. године. Такође, нафтна криза (1973/74) је изазвала крупне поремећаје у светској привреди, заострила и структурне проблеме у југословенској привреди, која и даље није мењала стратегију развоја чак ни након друге нафтне кризе 1979. године.

Крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година све развојне компоненте југословенске привреде су се нагло погоршале и постало је јасно да земља тоне у економску кризу. У Скупштини СФРЈ усвојен је 1983. године Дугорочни програм економске стабилизације који је требало да заустави негативне токове и изнађе пут за излазак из економске кризе.

⁶¹ Исто, стр. 37.

Захваљујући променама Устава, на крају 1988. године донет је Закон о страним улагањима, којим су омогућене све врсте страних инвестиција, укључујући и оснивање сопствених предузећа. До краја 1988. године закључено је 371 уговор о заједничким улагањима између наших предузећа и странаца. Улог страних партнера износи укупно око 200 мил. Долара, што је изузетно мало за период од 22 године. Просечно учешће страних партнера у финансирању заједничких пословних подухвата износи око 25%, док је учешће домаћих предузећа 75%. У периоду 1968-1984. година увоз капитала по основи заједничких улагања представљао је једва 0,6% инвестиција у југословенску привреду.

Од ступања на снагу новог закона о страним улагањима (почетак 1989. године) до половине априла 1990. закључено је 1.326 уговора о улагању страног капитала. Улог странаца износи око 1 млрд. немачких марака. Највише је уложено у друштвена предузећа на основу уговора о дугорочној сарадњи (50,7%), затим предузећа са мешовитом својном (43,8%), док је релативно мали број предузећа у власништву странаца (5,5%). Трећина улога потиче од наших радника који су на раду у иностранству. Највише се улаже у развијене делове Југославије - Србију, Словенију и Хрватску (80,6%).⁶²

Међутим, и након његовог усвајања, његова прва етапа није дала очекиване резултате. Друга етапа је уграђена у концепцију Друштвеног плана за период 1986-1990. и Дугорочни друштвени план Југославије за период од 2000. Због ограничења у политичком и привредном систему Дугорочни програм није дао очекиване резултате, па се често посезало за административним усмеравањем привредних токова кроз контролу цена, зарада итд. Када ни административна регулатива није помогла постало је јасно да је у питању криза целокупног друштва и да је неопходно припремити целовиту реформу привредног и политичког система укључујући и уставну реформу. Међутим, бурни догађаји из 1990. и 1991. године предухитрили су покушаје било каквих реформи и довели су до грађанског рата и распада СФРЈ.

Све до деведесетих година, односно до почетка процеса приватизације предузећа са друштвеним капиталом, страна улагања су била у облику заједничких улагања и усмеравана су у пропульзивне гране прерађивачке индустрије. Најзначајнији инвестициони партнери су били из земаља Европске Уније. Паралелно са одвијањем процеса приватизације, мењала се и динамика и структура страних директних инвестиција у СРЈ и Србији. Због околности изазваних распадом СФРЈ, а пре свега санкција УН, дотадашњи традиционални партнери нису могли све до 1996. године да легално улажу у нашу привреду. Поред тога, дошло је до значајног смањења броја и вредности уговора о СДИ у нашу земљу. У периоду од 1991. до 1995. године закључено је 1.038 уговора о страним улагањима чија је укупна вредност износила 1.051 милијарди DEM. Највећи број уговора се односио на мешовита предузећа (67,2%), предузећа у власништву страних фирми (20,7%) и заједничка улагања (12,1%).⁶³

Након укидања санкција током 1996. и 1997. године регистровано је око 2.800 уговора о страним улагањима од преко две милијарде DEM, а и даље су предњачила улагања у мешовита предузећа и заједничка улагања уз незнатна улагања кроз процес приватизације. У овом периоду највећи обим страних улагања је забележен у телекомуникацијама, производњи хране, металопрерађивачкој и хемијској индустрији. Као последица забране инвестирања у СРЈ средином 1998. године дошло је до наглог

⁶² Јовановић Гавриловић, П., (1990) Међународно пословно финансирање, Економски факултет Универзитета у Београду, стр. 146.

⁶³ Мандал, Ш.,(2008) Стране директне инвестиције и технолошки развој Србије, Световање: Технолошка заосталост Србије, Златибор, Мај 2008.

погоршања привредног амбијента за СДИ и процес приватизације у целини. Процес приватизације је практично заустављен а страни партнери су почели да се повлаче што је посебно погодило велике производне системе који су били носиоце сарадње са страним партнерима. Током НАТО бомбардовања СРЈ је готово била искључена из међународног тржишта роба, услуга, капитала и рада. Постепени повратак и укључивање у ове међународне токове отпочео је тек након 2000. године.

Неповољни трендови на светском тржишту и унутрашње слабости наше индустрије (слаба конкурентска способности, наглашена склоност увозу и пораст увозне зависности, недовољна организованост пласмана у иностранству, спорост прилагођавања променама на међународном тржишту, већа улагања у прерађивачке него у базне капацитете, структурне неусклађености у развоју индустријских капацитета и сл.) довели су до осцилација у спољнотрговинској активности тј. до опадања учешћа југословенске индустрије у светској трговини. Томе су погодвала и кретања на домаћем тржишту, где се потрошња, односно тражња формирала на високом нивоу, што је слабило мотивисаност за извоз и повећавало склоност ка увозу.

Основне узроке стања и неповољних тенденција у спољнотрговинској размени индустрије треба тражити у структурним неусклађеностима до којих је дошло успоренијим развојем енергетско-сировинских грана услед чега се повећавала и технолошка зависност. Наиме, индустрија Југославије је у великој мери извозила сировине (обојене метале, дрво, резану грађу, итд.), да би их касније увозила у облику производа са вишом фазом обраде тј. интермедијере за прерађивачке капацитете који су изграђени трансфером стране технологије и капитала.

Тако је у свакој од модерних и водећих грана – енергетика, металургија, машиноградња, хемија, саобраћајна средства и електроопрема – било инсталирано најмање четири до пет различитих технологија од америчке и немачке до енглеске, француске и совјетске. Овим је омогућено продирање разних страних технологија којима се ослабљена и запуштена домаћа технолошка база није могла успешно супротставити.

Током десетогодишњег периода изолације, прилив овог облика страног капитала је скоро суспендован, а међународни трговински и финансијски токови су били прекинути. У таквој ситуацији дошло је до великог успоравања процеса транзиције, опадања нивоа укупних економских токова, смањења домаће акумулације, интензивног опадања нивоа инвестиционих активности и појаве тзв. “инвестиционог гепа” (разлике између нивоа инвестиција и нивоа штедње у привреди).

Десетогодишњи период изолације наше привреде довео је до веома негативних кретања на плану привлачења СДИ, чији је прилив, као што смо раније истакли, био готово суспендован. Изостанак политичке стабилности као најважнијег елемента инвестиционе климе је у најзначајнијој мери детерминисао вредност СДИ токова у посматраном периоду.

Према подацима Савезног министарства за економске односе са иностранством, у периоду од 1992-2000. године, укупан износ страних директних инвестиција у СР Југославији је износио 1.913 милиона долара. Од овог износа 738,5 милиона долара се односио на улагање страних партнера у предузеће “Телеком” Србија. У условима међународне изолације наше земље, страна директна улагања су била више симболична и током 2000. године су износила свега 58 милиона EUR. Промена политичког односа међународне заједнице према нашој земљи и њено поновно укључивање у савремене светске интеграционе процесе довели су до значајног повећања заинтересованости страних инвеститора за улагање у домаћу привреду.

3.2. Обим и карактеристике страних директних инвестиција у Србији после 2000. године

3.2.1. Динамика прилива страних директних инвестиција

Стране директне инвестиције представљају најважније средство економског опоравка и даљег развоја српске привреде, и стратегија прилива страног капитала мора постати окосница наше економске и развојне политике. У том смислу, јако је битно дефинисање приоритетних грана и области за страна улагања, као и утврђивање најпожељнијег облика тог прилива. Национална стратегија прилива страног капитала треба да определи врсту потребних страних инвестиција, као и привредне области које треба развијати.

Елиминисање санкција Европске уније према СРЈ и успостављање сарадње са међународним економским и финансијским институцијама отворило је могућности за убрзано укључивање наше привреде у токове међународног пословања. Након дужег периода изолације, национална привреда се нашла пред могућношћу да се поново повеже са светским тржиштем са својим компаративним предностима и да у склопу новонасталих околности тражи и пронађе најповољније место у међународној подели рада.

Стране директне инвестиције у том смислу представљају најважнији додатни извор финансирања привредног развоја националне економије. Оне су посебно значајне за интересе српске привреде коју одликују ниска акумулативна способност и минимална домаћа штедња. Међутим, много значајнија улога страних директних инвестиција везана је за њихов утицај на убрзавање процеса транзиције, односно, на изградњу недостајуће институционалне и физичке инфраструктуре. Оне позитивно утичу и на јачање конкурентности домаће привреде, као и на убрзавање процеса приватизације.

Компаративне предности наше земље условљавају избор привредних грана које Србија треба да развија и у оквиру којих се на најбољи начин могу реализовати страна инвестициона улагања. Основни правац стратегије привлачења страног капитала мора бити везан за оне привредне области у којима се на најбољи начин могу искористити наше предности, од којих се посебно истичу: географски и стратешки положај, величина и повезаност домаћих тржишта са другим тржиштима, природна богатства итд.

Након политичких промена у Србији (октобар, 2000) долази до реинтеграције наше привреде у светско економско окружење и укључивање у најважније међународне економске и финансијске институције. Као резултат промене политичког односа према нашој земљи од стране најмоћнијих светских земаља, убрзо долази до повратка СРЈ у међународну заједницу: ОУН, ОЕБС, Савет Европе, Светску банку, Међународни монетарни фонд и Европску банку за обнову и развој. Обнова дипломатских односа са земљама чланицама ЕУ, САД, Канадом и суседним земљама, доводи до успостављања квалитативно другачије позиције СРЈ у савременим међународним односима. Такав след догађаја у великој мери доприноси значајном приливу финансијских средстава из иностранства, пре свега по основу донација и страних кредита. Прилив донација и јавног капитала од стране неких развијених земаља и међународних финансијских институција, представља значајну подршку почетној фази спровођења реформи, као и стварању услова за прилив приватног страног капитала. Међутим, имајући у виду чињеницу о великој задужености српске привреде, као и временску ограниченост донаторске помоћи, српска привреда се не сме ослонити на ова два облика економске помоћи.

Србија је од 2000. године имала раст страних директних инвестиција. Њихов раст у 2006. години се поклопио са кулминацијом СДИ у читавом региону и догодио се првенствено као последица приватизације “Мобтела”, кога је купила норвешка фирма “Теленор” за 1.513 милиона ЕУР-а. Треба истаћи да су “*greenfield*” инвестиције као “Ball Packaging”, “Vip mobile” и Развојни центар Microsoft-а практично једине “*greenfeld*” инвестиције у Србији.

Када је реч о укупној суми СДИ, очигледно је да је она још увек мала и недовољна у мери у којој би подстакла одрживи развој. Наиме, она достиже само половину СДИ по глави становника у Хрватској, нижа је чак неколико пута у односу на напредније транзиционе привреде.

На почетку транзиције, пошто се приступило реструктурирању привреде, дошло је до пада укупне производње, када је стопа раста реалног БДП-а у периоду између 2001. и 2003. године бележила силазни тренд. Од средине 2003. године долази до наглог привредног раста, тако да је стопа привредног раста у 2004. години скоро утростручена у односу на претходну годину. У следеће две године долази до благог смањења стопе, да би у 2007. години забележен раст од 7,1%.

Евидентно је да Србија има врло скромно учешће у укупном приливу СДИ у свету, у периоду 2003. до 2007. године, и креће се између 0,12% и 0,31%, тако да чак и у 2006. години када је остварен рекордан прилив СДИ, превасходно продајом “Мобтел-а”, то је било мање од прилива СДИ у Бугарској, који је у тој години био 7.507 милиона долара, Румунији 11.366 милиона долара и Мађарској 6.790 милиона долара.

Прилив СДИ у периоду од 2000. године до половине 2003. године је бележио раст, када је дошло до успоравања прилива услед неуспелих председничких избора одржаних у новембру и расписивању ванредних парламентарних избора у децембру исте године. У 2004. години је забележено кратко успоравање прилива СДИ, да би се у 2005. и 2006. години раст прилива инвестиција наставио. У 2007. години долази до пада прилива иностраног капитала услед мањих прихода од приватизације у односу на 2006. годину. У 2008. години и поред светске финансијске кризе, долази до благог раста прилива СДИ у односу на 2007. годину, али се ситуација мења већ у другој половини године.

Пад прилива СДИ утиче на смањење увођења нових производних капацитета, што ће имати за последицу смањење броја нових радних места, смањен раст извоза, смањену тражњу и крајња последица јесте успоравање привредног раста земље.

Иако је после укључивања наше земље у међународне економске токове дошло до интензивнијег кретања страног приватног капитала према нашој земљи, ипак је његов обим још увек недовољан. Већина страних улагања у Србију још увек се остварује кроз форме куповине друштвеног капитала од странаца у процесу приватизације. Међутим, тај прилив је неминовно лимитиран окончањем процеса приватизације.

Успоравање темпа приватизације друштвеног капитала и одлагање почетка приватизације државног капитала у јавним предузећима, као и недовољан прилив раније поменутих “*greenfield*” инвестиција, показују да је потребно предузимати перманентне активности у правцу стварања повољније инвестиционе климе за привлачење страних инвеститора.

Према Нацрту програма за интеграцију Србије у ЕУ, објављеном јуна, 2008. године, Србији би било потребно просечно 10 милијарди евра страних директних инвестиција годишње, до стицања чланства у ЕУ. При томе би овај програм требало не само да убрза неопходно прилагођавање домаћег законодавства европском и прецизно

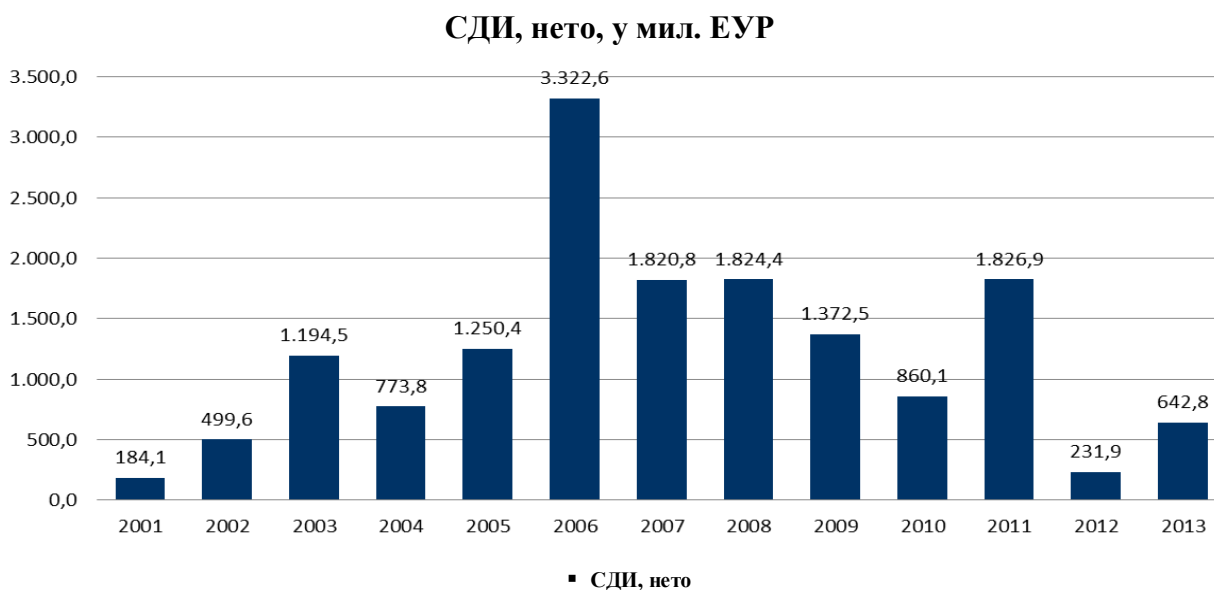
дефинише административне и финансијске потребе за процесом приступања, него и да допринесе јачању конкурентности Србије у целини и подизању њене инвестиционе активности. У исто време је објављена и Стратегија повећања извоза Србије од 2008. до 2011. године којом је предвиђен раст извоза робе и услуга 25% просечно годишње (повећање извоза роба и услуга са 11,8 милијарди долара у 2007. на 29,8 милијарди долара у 2011. години), уз значајне промене структуре извоза у корист производа више фазе прераде. Реализацијом ове стратегије требало би да се смањи спољнотрговински дефицит биланса текућих плаћања. Планиран је раст бруто друштвеног производа од 6,3% просечно годишње и раст учешћа инвестиција у основна средства у бруто домаћем производу на око 25% као и прилив страних директних инвестиција око три милијарде евра годишње.

У Србији су до 2008. године, СДИ углавном биле усмерене на освајање домаћег тржишта кроз производњу или пружање услуга (банке, трговачке куће, осигуравајућа друштва, лизинг компаније,...) или стицање неке имовине (некретнине, објекти). То практично значи, да су СДИ само у одређеној мери биле усмерене на производњу намењену извозу и то претежно у веће транснационалне компаније са стратешком пословном оријентацијом (Sartid, US Steel, фармацеутска инд...). Реализација кључних економских параметара, онако како је планирана у Стратегији повећања извоза је изостала, а циљеви који су зацртани су се показали као нереални.

Кључни ограничавајући фактор за СДИ у Србију је и даље висок тзв. ризик земље, пошто страни инвеститори траже стабилну пословну климу на дужи рок. Ова детерминанта прилива СДИ зависи и од политичке и економске перцепције ризика страних инвеститора и док се она не побољша, није реално очекивати неки већи прилив СДИ, поготово када се заврши процес приватизације, који је данас већ у завршној фази.

Према подацима Светске трговинске организације, Србија је у 2013 години 63% робног извоза реализовала у земље ЕУ, 29,9% у остале земље Европе и 7,1% у земље ван Европе. У односу на 2012 годину повећан је удео ЕУ за 1,4 структурна поена, земаља ван Европе за 2,4 поена, док је смањен удео земаља у Европи ван ЕУ за 3,8 структурних поена.

Графикон 6. Стране директне инвестиције у Србији, нето, у мил. ЕУР

Извор: Институт економских наука, Београд.

Табела 4. Страна директна улагања у новцу-нето, по годинама и земљама порекла (у хиљадама УСД)

	Zemlja	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	UKUPNO
1	Austrija	183	1.421	33.876	93.747	146.104	201.189	520.356	1.161.096	475.613	322.112	192.839	214.869	3.363.405
2	Holandija	0	102	2.248	598.963	102.008	92.113	-214.119	-27.958	510.400	242.459	264.324	334.527	1.905.067
3	Grčka	334	1.280	12.496	62.268	52.968	249.536	923.698	336.401	48.456	65.902	32.980	13.832	1.800.150
4	Nemačka	6.152	9.788	82.801	75.708	51.985	187.320	905.824	69.530	88.882	55.590	44.138	106.385	1.684.103
5	Luksemburg	0	128	3.619	4.108	2.387	108.885	8.843	241.537	76.147	8.101	8.692	1.129.019	1.591.466
6	Norveška	0	2	74	280	0	29	1.546.993	3.187	6.135	-741	2.022	1.324	1.539.305
7	Italija	2.006	594	7.553	21.325	10.149	18.316	52.752	155.363	485.884	239.274	54.813	177.886	1.225.916
8	Ruska Federacija	736	3.581	2.556	3.359	538	14.324	15.992	488	12.629	535.290	9.295	103.046	701.833
9	Francuska	0	81	87.489	7.858	24.022	62.347	159.085	84.391	78.345	9.560	23.191	157.863	694.232
10	Slovenija	33	11.254	9.561	29.036	15.706	183.563	201.241	92.856	112.189	48.569	108.269	-190.550	661.727
11	Ostale	476	129	4.664	13.098	182.000	21.175	118.913	109.317	36.122	-56.246	70.983	41.613	542.244
12	Švajcarska	35	86	2.913	12.559	29.401	56.990	-15.421	96.157	122.563	85.208	66.224	66.314	523.029
13	Mađarska	0	275	1.167	4.224	16.567	24.677	244.045	31.494	31.030	23.424	20.758	93.884	491.545
14	Velika Britanija	0	1.225	6.618	20.631	79.620	63.330	135.915	-26.584	14.536	74.065	76.388	-8.576	437.169
15	Hrvatska	0	1.096	5.243	34.446	10.806	40.484	25.240	35.944	143.148	27.480	49.498	6.831	380.216
16	SAD	343	1.906	18.099	15.068	18.187	22.257	-29.612	31.825	55.336	17.504	77.048	35.604	263.565
17	Crna Gora	0	0	0	0	0	0	12.946	209.288	73.900	-5.599	-81.265	7.808	217.077
18	Bugarska	0	0	133	129	9.910	655	54.270	46.916	21.884	2.219	13.141	1.101	150.358
19	Slovačka	3	10	10	18.342	0	25.447	19.325	3.084	1.471	35.551	42.546	-6.709	139.080
20	Belgija	0	0	344	1.925	2.523	12.407	6.464	24.038	16.246	3.509	4.589	6.953	78.998
21	Kipar	762	2.045	41.717	31.581	16.310	71.551	-387.154	137.427	7.275	37.179	60.259	59.145	78.097
22	Španija												70.053	70.053
23	Letonija	0	0	5	15.330	17.082	6.441	10.527	3.535	739	1.381	105	2.382	57.528
24	Izrael	0	0	260	207	3.052	14.294	4.544	26.510	-712	-215	2.240	310	50.490
25	Hong Kong												18.033	18.033
26	Danska												7.952	7.952
27	Kina												6.969	6.969
28	Lihtenštajn	0	216	57	2.162	2.974	-41.316	-17.538	-2.937	5.106	334	1.069	13.872	-36.001
29	BiH	189	169	2.951	5.056	2.104	4.692	-16.750	-838.608	-60.804	-550	-26.765	-13.612	-941.928
	UKUPNO	11.252	35.388	326.454	1.071.410	796.403	1.440.706	4.286.379	2.004.297	2.362.520	1.771.360	1.117.380	2.498.128	17.721.677

Извор: НБС.

* Податке о страним директним улагањима у новцу НБС добија од пословних банака, што значи да податке о страним улагањима у новцу, добијамо по земљама плаћања а не по земљама улагања.

НАПОМЕНА: За 2006. страна директна улагања из Норвешке су дата без лиценце за ТЕЛЕНОР у износу од 410 млн., а из Аустрије за куповину треће лиценце у износу од 425.

3.2.2. Ефекти приватизације у Србији

У периоду од 2002-2006. год. 59,8% нето прилива од СДИ у Србији било је по основу приватизације.⁶⁴

Од почетка 2002. до јула 2011. продато је укупно 2.385 предузећа и остварена је продајна цена од близу 2,63 милијарди евра. Вредност уговорених инвестиција је 1,13 милијарди евра, а социјалног програма 276,68 милиона евра. Процент успешности продаје и на тендерима и на аукцијама је 66%. Број запослених у тим предузећима је био 334.533, а књиговодствена вредност 2,57 милијарди евра.⁶⁵

⁶⁴ Капор, П., „Стране директне инвестиције у Србију: модалитети, детерминанте, трендови и перспективе“, Округли сто: Економско-финансијски односи Србије са иностранством, актуелна питања и перспективе, Научно друштво економиста са Академијом економских наука и Економски факултет у Београду, Београд, 2008.

⁶⁵ Агенција за приватизацију, <http://www.priv.rs/privatizacija> [pristup 7.08.2014]

Табела 5. Резултати приватизације у Србији од 2002. до септембра 2001. године⁶⁶

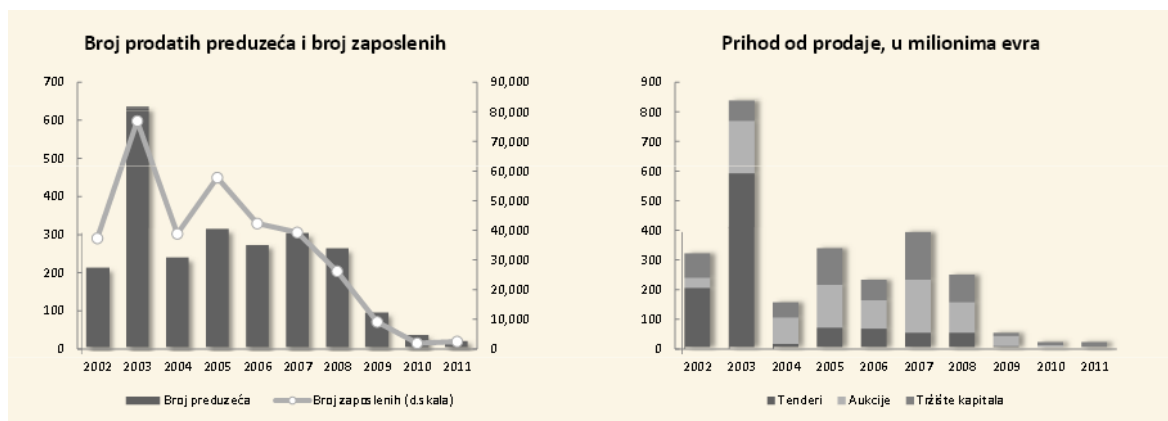
КУМУЛАТИВНИ ИЗВЕШТАЈ						
сум 2002-2011.	Број јавних позива	Укупно пону- ђено	Укупно продато/ раскинуто	Процент успешно- сти	Број запосле- них	Књигов. вр. (К)
Тендери (Т)	301	218	90	41%	67.627	921.038
Тендери – раскиди уговора			37		27.014	423.036
Аукције (А)	4.061	2.461	1.555	63%	129.813	976.075
Аукције – раскиди уговора			599		55.484	357.184
Тендери + Аукције (Т + А)	4.362	2.679	1.645	61%	197.440	1.897.113
Тржиште капитала (Тк)		663	564	85%	115.653	520.003
Тржиште капитала – претходно раскинут уговор (Ткр)		264	172	65%	21.046	95.016
Тржиште капитала – претходно приватизовано (Ткр)		1.067	902	85%	85.994	75.963
УКУПНО (Т+А+Тк+Ткр+Ткр)		3.606	2.381	66%	334.139	2.588.095

Извор: Агенција за приватизацију

Највећи број предузећа обухваћених истраживањем приватизован је у периоду између 2003. и 2009. године (76,4%). Њих 10,5% је приватизовано од 2000. до 2003. године, 2009. године само 2,8%, а 2010. и 2011. по 1,4%.⁶⁷

Доношењем Закона о приватизацији, јуна 2001. године, главни циљеви су били:

1. Реструктурирање привреде и подизање њене ефикасности,
2. Подизање кредибилитета и кредитној рејтинга земље како би дошло до све већег прилива страних директних инвестиција,
3. Приход од продаје би амортизовао болне транзиционе захвате.

Графикон 7. Приватизација у периоду 2002-2011.

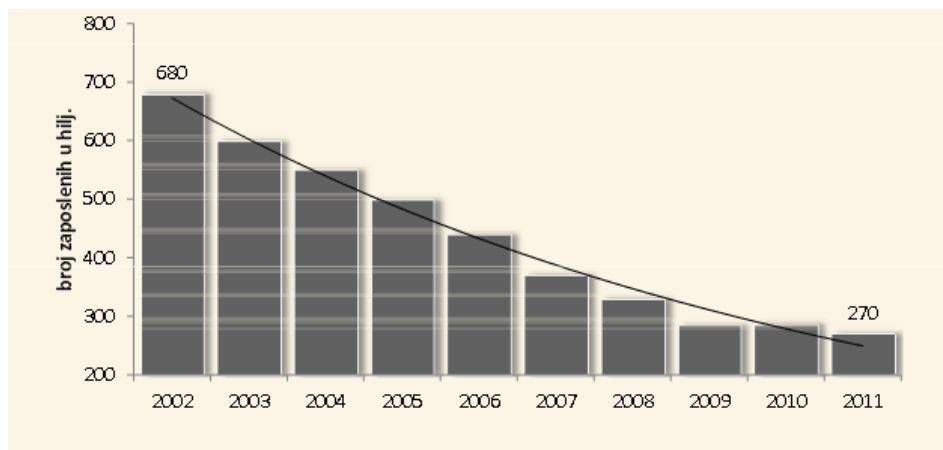
Извор: Економски институт, Београд

⁶⁶ Извор: Министарство економије и регионалног развоја Републике Србије.

⁶⁷ <http://www.socijalnoekonomskisavet.rs/doc/efektprivatizacijeusr.pdf> [pristup 5.10.2014]

Главна карактеристика процеса приватизације је драматичан пад запослености. Број запослених је смањен за 410 хиљада тј. за преко 60%. Годишње је просечно нестајало 45 хиљада радних места.⁶⁸

Графикон 8. Предузећа која су била предмет приватизације

Извор: Економски институт, Београд

Ефекти приватизованих фирми у Србији су поражавајући. Наиме, у тим фирмама није дошло до трансфера технологије у било ком облику, што је требало да омогући оспособљавање домаћих фирми за међународну тржишну утакмицу, а што је био примарни мотив приватизације. Уместо модернизовања процеса производње и “*know-how*”-а, набавка нове опреме, креативнијег приступа новим тржиштима, праћење савремених тенденција која постоје у успешним фирмама, добили смо купце који не поштују уговоре, не испуњавају социјалне и инвестиционе програме које су подписали. Такође, врло је мали број фирми које су наставиле са процесом производње у фирмама које су купили. Нови власници приватизованих фирми су углавном имали за циљ освајање тржишта и искоришћавање постојећих капацитета.

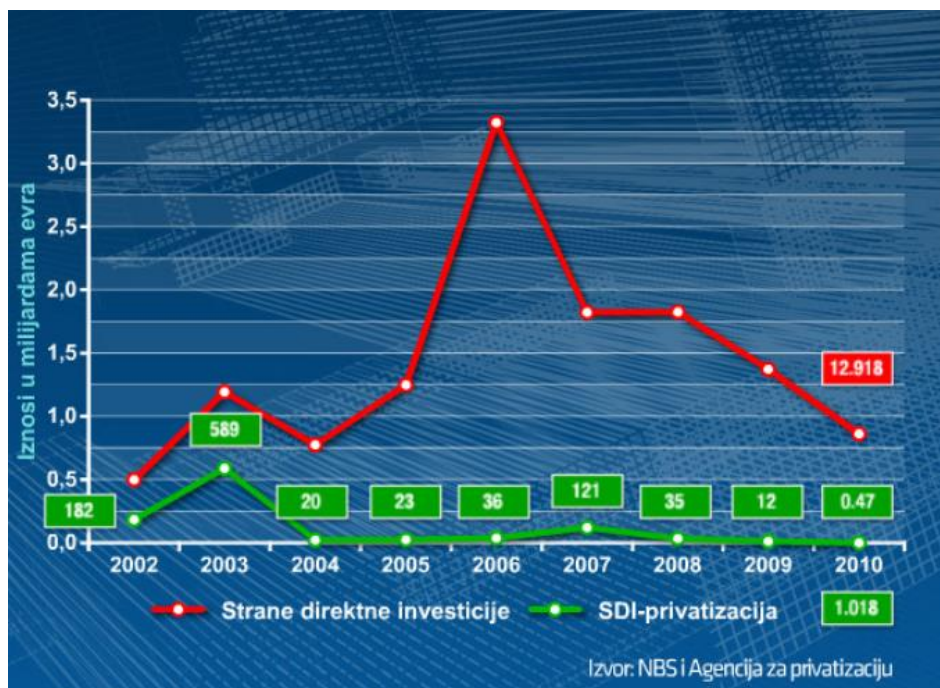
Толерисање случајева коришћења приватизације предузећа са великом активом у некретнинама, а поготово земљиштем, како би се лакше и јефтиније дошло до атрактивних локација, без интереса да се настави даље пословање приватизованих предузећа, супротно је ширим друштвеним интересима.

Приватизација у ширем смислу, је привукла најзначајнија страна улагања у Србији (Теленор, НИС, ДИН, ДИВ, Стада), док је приватизација реалног сектора према одредбама Закона о приватизацији само у првим годинама транзиције привукла значајне инвестиције из иностранства. Након светске економске кризе се појављује интересовање углавном за стратешка партнерства кроз заједничка улагања (Јура, Бенетон) уз значајне подстицајне мере из буџета.⁶⁹

⁶⁸ <http://www.ecinst.org.rs/sites/default/files/page-files/prezentacija-privatizacija-u-srbiji-ivan-nikolic.pdf> [pristup 14.09.2014]

⁶⁹ <http://www.priv.rs/upload/document/analizaprivatizacijewide.pdf> [pristup 13.08.2014.]

Графикон 9. Стране директне инвестиције кроз процес приватизације

Извор: Агенција за приватизацију

3.2.3. Секторска структура страних директних инвестиција

Када се говори о секторској структури страних директних инвестиција, највећи део СДИ се до сада слио у финансијски сектор, послове са некретнинама, трговину и друге пословне услуге, али је њихов ефекат на повећање индустријске производње, запослености и извоза, за сада, релативно ограничен. Разлог је што су предузећа, банке и други привредни субјекти у које је инвестиран страни капитал, углавном оријентисан на домаће тржиште, а у доброј мери и на увоз. Ово, по природи ствари, значи и то да још увек не долази до неког већег инпута у виду трансфера савремене технологије, опреме и производног менаџмента, а тиме ни до осетнијег подизања укупног технолошког и иновативног капацитета у Србији, мада има и изузетака.

Највећа страна улагања су била усмерена у финансијски сектор, прерађивачку индустрију, трговину, послове са некретнинама, док у саобраћају, пољопривреди, грађевинарству је такође било страних директних инвестиција али не у оном обиму, као што је то био случај са претходно наведеним секторима. Евидентно је да је највећи прилив страних директних инвестиција остварен у финансијском сектору, и као резултат тога имамо присуство преко 30 банака на нашем тржишту. Такође треба истаћи, да је у том сектору дошло и до значајног трансфера технологије, који се превасходно односио на “*know-how*” у банкарском сектору и непрестану едукацију менаџерског кадра у овом сектору. На овај начин су се практично приближили начини пословања у иностранству и у нашој земљи, када је у питању банкарски сектор. Трансфер технологије постоји и у трговини, приликом отварања нових трговинских ланаца, и ту је присутан нови приступ опхођења према купцима, “*know-how*” од опреме до едукације на свим нивоима. У осталим секторима, присуство трансфера технологије можда није толико евидентно као рецимо у банкарству и трговини, али је изузетно

наглашен у сектору услуга тј. терцијарном сектору. Треба истаћи и чињеницу да што су значајнија страна директна улагања у једну област, да је тада и трансфер технологије присутан на једном високом нивоу, који доводи до квалитативних помака у одређеном сектору а тиме и привредном развоју земље домаћина.

Табела 6. СДИ у Србији по гранама делатности

Ред. број	ГРАНА ДЕЛАТНОСТИ	Износ улагања у ЕУР	Износ улагања у ЕУР	Износ улагања у ЕУР
		I Q 2009	II Q 2009	I Q + II Q 2009
1.	Пољопривреда	6.058	5.278	11.336
2.	Вађење руда и камена	401.643	889	402.532
3.	Прерађивачка индустрија	63.084	65.532	128.616
3.1	Производња прехранбених производа и пића	30.546	33.760	64.306
3.2	Производња текстилних предива и тканина	2.513	8.200	10.713
3.3	Производња одевних предмета и крзна	75	14	89
3.4	Прерада и производи од дрвета и плуте	328	10.269	10.597
3.5	Производња целулозе, папира и прерада папира	0	166	166
3.6	Издавање, штампање и репродукција	815	204	1.019
3.7	Производња кокса и деривата нафте	857	857	1.714
3.8	Производња хемикалија и хемијских производа	273	3.202	3.475
3.9	Производња производа од гуме и пластике	20.381	2.977	23.358
3.10	Производња производа од осталих минерала	2.526	1.510	4.036
3.11	Производња основних метала	1.084	955	2.039
3.12	Производња металних производа, осим машина	1.891	2.088	3.979
3.13	Производња осталих машина и уређаја	41	530	571
3.14	Производња канцеларијских и осталих машина	48	2	50
3.15	Производња других електричних машина и апарата	0	30	30
3.16	Производња радио, ТВ и остале комуникационе опреме	0	1	1
3.17	Производња прецизних оптичких инструмената	0	106	106
3.18	Производња моторних возила и приколица	1.665	316	1.981
3.19	Производња осталих саобраћајних средстава	0	0	0
3.20	Производња намештаја и сличних производа	32	305	337
3.21	Рециклажа	8	40	48
4.	Производња електричне енергије, гаса и воде	533	767	1.300
5.	Грађевинарство	11.316	5.707	17.023
6.	Трговина на велико и мало, оправка	34.556	35.057	69.613
6.1	Продаја и оправка возила	2.254	2.331	4.585
6.2	Трговина на велико и посредовање	29.366	26.361	55.727
6.3	Трговина на мало, осим возилима; оправка	2.936	6.365	9.301
7.	Хотели и ресторани	1.916	1.859	3.775
8.	Саобраћај	43.074	26.116	69.190
8.1	Копнени саобраћај и ценоводни транспорт	2.537	2.120	4.657
8.2	Ваздушни саобраћај	40	0	40
8.3	Пратеће активности и путничке агенције	1.375	861	2.236
8.4	Поштанске активности и телекомуникација	39.121	23.135	62.256
9.	Финансијско посредовање	40.878	44.626	85.504
9.1	Финансијско посредовање	38.079	4.984	43.063
9.2	Осигурање и пензијски фондови	2.450	39.380	41.830
9.3	Други послови у финансијском посредовању	350	262	612
10.	Послови са некретнинама, изнајмљивање	68.585	36.277	104.862
10.1	Послови са некретнинама	46.504	28.098	74.602
10.2	Изнајмљивање машина и опреме	759	269	1.028

10.3	Компјутерске и сродне активности	2.033	994	3.027
10.4	Истраживање и развој	129	42	171
10.5	Остале пословне активности	19.160	6.874	26.034
11.	Државна управа и социјално осигурање	0	0	0
12.	Образовање	113	122	235
13.	Друге комуналне, друштвене и личне услуге	6.104	4.277	10.381
13.1	Одстрањивање отпадака, смећа и сл.	365	1.048	1.413
13.2	Делатност организација на бази учлањења	46	0	46
13.3	Спортске, културне и сличне активности	5.681	3.162	8.843
13.4	Остале услужне делатности	13	67	80
14.	Неразврстано	407	46.578	46.985
I	УКУПНА УЛАГАЊА НЕРЕЗИДЕНАТА У СРБИЈИ (1.-14.)	678.267	273.085	951.352
II	УКУПАН ПРИЛИВ ОД ПОВЛАЧЕЊА УЛАГАЊА РЕЗИДЕНАТА У ИНОСТРАНСТВО	13.258	31.469	44.727
III	ОДЛИВ ПО ОСНОВУ ПОВЛАЧЕЊА ИНВЕСТИЦИЈА НЕРЕЗИДЕНАТА У СРБИЈИ	-33.553	-25.289	-58.842
IV	УЛАГАЊЕ ДОМАЋЕГ КАПИТАЛА У ИНОСТРАНСТВО	-14.668	-28.572	-43.240
V	УКУПНО (I + II + III + IV)	643.304	250.693	893.997
* укључени робни и новчани токови				

Извори: Народна банка Србије (улагања у новцу) и Републички завод за статистику (улагања у роби)

Графикон 10. Страна улагања у Републици Србији 2009.год. по гранама делатности у %

Извор: Народна Банка Србије

Графикон 11. Сектори са највећим страним директним инвестицијама (изнад милијарде ЕУР), Удео у %

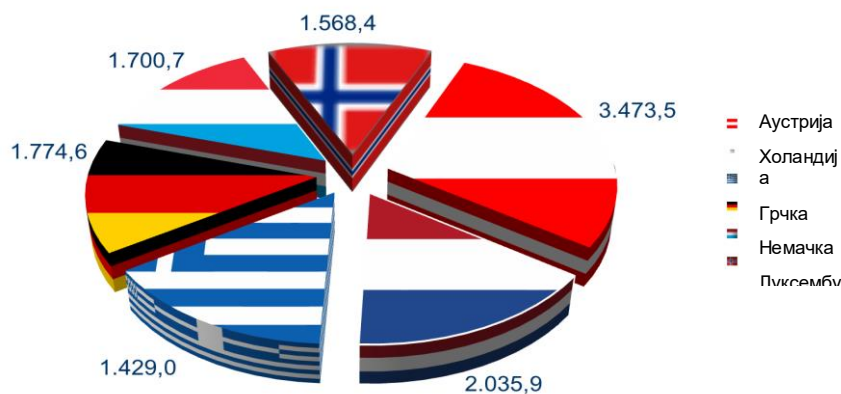
У секторе са највећим присуством страних директних инвестиција доминирају у првом реду финансијско посредовање са 27,9%, затим прерађивачка индустрија 19,9%, трговина са 16,2% и сектор телекомуникација 11,8%. Може се закључити да доминирају услужни сектори.

3.2.4. Најзначајнији страни инвеститори у Србији

Највећи директни инвеститори у Србију су из 10 земаља ЕУ и на њих отпада 92,7% свих нето СДИ у новцу (Аустрију, Грчку, Норвешку и Немачку 67,7%) а ако се овоме дода још и Италија са 266 милиона долара и Црна Гора са 222,2 милиона долара добија се прилично јасна слика о томе ко су главни инвеститори у Србији. Мада, било би много боље да страни инвеститори долазе из више земаља, што до сада није био случај.

Србија је остварила добре резултате у привлачењу страних директних инвестиција у 2012. години, будући да је привукла 78 пројеката. Стране директне инвестиције у Србији су допринеле отварању 10.302 радних места, и по томе је Србија шеста земља у Европи. Скоро 90% реализованих пројеката у Србији је остварено са европским компанијама. Италијанске фирме су обезбедиле више од половине резултујућих радних места, као и компаније из Немачке и Аустрије које су такође били велики инвеститори, углавном у производњи аутомобилских компоненти, машина и опреме.

Графикон 12. Нето приливи СДИ у Србију по земљама 2000- 2013. у мил USD

Извор: Институт економских наука, Београд

Највећи директни инвеститори у Србију су из 10 земаља ЕУ и на њих отпада 92,7% свих нето СДИ у новцу (Аустрију, Грчку, Норвешку и Немачку 67,7%) а ако се овоме дода још и Италија са 266 милиона долара и Црна Гора са 222,2 милиона долара добија се прилично јасна слика о томе ко су главни инвеститори у Србији. Мада, било би много боље да страни инвеститори долазе из више земаља, што до сада није био случај.

Србија је добре резултате у погледу страних директних инвестиција у 2012, привлачењу 78 пројеката, до 16,4% на годишњем нивоу.⁷⁰ СДИ створена 10.302 радних места у земља, која шеста у Европи за СДИ отварање нових радних места. српски пројекти су међу највећим у Европи интензивног рада, стварајући 132 радних места сваки у просеку. Скоро 90% пројеката у Србији је са европским компанијама. Италијанске фирме обезбедила више од половине резултујућег радних места, као и компаније из Немачке и Аустрије су такође били велики инвеститори, углавном у производњи, где аутомобилске компоненти и машине и опреме.

На основу сликовитог приказа може се видети да највећи прилив страних директних инвестиција у Србију долази из свега неколико земаља и то: Аустрије, Холандије, Немачке, Луксембурга, Грчке и Норвешке.

Највеће стране директне инвестиције у Србији су се десиле по основу приватизације, делом путем аквизиција а што се тиче „greenfield“ инвестиција, присутне су само две и то у области телекомуникација „Mobilkom -Vip mobile“ и „Agrokor“. Треба напоменути да се овде говори о највећим страним директним инвестицијама које су присутне на тржишту Србије.

Табела 7. Највеће СДИ у Србији

Компанија	Земља порекла	Делатност улагања	Инвестициони тип	Износ (€ мил)
Теленор	Норвешка	Телекомуникације	Приватизација	1.602
Газпром Нефт	Русија	Енергетика	Приватизација	947
Фиат Аутомобили Србија	Италија	Аутомобилска	Аквизиција	940
Delhaize	Белгија	Малопродаја	Аквизиција	933
Philip Morris	САД	Дуванска	Приватизација	733
Стада - Хемофарм	Немачка	Фармација	Аквизиција	650
Мобилком-Вип Мобиле	Аустрија	Телекомуникације	Гринфилд	633
Агрокор	Хрватска	Прехрамбена	Гринфилд	614
Ингеса Санпаоло	Италија	Банкарство	Аквизиција	508
Салфорд Инвестмент Фунд	Велика Британија	Прехрамбена	Аквизиција	500

Извор: СИЕПА

⁷⁰ Извор: Ernst & Young's attractiveness survey, Europe 2013

Табела 8. Највећих 15 извозника по вредности у Србији у јануар-јун 2013. године

Ред. број	Назив извозника	Место	Извоз у мил ЕУР
1	ФИАТ аутомобили Србија	Крагујевац	656,5
2	Нафтна индустрија Србије	Нови Сад	134,1
3	Тигар TYERS	Пирот	114,5
4	ХИП - Петрохемија	Панчево	99
5	Хемофарм	Вршац	75,1
6	РТБ Бор	Бор	66,3
7	Горење	Ваљево, Зајечар, Стара Пазова	66,1
8	Балл паковања	Београд	59,7
9	Таркетт	Бачка Паланка	59
10	Yuga	Рача, Ниш, Лесковац	58,8

Извор: Управа царина

Други део

II Допринос страних директних инвестиција одрживости привредног развоја

1. Утицај страних директних инвестиција на одрживи развој

1.1. Утицај страних директних инвестиција на економску димензију одрживог развоја

Стране директне инвестиције могу позитивно утицати на привредни раст преко три канала, при чему сваки од њих доводи до повећане производње по запосленом.

Први канал, чијим посредством СДИ могу утицати на привредни раст је *пораст домаће стопе инвестиција*. У ситуацијама када постоји несклад између штедње и инвестиција као последица дефицита текућег рачуна, нето прилив СДИ може допринети порасту стопе домаћих инвестиција у земљи домаћина, као и повећању производње.

Други канал је *растућа ефикасност преузетог предузећа*. Ефикасност преузетог или новоформираног предузећа може потицати из два различита извора:

- економије обима производње или коришћење власничке активе, и
- смањења неефикасности.

У малим земљама, коришћење економије обима посредством домаћих М&А могуће је до одређене тачке, након чега долази до превелике индустријске концентрације. Насупрот томе, пораст продуктивности који настаје због смањивања неефикасности, не зависи од економије обима. Он лежи у трансферу најбољих искустава спојених предузећа, у лику новог менаџмента, знања и технологије. Посредством ових различитих канала, СДИ могу повећати продуктивност рада, чак и кад нема нових фиксних инвестиција, нпр. када СДИ настају као последица М&А.

Трећи канал је *када долази до преливања знања и технологије, које инострани власник трансферише у припојено предузеће*, на локална предузећа. То се јавља у случајевима када предузеће ангажује локалне испоручиоце или продаје полупроизоде локалним предузећима. Постојање ефикаснијих предузећа у иностраном власништву може подстаћи локалне конкуренте на иновације да би опстали на тржишту, чиме се повећава квалитет, продуктивност и разноврсност производа локалних произвођача. То може покренути процес консолидације и повећање економије обима између локалних конкурената, доносећи са собом стечена знања. На овај начин се може повећати продуктивност у локалном предузећу, иако оно није примило СДИ. Ово страном власнику даје могућност да увећа тржишну моћ и монополистички положај у одређивању цена својих производа.

У прва два случаја, већа стопа раста због повећања фиксних инвестиција и трансфера технологије у припојено предузеће доприноси да приватна стопа повраћаја буде иста као и друштвена стопа повраћаја. То значи да је предузеће које инвестира подстакнуто да изабере ниво СДИ који је оптималан и са друштвеног становишта. У случају трећег канала, позитивна преливања на околна предузећа значе да су друштвени повраћаји већи од приватних.

За економску политику би било корисно да подстакну прилив СДИ до оптималног друштвеног нивоа.

На основу емпиријских анализа који се експлицитно односе на СДИ, може се запазити постојање позитивне корелације између нивоа улазних СДИ и економских карактеристика привреде. Пионирски рад у овој области објавили су: Eduardo Borensztein, Jose de Gregorio, Jong-Wha Lee.⁷¹ Коришћењем регресионе анализе између земаља, они су испитивали токове СДИ у земљама у развоју током протекле две деценије и утврдили да су они били у позитивној корелацији са привредним растом, посебно у случајевима када је земља домаћин имала висок ниво људског капитала. Они су такође дошли до закључка да јединица СДИ доприноси привредном расту више него јединица домаћих инвестиција. Ово сугерише да СДИ имају додатни елемент трансфера технологије који утиче на привредни раст.

Да би била у могућности да апсорбује нову технологију и знања од СДИ, домаћа привреда мора располагати минималним нивоом људског капитала, инфраструктуре и истраживања и развоја. То омогућује не само предузећа које прима СДИ, већ и околним домаћим предузећима, да апсорбују користи од знања која у земљу долазе преко страних инвеститора. Истраживања такође показују да су СДИ чвршће повезане са домаћим инвестицијама када земља домаћин СДИ има виши ниво људског капитала, мерено преко просечног коефицијента уписаних школа. Она такође указују на значај људског капитала и конкурентног окружења за постојање позитивног утицаја СДИ на привредни раст.

Стране директне инвестиције утичу на економску димензију одрживог развоја тако што подстичу конкурентност. Ако је домаћа привреда конкурентна, локална предузећа су јаче подстакнута да апсорбују нове технологије и иновације. Они износе доказе да економски утицај СДИ на домаћу привреду зависи од степена конкурентности и техничких могућности домаћих предузећа.

Питање подизања конкурентности се своди на избор између двеју различитих стратегија. Прва стратегија је да се депресијацијом домаће валуте критична маса предузећа “испод линије” учини рентабилном, упоредо са јачањем царинске и ванцаринске заштите (протекционизам). Друга стратегија полази од тржишне вредности девизног курса и либерализације спољнотрговинске размене. Она тера предузећа која су испод линије рентабилности на повећање продуктивности и ефикасности, на промену производних програма, на постизање конкурентности технолошким напретком и квалитетом. Она која то не могу се гасе. Истовремено се стварају нова предузећа, која су у датим условима способна да рентабилно послују. Тиме се инвестиције усмеравају у стварање нове, савремене структуре привреде, конкурентне на унутрашњем и иностраном тржишту. Оваква стратегија подразумева отворену привреду, здрав тржишни амбијент, који ће погодовати страним улагањима и покретању домаће штедње ради стварања преовлађујуће масе малих и средњих предузећа која ће преузимати радну снагу из предузећа која се гасе, као и јаке социјалне програме, уместо социјалне функције субвенција предузећима “испод црте”.

“*Greenfield*” стране директне инвестиције представљају једног од основних покретача привредног раста у многим земљама у свету, нарочито онима које су у транзицији.

⁷¹ Borensztein, E., Jose de Gregorio, Jong-Wha Lee, „How does foreign direct investment affect economic growth“?, Working Paper No. 5057, Nation Bureau of Economic Research, Cambridge, 1995.

Главна дестинација “*greenfield*” инвестиција су земље у развоју и транзиционе привреде, док у развијеном свету главни облик СДИ и даље остају спајање и припајање (Merger&Acquisition, M&A).

Сектор услуга остаје главно одредиште СДИ у свету, иако је њихов удео опао са 74% на 54% укупних инвестиција. Финансијске услуге, телекомуникације и послови са некретнинама забележили су највиши континуелни раст кроз читав овај период. Када се анализира по индустријским гранама, међу првих десет индустријских грана су софтверске и ИТ услуге (11% од свих СДИ пројеката), финансијске услуге (7,5%), прехранбени производи и дуван (5,7%), пословне услуге (5,34%), комуникације (4,21%), итд.⁷²

Према два истакнута извора прогноза СДИ – The Economic Intelligence Unit, и Бечког института за међународне економске студије, вероватно ће се опадајући тренд укупног прилива СДИ наставити, па чак и у средњорочном периоду. Главни разлог за то је што су могућности за велике приватизације већ готово исцрпљене у највећем делу региона. Искуство успешних транзиционих привреда показује да “*greenfield*” СДИ заостају у првој фази транзиције, зато што се на почетку транзиције већина земаља одлучи за велике приватизације у којима прекогранична М&А играју велику улогу, коју “*greenfield*” СДИ можда не би могле да одиграју. Једино у Русији доминирају “*greenfeld*” инвестиције оријентисане ка природним ресурсима, у другим транзиционим привредама њихова структура је другачија.

Емпиријске студије су показале да је раст обично одрживији у земљама са снажним секторима разменљивих добара. То се може потврдити на примеру две земље, у овом случају Ирске и Португала. Наиме, Ирска је пример у Европи брзог и одрживог привлачења великих инвестиција, нарочито СДИ, које су подстакле производњу за извоз. С друге стране, Португал је пример све успоренијег прилива СДИ, где су инвестиције превасходно одлазиле у сектор неразменљивих добара, укључујући некретнине. Све већи дефицит текућег платног биланса постао је неодржив пошто је била изгубљена конкурентност после апресијације реалног девизног курса, и са успоравањем раста економски бум је пропао.⁷³

Главне разлике између ових земаља се односе на политику зарада и коришћење капиталних прилива. У *Ирској*, велики прилив СДИ у сектор прерађивачке индустрије допринео је брзом расту у сектору разменљивих добара, извозној експанзији и брзом расту укупне факторске продуктивности. Како су зараде заостајале за продуктивношћу и реални ефективни девизни курс заснован на јединичним трошковима рада нагло је пао, подстичући профитабилност извозног сектора и доводећи до великог повећања уштеда у привреди. Како су се уштеде у државном сектору такође повећале, инвестициона експанзија није довела до погоршања текућег рачуна платног биланса – напротив, штедња је расла брже него инвестиције, и салдо текућег рачуна је прешао у суфицит. У *Португалу*, велики капитални приливи, превасходно у сектор неразменљивих добара и много мање у прерађивачку индустрију, довели су до експанзије домаће тражње и наглог раста увоза. Проблем у Португалу се јавио када је експанзија заустављена 2001. године и када је БДП почео да стагнира. Раст продуктивности је заустављен, што је довело до даљег погоршања конкурентности, што је задржало дефицит текућег рачуна платног биланса на високом нивоу. Португал се нашао у привредној кризи, али није могао да изађе из ње. Са високим и

⁷² Беговић, Б., Мијатовић, Б., Пауновић, М., Поповић, Д., Гринфилд стране директне инвестиције у Србији, Центар за либерално-демократске студије, 2008.

⁷³ Исто, стр. 28.

растућим фискалним дефицитима и без независне монетарне политике, услед увођења евра, није било простора за подстицање домаће тражње. Али сектор разменљивих добара је постао превише неконкурентан да би био покретач привреде, а с обзиром на чланство у ЕУ, корекција девизног курса више није постојала као могућност.

Ирска је била успешнија у привлачењу СДИ зато што је водила добру секторску политику. Добре секторске политике су обухватале опрезну фискалну политику, ниске порезе на рад и добит из пословања и флексибилна тржишта рада и производа. У срећне околности спадала су и повољна демографска кретања и учешће у ЕМУ.

Постоји чврста веза између брзине привредног раста и прилива СДИ, па самим тим и позитивна корелација између страних директних инвестиција и одрживог развоја. Пошто се код “*greenfield*” СДИ углавном ради о новим капиталним средствима, док код приватизације и М&А само пренос постојећих, чинило би се да је вероватније да “*greenfield*” СДИ утичу на раст кроз веће физичко улагање, док М&А СДИ то вероватно чине кроз убрзан раст продуктивности.

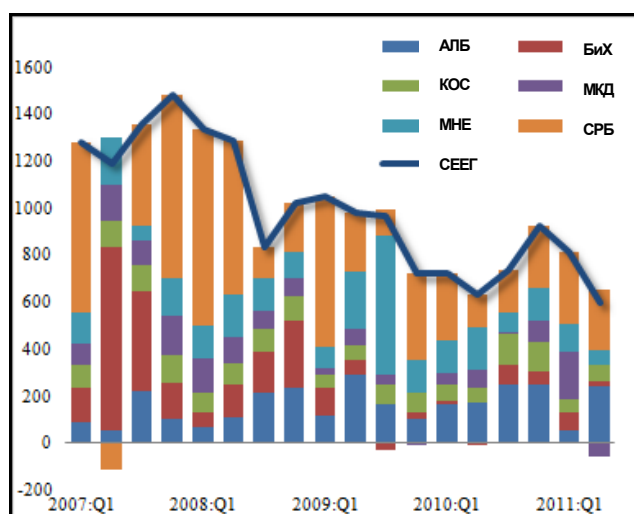
“*Greenfield*” приливи утичу на привредни раст јаче него инвестиције уопште. Емпиријски подаци говоре да СДИ имају позитиван и значајан утицај – на нивоу од 8% – на стопу раста БДП-а по глави становника: повећање прилива СДИ у БДП-у од 1% доводи до повећања *per capita* раста БДП-а од 0,3%. Како СДИ доводе до раста инвестиција, а која се не односи на стицање постојеће имовине, “*brownfield*” СДИ су добијене продајом предузећа страним инвеститорима, из прилива СДИ се могу измерити колико износе саме “*greenfield*” СДИ. СДИ имају већи позитиван и значајан утицај – на нивоу од 3% – на стопу раста БДП-а по глави становника: повећање прилива СДИ у БДП-у од 1 % доводи до повећања *per capita* раста БДП-а од 0,42%.⁷⁴

Према проценама, повећање М&А за 1% БДП-а доводи до пораста “*greenfield*” СДИ за око 1% БДП-а у индустријским земљама и 1,5% БДП-а у земљама у развоју. Каснија експанзија “*greenfield*” СДИ је бар онолика колико је било првобитно повећање М&А и знатно је већа у привредама у развоју. С тога, ако је искуство из `90-их и са краја `80-их добар предзнак за будућност, експанзија “*greenfield*” СДИ ће обезбедити да бум СДИ буде настављен у будућности чак и након завршетка процеса приватизације.

“*Greenfield*” и М&А инвестиције подстичу домаће инвестиције, али њих подстиче раст БДП-а. Из тог разлога, привредни раст као најважнији показатељ домаћих стопа приноса, служи као делотворан фактор који “вуче” стране инвестиције, а са друге стране, СДИ помажу порасту домаћих инвестиција у будућности.

Истраживање такође показује да су СДИ чиниле око две трећине (2,4%) просечне годишње стопе раста (3,4%). Доприноси су били позитивни за свих тринаест земаља, доделивши СДИ кључну улогу као мотору привредног раста. Такође, дугорочни ефекти раста продуктивности који су покренуле СДИ на тражњу за радног снагом су позитивни.

⁷⁴ Исто, стр. 41.

Графикон 14. Нето прилив СДИ у регион, милиони ЕУР

Извор: Централне банке СЕЕ6

Прилив СДИ представља стабилан извор финансирања за који је мање вероватно да ће довести до нестабилности. Сходно томе, СДИ према земљама СЕЕ6 се смањило од друге половине 2008. године и у 2011. години се налази на нивоу од око 60% у односу на ниво пре кризе.⁷⁵

Извозно оријентисане СДИ у земљама централне и источне Европе су најгушће лоциране у земљама које су близу ЕУ: Естонији, Чешкој, Мађарској, Пољској и Словачкој, како због најбољих саобраћајница, тако и због ниских трансакционих трошкова, при чему су трошкови рада остали релативно умерени. Те земље су напредније у погледу трансформације, са ефикасним институцијама и напреднијим политикама СДИ него што друге земље у транзицији могу да понуде. Недавно су се и Румунија и Бугарска укључиле у трку за извозно оријентисане СДИ.

Растућа улога страних директних инвестиција, у новије време доминирајуће компоненте у међународном финансирању, отворила је питање утицаја овог облика инвестирања на привредни раст земаља у које долази до њиховог прилива. У многим значајнијим радовима, у којима је вршена анализа њиховог утицаја на привредни раст, долази се до закључка да пораст страних директних инвестиција, сам по себи не значи позитиван утицај на привредни раст, већ то зависи од бројних фактора као што су људски капитал, развијеност финансијске структуре или прилив страних директних инвестиција у секундарни сектор.

Највећи удео у међународним инвестицијама крајем XX века имају стране директне инвестиције. Мотиви оног ко је прималац страних директних инвестиција су: добит мултинационалне компаније која се потом опорезује, могућност отварања нових радних места, пренос знања, технологије и управљачких вештина, побољшања квалитета радне снаге и људског капитала. Искоришћавање компаративних предности земље домаћина са инвестицијама страног улагача може бити важан елемент за пробој домаће производње на светско тржиште. Важна је и њихова улога у избегавању дужничке кризе. Наиме, стране директне инвестиције су дугорочнијег карактера него бројни кредити, а да се при томе не морају враћати, а понекад се дуг замењује за деонице неког предузећа из земље дужника. Оне могу подстаћи и раст производње у домаћим предузећима, побољшати менаџерске активности и побољшати људски капитал. Поред користи, стране директне инвестиције стварају и одређене друштвене

⁷⁵ Југоисточна Европа, Редовни економски извештај, 15. новембар 2011, стр. 20.

трошкове попут истискивања домаћих предузећа са тржишта услед веће конкуренције, поремећаја на тржишту рада, погоршања текућег рачуна биланса плаћања ако новостворена предузећа више увозе него извозе или је мање реинвестирање зараде у предузећа настала токовима страних директних инвестиција, утицаја мултинационалних компанија на економску политику или стабилност земље. У контексту друштвених трошкова СДИ-а Žan Jan Oplotnik ⁷⁶ је напоменуо могућност притиска на валуту због значајног прилива страних директних инвестиција у неку малу земљу што је неповољно за оне који се задужују у страниој валути, као и субјекте који су у знатној мери оријентисане на трговину са иностранством. Преостали трошкови које Оplotник истиче јесте сумња да економски раст неће бити убрзан и да ће доћи до смањења активности на берзи јер често новокупљена компанија улази у састав страног власника. Из тог разлога је потребно водити рачуна о томе да оваква улагања не носе веће трошкове него што је корист за домаћу економију.

Међутим, стране директне инвестиције нису увек имале највећи удео у међународном финансирању, али их од 1980-их карактерише тренд сталног раста. До средине 1990-их највећи удео у међународном финансирању су имале портфолио дужничке инвестиције које се односе на куповину обвезница, те на краткорочно и дугорочно финансирање путем кредита банака и већих институција као што је Светска банка. Преостали облик портфолио, односно индиректних улагања су портфолио инвестиције у деонице које се односе на куповину деоница компаније без стицања ефективне контроле над компанијом, односно на куповину деоница у износу мањем од 10% капитала предузећа. Карактеристике ових обеју типова инвестиција јесте да имају мање стабилне токове кретања у односу на СДИ, односно спекулативног су карактера. С тим у вези, поставља се питање зашто обим директних инвестиција није до средине 1990-их прелазило обим нето дужничких улагања као што су банкарско позајмљивање, обвезнице, трговачки кредити и остала краткорочна улагања. Eichengreenovo образложење јесте да у то време приватизација јавних предузећа још није достигла тачку где су атрактивне могућности за спајања и аквизиције, делом и зато јер се Кина тада још није била јавила као примарна дестинација за СДИ. На пораст важности СДИ-ја утицали су њихова стабилност у односу на остале облике улагања, развој финансијских тржишта, а нарочито приватизација предузећа, цене природних ресурса, побољшања у институционалном и политичком окружењу, али и формирање јединственог европског тржишта. Простор ЕУ се данас сматра најдинамичнијим простором за прилив и одлив страних директних инвестиција јер је то јединствено тржиште без царина у међународном промету и јединственом валутом што даје изузетан подстицај слободном кретању капитала и његовом пласману у најпрофитабилније делатности.⁷⁷

Инвеститори из богатијих земаља би требали бити на добитку јер се њихов капитал наставља оплођавати по већим стопама него у матичној земљи, а сиромашније земље би требале бити на добитку зато што већа понуда капитала омогућује инвестирање и раст. Стварност, међутим показује да се јаз између развијенијих и земаља у развоју не смањује што економисти приписију већој ризичности земаља у развоју. Alfaro, са осталим ауторима, 2006. године су показали да на променљивост токова капитала најзначајније утичу на квалитет институција, променљивост инвестиција, банкарски кредити и макроекономска политика. Као могући разлог на мањој атрактивности земаља у развоју може се истаћи и мањак људског капитала.

⁷⁶ Oplotnik, Ž., J., (2006) „Some Macroeconomic Aspects of Foreign Direct Investment“ у зборнику: (Јовановић, Шевић (ур. 9)

⁷⁷ Богдан, Ж., (2006) Утјецај ФДИ-ја на господарски раст еуропских транзицијских земаља, Свеучилиште у Загребу, Економски факултет, Загреб

У моделу Mankiw-Romer-Weila, модел разматра питање нивоа производа по запосленом у дугом року, где он зависи и од стопе штедње због инвестирања у физички капитал, али и о стопи улагања у образовање. Уколико на образовање гледамо као на фактор који ће ефикасније утицати на коришћење постојећег капитала, производна функција може имати и растуће приносе. У таквим ситуацијама пораст стопе штедње има дугорочно позитиван утицај на стопу раста.

Стране директне инвестиције могу допринети економском развоју земље, а њихов допринос зависи од многих, макроекономских, институционалних и финансијских детерминанти. Прималац страних директних инвестиција остварује позитивне утицаје од прихода по основу добити мултинационалне компаније која се опорезује, по основу отварања нових радних места, преноса знања и нових технологија, управљачких вештина, побољшања квалитета радне снаге итд. Оне међутим, стварају и одређене друштвене трошкове попут истискивања домаћих предузећа са тржишта услед веће конкуренције, поремећаја на тржишту рада, погоршања текућег рачуна биланса плаћања ако новостворена предузећа више увозе него што извозе, утицаја мултинационалних компанија на економску политику или стабилност земље.

Земље у транзицији су биле принуђене да привуку страни капитал како би модернизовале постојећи пословни амбијент и тиме стекле услове за снажнији привредни раст у будућности. Искористићавање компаративних предности земље домаћина са инвестицијама страног улагача може бити важан елемент за пробој домаће производње на светско тржиште. Важна је и њихова улога у избегавању дужничке кризе.

У контексту друштвених трошкова СДИ-а Žan Jan Oplotnik⁷⁸ је напоменуо могућност притиска на валуту због значајног прилива страних директних инвестиција у неку малу земљу што је неповољно за оне који се задужују у страниој валути, као и субјекте који су у знатној мери оријентисане на трговину са иностранством. Преостали трошкови које Оплотник истиче јесте сумња да економски раст неће бити убрзан и да ће доћи до смањења активности на берзи јер често новокупљена компанија улази у састав страног власника. Из тог разлога је потребно водити рачуна о томе да оваква улагања не носе веће трошкове него што је корист за домаћу економију.

На пораст важности СДИ-ја утицали су њихова стабилност у односу на остале облике улагања, развој финансијских тржишта, а нарочито приватизација предузећа, цене природних ресурса, побољшања у институционалном и политичком окружењу, али и формирање јединственог европског тржишта. Простор ЕУ се данас сматра најдинамичнијим простором за прилив и одлив страних директних инвестиција јер је то јединствено тржиште без царина у међународном промету и јединственом валутом што даје изузетан подстицај слободном кретању капитала и његовом пласману у најпрофитабилније делатности.

Преглед емпиријских истраживања утицаја СДИ на привредни раст

Постоји доста студија на микроекономском нивоу које не показује да прилив СДИ подстиче привредни раст, али за разлику од њих велики број макроекономских студија показује позитивну везу између привредног раста и страних директних инвестиција. Поред утицаја на привредни раст, многе студије су анализирале и утицај СДИ на извоз, увоз, утицај на запосленост итд. Стране директне инвестиције могу имати позитивне ефекте на поменуте варијабле. Утицај на извоз је позитиван уколико

---

⁷⁸ Žan Jan Oplotnik, (2006) „Some Macroeconomic Aspects of Foreign Direct Investment“ у зborniku: (Jovanović, Šević (ur.9)

су он и СДИ комплементарни, али уколико предузеће које је настало као последица СДИ-ја више увози, утицај на салдо спољнотрговинског биланса биће негативан.

Borensztein, DeGregorio i Leesy закључили да су СДИ у позитивној корелацији са привредним растом оних земаља које већ имају висок ниво људског капитала. На тај начин ниво људског капитала постаје кључна одредница да ли ће земља имати користи од технолошког трансфера, па уколико људски капитал утиче на капацитет домаће економије да се окористи СДИ-а, могуће је очекивати да ефекти буду јачи у индустријама које имају „вештију“ радну снагу. Да би се могли производити квалитетнији производи, радна снага мора бити вешта приликом коришћења нове технологије, па ће тада бити и већи ефекти СДИ-а на привредни раст. Наведену тврдњу је потврдила и *Laura Alfaro* у својим истраживањима.

Olofsdotter је дошао до закључка да пораст страних директних инвестиција позитивно утиче на привредни раст што је јаче изражено у замљама у којима су институције ефикасније у заштити права власништва, али и делотворнија бирократија чиме се потпомаже доношење одлука о инвестирању, те олакшава прихватање страних технологија, па је и административна ефикасност, попут политичке стабилности, такође важна одредница за инвестиције и привредни раст.

Levine i Carkovic су установили да СДИ имају значајан и позитиван утицај на привредни раст када се за контролне варијабле узму инфлација и величина државе. Међутим, стране директне инвестиције нису толико статистички значајне када се за контролне варијабле узимају трговинска отвореност, функционисање црног тржишта и финансијски развој. И у овом истраживању показује се позитивна корелација између ниво људског капитала и СДИ, али истраживања ових аутора нису потврдила толику важност страних директних инвестиција која им се дотада у литератури приписивала.

*Laura Alfaro*⁷⁹ је вођена идејом *Alberta Hirschmana* да сви сектори немају исти потенцијал да апсорбују страну технологију и креирају везе са остатком економије, истражила утицаје СДИ на главне привредне секторе: примарни, секундарни и терцијарни. Она је установила да не постоји корелација између стопе раста GDP-а по главни становника и удела СДИ у GDP-у али постоји јака позитивна корелација између СДИ у секундарним делатностима и привредног раста. Корелација између привредног раста и СДИ у приватном и услужном сектору није јака. Ако се истражују само ефекти страних директних инвестиција у примарном сектору, важно је нагласити да долази до негативне и значајне везе на привредни раст. Насупрот томе, установљено је да СДИ у индустријском сектору има позитивне ефекте на привредни раст ако се за контролне варијабле узму почетни капитал, инфлација, финансијски развој, инвестиције и квалитет институција.

Бројни аутори, међу којима и *Alfaro, Chanda i Sayek* су такође установили да FDI нема директан утицај на привредни раст, али је тај утицај значајнији када се узму у обзир варијабле финансијског развоја. Позитиван утицај FDI-ја на привредни раст, према овим ауторима одражава се кроз финансијска тржишта, па је успешно функционисање финансијских тржишта и предуслов да би стране директне инвестиције могле подстицати раст у таквој привреди.

Laura Alfaro и *Andrew Charlton*⁸⁰ су такође приметили да су стране директне инвестиције зависне од финансијског развоја, тако да је могуће очекивати већу

⁷⁹ *Laura Alfaro* (2003): "Foreign Direct Investment and Growth: Does the Sector Matter?" <http://www.worldbank.org/PapersLinks/Impact-Foreign-Direct-Investment/> [pristup 2.02.2014.]

⁸⁰ *Laura Alfaro, Andrew Charlton* (2006), *Growth and the Quality of Foreign Direct Investment: Is All FDI Equal*, Working Paper <http://dor.hbs.edu/fit/fi> [pristup 8.04.2014.]

повезаност између страних директних инвестиција и раста у привредним гранама које су зависне од иностраног финансирања, што су успели и доказати њиховим емпиријским истраживањима.

Marcel Fratzcher и Matthieu Bussiere⁸¹ су показали да приливи страних директних инвестиција имају позитиван утицај на привредни раст ако се они посматрају на средњорочни или дугорочни период, међутим краткорочно посматрано значајнији је утицај портфолио инвестиција.

Када се анализирају сва ова истраживања, долази се недвосмислено до закључка да стране директне инвестиције саме по себи не морају имати позитиван утицај на привредни раст, већ је он повезан са утицајем других бројних варијабли као што су: финансијски развој тј. развијеност финансијског тржишта, ниво људског капитала, квалитет бирократије и сл. Један од разлога зашто стране директне инвестиције не морају позитивно утицати на привредни раст лежи и у процесу приватизације. Наиме, Stiglitz⁸² сматра да се богатство земље смањује уколико се приходи од приватизације радије искористе у личну потрошњу уместо у инвестиције, мада не треба игнорисати ни чињеницу да приватизација у државним фабрикама са губитком повећава ефикасност, али ни то не мора бити правило. Такође, у многим земљама у развоју значајан је прилив СДИ који је најчешће повезан са природним монополима што често није у директној корелацији са привредним растом. Он још упозорава и на чињеницу да интеграција финансијског сектора при којој међународне банке припајају домаће, има могуће неповољне ефекте на развој привреде. Образложење за то лежи у чињеници да стране банке не морају имати жељу или могућност за давање кредита домаћим малим и средњим предузетницима.⁸³

Стране директне инвестиције имају утицај на макроекономске варијабле који не мора увек бити позитиван. Постоје аутори који управо потврђују ову тезу. Један од њих је Јоже Mencinger,⁸⁴ који је дошао до закључка да је корелација између СДИ-а и привредног раста негативна. Он своје закључке објашњава чињеницом да је у посматраним земљама у транзицији доминантан облик страних директних инвестиција била аквизиција, али је вршена и брза приватизација јер су владе очекивале да ће мултинационалне компаније повећати запосленост, извоз и пореске приходе. Међутим, истраживања показују на нејасну корелацију између запослености и СДИ-а. Наиме, Mencinger истиче да се аквизиције не могу сматрати улагањем у реалну имовину јер приход од продаје може бити искоришћен у потрошњу или инвестиције, па се на тај начин СДИ не могу одразити на привредни раст. Он је такође поставио и питање ефекта, директног или индиректног, које СДИ имају на земљу домаћине, попут следећих:

- трансфер технологије и know-how-a,
- развој предузећа и њихово реструктурирање,
- допринос међународној трговинској интеграцији,
- побољшање конкуренције у пословном сектору,
- подстицање стварања људског капитала.

⁸¹ Fratzcher, M., Matthieu B., (2004): Financial Openness and Growth: Short-run Gain, Long-run pain? ECB, Working Paper series: No 348, <http://www.ecb.int> [pristup 18.06.2014.]

⁸² Stiglitz, J., E., (2004): "Capital Market Liberalization, Globalization and the IMF", Oxford Review of Economic Policy vol 20, No 1 oxrep.oxfordjournals.org/cgi/reprint/20/1/57.pdf [pristup 10.07.2013]

⁸³ R. E. Lipsey (2002): „Home and Host Country Effects of FDI“, NBER Working Paper 9293

⁸⁴ Mencinger, J., (2003): "Does Foreign Investment Always Enhance Economic Growth?", *Kyklos, International Review for Social Sciences*, vol 56-2003-no4., str. 491-508

Ни један од ових фактора се није догодио, што он приписује малој величини економија, као и концентрацији СДИ у терцијарном сектору, нарочито трговини и финансијама. Он је такође указао на негативну корелацију између СДИ и салда платног биланса. По њему, ако се приходи од аквизиција не искористе на инвестиције, привредни раст може бити убрзан само кроз већи дефицит на текућем рачуну. Уколико СДИ доводе до већег дефицита платног биланса, то онда мора водити и већем спољном дугу, што се такође може потврдити и званичним подацима о јавном дугу.

Ловринчевић, Микулић и Марић⁸⁵ су истражили повезаност између ефикасности инвестиција и СДИ за 11 земаља у транзицији у периоду од 1994. до 2002. и истакли њихове макроекономске импликације за те земље. Резултати до којих су дошли ови аутори су:

- високе стопе привредног раста у посматраним земљама у посматраном периоду су резултат ефикаснијих инвестиција а не већег обима инвестиција у БДП-у,
- ефикасност инвестиција није у директној корелацији са висином удела укупног прилива СДИ у БДП-у,
- постоји директна позитивна корелација између ефикасности инвестиција и прилива СДИ у терцијарни сектор – што је већи прилив СДИ у терцијарни сектор, то је ICOR мањи, односно инвестиције су ефикасније,
- што су инвестиције ефикасније, већи је спољни дуг,
- у појединим државама спољни дуг креирају приватни резиденти, а у случају појединих држава ствара га сектор државе што ће у будућности имати низ макроекономских неповољних импликација.

Ови аутори су такође анализирали и утицај прилива иностраног капитала на националну штедњу, домаће инвестиције и биланс плаћања земаља у транзицији средње и источне Европе.⁸⁶ Најзначајнији позитивни учинак на посматране параметре имају кредити, док су се СДИ, иако имају позитиван ефекат показале да су на самој граници. За разлику од ових инвестиција, портфолио инвестиције имају негативан ефекат, али немају и значајан ефекат на домаће инвестиције. Све три категорије инвестиција имају безначајан утицај на националну штедњу, односно инострана и домаћа тј. национална штедња нису супститути, из чега се изводи закључак да СДИ и кредити имају негативан ефекат на салдо биланса плаћања. Зато би мере смањивања дефицита текућег рачуна повезане са смањивањем задуживања имали негативан утицај на инвестиције, из чега проистиче да би се пораст националне штедње негативно одразио на економску активност.

Преглед емпиријских истраживања о факторима прилива СДИ у земљама у транзицији

Земље у транзицији или бивше социјалистичке земље је током 1970-их, а нарочито 1980-их година захватила тешка економска криза, коју су оне могле превазићи једино уз помоћ западних земаља. Дошло је време за напуштање социјалистичке и постепену транзицију на тржишну економију. Једна од битних карика те транзиције било је спровођење процеса приватизације. Оно је у различитим земљама имало различити облик, почевши од словеначког који је дестимулисао прилив страног капитала, до

⁸⁵ Ловринчевић, |., Ж., Микулић, Д., Марић, З., (2004): „Ефикасност инвестиција и СДИ – стара прича, нове околности“, Економски преглед 55 стр. 3-43.

⁸⁶ Ловринчевић, Ж., Микулић, Д., Марић, З., (2005): „Прилив иноземног капитала – утјецај на националну штедњу, домаће инвестиције и биланцу плаћања транзицијских земаља средње и источне Европе“, Економски преглед, 56 стр. 163-184.

мађарског који га је примао „отворених руку“. Део тог капитала је подељен домаћим субјектима, а део продат различитим инвеститорима. У свим овим земљама са процесом приватизације био је повезан и прилив страних директних инвестиција. Стране директне инвестиције су подржавале све земље, изузев Словеније, како би модернизовала свој привредни амбијент или прикупиле средства за враћање спољних дугова. Модернизацијом пословног амбијента стећи ће се услови за снажнији привредни раст у будућности.

Alan Bevan и Saul Estrin,⁸⁷ закључују да је прилив страних директних инвестиција одређен ризиком земље односно трима ступњевима стабилности:

- макроекономска стабилност – под тим се подразумева привредни раст, ниска инфлација и стабилност курса;
- институционална стабилност – под тим се подразумевају политике према СДИ, пореска политика, транспарентност законске регулативе и скала корупције,
- политичка стабилност.

Такође су битни и следећи фактори: трошак по јединици рада, величина домаћег тржишта а значајан чинилац чине и преговори са ЕУ. Ови аутори такође истичу да је кредитни рејтинг земље под утицајем развоја приватног сектора, индустријског развоја, буџетског дефицита, величине резерви и степена корупције. Могуће чланство у ЕУ у будућности, може бити важан независан фактор за прилив СДИ у земљама у транзицији, а битно утиче и на кредитни рејтинг земље. Када је реч о кључним факторима који утичу на прилив СДИ, неопходно је поменути величину тржишта домаће земље, трошкове производних фактора, ризичност инвестиција како у економском тако и у политичком смислу. Уколико су трошкови рада, сировина и материјала мањи него код потенцијалног инвеститора, очекује се већа профитабилност СДИ у домаћим економијама, па тако и већи обим СДИ.

Lorena Škuflić и Valerija Botrić⁸⁸ су истражиле факторе који су утицали на прилив СДИ у земље југоисточне Европе. Релација између раста БДП-а и СДИ-а се показала позитивном и статистички значајном. Иако економска теорија сугерише да је прилив СДИ у негативној корелацији са трошковима рада, таква законитост у наведеним земљама није се успела показати. Однос између прилива СДИ и трошкова рада се показао статистички значајним и позитивним. Наведени аутори су то приписали концентрацији СДИ у услужном сектору који тражи вештију радну снагу него производни сектор, па сходно томе позитиван предзнак уз варијаблу плата указује на потребу за способнијом радном снагом. Аутори су у свом раду потврдили и чињеницу да постоји позитиван и статистички значајан утицај удела услужног сектора у доходу, као и развијеност тржишта на прилив СДИ.

Brindusa Anghel⁸⁹ је утврдила да је ниво СДИ већи у земљама које имају веће стопе раста БДП-а и које су више отворене као и оне које имају ефикаснију борбу против корупције. Главни резултати до којих је ова ауторка дошла су да СДИ на нивоу компанија имају динамичан карактер, и да стране фирме које улажу у земље у транзицији имају различите мотиве понашања. Стране фирме које инвестирају у земље у транзицији и имају користи од ниских трошкова рада ће инвестирати више, али су такође и осетљиве на макроекономско окружење у овим земљама.

⁸⁷ Bevan, a., Estrin, S., (2000), The Determinants of Foreign Direct Investment in Transition Economies“, William Davidson Institute Working Paper 342

⁸⁸ Škuflić, L., Botrić, V., (2006): „Foreign Direct Investment in South East European Countries: The Role of Service Sector“, Eastern European Economies, vol.44, no5, str. 72 - 90

⁸⁹ Brindusa, A., (2006): “Foreign Direct Investment in Transition Countries: a Dynamic Analysis at Firm Level” <http://idea.uab.es/abrindusa/research/paper>, [pristup 10.05.2014]

Када говоримо о факторима који утичу на прилив СДИ, стопа раста становништва, упис у школе, проценат и величина тржишта, реални раст и БДП по глави становника, су индикатори који значајно и позитивно утичу на привлачење страних директних инвестиција од стране средње развијених земаља. Ако бруто домаћи производ и стопа раста БДП-а по глави становника порасте за 1%, прилив страних директних инвестиција у земљи домаћину ће порастати за 2,63 и 2,67% респективно. Ово је у складу са студијама Wafure и Nurudeen, Kouuncu и Obwona.⁹⁰ Ова процена резултата указује на то да већа тржишта имају боље перформансе у привлачењу страних директних инвестиција.

Утицај институционалних варијабли на прилив страних директних је често испитиван у литератури. У раду Bulent Dogru-a, "The effect of institutional variables on fdi inflows: Evidence from upper-middle income countries", 54 средње – развијених земаља из различитих региона широм света у периоду 1995 – 2011.⁹¹ Налази указују на то да квалитет институција има генерално позитиван и значајан утицај на прилив СДИ. На основу економетријске анализе се долази до закључка да независност судства, непристрасно судство, заштита власничких права, квалитет бирократије, административни захтеви и међународни ризик земље који обухвата војно мешање у области владавине права и интегритет правног система, позитивно доприносе приливу страних директних инвестиција. С друге стране, на прилив СДИ негативно утичу фактори „doing bussines-a“ који обухватају следеће: правно извршење уговора, рестрикције на продају непокретности, бирократске трошкове, таксе и друге накнаде, регулативу тржишта рада и покретање бизниса. Перцепција о повећању квалитета институција позитивно утиче на прилив страних директних инвестиција. Када говоримо о институцијама имамо у виду оне неформалне (санкције, табуе, традицију, обичаје) и формалне (устав, закони, имовинска права ...) и све оне имају ограничења са политичким, економским и друштвеним исходима. Присуство добрих институција смањује неизвесност и трошкове пословања кроз њихов утицај на производњу и трансакционе трошкове, и тежи да побољша продуктивност производње подстицањем инвестиција. Будући да СДИ укључују високе неповратне трошкове, социјалну и политичку нестабилност, несигурно окружење, примена владавине права и ефикасност правног система има негативан утицај на прилив СДИ.⁹² Према новом институционалном приступу, заједно са стандардним макроекономским ограничењима, институционални оквир земље је најважнији фактор који опредељује његове економске перформансе, и квалитет домаћих институција је кључно објашњење разлика у стопама раста и БДП *per capita*.

Студије које су се бавиле улогом институција у привлачењу СДИ показују да ефикасно извршење грађанских и имовинских права, економске слободе и регулаторни систем може стимулисати и домаће и стране инвеститоре. С друге стране, мање квалификоване институције значе ризично окружење за инвеститоре.

Иако ови резултати анализе кореспондирају са другим студијама, Kayam⁹³ истиче такође да међу институционалним варијаблама, квалитет бирократије, ризик инвестирања и стабилност владе немају значајнији утицајна приливе СДИ.

⁹⁰ Obwona, M.B. (1997), "Determinants of FDI and their impact on economic growth", Economic Policy Research Centre

⁹¹ Bulent, D., (2012) "The effect of institutional variables on fdi inflows: Evidence from upper-middle income countries", <http://mpr.aub.uni-muenchen.de/37531>, [pristup 8.02.2014]

⁹² Daniele, V. and Marani, U. (2006), "Do institutions matter for FDI? A comparative analysis of the MENA countries", MPRA Paper No. 2426

⁹³ Kayam, S.S. (2006), "Home market determinants of FDI outflows from developing and transition economies", Economic and Social Research Centre, (ESRC) 1 - 19

Из напред наведеног произилази да иако су институционалне варијабле значајне и имају очекиване предзнаке, њихов утицај на прилив СДИ је слабији него утицај макроекономских варијабли.

Подаци и методологија емпијског истраживања

Емпијски модел који ће бити представљен у овом раду, анализираће утицај страних директних инвестиција на привредни раст земаља у транзицији у периоду од 2001. до 2011. године, за 16 земаља које су у транзицији. Подаци су припремљени у облику панела јер опсервације имају две димензије: просторну и временску.

Биће примењен модел линеарне вишеструке регресије. Примењује се панел анализа. Када су подаци дати као панел, оцењују се три модела:

- модел са фиксним ефектима,
- модел са случајним ефектима, и
- удружена (pooled) регресија.

Битна разлика између модела са фиксним ефектима и модела са случајним ефектима јесте да ли допушта корелацију између контролних варијабли и неких учинака који варирају од земље до земље, а да се не мењају кроз време. Такви фиксни ефекти могу бити степен корупције, квалитет администрације, правна сигурност који се не мењају или се јако споро мењају током времена унутар неке земље, али се могу значајно разликовати од земље до земље. У таквим условима земље могу привући више СДИ-ја управо због тога што имају мањи степен корупције, квалитетнију администрацију и већи степен владавине права, мада се ови индикатори не мењају, или се спорије мењају током времена. У таквим условима прихватљивији је модел са случајним ефектима јер дозвољава корелацију између ових „фиксних“ фактора и контролних варијабли. Економетријска анализа је показала да је у ситуацији када доносимо закључке само за одређени скуп земаља, као што су земље у транзицији, прикладнији модел са фиксним ефектима. За доношење одлуке о исправности модела са фиксним или случајним ефектима примјењује се Хаусманов тест спецификације. Након Хаусманов-ог теста спецификације о избору модела са случајним или модела са фиксних ефектима проводи се Chowов тест како би смо одлучили да ли је модел са фиксним ефектима, прихватљивији од модела удружене регресије. Уколико је Хаусманов тест прихватио модел са случајним ефектима, тада се прихватљивост овог модела у односу на удружену регресију тестира Breusch-Paganовим LM тестом. Након тога се тестира аутокорелација. Будући да су подаци на годишњем нивоу, могуће је очекивати аутокорелацију првог реда. Тамо где је потврђена њена присутност, аутокорелација је отклоњена применом Cochrane-Orcuttове процедуре.

Узимајући ниво значајности од 5%, Хаусманов тест спецификације је прихватио модел случајних ефеката, али је Breusch Paganов тест прихватио модел pooled регресије. Хаусман-ов тест није могао одлучити између модела са фиксним ефектима и модела са случајним ефектима. Примена тзв. СУР модела у овим условима није прихватљива због краткоће временске серије у овом панелу. Једина алтернатива је упоредити модел са фиксним ефектима и модел са случајним ефектима с pooled регресијом. На нивоу сигнификантности од 5% Breusch Pagan тест је одбацио модел са случајним ефектима у корист pooled регресије, док је Chow-ов тест одбацио pooled регресију у корист модела са фиксним ефектима који је онда овде и прихваћен.

Контролне варијабле које ће се користити у раду су: БДП по глави становника, инфлација (потрошачке цене), домаћи кредити обезбеђени од стране банкарског сектора, извоз роба и услуга, увоз роба и услуга, бруто штедња (% од БДП-а), стране директне инвестиције, радна снага (Labor force) и индекс перцепције корупције (CPI).

Зависна варијабла GDP GROWTH је дефинисана као разлика логаритама вредности GDP-а из периода t и периода $t-1$, које су преузете из World Development Indicators-а (WDI) (2013) које објављује Светска банка. Варијабле увоз и извоз роба и услуга су дефинисане као удео или проценат од БДП-а, а који заправо представљају индикатор отворености економије а заједно чине удео спољне трговине у БДП-у. Варијабла бруто штедња мери удео бруто домаће штедње у БДП-у. Све наведене варијабле су преузете из WDI-ја (2013). Као мера корупције користи се Corruption Perception Index (CPI), који израчунава Transparency International. То је сложени индекс, израчунава се на годишњем нивоу, који рангира земље према нивоу у којем се доживљава подмитљивост државних службеника и политичара.

Посматране контролне варијабле биће дате у форми ланчаних индекса, како би се могло пратити њихово понашање током посматраног временског периода. Ланчани индекси показују релативну промену појаве из године у годину. Сваки изражава пораст или пад појаве у односу на претходни ниво појаве који представљају базу, тј. ланчани индекс.

Ланчани индекси посматраних варијабли по земљама за период од 2001. до 2011.

Табела 9. Ланчани индекси - Увоз роба и услуга (% од БДП-а)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Prosek
Албанија	100,00	120,69	98,18	94,42	106,97	106,09	111,82	102,11	95,35	100,69	103,93	103,76
Азербејџан	100,00	134,11	130,97	110,94	72,74	73,27	73,56	82,32	94,97	89,46	121,16	95,74
Белорусија	100,00	95,83	102,40	107,62	79,58	108,70	104,64	102,16	89,98	109,89	132,57	102,50
Босна и Херцеговина	100,00	93,41	117,26	93,18	92,49	92,02	121,09	97,36	69,96	103,90	114,70	NEG.
Бугарска	100,00	95,53	105,98	107,70	87,76	141,65	100,48	99,43	71,56	105,25	111,03	101,25
Хрватска	100,00	104,11	102,32	97,75	98,86	102,06	99,92	100,61	80,55	99,33	105,04	98,82
Република Чешка	100,00	91,70	102,52	103,00	99,36	103,66	102,50	94,66	88,50	115,28	108,25	100,67
Мађарска	100,00	89,15	100,23	102,61	101,64	115,59	102,22	100,99	89,56	110,05	106,08	101,52
Македонија	100,00	102,74	93,71	110,20	101,80	105,43	109,84	107,63	80,10	106,93	113,51	102,73
Пољска	100,00	104,49	112,15	110,67	94,95	111,45	103,49	100,55	89,74	110,36	101,66	103,70
Румунија	100,00	100,02	102,73	106,71	96,11	89,26	110,92	101,45	84,29	111,03	106,91	100,57
Руска Федерација	100,00	100,99	97,63	92,80	97,07	97,63	102,57	102,46	92,89	105,71	102,86	99,17
Србија	100,00	102,01	104,21	119,82	94,11	109,03	106,40	105,32	81,64	109,22	99,67	102,67
Словенија	100,00	96,25	100,22	109,38	105,91	107,14	106,29	98,71	80,94	113,89	109,85	102,44
Таџикистан	100,00	97,10	96,58	95,13	75,53	108,26	120,17	104,79	78,27	108,36	95,41	97,08
Украјина	100,00	94,20	108,81	97,32	94,30	97,69	101,80	109,03	87,51	111,47	110,47	100,95
Min.	69,96	89,15	93,71	92,80	72,74	73,27	73,56	82,32	69,96	89,46	95,41	95,74
Max.	141,65	134,11	130,97	119,82	106,97	141,65	121,09	109,03	95,35	115,28	132,57	103,76

Извор: Прорачун аутора на основу података узетих са сајта Светске банке
<http://data.worldbank.org/news/new-suite-of-world-development-Indicators-products-now-available>

Албанија у посматраном периоду има просечан раст из године у годину 3,76 %, Азербејџан је имала смањење увоза роба и услуга 4,26%, и то су истовремено и минималне и максималне вредности кретања овог индекса. Земље које су забележиле просечан раст увоза роба и услуга из године у годину су Белорусија за 2,5%, Србија за 2,67%, Мађарска за 1,52%, док су земље попут Руске Федерације, Таџикистана и Хрватске забележиле проценат смањења увоза роба и услуга.

Табела 10. Ланчани индекси - Извоз роба и услуга (% од БДП-а)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Prosek
Албанија	100,00	99,51	100,98	104,46	103,39	112,66	114,71	102,54	96,27	114,15	104,22	105,12
Азербејџан	100,00	104,52	98,22	116,14	129,00	105,67	102,44	96,55	78,41	104,63	116,36	104,38
Белорусија	100,00	95,33	102,40	104,19	88,08	100,43	101,47	100,00	82,92	107,42	161,92	102,79
Босна и Херцеговина	100,00	85,77	124,39	106,44	99,69	114,06	118,19	94,76	77,13	112,98	118,17	-
Бугарска	100,00	97,39	102,28	107,01	78,07	150,99	97,16	97,90	81,60	120,84	115,85	103,16
Хрватска	100,00	94,24	104,01	100,85	98,65	101,16	98,69	99,48	87,02	107,54	106,15	99,61
Република Чешка	100,00	92,05	102,52	106,58	102,30	103,94	101,87	94,47	91,47	112,74	109,16	101,48
Мађарска	100,00	87,87	97,09	103,16	104,10	117,88	104,58	100,44	95,02	111,55	106,61	102,51
Македонија	100,00	89,08	100,08	104,94	110,49	105,64	112,31	97,21	76,97	118,86	117,14	102,48
Пољска	100,00	105,80	116,35	112,55	98,93	108,82	100,99	97,89	98,85	107,12	0,00	NEG.
Румунија	100,00	106,02	97,99	103,57	91,62	89,76	103,96	99,06	100,56	116,01	108,00	101,39
Руска Федерација	100,00	95,55	100,00	97,65	102,27	95,82	89,42	103,81	89,24	107,19	103,67	98,29
Србија	100,00	92,11	113,66	105,38	111,40	114,09	102,14	101,87	94,56	118,71	103,41	105,41
Словенија	100,00	99,82	97,68	107,45	107,56	107,01	104,54	96,52	86,97	112,04	110,52	102,74
Таџикистан	100,00	96,28	96,82	92,00	44,61	89,16	88,92	81,28	80,01	113,35	100,92	86,17
Украјина	100,00	99,33	104,83	105,99	84,10	90,56	96,18	104,64	98,85	109,42	105,95	99,69
Min.	0,00	85,77	96,82	92,00	44,61	89,16	88,92	81,28	76,97	104,63	0,00	86,17
Max.	161,92	106,02	124,39	116,14	129,00	150,99	118,19	104,64	100,56	120,84	161,92	105,41

Извор: Прорачун аутора на основу података узетих са сајта Светске банке

<http://data.worldbank.org/news/new-suite-of-world-development-Indicators-products-now-available>

Посматрајући извоз роба и услуга, приметитиће се значајније одступање по земљама. Тако на пример, Таџикистан је забележио пад извоза роба и услуга из године у годину за 13,83%, а Србија пораст од чак 5,41%. Такође, пораст извоза су забележиле и Албанија, Азербејџан, Белорусија, као и Бугарска и Македонија. Руска Федерација је забележила смањење стопе извоза за 1,71%, као и Хрватска и Украјина.

Табела 11. Ланчани индекси – Нето прилив страних директних инвестиција (% од БДП-а)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Prosek
Албанија	100,00	59,76	103,96	145,08	68,49	113,74	171,07	157,14	115,78	82,94	115,02	107,62
Азербејџан	100,00	562,47	202,19	90,74	82,50	63,25	65,01	58,71	80,27	96,79	111,51	105,94
Белорусија	100,00	216,67	56,80	73,96	142,25	96,04	411,34	90,23	105,83	66,14	288,10	124,99
Босна и Херцеговина	100,00	195,63	113,15	155,26	80,51	119,65	173,17	45,89	14,94	244,44	106,06	100,19
Бугарска	100,00	96,59	179,33	103,74	134,66	167,21	138,97	60,30	40,36	48,75	123,79	98,11
Хрватска	100,00	60,50	144,58	43,83	150,57	175,00	121,93	102,96	63,33	25,95	141,26	88,49
Република Чешка	100,00	123,63	19,58	206,13	204,12	41,70	158,06	49,66	49,66	212,41	80,52	88,14
Мађарска	100,00	60,70	57,49	160,92	183,57	215,30	312,65	93,68	-4,81	686,75	-42,81	neg.
Македонија	100,00	21,37	89,21	236,29	41,47	268,31	137,88	69,19	44,86	115,41	147,20	90,40
Пољска	100,00	69,33	101,92	237,26	72,37	173,08	95,40	47,25	117,61	108,68	81,82	99,90
Румунија	100,00	86,81	124,00	275,16	81,36	134,58	65,10	111,51	44,25	65,00	69,23	92,70
Руска Федерација	100,00	111,11	185,00	141,08	64,75	177,51	141,33	106,60	66,15	97,32	97,94	112,22
Србија	100,00	241,03	191,22	60,50	186,90	209,10	51,82	71,17	76,87	72,41	168,77	114,21
Словенија	100,00	291,46	14,37	238,83	110,57	65,07	224,86	83,92	-21,26	-190,14	122,22	neg.
Таџикистан	100,00	335,23	69,15	642,16	18,02	506,78	80,94	75,21	4,40	-81,25	-65,38	neg.
Украјина	100,00	78,37	174,23	92,96	343,18	57,40	137,31	83,19	68,52	116,22	92,18	107,68
Min.	-190,14	21,37	14,37	43,83	18,02	41,70	51,82	45,89	-21,26	-190,14	-65,38	88,14
Max.	686,75	562,47	202,19	642,16	343,18	506,78	411,34	157,14	117,61	686,75	288,10	124,99

Извор: Прорачун аутора на основу података узетих са сајта Светске банке

<http://data.worldbank.org/news/new-suite-of-world-development-Indicators-products-now-available>

Кретање прилива страних директних инвестиција по земљама у посматраном периоду бележи извесна одступања и то смањење од око 11,86% и повећање за око 24,99%. Највеће повећање прилива СДИ бележи Белорусија и то за 24,99%, затим

Албанија за 7,62%, Азербејџан за око 5,94%, Украјина за 7,68%, Руска Федерација за 12,22% и Србија за 14,21%. Негативан тренд, када су у питању СДИ бележе Бугарска, Хрватска, Република Чешка, Македонија, Пољска и Румунија.

Табела 12. Ланчани индекси - Радна снага

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Prosek
Албанија	100,00	100,92	101,41	101,28	101,40	101,32	101,24	101,17	101,28	101,23	101,01	101,23
Азербејџан	100,00	102,70	102,63	102,66	102,59	102,44	102,42	103,13	103,25	102,12	102,16	102,61
Белорусија	100,00	99,51	99,41	99,48	99,16	99,26	99,09	99,25	99,27	100,51	100,44	99,54
Босна и Херцеговина	100,00	101,10	100,57	100,29	100,19	100,30	102,62	102,20	99,92	101,68	100,18	NEG.
Бугарска	100,00	97,87	98,18	101,67	98,42	103,61	102,60	102,08	98,16	97,75	97,72	99,78
Хрватска	100,00	98,95	100,63	102,50	99,93	99,07	100,72	100,19	99,72	99,00	99,83	100,05
Република Чешка	100,00	99,79	99,93	99,96	100,72	100,49	100,26	100,61	100,93	100,01	99,87	100,26
Мађарска	100,00	100,03	101,46	100,08	101,09	100,90	99,69	99,44	100,00	101,07	99,95	100,37
Македонија	100,00	101,12	101,46	96,92	103,60	103,13	101,57	101,90	101,46	101,02	100,76	101,28
Пољска	100,00	99,10	100,09	100,42	100,93	99,39	100,06	101,54	101,68	101,57	101,03	100,58
Румунија	100,00	90,48	99,44	99,53	97,44	101,92	99,97	99,53	99,66	100,34	100,48	98,83
Руска Федерација	100,00	101,09	98,67	101,01	100,85	101,01	101,31	100,83	99,99	100,12	100,60	100,55
Србија	100,00	99,86	99,49	105,67	99,55	100,87	97,61	99,90	100,00	99,49	99,68	100,19
Словенија	100,00	100,41	98,91	104,85	100,62	100,51	101,53	99,54	100,75	100,08	100,00	100,71
Таџикистан	100,00	101,08	101,25	101,34	101,63	102,09	102,20	102,58	102,42	102,38	102,48	101,94
Украјина	100,00	99,77	99,56	100,04	100,99	100,02	100,13	99,89	100,06	100,03	99,99	100,05
Min.	90,48	90,48	98,18	96,92	97,44	99,07	97,61	99,25	98,16	97,75	97,72	98,83
Max.	105,67	102,70	102,63	105,67	103,60	103,61	102,62	103,13	103,25	102,38	102,48	102,61

Извор: Прорачун аутора на основу података узетих са сајта Светске банке
<http://data.worldbank.org/news/new-suite-of-world-development-Indicators-products-now-available>

Када се посматра радна снага, може се констатовати да су врло мала одступања и кретања се односе на смањење радне снаге од 1,17% и повећање од 2,61%. У Румунији је највише дошло до смањења радне снаге, а до смањења је дошло и у Бугарској и Белорусији. Остале земље бележе благо повећање радне снаге.

Табела 13. Ланчани индекси - Кредити обезбеђени од стране банкарског сектора (% БДП-а)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Prosek
Албанија	100,00	100,68	99,60	96,97	106,96	112,18	113,85	106,45	102,88	98,75	103,04	104,00
Азербејџан	100,00	89,56	106,97	116,77	102,20	117,10	131,19	94,52	138,47	102,54	86,76	107,42
Белорусија	100,00	102,21	123,10	95,67	102,59	124,95	98,71	121,72	104,25	133,03	75,90	106,92
Босна и Херцеговина	100,00	117,66	114,10	108,09	117,62	139,50	111,08	108,71	78,74	122,74	88,78	109,45
Бугарска	100,00	116,34	124,10	120,68	116,44	101,24	136,61	115,49	108,36	101,88	100,61	113,66
Хрватска	100,00	118,28	102,43	104,37	110,52	108,97	103,26	104,42	104,14	107,94	107,38	107,08
Република Чешка	100,00	92,41	114,87	92,21	96,95	112,03	109,90	108,39	108,37	103,70	107,96	104,39
Мађарска	100,00	107,10	108,23	101,03	107,21	109,81	110,63	106,98	100,52	100,44	92,69	104,32
Македонија	100,00	132,01	101,15	120,81	95,76	117,42	146,49	123,82	105,37	108,98	95,85	113,73
Пољска	100,00	100,54	103,39	97,87	99,52	112,35	110,06	129,54	102,47	103,44	104,22	106,00
Румунија	100,00	106,85	114,19	106,69	122,77	115,85	145,61	132,41	111,34	104,49	96,53	114,90
Руска Федерација	100,00	104,47	103,72	92,04	86,20	101,67	108,58	98,08	140,79	113,85	102,81	104,37
Србија	100,00	48,72	117,15	124,45	115,37	88,36	123,19	127,03	119,09	120,24	93,79	104,29
Словенија	100,00	96,02	108,80	118,13	116,62	111,77	111,90	106,45	107,20	104,33	97,26	107,62
Таџикистан	100,00	86,61	66,38	117,79	99,51	93,48	179,27	72,36	45,23	75,56	166,18	92,61
Украјина	100,00	116,07	117,91	95,59	104,99	137,45	133,62	134,50	107,89	89,73	92,35	111,74
Min.	45,23	48,72	66,38	92,04	86,20	88,36	98,71	72,36	45,23	75,56	75,90	92,61
Max.	179,27	132,01	124,10	124,45	122,77	139,50	179,27	134,50	140,79	133,03	166,18	114,90

Извор: Прорачун аутора на основу података узетих са сајта Светске банке
<http://data.worldbank.org/news/new-suite-of-world-development-Indicators-products-now-available>

Кредити обезбеђени од стране банкарског сектора бележе значајна одступања и она се крећу од смањења од 7,39% до повећања од 14,9%. Таџикистан је једина земља која бележи смањење овог индекса док све остале земље бележе његово повећање. Значајно је истаћи да је Србија у 2002. години забележила смањење кредита и то 51,28% и у 2011. години 6,21%.

Табела 14. Ланчани индекси – Индекс перцепције корупције

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Prosek
Албанија	100,00	100,00	100,00	100,00	96,00	108,33	111,54	117,24	94,12	103,13	93,94	102,17
Азербејџан	100,00	100,00	90,00	105,56	115,79	109,09	87,50	90,48	121,05	104,35	100,00	101,84
Белорусија	100,00	100,00	87,50	78,57	78,79	80,77	100,00	95,24	120,00	104,17	96,00	93,30
Босна и Херцеговина	100,00	103,13	100,00	93,94	93,55	100,00	113,79	96,97	93,75	106,67	100,00	100,00
Бугарска	100,00	102,56	97,50	105,13	97,56	100,00	102,50	87,80	105,56	94,74	91,67	98,34
Хрватска	100,00	94,87	100,00	94,59	97,14	100,00	120,59	107,32	93,18	100,00	97,56	100,25
Република Чешка	100,00	94,87	105,41	107,69	102,38	111,63	108,33	100,00	94,23	93,88	95,65	101,21
Мађарска	100,00	92,45	97,96	100,00	104,17	104,00	101,92	96,23	100,00	92,16	97,87	98,59
Македонија	100,00	65,00	176,92	117,39	100,00	100,00	122,22	109,09	105,56	107,89	95,12	106,91
Пољска	100,00	97,56	90,00	97,22	97,14	108,82	113,51	109,52	108,70	106,00	103,77	102,98
Румунија	100,00	92,86	107,69	103,57	103,45	103,33	119,35	102,70	100,00	97,37	97,30	102,54
Руска Федерација	100,00	117,39	100,00	103,70	85,71	104,17	92,00	91,30	104,76	95,45	114,29	100,43
Србија	100,00	95,83	100,00	117,39	103,70	107,14	113,33	100,00	102,94	100,00	94,29	103,24
Словенија	100,00	115,38	98,33	101,69	101,67	104,92	103,13	101,52	98,51	96,97	92,19	101,27
Таџикистан	100,00	105,88	100,00	111,11	105,00	104,76	95,45	95,24	100,00	105,00	109,52	103,07
Украјина	100,00	114,29	95,83	95,65	118,18	107,69	96,43	92,59	88,00	109,09	95,83	100,91
Min.	65,00	65,00	87,50	78,57	78,79	80,77	87,50	87,80	88,00	92,16	91,67	93,30
Max.	176,92	117,39	176,92	117,39	118,18	111,63	122,22	117,24	121,05	109,09	114,29	106,91

Извор: Прорачун аутора на основу података узетих са сајта Светске банке
<http://data.worldbank.org/news/new-suite-of-world-development-Indicators-products-now-available>

Индекс перцепције корупције је највише смањен у Белорусији за 6,7%, а највише повећан у Македонији за 6,91%. Смањење овог индекса је забележено и у Бугарској и Мађарској, док је у осталим земљама овај индекс забележио благо повећање.

Табела 15. Ланчани индекси - Инфлација (годишњи %)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Prosek
Албанија	100,00	249,84	6,18	475,00	103,95	100,00	123,63	114,68	67,86	155,70	97,18	101,04
Азербејџан	100,00	178,71	80,51	300,90	144,26	86,47	198,33	125,24	6,73	405,00	138,45	117,61
Белорусија	100,00	69,59	66,76	63,77	57,10	67,99	119,77	176,25	87,26	59,77	687,73	98,63
Босна и Херцеговина	100,00	12,90	150,00	66,67	1100,00	139,32	24,80	488,16	-5,26	-561,54	167,58	-
Бугарска	100,00	78,94	37,18	293,98	79,37	144,05	115,70	147,02	22,27	88,73	172,95	94,59
Хрватска	100,00	44,41	105,99	114,69	164,53	96,11	89,41	211,50	39,21	44,12	215,24	95,04
Република Чешка	100,00	38,00	6,15	2572,73	65,37	136,76	115,81	216,72	16,38	135,58	137,59	91,51
Мађарска	100,00	57,42	88,40	145,81	52,36	109,30	204,64	76,45	69,36	115,91	81,15	91,96
Македонија	100,00	44,42	47,62	84,55	17,20	2012,50	69,57	369,20	-8,95	-217,57	242,24	NEG.
Пољска	100,00	34,61	41,58	453,16	58,94	52,61	215,32	182,01	88,05	70,76	155,72	97,40
Румунија	100,00	65,39	67,75	77,80	75,67	73,19	73,56	162,19	71,21	108,94	95,07	83,66
Руска Федерација	100,00	73,58	86,64	79,39	116,76	76,34	93,08	156,60	82,57	58,88	123,03	91,09
Србија	100,00	20,51	50,69	111,64	146,15	72,70	54,52	194,21	65,43	75,62	181,43	80,71
Словенија	100,00	88,72	74,70	64,34	69,08	99,19	146,75	156,51	15,22	213,95	98,37	85,75
Таџикистан	100,00	31,74	133,06	43,80	99,30	141,18	131,37	155,67	31,51	99,53	193,61	89,29
Украјина	100,00	6,35	681,58	174,71	149,94	66,76	141,72	196,50	62,98	59,03	84,86	96,01
Min.	-561,54	6,35	6,15	43,80	17,20	52,61	24,80	76,45	-8,95	-561,54	81,15	80,71
Max.	2572,73	249,84	681,58	2572,73	1100,00	2012,50	215,32	488,16	88,05	405,00	687,73	117,61

Извор: Прорачун аутора на основу података узетих са сајта Светске банке
<http://data.worldbank.org/news/new-suite-of-world-development-Indicators-products-now-available>

Највећи индекс инфлације је забележен у Азербејдану и то повећање од 17,61%, а најнижи индекс инфлације је у Србији, где је забележено смањење из године у годину за 19,29%. Пораст инфлације је био присутан и у Албанији Азербејдану, док је у осталим земљама забележено смањење овог индекса.

Табела 16. Ланчани индекси - Годишњи раст БДП-а

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Prosek
Албанија	100,00	41,43	196,55	103,51	93,22	90,91	118,00	130,51	42,86	106,06	85,71	100,88
Азербејдан	100,00	107,07	105,66	91,07	258,82	130,68	72,61	43,11	86,11	53,76	20,00	96,89
Белорусија	100,00	106,77	139,41	162,64	82,45	105,93	86,50	118,50	1,56	4812,50	68,83	568,51
Босна и Херцеговина	100,00	120,45	75,47	152,50	81,97	124,00	110,32	79,24	-53,69	-27,49	213,75	87,65
Бугарска	100,00	111,90	117,02	121,82	95,52	101,56	98,46	96,88	-88,71	-7,27	425,00	107,22
Хрватска	100,00	133,33	110,04	76,91	103,63	115,42	102,43	41,11	-334,13	20,29	0,71	36,97
Република Чешка	100,00	69,35	175,35	125,73	142,41	104,00	81,62	54,10	-145,48	-55,21	75,90	62,78
Мађарска	100,00	121,56	85,37	124,68	82,50	98,48	2,82	809,09	-764,04	-18,53	134,13	67,61
Македонија	100,00	-18,76	331,76	164,18	93,95	115,63	122,27	80,49	-18,59	-314,13	98,27	65,51
Пољска	100,00	119,01	268,75	137,98	67,79	172,10	108,99	75,55	31,77	239,26	111,54	133,27
Румунија	100,00	89,47	101,96	161,54	49,64	189,45	75,95	132,17	-82,98	25,08	-148,48	59,38
Руска Федерација	100,00	93,12	154,01	98,36	88,86	127,74	104,79	61,48	-148,95	-55,50	100,00	62,39
Србија	100,00	77,74	64,81	348,31	58,06	66,67	150,00	70,37	-92,11	-27,14	210,53	92,72
Словенија	100,00	130,27	76,50	150,17	91,14	145,89	117,44	52,26	-223,12	-17,23	-12,32	51,10
Таџикистан	100,00	89,22	112,09	103,92	98,96	-149,29	-138,63	97,88	18,35	166,67	113,85	51,30
Украјина	100,00	56,52	180,77	128,72	22,31	270,37	108,22	29,11	-643,48	-28,38	123,81	24,80
Min.	-764,04	-18,76	64,81	76,91	22,31	-149,29	-138,63	29,11	-764,04	-314,13	-148,48	24,80
Max.	4812,50	133,33	331,76	348,31	258,82	270,37	150,00	809,09	86,11	4812,50	425,00	568,51

Извор: Прорачун аутора на основу података узетих са сајта Светске банке
<http://data.worldbank.org/news/new-suite-of-world-development-Indicators-products-now-available>

Индекс годишњег раста БДП-а бележи енормна одступања и то показује колико је овај показатељ значајан за каснију анализу. Раст БДП-а у Белорусији је значајно увећан, док је значајно смањење забележено у Украјини. Поред ових драстичних одступања, овај показатељ је варирао и у осталим земљама и то углавном падом овог индекса. У Азербејдану је забележен пад од 3,11%, Босни и Херцеговини 12,44%, Хрватској 63,03%, Чешкој 37,22%, Македонији 34,49%, Румунији 40,62%, Руској Федерацији 37,61%, Србији 7,28%, Словенији 48,9%, Таџикистану 48,7% и Украјини 75,2%.

Табела 17. Ланчани индекси - Бруто штедња (% БДП)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Prosek
Албанија	100,00	56,25	106,15	120,76	87,51	104,19	111,89	88,26	78,56	100,88	91,97	92,79
Азербејдан	100,00	112,77	114,16	110,87	151,99	111,05	102,69	107,29	80,06	107,85	101,48	108,81
Белорусија	100,00	93,16	114,85	105,38	125,42	94,92	96,64	105,90	84,15	107,44	100,80	102,27
Босна и Херцеговина	100,00	16,24	-778,22	11,45	-546,67	314,63	98,39	68,22	145,24	93,84	92,58	NEG.
Бугарска	100,00	117,68	92,31	101,83	100,74	89,36	62,15	162,02	135,54	110,84	107,55	104,94
Хрватска	100,00	96,98	104,29	110,28	96,45	104,01	97,83	97,51	91,42	101,32	99,75	99,86
Република Чешка	100,00	93,75	93,79	102,22	108,23	99,45	99,45	105,62	79,74	98,34	104,18	98,16
Мађарска	100,00	92,03	86,93	105,95	98,76	104,73	90,57	107,58	110,39	108,29	101,33	100,34
Македонија	100,00	86,76	137,26	90,83	130,66	110,11	83,17	82,26	136,64	120,18	103,30	106,09
Пољска	100,00	89,59	102,46	94,82	110,01	102,60	107,89	97,28	94,07	98,77	96,28	99,20
Румунија	100,00	107,81	88,77	98,34	98,88	109,53	119,25	95,07	109,00	99,63	116,15	103,84
Руска Федерација	100,00	87,08	101,25	106,09	100,94	98,75	98,05	107,73	70,50	120,26	110,20	99,17
Србија	100,00	24,56	257,14	223,61	93,17	92,67	91,58	64,34	193,65	97,79	105,80	103,71
Словенија	100,00	99,08	98,63	101,10	103,27	104,30	102,81	91,50	85,69	102,42	97,23	98,44
Таџикистан	100,00	97,89	87,20	96,05	45,57	71,27	565,22	93,57	90,81	126,91	150,19	109,32
Украјина	100,00	108,48	100,40	113,16	81,49	90,93	95,14	94,13	74,75	112,07	91,69	95,46
Min.	-778,22	16,24	-778,22	11,45	-546,67	71,27	62,15	64,34	70,50	93,84	91,69	92,79
Max.	565,22	117,68	257,14	223,61	151,99	314,63	565,22	162,02	193,65	126,91	150,19	109,32

Извор: Прорачун аутора на основу података узетих са сајта Светске банке
<http://data.worldbank.org/news/new-suite-of-world-development-Indicators-products-now-available>

Индекс бруто штедње је забележио највећи пораст од 9,32% у Таџикистану, а највеће смањење у Албанији за 7,21%. Пораст бруто штедње је забележен у Азербејџану, Белорусији, Бугарској, Мађарској, Македонији, Румунији, и Србији. Смањење индекса бруто штедње из године у годину је забележено у Албанији, Хрватској, Пољској, Руској Федерацији, Словенији и Украјини.

Табела 18. Ланчани индекси - БДП по глави становника (изражен у US \$)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Prosek
Албанија	100,00	108,32	126,34	131,29	111,61	108,51	116,73	120,70	93,11	97,50	108,89	111,73
Азербејџан	100,00	108,45	115,79	118,27	151,04	156,68	155,74	144,74	88,80	118,04	118,29	125,67
Белорусија	100,00	118,89	122,98	130,72	131,45	123,10	123,06	134,66	81,16	112,40	100,03	116,68
Босна и Херцеговина	100,00	114,85	125,61	119,79	109,24	113,25	123,31	121,51	92,28	97,65	108,88	112,13
Бугарска	100,00	117,44	130,09	123,00	114,89	115,54	127,46	123,65	94,19	98,93	114,96	115,46
Хрватска	100,00	115,07	128,72	120,12	109,24	111,28	119,12	117,33	89,49	95,85	105,44	110,58
Република Чешка	100,00	122,20	121,48	119,51	113,88	113,70	120,92	123,81	86,95	100,55	109,34	112,64
Мађарска	100,00	126,29	126,19	122,28	108,45	102,16	121,13	113,52	82,23	101,81	109,17	110,50
Македонија	100,00	109,97	125,11	115,64	108,28	109,33	124,08	120,25	94,51	100,08	111,60	111,49
Пољска	100,00	104,12	109,47	116,66	120,29	112,50	124,55	124,45	81,33	108,94	108,52	110,37
Румунија	100,00	115,77	130,22	127,19	131,34	124,26	138,29	120,89	80,55	100,25	115,70	117,20
Руска Федерација	100,00	113,06	125,30	138,05	129,90	130,16	131,66	127,92	73,64	121,25	124,39	119,99
Србија	100,00	132,65	129,79	121,25	107,02	116,25	133,84	123,14	84,40	96,09	119,79	115,32
Словенија	100,00	112,73	125,93	116,00	105,37	108,69	120,79	115,25	89,03	95,21	105,39	108,90
Таџикистан	100,00	112,03	126,25	132,45	110,30	121,06	129,83	136,96	95,14	111,76	113,98	118,35
Украјина	100,00	112,65	119,22	130,41	133,74	125,94	133,24	126,80	65,42	116,83	121,57	116,56
Min.	65,42	104,12	109,47	115,64	105,37	102,16	116,73	113,52	65,42	95,21	100,03	108,90
Max.	156,68	132,65	130,22	138,05	151,04	156,68	155,74	144,74	95,14	121,25	124,39	125,67

Извор: Прорачун аутора на основу података узетих са сајта Светске банке

<http://data.worldbank.org/news/new-suite-of-world-development-Indicators-products-now-available>

Азербејџан је остварио највећи пораст индекса БДП-а по глави становника од 25,67%, а најмањи пораст овог индекса је био у Словенији. Важно је рећи да код овог показатеља постоји позитивна тенденција, што значи да су све посматране земље у транзицији, забележиле пораст БДП-а по глави становника из године у годину.

Табела 19. Корелациона анализа посматраних варијабли

	GDP growth (annual %)	GDP per capita (current US\$)	Foreign direct investment, net inflows (% of GDP)	Inflation, consumer prices (annual %)	Domestic credit provided by banking sector (% of GDP)	Exports of goods and services (% of GDP)	Gross savings (% of GDP)	Imports of goods and services (% of GDP)	CPI
GDP growth (annual %)	1,0000								
GDP per capita (current US\$)	-0,2798	1,0000							
Foreign direct investment, net inflows (% of GDP)	0,1578	-0,1950	1,0000						
Inflation, consumer prices (annual %)	-0,1011	0,0228	-0,0806	1,0000					
Domestic credit provided by banking sector (% of GDP)	-0,5733	0,6525	-0,1367	0,1553	1,0000				
Exports of goods and services (% of GDP)	-0,0276	0,1951	0,1103	-0,3681	0,0040	1,0000			
Gross savings (% of GDP)	0,4716	0,1722	0,0285	0,4934	-0,0007	-0,2645	1,0000		
Imports of goods and services (% of GDP)	-0,3938	0,1280	0,1528	0,3023	0,3810	0,2118	-0,1625	1,0000	
CPI	-0,2381	0,7822	-0,1659	0,1617	0,6057	0,0936	0,1843	0,2884	1,0000
Labor force, total	-0,3045	-0,0746	-0,0961	0,1119	-0,0650	-0,0254	-0,1041	-0,2989	-0,2418

Извор: Прорачун аутора на бази претходних табела

Стране директне инвестиције имају негативну ниску корелацију са свим посматраним варијаблима осим раста БДП-а, са којим има ниску позитивну корелацију. Са друге стране раст БДП-а има ниску негативну корелацију са свим варијаблима изузев са страним директним инвестицијама и бруто штедње, са којима има ниску позитивну корелацију.

Прва постављена хипотеза, „Стране директне инвестиције утичу на раст БДП-а“, ће се тестирати уз помоћ следеће једначине:

$$GROWTH_{ij} = \alpha + \beta \cdot FDI_{ij} + \gamma \cdot X_{ij} + \varepsilon_{ij} \quad (1)$$

где су са ε_{ij} дата случајна одступања док X_{ij} представља вектор контролних варијабли. *GDP growth* је зависна променљива. Параметри β и γ су регресиони коефицијенти а α је одсечак регресије (intercept). У контролне варијабле укључићемо: *GDP per capita (current US\$)*, *net inflows (% of GDP)*, *Inflation, consumer prices (annual %)*, *Domestic credit provided by banking sector (% of GDP)*, *Exports of goods and services (% of GDP)*, *Gross savings (% of GDP)*, *Imports of goods and services (% of GDP)*, *CPI* и *Labor force, total*.

Табела 20. Regresiona analiza: Dependent Variable: GDP growth (annual %), Estimates of Fixed Effects, RCT=scaled identity

	df	SS	MS	F	P-value	Multiple R	0,8467
Regression	9,0000	15853,7025	1761,5225	46,7246	0,0000	R Square	0,7170
Residual	166,0000	6258,2130	37,7001			Adjusted R Square	0,7016
Total	175,0000	22111,9155				Standard Error	6,1400
GDP growth (annual %).	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%	
Intercept	62,0531	8,5548	7,2540	0,0000	45,1699	78,9364	
GDP per capita (current US\$)	-0,0002	0,0002	-1,4650	0,1450	-0,0005	0,0001	
Inflation, consumer prices	-0,0844	0,0400	-2,1080	0,0360	-0,1633	-0,0054	
Domestic credit provided by	-0,1882	0,0281	-6,7020	0,0000	-0,2436	-0,1327	
Exports of goods and services	0,0705	0,0303	2,3270	0,0210	0,0107	0,1303	
Gross savings (% of GDP)	0,3041	0,0340	8,9540	0,0000	0,2371	0,3711	
Imports of goods and services	-0,1434	0,0387	-3,7050	0,0000	-0,2197	-0,0670	
CPI	0,1144	0,6769	0,1690	0,8660	-1,2216	1,4503	
LOG(Labor force, total)	-7,2873	1,0848	-6,7170	0,0000	-9,4282	-5,1463	
Foreign direct investment, net	0,0816	0,0767	1,0640	0,2890	-0,0697	0,2330	

9 независно променљивих, број опсервација 176, ниво значајности је 5%.

У овом моделу је коришћено 9 независно променљивих варијабли и то: *GDP per capita (current US\$)*, *БДП по глави становник*, *a net inflows*, *Inflation, consumer prices (annual %)*, (*Инфлација на годишњем нивоу*), *Domestic credit provided by banking sector (% of GDP)* (*Домаћи кредити обезбеђени од стране банкарског сектора*), *Exports of goods and services (% of GDP)*, (*Извоз роба и услуга, % од БДП-а*), *Gross savings (% of GDP)* (*Бруто штедња, % од БДП-а*), *Imports of goods and services (% of GDP)*, (*Увоз роба и услуга, % од БДП-а*), *Corruption Perception Index, (CPI)*, (*Индекс перцепције корупције*), *Labor force, total* (*Радна снага, укупно*) и *Foreign Direct Investments (FDI)*, (*Стране директне инвестиције*).

Ако је Р вредност једнака или мања од нивоа значајности, кажемо да је резултат статистички значајан на нивоу значајности 5%, тако да можемо закључити да домаћи кредити значајно утичу на *GDP growth* (раст БДП-а), што значи да смањење кредита и кредитне задужености доводи до привредног раста. *GDP per capita* са Р вредношћу од 0,1450 је већа од нивоа значајности од 0,05 закључујемо да не утиче значајно на раст БДП-а тј. *GDP growth* и из тог разлога је искључен из даљих регресионих анализа. Инфлација са Р вредношћу од 0,0360 показује да она значано утиче на привредни раст, тј. *GDP growth*, и то негативно, што значи да смањење инфлације доводи до привредног раста. Извоз са Р вредношћу од 0,0210 показује да значајно утиче на привредни раст, односно *GDP growth* и то позитивно. Бруто штедња позитивно утиче на пораст показатеља *GDP growth* и то статистички значајно. Увоз такође статистички значајно утиче на пораст БДП-а тј. *GDP growth* и то негативно, што практично значи да смањење увоза доводи до повећања привредног раста. Индекс корупције (ЦПИ) не утиче значајно на пораст привредног раста, и као варијабла не доприноси значајније посматраној регресионој анализи. Радна снага статистички значајно утиче на пораст привредног раста и то негативно, што можемо сматрати позитивним, будући да смањење радне снаге доводи до повећања привредног раста.

Adjusted R Square (Коefицијент детерминације) = 0,7016 показује степен објашњеног варијабилитета помоћу добијеног регресионог модела (70,16%) и само је 29,84% необјашњеног варијабилитета. Добијени регресиони модел је статистички значајан на нивоу значајности од 5%.

Ако из горњег регресионог модела искључимо *CPI I GDP per capita*, који не утичу значајно на посматрани регресиони модел, добија се доњи регресиони модел.

Табела 21. Regresiona analiza: Dependent Variable: GDP growth (annual %), Estimates of Fixed Effects

	df	SS	MS	F	P-value	Multiple R	0,8438
Regression	7	15742,7588	2248,9655	59,3212	0,0000	R Square	0,7120
Residual	168	6369,1567	37,9116			Adjusted R Square	0,7000
Total	175	22111,9155				Standard Error	6,1572
95% Confidence Interval							
GDP growth (annual %).		Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower Bound	Upper Bound
Intercept		62,7958	8,2036	7,6546	0,0000	46,6003	78,9913
Foreign direct investment, net inflows (% of GDP)		0,1058	0,0776	1,3625	0,1749	-0,0475	0,2591
Inflation, consumer prices (annual %)		-0,0769	0,0408	-1,8847	0,0612	-0,1575	0,0037
Domestic credit provided by banking sector (% of GDP)		-0,2212	0,0212	-10,4321	0,0000	-0,2630	-0,1793
Gross savings (% of GDP)		0,2866	0,0335	8,5449	0,0000	0,2204	0,3529
LOG(Labor force, total)		-7,2779	1,0830	-6,7203	0,0000	-9,4158	-5,1399
Exports of goods and services (% of GDP)		0,0533	0,0296	1,7998	0,0737	-0,0052	0,1118
Imports of goods and services (% of GDP)		-0,1360	0,0395	-3,4404	0,0007	-0,2140	-0,0580

7 независно променљивих, број опсервација 176, ниво значајности је 5%.

Све независне варијабле статистички значајно утичу на раст БДП-а тј. *GDP growth (annual %)*, изузев Страних директних инвестиција, Инфлације и Извоза. У овом случају је важно истаћи да извоз роба и услуга не утиче значајно на привредни раст, за разлику од претходног модела.

Табела 22. Regresiona analiza:Dependent Variable: GDP growth (annual %), Estimates of Fixed Effects

	df	SS	MS	F	P-value	Multiple R	0,8317
Regression	6	15294,04	2549,01	63,18	0,00	R Square	0,6917
Residual	169	6817,88	40,34			Adjusted R Square	0,6807
Total	175	22111,92				Standard Error	6,3516
GDP growth (annual %).							
	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%	
Intercept	46,4422	6,7672	6,8630	0,0000	33,0869	59,7975	
Foreign direct investment, net inflows (% of GDP)	0,0336	0,0756	0,4440	0,6570	-0,1156	0,1827	
Inflation, consumer prices (annual %)	-0,1646	0,0322	-5,1070	0,0000	-0,2282	-0,1010	
Domestic credit provided by banking sector (% of GDP)	-0,2493	0,0198	-12,6030	0,0000	-0,2883	-0,2102	
Gross savings (% of GDP)	0,3446	0,0293	11,7460	0,0000	0,2867	0,4025	
LOG(Labor force, total)	-5,4573	0,9560	-5,7080	0,0000	-7,3441	-3,5705	
Exports of goods and services (% of GDP)	0,0135	0,0276	0,4880	0,6260	-0,0410	0,0679	

6 nezavisno promenljivih, broj opservacija 176, nivo signifikantnosti je 5%.

У овом моделу у односу на претходни, искључена је једна варијабла и то Увоз роба и услуга. Све независне варијабле значајно утичу на раст БДП-а, тј. GDP growth (annual %) осим Страних директних инвестиција и Извоза роба и услуга. Стране директне инвестиције и Извоз роба и услуга не утичу значајно на привредни раст. Такође, бруто штедња позитивно утиче на привредни раст и то у значајној мери.

Табела 23. Regresiona analiza:Dependent Variable: GDP growth (annual %), Estimates of Fixed Effects

	df	SS	MS	F	P-value	Multiple R	0,8314
Regression	5	15284,8150	3056,9630	76,1207	0,0000	R Square	0,6912
Residual	170	6827,1005	40,1594			Adjusted R Square	0,6822
Total	175	22111,9155				Standard Error	6,3371
GDP growth (annual %).							
	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%	
Intercept	46,9825	6,6805	7,0330	0,0000	33,7983	60,1667	
Foreign direct investment, net inflows (% of GDP)	0,0374	0,0752	0,4980	0,6190	-0,1110	0,1859	
Inflation, consumer prices (annual %)	-0,1690	0,0310	-5,4550	0,0000	-0,2301	-0,1078	
Domestic credit provided by banking sector (% of GDP)	-0,2486	0,0197	-12,5920	0,0000	-0,2875	-0,2096	
Gross savings (% of GDP)	0,3432	0,0292	11,7480	0,0000	0,2855	0,4008	
LOG(Labor force, total)	-5,4511	0,9566	-5,6980	0,0000	-7,3390	-3,5632	

5 nezavisno promenljivih, broj opservacija 176, nivo signifikantnosti je 5%.

Све независне варијабле статистички значајно утичу на раст БДП-а, тј. GDP growth (annual %), осим Страних директних инвестиција. Инфлација, домаћи кредити и радна снага утичу негативно на привредни раст, а бруто штедња утиче позитивно. **Коефицијент страних директних инвестиција не утиче значајно на раст БДП-а, тј. GDP growth, и тиме се не може потврдити задата хипотеза.**

Табела 24. Regresiona analiza: Dependent Variable: GDP growth (annual %), Estimates of Fixed Effects

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>P-value</i>	<i>Multiple R</i>	0,8312
Regression	4,0000	15275,2511	3818,8128	95,5169	0,0000	<i>R Square</i>	0,6908
Residual	171,0000	6836,6644	39,9805			<i>Adjusted R Square</i>	0,6836
Total	175,0000	22111,9155				<i>Standard Error</i>	6,3230
GDP growth (annual %).		Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%
Intercept		47,5248	6,5957	7,2050	0,0000	34,5080	60,5415
Inflation, consumer prices (annual %)		-0,1700	0,0309	-5,4970	0,0000	-0,2310	-0,1090
Domestic credit provided by banking sector (% of GDP)		-0,2498	0,0196	-12,7530	0,0000	-0,2885	-0,2112
Gross savings (% of GDP)		0,3439	0,0292	11,7800	0,0000	0,2863	0,4015
LOG(Labor force, total)		-5,4930	0,9536	-5,7610	0,0000	-7,3749	-3,6112

4 независно променљивих, број опсервација 176, ниво значајности је 5%.

Све независне варијабле значајно утичу на раст БДП-а, тј. *GDP growth (annual %)* и то негативно осим бруто штедње, која утиче позитивно. Смањење инфлације, домаћих кредита и радне снаге повећава бруто друштвени производ, на нивоу значајности од 5%.

Оно што је интересантно приметити јесте да *радна снага* утиче на привредни раст који се у свим регресионим анализама показао као статистички значајан, тј. смањење радне снаге утиче на повећање привредног раста.

На бази *p – вредности* утврдили смо које варијабле значајно утичу на *GDP growth* (ако је *p – вредност* мања од нивоа значајности кажемо да је резултат статистички значајан, на нивоу значајности од 5%). Са друге стране, добијени регресиони модели могу се искористити да на бази промена независних величина оценимо или предвидимо понашање зависно променљиве величине *GDP growth*.

Стандардна грешка вишеструке регресије (*Standard error*) показује колико у просеку одступају емпиријске вредности обележја *Y* у односу на регресиони модел. То је апсолутна мера необјашњеног варијабилитета. Што је већа распршеност тачака око модела, већа је и стандардна грешка. Идеалан случај је када се све тачке налазе на моделу (стандардна грешка је тада једнака нули) а то је веома редак случај у пракси.

Коефицијент линеарне вишеструке корелације *R (Multiple R)* је релативна мера и показује степен линеарног слагања варијација између зависно променљиве и групе независно променљивих величина. Могуће вредности су од 0 до 1 и што је ближи јединици степен линеарне везе је јачи, а што је ближи нули може се закључити да не постоји линеарна веза између посматраних појава. Он не показује смер квантитативних слагања варијација као коефицијент прости линеарне корелације. Као што је већ речено, узима само позитивне вредности до 1. Такође, на бази њега не може се донети закључак о постојању узрочно-последичне везе између *Y* као зависне величине и групе независних величина.

Adjusted R Square -Квадрат коефицијента линеарне вишеструке корелације (*Multiple R*) је коефицијент вишеструке детерминације R^2 (објашњен варијабилитет / укупан варијабилитет) који узима вредности од 0 до 1. То је релативна мера репрезентативности модела вишеструке регресије. Коефицијент вишеструке детерминације показује проценат варијација зависно променљиве *Y* који је објашњен заједничким утицајем независно променљивих величина. Ако је ближи јединици веће је

учешће објашњеног варијабилитета у укупном тј. регресиони модел боље репрезентује посматране емпиријске податке обележја Y .

Друга хипотеза, „ Прилив страних директних инвестиција зависи од стопе раста БДП-а“ је тестирана следећим регресионим моделом

$$FDI_{ij} = \alpha + \beta \cdot GROWTH_{ij} + \gamma \cdot X_{ij} + \varepsilon_{ij} \quad (2)$$

где су са ε_{ij} дата случајна одступања док X_{ij} представља вектор контролних варијабли.

Параметри β и γ су регресиони коефицијенти а α је одсечак регресије (intercept). Зависна варијабла је FDI, тј. Стране директне инвестиције. У контролне варијабле укључићемо: GDP growth (annual %), GDP per capita (current US\$), net inflows (% of GDP), Inflation, consumer prices (annual %), Domestic credit provided by banking sector (% of GDP), Exports of goods and services (% of GDP), Gross savings (% of GDP), Imports of goods and services (% of GDP), CPI и Labor force, total. Као и у првом моделу, комбинацијом финансијских индикатора праћен је њихов утицај на стране директне инвестиције (СДИ), тј. FDI и у раду су дате четири регресије.

Табела 25. Regresiona analiza: Dependent Variable: Foreign direct investment, net inflows (% of GDP), Estimates of Fixed Effects

	df	SS	MS	F	P-value	Multiple R	
Regression	9	1095,9349	121,7705	3,3641	0,0008	R Square	0,3928
Residual	166,0000	6008,7292	36,1972			Adjusted R Square	0,1084
Total	175,0000	7104,6641				Standard Error	6,0164
Dependent Variable: Foreign direct investment, net inflows (% of GDP).							
	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%	
Intercept	-6,9569	9,8208	-0,7080	0,4800	-26,3467	12,4330	
GDP growth (annual %)	0,0784	0,0758	1,0340	0,3030	-0,0713	0,2280	
GDP per capita (current US\$)	-0,0002	0,0002	-1,2040	0,2300	-0,0005	0,0001	
Inflation, consumer prices (annual %)	-0,0964	0,0402	-2,3980	0,0180	-0,1757	-0,0170	
Domestic credit provided by banking sector (%)	0,0038	0,0317	0,1210	0,9040	-0,0588	0,0665	
Exports of goods and services (% of GDP)	0,0121	0,0310	0,3890	0,6980	-0,0492	0,0733	
Gross savings (% of GDP)	0,0766	0,0409	1,8740	0,0630	-0,0041	0,1574	
Imports of goods and services (% of GDP)	0,1371	0,0391	3,5050	0,0010	0,0599	0,2143	
LOG(Labor force, total)	1,0195	1,2241	0,8330	0,4060	-1,3973	3,4363	
CPI	-0,5563	0,6816	-0,8160	0,4160	-1,9019	0,7894	

9 nezavisno promenljivih, broj opservacija 176, nivo signifikantnosti je 5%.

Све независне варијабле не утичу статистички значајно на стране директне инвестиције, тј. FDI, изузев инфлације и увоза роба и услуга које статистички значајно утичу. Индекс корупције не утиче статистички значајно на прилив страних директних инвестиција, али негативан коефицијент показује да смањење корупције доводи до прилива страних директних инвестиција. Радна снага не утиче значајно на стране директне инвестиције, али пораст радне снаге има позитиван утицај на прилив страних директних инвестиција.

Adjusted R Square = 0,1084 показује степен објашњеног варијабилитета помоћу добијеног регресионог модела (10,84%) и 89,16% је необјашњеног варијабилитета. Може се рећи да овај модел није добар за коришћење у смислу оцењивања и предвиђања.

Табела 26. *Regresiona analiza: Dependent Variable: Foreign direct investment, net inflows (% of GDP), Estimates of Fixed Effects*

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>P-value</i>	<i>Multiple R</i>	0,3917
Regression	7,0000	1090,3043	155,7578	4,3508	0,0002	<i>R Square</i>	0,1535
Residual	168,0000	6014,3599	35,7998			<i>Adjusted R Square</i>	0,1182
Total	175,0000	7104,6641				<i>Standard Error</i>	5,9833
Dependent Variable: Foreign direct investment, net inflows (% of GDP).							
	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%	
Intercept	-7,4252	9,4699	-0,7840	0,4340	-26,1205	11,2701	
GDP growth (annual %)	0,0814	0,0645	1,2630	0,2090	-0,0459	0,2087	
GDP per capita (current US\$)	-0,0002	0,0001	-1,1950	0,2340	-0,0004	0,0001	
Inflation, consumer prices (annual %)	-0,1020	0,0373	-2,7340	0,0070	-0,1757	-0,0284	
Gross savings (% of GDP)	0,0758	0,0398	1,9030	0,0590	-0,0028	0,1544	
Imports of goods and services (% of GDP)	0,1442	0,0345	4,1820	0,0000	0,0761	0,2122	
LOG(Labor force, total)	1,1255	1,1651	0,9660	0,3350	-1,1746	3,4257	
CPI	-0,5614	0,6743	-0,8330	0,4060	-1,8926	0,7698	

7 nezavisno promenljivih, broj opservacija 176, nivo signifikantnosti je 5%.

Све независне варијабле односно раст БДП-а на годишњем нивоу, БДП по глави становника, бруто штедња, радна снага, индекс перцепције корупције, не утичу статистички значајно на стране директне инвестиције, СДИ тј. FDI, осим инфлације и увоза роба и услуга, који статистички значајно утиче на нивоу значајности од 5%. Инфлација негативно утиче на прилив страних директних инвестиција, што потврђује да стабилност потрошачких цена представља важан показатељ макроекономске стабилности која је изузетно значајна за стране инвеститоре и за стварање саме климе за њихов долазак, док увоз роба и услуга позитивно утиче на прилив страних директних инвестиција, и у овом случају увоз је у директној корелацији са страним директним инвестицијама.

Табела 27. *Regresiona analiza: Dependent Variable: Foreign direct investment, net inflows (% of GDP), Estimates of Fixed Effects*

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>P-value</i>	<i>Multiple R</i>	0,3774
Regression	5	1011,7059	202,3412	5,6455	0,0001	<i>R Square</i>	0,1424
Residual	170,0000	6092,9583	35,8409			<i>Adjusted R Square</i>	0,1172
Total	175,0000	7104,6641				<i>Standard Error</i>	5,9867
Dependent Variable: Foreign direct investment, net inflows (% of GDP).							
	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%	
Intercept	0,3380	1,8044	0,1873	0,8517	-3,2240	3,8999	
GDP growth (annual %)	0,0523	0,0589	0,8874	0,3761	-0,0640	0,1686	
GDP per capita (current US\$)	-0,0003	0,0001	-2,9010	0,0042	-0,0005	-0,0001	
Inflation, consumer prices (annual %)	-0,0967	0,0359	-2,6953	0,0077	-0,1675	-0,0259	
Gross savings (% of GDP)	0,0732	0,0398	1,8406	0,0674	-0,0053	0,1518	
Imports of goods and services (% of GDP)	0,1191	0,0291	4,0874	0,0001	0,0616	0,1767	

5 nezavisno promenljivih, broj opservacija 176, nivo signifikantnosti je 5%.

Раст БДП-а тј. *GDP growth* и бруто штедња, тј. *Gross saving*, статистички значајно не утичу на раст страних директних инвестиција, тј. *FDI* али позитивно се односе према страним директним инвестицијама, у смислу да је њихов допринос позитиван, док инфлација и увоз роба и услуга утичу статистички значајно на нивоу значајности од 5%. И у овом случају инфлација има негативан предзнак, што говори да је смањење инфлације позитивно, у смислу да доводи до стабилности цена. Увоз значајно утиче на прилив СДИ, тако да се може рећи да он чак и поспешује прилив страних директних инвестиција.

Табела 28. *Regresiona analiza: Dependent Variable: Foreign direct investment, net inflows (% of GDP), Estimates of Fixed Effects*

	df	SS	MS	F	P-value	Multiple R	
Regression	4	983,4808	245,8702	6,8686	0,0000	R Square	0,3721
Residual	171,0000	6121,1834	35,7964			Adjusted R Square	0,1183
Total	175,0000	7104,6641				Standard Error	5,9830
Dependent Variable: Foreign direct investment, net inflows (% of GDP).							
		Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%
Intercept		0,7303	1,7483	0,4180	0,6770	-2,7207	4,1814
GDP per capita (current US\$)		-0,0003	0,0001	-3,7740	0,0000	-0,0005	-0,0001
Inflation, consumer prices (annual %)		-0,1103	0,0324	-3,4090	0,0010	-0,1742	-0,0464
Gross savings (% of GDP)		0,0958	0,0305	3,1380	0,0020	0,0355	0,1561
Imports of goods and services (% of GDP)		0,1160	0,0289	4,0110	0,0000	0,0589	0,1730

4 независно променљивих, број опсервација 176, ниво значајности је 5%.

Све четири независне варијабле које овде посматрамо тј. БДП по глави становника, инфлација, бруто штедња и увоз роба и услуга, значајно утичу на стране директне инвестиције на нивоу значајности од 5%. Инфлација и БДП по глави становника, тј. *GDP per capita* негативно утичу на пораст страних директних инвестиција, што значи да је позитивно када долази до смањења инфлације и то доприноси порасту страним директним инвестицијама. Међутим, смањење *GDP per capita* без већег је утицаја на прилив страних директних инвестиција. Статистички значајно позитивно утичу на стране директне инвестиције и увоз роба и услуга и бруто штедња.

Хипотезе које су тестиране, нису се показале као тачне.

Стране директне инвестиције не утичу значајно на раст БДП-а. Може се рећи да утицај СДИ на раст БДП-а није статистички значајан код свих датих модела, тј. не утиче значајно, практично не доприноси значајнијем повећању привредног раста.

С друге стране, није потврђена ни хипотеза да прилив страних директних инвестиција зависи од стопе раста БДП-а. Резултати до којих се дошло на бази ове регресионе анализе су показали позитивну, али не и статистичку значајну корелацију између страних директних инвестиција и привредног раста у земљама у транзицији. Земље у транзицији ипак треба да подстичу прилив страних директних инвестиција, зато што је то у позитивној корелацији са њиховим привредним растом, али при томе треба водити рачуна о неколико ствари, у првом реду о структури страних директних инвестиција; да ли одлазе у терцијарни сектор или сектор производње или енергетике, јер у првом случају има негативан ефекат и не одражава се на ефикасност, и прилив

СДИ треба посматрати превасходно по секторима. Истраживања су показала да већи удео СДИ у секундарни сектор, повећава утицај СДИ на привредни раст, а могуће је пратити и њихов учинак на продуктивност на нивоу предузећа.

Радна снага као индикатор се такође показао као значајан и он позитивно доприноси привредном расту. Што се тиче корупције, већи степен корупције је негативно повезан са приливом страних директних инвестиција. Инфлација се у овом случају може посматрати као мерило нивоа макроекономске стабилности, и уколико је мала може се очекивати позитиван ефекат на прилив страних директних инвестиција, а уколико је висока, можемо очекивати негативан ефекат на прилив СДИ. Бруто штедња се такође показала као позитивна, и она доприноси приливу страних директних инвестиција.

Тakoђе, јачи ниво повезаности земаља у транзицији на светском тржишту, развој финансијског тржишта и пораст улагања у образовање који ће резултирати већим квалитетом људског капитала, а тиме и његовом већом продуктивношћу у будућности ће допринети позитивном утицају СДИ како на привредни раст, тако и на извоз и запосленост у земљама у транзицији.

1.2. Утицај страних директних инвестиција на социјалну димензију одрживог развоја

Један од најважнијих циљева одрживог развоја је отварање нових радних места и смањење стопе незапослености, као и смањење родне и друштвене неједнакости маргинализованих група, подстицање запошљавања младих и лица са инвалидитетом, као и других ризичних група.

Стране директне инвестиције су најважнији инструмент за глобализацију међународне економије. Како стране директне инвестиције и глобализација настављају да расту, земље у развоју очајнички желе да привуку стране инвестиције које могу имати и непожељне исходе. У овом сценарију СДИ могу имати бројне негативне ефекте, као што су губитак посла, злоупотребе људских права, политички немири, финансијска нестабилност, деградација животне средине и повећање културне тензије. И Kiss и Нирперт врше испитивање СДИ са друштвеног становишта, и резултати њихових истраживања показују негативан утицај СДИ у земљама у развоју.

Kiss анализира ситуацију у Мађарској, када је мађарска влада увела елементе парламентарне демократије и тржишне економије која је на крају довело до друштвене и политичке искључености мађарских жена. Аутор тврди да владе морају да се баве питањима рода и спровођењем званичних мера и институционалних промена да би се олакшало укључивање жена у производним и друштвеним системима. Нирперт испитује ефекте СДИ на здравље жена. Аутор тврди да СДИ и мултинационалне корпорације (МНК) ометају економски интегритет и суверенитет у развоју и наводи да су жене те које носе терет злоупотребе људских права због њиховог друштвеног положаја у земљама у развоју. Он сматра да је једини начин како решити овај проблем заправо одговорност предузећа за своје запослене.

Rondinelli истражује јавну улогу и економску моћ мултинационалних компанија и њихов позитиван начин на који могу да утичу и на владе и на МНК и тако обезбеде социјалну добробит грађанима земље домаћина. Фокусирајући се на њихове улоге као

филантропи и политички активисти, МНК обезбеђују страну помоћ земљама у развоју, проширујући међународну трговину и инвестиције, и утичу на јавну политику.

Spag, заузима неутралан став када се говори о сложености односа између страних директних инвестиција и људских права и начина на који СДИ утичу на друштво, негативно и позитивно. Аутор закључује да постоји интеракција између влада и МНК која ће довести до економског раста и друштвеног просперитета кроз СДИ.

Негативни ефекти СДИ су последица недостатка закона, прописа и политика у земље у развоју, али уколико се ови недостаци отклоне они ће омогућити земљама у развоју да каналишу ефекте преливања СДИ у позитивне исходе. У неким деловима земље који нису достигли одређени ниво образовања и развој инфраструктуре, као и у оним земљама где су тржишта недовољно развијена и несавршена, ефекти од присуства страних директних инвестиција ће бити мањи, али чак и у таквим ситуацијама ипак је повољније инвестирати него не улагати ништа. Искуства у земљама Источне Азије показују да земље у развоју треба да користе СДИ са намерно формулисаним циљевима и применом политика, које ће допринети успеху у њиховим напорима. Мултинационалне компаније (МНК) сама не могу да реше проблем сиромаштва, политичке нестабилности и неразвијености. Проблеми се протежу далеко изван ограниченог капацитета корпорација. Због тога, чак и снажна комбинација СДИ и притисак јавности не може достићи драматичне резултате у смањењу људских права, животне средине, политичких немира, културне тензије, и финансијска нестабилност. Изазов за владе, пословне лидере, је управљање комплексним односом између себе и стратегије привлачења СДИ. Треба напоменути да ипак остаје одговорност мултинационалне корпорације и влада развијених земаља, посебно, чланица ОЕЦД-а, да се помогне земљама у развоју у изградњи инфраструктуре неопходне да се искористе користи од СДИ, да се континуирано обезбеди финансијска помоћ у виду дугорочног продуктивног капитала, и да реинвестирају профит унутар земље, а не да их врати у домовину.

Бившим комунистичким земљама, које су до 1990.године имале само државну имовину, није био проблем незапосленост, али није било ни концепта ефикасности. Процес транзиције је аутоматски довео до реструктурирања предузећа а самим тим и до отпуштања радне снаге. Према томе, земље су прешле из фазе у којој није било проблема незапослености у фазу сече запослених и имплицитне незапослености. Нови приватни сектор није могао да покрије смањења државног сектора и самим тим створени су негативни ефекти на запосленост. Незапосленост је значајан проблем у Европској унији, због постојања регионалних разлика, које се испољавају највише у земљама у транзицији (Jurajda и Terrell, 2006)⁹⁴ У 2006 глобално посматрано, у иностраним зависним друштвима било је запослено 73 милиона радника, односно 3% од укупног броја запослених широм света. Дobar део ове радне снаге налази се у државама у транзицији у производњи радно-интензивних провредних грана.⁹⁵ Може се закључити да постоји велики несклад између запослених у државном сектору на једној страни и запослених у приватном сектору, с друге стране. Искуства у Румунији и Пољској, јасно показују да је страни сектор далеко онај који ствара нова радна места.⁹⁶

Утицај на запошљавање су подељена од стране аутора Hunya и Geishecker (2005)

⁹⁴ Jurajda S. and Terrell K., (2006) "Regional Markets in Transitions and Initial Human Capital", European Bank for Reconstruction and Development, London

⁹⁵ OECD, 2008

⁹⁶ Konings, J., "The employment effects of foreign direct investment, EIB Papers, Vol.9, Iss1 pp. 87-108, 2004

на две категорије: директни ефекти и индиректни ефекти. (1) Директни ефекти: - Уништавање послова због реструктурирања државних предузећа .Ово је био први директан ефекат који су осетиле земље у транзицији. Израда аквизиција кроз приватизацију у раним годинама транзиције био је еквивалентан броју отпуштања радне снаге. Одлагање приватизације може довести до кашњења у реструктурирању предузећа,а као и у отпуштањима и рационализацији предузећа.

У почетку, државе су покушавале да дају подстицај у смислу очувања запошљавање по успостављању контакта и траже гаранције да се одржи број радних места, у замену за нижу цену приликом куповине предузећа . Међутим, ове праксе су се показале неефикасним ,на пример, Пољска је изгубила 40.000 радних места, као резултат приватизације њихове националне телекомуникационе компаније ТПСА од France Telecom-а и иако је много година прошло од почетка реструктурирања ,број радних места који је изгубљен није враћен, барем не у потпуности.⁹⁷ Отпуштање радника је апсолутно неопходно у реструктурирању која ће се надоместити од страних инвеститора кроз финансијских ресурса и посебно менаџерске структуре које не постоје на домаћем тржишту. То ће довести до унапређења компаније и убрзо отварање нових радних места (директно и индиректно) кроз страна представништва у оквиру глобалне производне мреже. За Мађарску стопа незапослености има тенденцију пада, вероватно због завршетка процеса приватизације и високих економских перформанси које су допринеле да се ублаже негативни ефекти транзиције.

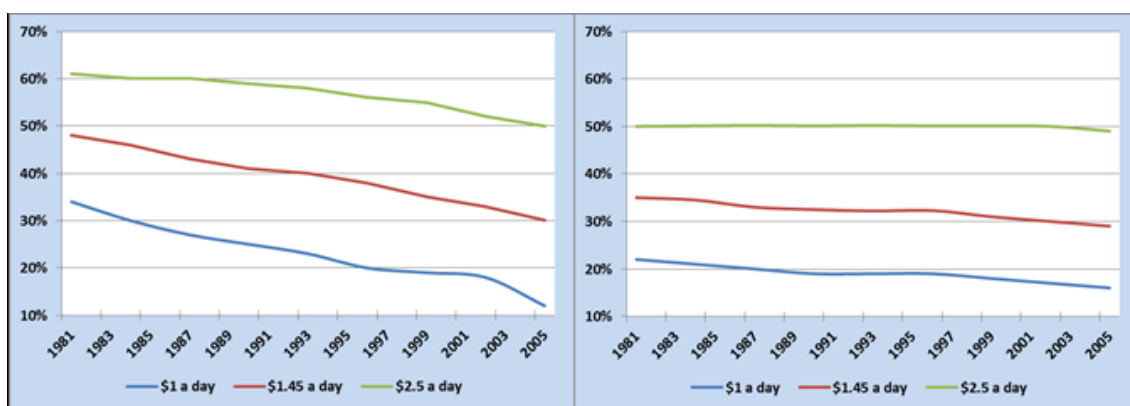
Румунија је задржала ниске стопе незапослености у првим годинама због одлагања процеса реструктурирања и остваривања двоцифрене стопе незапослености. За Пољску висока стопа незапослености у првој фази транзиције је била један од највећих макроекономских проблема.У другој деценији транзиције, незапосленост је смањена у већини земаља централне и источне Европе. Отварање нових радних места кроз гринфилд инвестиције и СДИ путем аквизиција и спајања су углавном допринеле трансформацији државних предузећа и стварање позитивних помака у привредном развоју у земљама домаћинима у приватном сектору. СДИ као гринфилд инвестиције имају значајан утицај на послове. Ако је за прву категорију, дошло до смањења послова, друга доприноси њиховом повећању. Гринфилд СДИ су намењене свим државама и у погледу отварања нових радних места су боље од аквизиције. За екс - комунистичке земље Европе, ову врста улагања је тешко привући у првим годинама транзиције, с обзиром на непостојећи приватни сектор и потребу да се створи од приватизација државних предузећа, недостатак регулативе ,технолошки јаз итд. Индиректни ефекти

- Губитак радних места за локалне добављаче;
- Губитак запошљавања кроз стварање филијала од стране великих и технолошки напредних страних фирми;
- Отварање нових радних места стварањем нових веза са локалним добављач

Проблем незапослености и недовољне запослености је блиско повезан са проблемом сиромаштва. Незапосленост се односи на коришћење људских ресурса, а сиромаштво на економско благостање и добробит људског бића. Сиромаштво је сама по себи релативна и стога су вредности које су исказане донекле произвољне. Ипак, слика 1. показује промене нивоа сиромаштва светске популације од 1981. до 2005. године. Евидентно је дошло до значајног смањења у проценту света који живи у сиромаштву, у чему велики допринос даје Кина због њеног огромног броја становништва и високе стопе привредног раста.

⁹⁷ Dufaux S.,(2010) The endeavour to maintain full employment. Do FDI inflows stimulate labor market developments in Central Europe?, Public Policy Master's Theses 2009/10

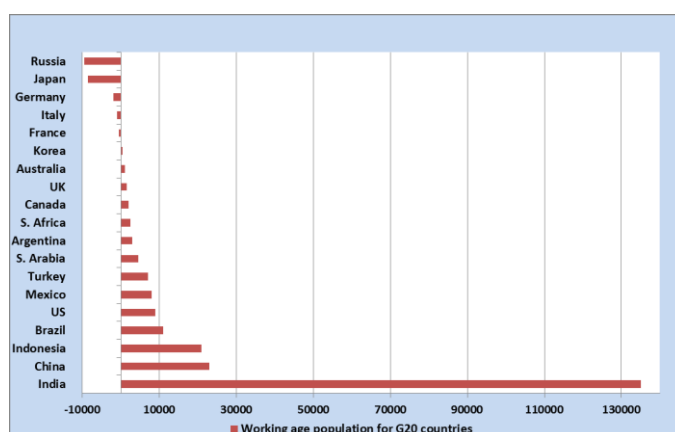
Слика 1. Нивои сиромаштва током времена

Извор: *World Development Report 2008: Agriculture for Development*; World Bank: Washington, DC, USA, 2007.

Леви панел показује ниво сиромаштва у свету, а у десном панелу је приказан ниво сиромаштва без Кине. Ипак, слика показује да остаје још више од три милијарди људи који живе од прихода који су мањи од долара дневно, боре се да испуне минималне економске потребе, и већина њих је незапослена или недовољно запослена. Незапосленост на светском нивоу је порасла са 7% непосредно пре финансијске кризе на 10% средином 2010. Азијска развојна банка процењује да само у Азији постоји 500 милиона незапослених или недовољно запослених. Рандал Реј процењује да је стварни ниво незапослености у САД 17,5% од укупне радне снаге, што представља око 25 милиона људи. Посебно забрињава висока стопа незапослености младих, која је тренутно 13% на глобалном нивоу, односно много већа у појединим земљама, рецимо око 35% у Пољској, Хрватској, Словенији, 30% у Италији, Грчкој, 20-25% у Француској и Шпанији. Данас је запосленост највећи изазов за одрживост људског капитала а пуна запосленост је једини ефикасан лек.⁹⁸

Слика 2. Радно способно становништво у Г-20 земљама

Извор: *Weak Employment Recovery with Persistent High Unemployment and Decent Work Deficits: An Update on Employment and Labour Market Trends in G20 Countries*; International Labour Office: Geneva, Switzerland, 2010; p. 10.

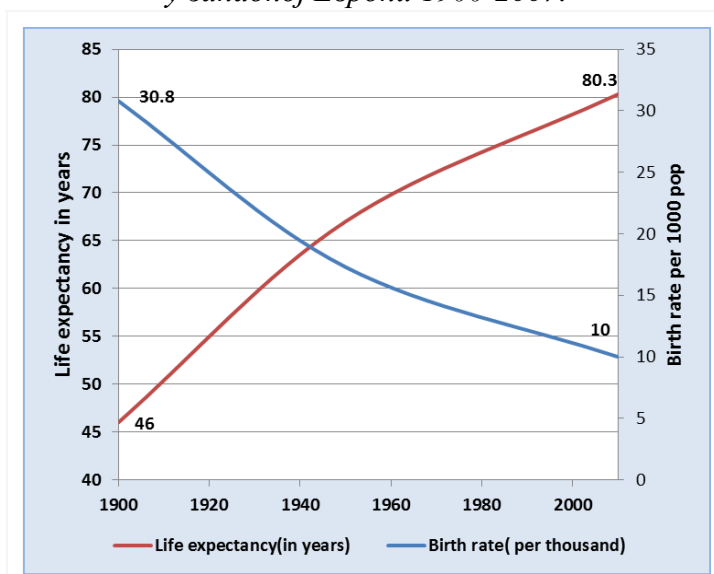
Слика 2. показује раст радно способног становништва у Г-20 земљама, укључујући Индију и Кину. Радно способно становништво тих држава ће се повећати за 440 милиона у периоду од 2010-2020. Ово повећање од 30% ће се појавити у Индији,

⁹⁸ *World Development Report (2008): Agriculture for Development*; World Bank: Washington, DC, USA, 2007.

чије радно способно становништво је на самом врхунцу. Индија треба да створи око 135 милиона нових радних места у наредној деценији како би апсорбовала нову радну снагу. Студија Међународне комисије за мир и храну је још 1991. године проценила да би Индија морала да генерише 100 милиона нових радних места током 90-их у циљу постизања пуне запослености и предложила стратегију којом би се то и остварило, која је и усвојена као званичан документ владине политике, иако је само делимично реализован. Од тада, Индија бележи економски раст који је значајно порастао а предвиђа се да он буде још већи у наредној деценији.⁹⁹

Свет је сада у раним фазама друге демографске револуције која је резултат стрмоглавог пада наталитета и пораста животног века у економски развијеним земљама.

Слика 3. Наталитет и очекивани животни век у западној Европи 1900-2007.

Извор: Therborn, G. *Between Sex and Power: Family in the World, 1900-2000*; Routledge, Taylor & Francis Group: Florence, KY, USA, 2004.

Животни век у западној Европи је порастао са 46 година у 1900. до 67 година у 1950., затим 80,3 година у 2010., док је наталитет опао са 30,8 на 1000 становника, у 1900. до 17,3 а затим на 10 у 2010. Ови трендови ће имати огроман утицај на будућност запослења.

Према умереном сценарију Еуростат-а, радну снагу ЕУ очекује да се смањи за око 0,2% годишње између 2000. и 2030. До 2030. ће бити 110 милиона људи старијих од 65 година у ЕУ-25, у односу на 71 милион у 2000. Будући да старост становништва расте, радно способно становништво ће се смањивати. Студија УН објављена 2001. године је проценила да ће Европа морати да прихвати 161 милион нових емиграната у периоду 2005-2050. како би се одржао садашњи ниво рада и пореских плаћања становништва. Такође, студија Светске банке процењује да ће 68 милиона имиграната бити потребно да задовољи захтеве рада у периоду од 2003-2050. Нема сумње да ће у будућности постојати драматичан пад радно способног становништва у Европи и

⁹⁹ Weak Employment Recovery with Persistent High Unemployment and Decent Work Deficits: An Update on Employment and Labour Market Trends in G20 Countries; International Labour Office: Geneva, Switzerland, 2010; p. 10.

мањак радника за попуњавање слободних радних места. Прихватање ове чињенице је већ изазвало велике промене политике у оквиру Европске уније, која је усвојила циљ подизање стопе запослености у региону од 69% до 75% старости од 20-64 године до 2020. Такође је подстакла напоре да се повећа учешће жена у радној снази.

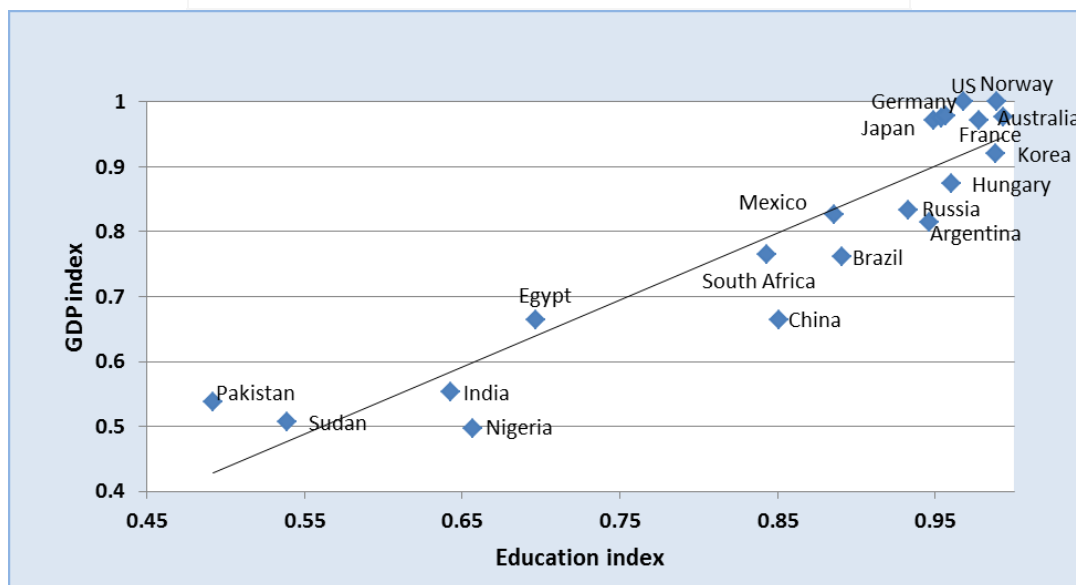
Стварни утицај демографских промена на радно способно становништво запошљавање у наредних неколико деценија је још увек под утицајем технолошког развоја, јавних политика у вези са миграцијама, индиректно преко страних директних инвестиција као и ванредних догађаја, као и раста незапослености у земљама ОЕЦД-а, а све као последица недавне финансијске кризе. Ипак, тенденције показују да се све јаче осећа недостатак радника у већини економски развијеним државама, која ће деловати као контра-тежа већем броју радно способне омладине у земљама у развоју. И историјски трендови и будуће пројекције подржавају становиште да је пуна запосленост остварив циљ.

Одговорност Владе да обезбеди запослење је Основна премиса New Deal-а у САД током 1930-их. САД према Закону о запошљавању из 1946. и сличним законским актима у Канади, Великој Британији и Аустралији признају ту одговорност. Члановима 23. и 24. Универзалне декларације о људским правима (1948) афирмише се право на рад, слободан избор запослења, правичне и задовољавајуће услове рада и заштиту од незапослености. Ово заузврат треба да послужи као основа за развој два уговора о људским правима 1960.-е у којима се баве грађанским, политичким правима, економским, културним и социјалним правима, који су заједно генерално разматрани у Међународној Повељи о људским правима. Ови су кулминирали у Декларацији о основним принципима и правима на раду 1998. У свом извештају УН-а у 1994., ICPF је тврдио да чврсто опредељење владе треба да подрже ово право које је од суштинског значаја да би се испоштовала политичка воља потребна да се постигне пуна запосленост. Без приступа радним местима, људи немају могућност да се обезбеди њихов сопствени опстанак и подршка у савременом друштву. Запошљавање је апсолутна неопходност за опстанак у модерном друштву и мора бити препозната као основно право сваког људског бића.

Иако је циљ свима, пуна запосленост, која је прихваћена од стране свих земаља ОЕЦД-а после Другог светског рата, ипак је средином 1990-их година било тешко замислити било коју земљу да долази са напред утврђеном стратегијом за спровођење мера да се то и оствари. Док класична економска теорија често велича вредност умерене стопе незапослености, као контра на инфлацију, економиста као што је Реј тврди да су трошкови незапослености и користи пуне запослености толико високи, да то може да чак финансира и Влада, тако што ће за запошљавање постојати гаранције и програми који су финансијски изводљиви и економски оправдани.

Слика 4. показује веома висок степен корелације између образовања и БДП по глави становника у 20 развијених и земаља у развоју.

Слика 4. Образовање vs БДП по глави становника

Извор: *Overcoming Barriers: Human Mobility and Development*; Human Development Report 2009; Palgrave Macmillan: Hampshire, UK, 2009.

Иако корелација између образовања и БДП-а, која се односи на све нивое образовања, као и високог образовања, игра све значајнију улогу у процесу појаве пост-индустријске економије, акценат је на терцијарном сектору. Крива осликава корелацију између раста нивоа терцијарног сектора и уписа студената у ове секторе и подизање нивоа БДП по глави становника у протекле четири деценије за Кореју и Индију, иако су то две земље са потпуно другачијим нивоом образовања и економског развоја. У оба случаја стопе раста за високо образовање уско су повезане са растом стопе прихода по глави становника.

Стопе незапослености су уско повезани са ниским нивоом образовања. Студија пре недавне рецесије у САД открила је да они са средњом стручном спремом зарађују 42% више и да је стопа незапослености 36% мање од оних без дипломе средње школе. У Чешкој Републици, 23% људи који нису успели да заврше средњу школу су незапослени, у поређењу са само 2% дипломираних студената. Универзитетском дипломом у Норвешкој уживају 26% зараде премију у односу на људе који су само завршили средњу школу. У Мађарској та цифра се пење на 117%. Последње демографске студије потврђују да образовање на свим нивоима представља кључни покретач економског раста у високо и ниско развијеним земљама.¹⁰⁰

Ова иста разлика постоји у погледу стопе незапослености за квалификоване и неквалификоване раднике. У САД-у, они са 19 година испод су нивоа незапослености који је четири пута већи од оних узроста од 25 и изнад, који имају времена и труда да унапреде своје вештине обуком. Стопа запослености особа са ниским вештинама је само 49% у Европи, у поређењу са 83% за оне са високим нивоом вештине. Диференцијални јаз између ове две категорије људи је 35 поена у Белгији, Ирској, Италији, Финској и Великој Британији стопа запослености за жене са ниским вештинама у Европи је само 37%, а у Италији је као ниска са 27%.

¹⁰⁰ *Overcoming Barriers: Human Mobility and Development*; Human Development Report 2009; Palgrave Macmillan: Hampshire, UK, 2009.

Проблем незапослености је у директној вези са огромном несташицом људи са вештинама за запошљавање. Студије у земљама ОЕЦД-а и земаља у развоју показују да висок ниво незапослености и озбиљан недостатак квалификованих радника често постоје једна поред друге. Недостатак вештина нису само ограничене на високе технологије у индустрији. У САД-у, high-tech индустрије запошљавају само 5% радне снаге. Недостатак вештина такође преовладава у основној производњи у индустрији, тако да су многе компаније приморане да инвестирају у скупе, рачунарске машине или препустити рад у иностранству својим добављачима. Водоинсталатери, електричари, зидари, тесари и друге занатлије могу у у кратком року обезбедити одговарајуће вештине. Недавном рачуницом постоји мањак од најмање 126.000 медицинских сестара у САД до 2020. Ситуација у већини европских земаља је слична. Студија коју је спровела “ International Data Corporation “предвидео је мањак вештина умрежавања до те мере, да та цифра износи 615.000 запослених у Европи у 2008.

“Wall Street Journal” је известио да су 600.000 непопуњених радних места у Немачкој у 2007, од којих је 40.000 било радних места за инжењере и друге стручне људе. Друго истраживање је открило да 80% малих предузећа у Немачкој сматрају да је веома тешко да мобилише квалификовану радну снагу која им је потребна. Келн Институт за пословна истраживања је вршио истраживања где је пројекција да ће недостатак радне снаге бити у алармантним размерама до 2050, пошто то битно компликују демографске промене које ће смањити радну снагу за још 30%.

Земље у развоју су у сличној ситуацији. Иако Индија годишње “производи” више од 500.000 техничких дипломаца, корпорације налазе да је тешко да регрутују довољно стручних кадрова. Овде, мањак вештина обухвата широк спектар индустрија и врсте послова.

2007. године, Студија Федералне индијске привредне коморе и индустрије процењује мањак од 500.000 лекара, један милион медицинских сестара, и 500.000 инжењера. Они су такође пројектовали мањак од 80% за докторске и пост докторске научнике у биотехнологији, 65 до 70% у преради хране, од 50 до 80% у банкарству и финансијама, а 25% за факултет у образовању. Студија је такође показала озбиљан недостатак врхунских фармацеутских научника.

Одрживи развој људског капитала захтева радикалну ревизију постојећег система образовања и стручног оспособљавања. Према проценама UNESCO-а, глобални упис на универзитетима повећао се са 500.000 у 1900. на око 100 милиона евра у 2000. Подизања опште стопе учешћа у високом образовању на ниво који преовлађује у САД захтеваће успостављање стотине хиљада нових колеџа и универзитета и обуку милиона квалификованих инструктора. На примеру Индије, би требало да се подигне стопа учешћа на ниво тренутних америчких универзитета по коме би број студената требао да расте са 14 милиона на 81 милион, што би захтевало стварање неколико хиљада нових универзитета и око 100.000 нових факултета.

Наука и технологија могу да обезбеди моћне инструменте за побољшање одрживости, али на крају то је људски избора изражен у индивидуалним и колективним акцијама које ће одредити будућност наше расе и живота на Земљи. Кренути за профитом или уводити нове технологије често се може брзо урадити. Али променити образац људског избора захтева корените промене у перцепцији, разумевању, вредностима, ставовима и акцијама безброј појединаца и мноштво друштвених организација на локалном, националном и међународном нивоу. Дакле, питања везана за дугорочне одрживости се морају решити на фундаменталном нивоу наше колективне људске свести, која је основа културе.

Култура представља суштину људског учења дестилована из искуства колектива, стечена подсвесно, сачувана у нашој меморији садржаних у нашим најдубљим вредностима, ставовима и перспективама. Промене у понашању могу да се наметну или се јављају као одговор на драматичне догађаје, али културне промене обично се јавља током дугог временског периода, као резултат промењених околности, схватања и разумевања цурећи доле у ткиво наше мисли, емоција и односе са светом око нас. Образовање је основни инструмент развоја друштва које је способна да свесно ефектуира промене у култури.

Међународна организација је предложила нови модел универзалног високог образовања са циљем промовисања еколошки свесног друштва и развила програм таквог модела. То захтева више корених промена на нивоу индивидуалног и друштвеног карактера, која се једино може извршити преко промена у основним вредностима садржаним у нашем образовном систему.

Сиромаштво је по својој природи мултидимензионално, при чему неекономске димензије играју значајну улогу у савременој интерпретацији овог појма. ¹⁰¹ Када се сиромаштво оцењује у светским размерама, изабрана линија сиромаштва мора да буде иста за све земље и изражена у заједничкој јединици мере. Светска банка је подигла линију екстремног сиромаштва са нивоа од 1\$ дневно на 1,25\$. То је просечна линија сиромаштва која одговара стандардима најсиромашнијих земаља света. Линија од 2\$ дневно и даље се сматра релевантном за земље са средњим нивоом дохотка и регионе као што су Латинска Америка и Источна Европа.

Повећање неједнакости у приходима су изражена карактеристика модерног доба. Око милијарду људи који живе са високим приходима представљају 16% светске популације и конзумирају око 75% од укупне одрживости глобални производ, док 1,3 милијарди живи у ниским приходима у земљама у развоју, што представља 20% светске популације, конзумирају само 1.4% глобалног производа у свету. Просечне зараде у најбогатијих 20 земаља су сада 37 пута веће него у најсиромашнијим 20. Овај однос је удвостручен у последњих 40 година. Неједнакости у оквиру земаља такође су широке и повећавају се.

Људска бића нису једнака, и потпуна једнакост би довело до гушења слободне воље и умањила слободу избора људи. Међутим, постоје јаки докази да је велика неједнакост у приходима озбиљно успорава развој и одрживост људског капитала. Високи ниво неједнакости за последицу имају смањење очекиваног животног века, сиромашнији образовни рад, повећање стопе криминала, виши ниво корупције, као и повећање макро-економске нестабилности. У 2006, просечно очекивани животни век у 10% земаља са најнижим прихода неједнакости је 77,4 година, у поређењу са само 60 година у 10% земаља са највећим нивоом неједнакости. Wilkinson и Pickett ¹⁰²су показале да је учесталост здравствених и социјалних проблема виша у земљама са вишим нивоима неједнакости. Јапан и Скандинавске земље према Извештају имају веома низак ниво неједнакости прихода у комбинацији са најмањим проблемима према здравственим и социјалним услугама. Варијације у здравству и социјалној проблематици не могу се објаснити различитим апсолутним нивоима дохотка по глави становника. Земље на истом нивоу дохотка по глави становника веома варирају у

¹⁰¹ Јовановић, Гавриловић, Б., (2013) Привредни развој са људским ликом, Економски факултет, Универзитет у Београду, Београд.

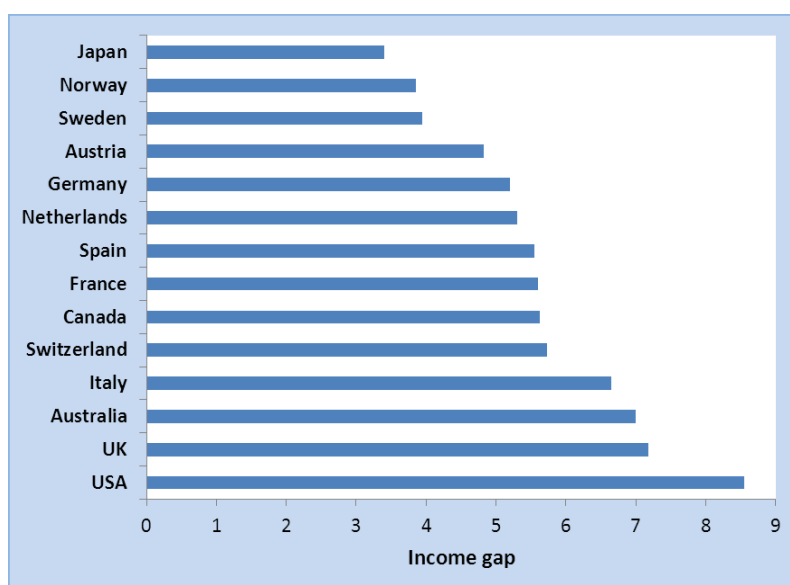
¹⁰² Wilkinson, R.; Pickett, K. *International Inequality Data*; The Equality Trust: London, UK.

здравственим и социјалним проблемима. Неједнакост у приходима је прецизније предвидети него стварни ниво дохотка.

Економске разлике које постоје међу социјалним слојевима, односно економске неједнакости, су најпре последица разлика међу земљама, укључујући њихову развојну еволуцију, продуктивност и традицију, односно актуелну економску и социјалну политику. Међутим, многе индивидуалне неједнакости у друштву, настају услед мноштва фактора који условљавају разлике у дохотку од рада. Тако на пример, на различитост дохотка од рада, највише утичу:

- способност и вештине појединаца, од физичких и менталних способности до знања како да се заради новац, интензитет рада, који зависи од земље до земље и радне традиције и културе, занимања, која условљава понајвише технолошки прогрес и економска структура, остали фактори као што су : порекло породице, припадност етничким или мањинским групама, одређеном полу, узрасту, култури, као и индивидуалне особине личности.

Слика 5. Приходи неједнакости у изабраним земљама.

Извор: Wilkinson, R.; Pickett, K. *International Inequality Data*; The Equality Trust: London, UK.

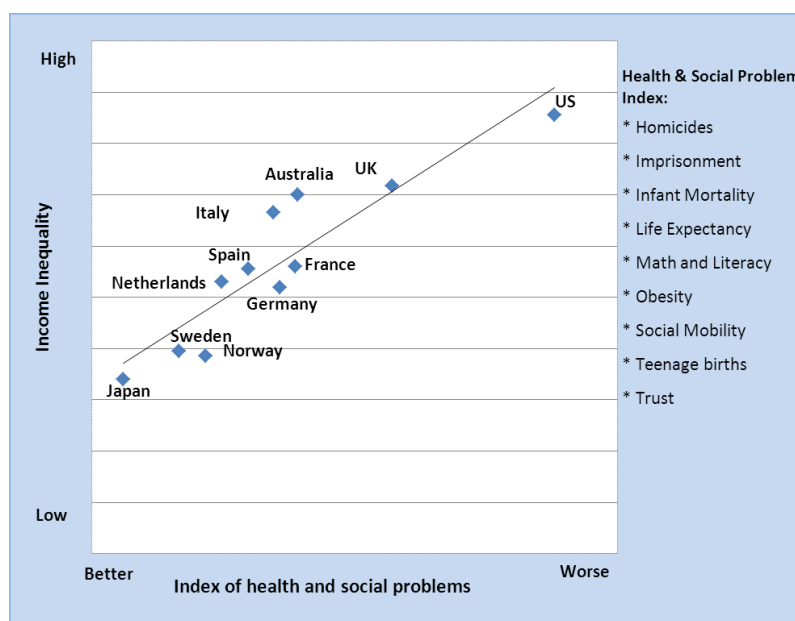
Здравље је основни услов за пуни квалитет људског живота. Такође је важна детерминанта продуктивности људског капитала. Светска банка и други су привукле пажњу на здравље као фактор економског развоја. Фогел је открио да чак једна трећина, можда чак и више, економски раст у Енглеској током последња два века се може приписати побољшању у исхрани која за последицу има већу висину и тежину. Здрави појединци су ефикаснији у асимилирању знања и, као последица, може се добити већи ниво продуктивности. Друга студија истог аутора је открила да додатна година очекиваног трајања живота је повезана са 4% раста БДП по глави становника на дуге стазе.

Неједнакост није само питање социјалне правде. Она има велики утицај на одрживост друштва. Постоји и неједнакост резултата у неодрживим стилевима живота и код оних који троше превише, као и међу онима који су приморани да пустоше њихово окружење за њихов опстанак. Као индијски премијер, Индира Ганди, на првој конференцији УН, 1972-е је рекла да је сиромаштво најгори облик загађења. Разлике у повећању прихода су такође повезане са социјалним немирима и насиљем у земљама у

развоју што угрожава одрживост друштва. У доба масовне комуникације, растући просперитет у једном делу популације изазива свуда очекивања за бољим животом. Заиста, глобална револуција пораста очекивања је главна покретачка снага за промене у последњих пет деценија. Наиме, телевизија носи слике луксузног живота у метрополи и иностранству, а како ова растућа свест није праћена растом могућности, то доводи до повећања фрустрација, социјалне тензије и одрживости, насиља, које изражавају све веће инциденте насиља у Кини и Индији, две најбрже растуће економије у свету.

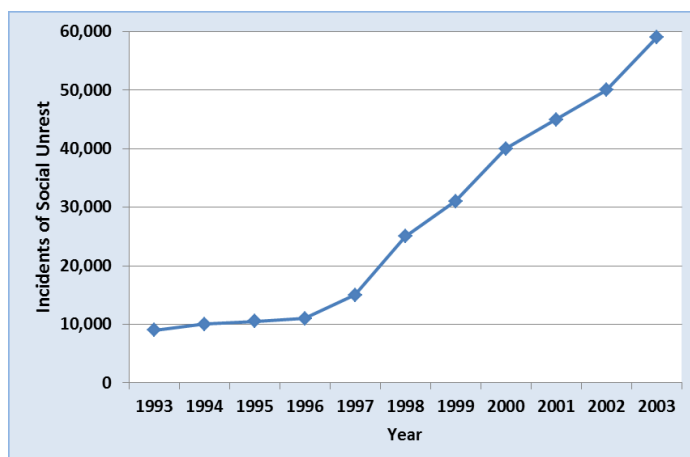
Растући таласи протеста међу етничким групама и фабричким радницима су присутни широм Кине, а који су најчешће необјављени у медијима. Студија показује десетоструко повећања социјалних немира на основу економских узрока између 1993. и 2003. у периоду убрзаног привредног раста, као што је приказано на слици.

Слика 6. Утицај неједнакости прихода на здравље и социјалне проблеме

Извор: Wilkinson, R.; Pickett, K. *International Inequality Data*; The Equality Trust: London, UK.

Слика 7. Маса инцидената од социјалних немира у Кини 1993-2003.

Извор: Ministry of Public Security Statistics. *Chinese Social Protest ("Mass Incidents") 1993-2003*. Available online: http://www.uscc.gov/hearings/2005hearings/written_testimonies/05_04_14wrts/smyth_frank_wrts_clip_image002.gif (accessed on 12 May 2013).

Група побуњеника у источној Индији постоји већ деценијама, али се шири брже него икада раније у сиромашним племенским подручјима у време када просперитет цвета негде другде. У Накалитесу се верује да број од 10,000-20,000, а активнији су у великој мери у чак 13 од 28 индијских држава, и то углавном Андра Прадеш, Јхарканд, Бихара, Махараштра, Ориса и Чатисгар. Оба побуњеничка тора и Владе се слажу да корени овог сукоба су пре свега економске природе. Андра Прадеш је један од најсиромашнијих региона у Индији и пати од екстремне неједнакости богатства. Сукоб око ресурса расте са повећањем потражње Индије за ресурсима као што су угљ и електрична енергија: 85% од резерви угља у Индији долазе из пет држава које су највише погођене Никалите устанком. У оба случаја, у земљама као што су Индија и Кина, разлике између руралних и урбаних прихода су у порасту и брз економски раст је повезан са драматичним повећањем социјалних немира, нарочито међу онима који нису корисници тог раста.

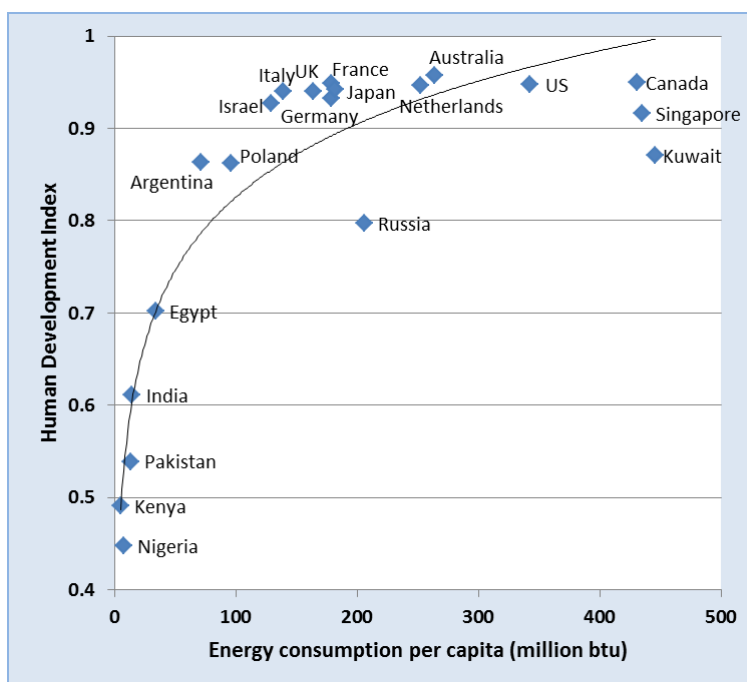
Неједнакост игра битну улогу у друштвеном развоју. То ствара потребу за већом друштвеном покретљивошћу, која је покретач социјалних иновације и већих достигнућа. У својој недавној књизи, бивши главни економиста ММФ-а Рагхурам Рајан примећује да нису сви облици неједнакости прихода економски штетни. Веће плате служе да се награде врло талентовани и вредни, идентификујући радна места у привреди за која треба највише вештине и то представља сигнал младима да је предност улагати у сопствени људски капитал. Приморани изједначавањем плата, послодавци занемарују маргинални допринос различитих радника који ће умртвити подстицаје и довести до омаловажавања ових ресурса и напора појединаца. С друге стране, ММФ у свом истраживању потврђује растуће признање да претерано неједнаке расподеле дохотка могу бити штетне за одрживи раст. Висока неједнакост смањује економски развој, успорава искорењивање сиромаштва, успорава инвестиције у образовање, а подстиче дух предузетништва. Светској банци и другима су привукле пажњу други чиниоци као што је здравље, значајан фактор економског развоја.

Као признање овој чињеници, Цорниа и Суда су усвојили постулат да не постоји ефикасан “опсег неједнакости, који највише погодује економском расту. Међутим, ниво неједнакости који је оптималан за економски раст не може бити оптималан за социјалну стабилност и развој људског капитала. Више истраживања је потребно да се одреди који ниво може да представља оптималан ниво неједнакости за укупну социјалну заштиту и добробит. Али постоји обиље доказа који подржавају став да нижи ниво неједнакости прихода су од суштинског значаја за постизање оптималног и одрживог развоја људског капитала. Као признање за ову чињеницу, УНДП је инкорпорирана мера неједнакости у 2010. у верзији Индекс хуманог развоја.

Више од две хиљаде година пре Платона велича се врлина ограничавања односа између најнижих и највиших прихода, у којем се он остварује у односу 1:5. Пре једног века, финансијер Џејмс Морган је фаворизовао максимум диспаритета 1:20. У 2007, тај однос је био на високом нивоу као 1: 500. Вилкинсон и Пикет су показала да у земљама као што су САД и Велика Британија, могу бити директно приписани промени јавне политике, посебно оне везане за опорезивање. Али, могућност за приступ запослењу представља најважнији фактор неједнакости прихода. Док стопе запослености и нивоа прихода имају тенденцију повећања потреба за образованим и квалификованим радницима, ниво незапослености или недовољне запослености је и даље висок, нарочито међу младима, сиромашним и неквалификованим радницима, што је случај у многим земљама. Тако, стварање уносних могућности за запошљавање за све који траже посао је и даље највећи изазов одрживог људског развоја.

Један од битних елемената културе јесте да је човечанство окупирано квантитативним растом, и све већом потрошњом у односу на примарну вредност која представљају квалитативна побољшања изведена из хармоничних, испуњавајућих људских односа. То би означило промену и потпуније транзицију човечанства од физичке фазе која је преокупирана материјалним у виталну фазу социјалне конкуренције у којем је императив просвећени и испуњен начин живота, промену која се најбоље може окарактерисати као прелазак са преокупираности заштитом на тежњи благостања. Садашњи енергетски интензиван образац потрошње који одликује најпросперитетније нације, је непотребан за обезбеђивање разумног нивоа хуманог развоја за све, у погледу образовања, здравства и прихода.

Слика 8. Однос између потрошње енергије и Индекса хуманог развоја

Извор: *Human Development Report 2010*; Palgrave Macmillan: Hampshire, UK, 2010.

Слика показује да је одређени број земаља постигао веома висок учинак на Индекс хуманог развоја, односно Human Development Index, (HDI) са мање од половине енергетске потрошње у највише енергије интензивне земаља.¹⁰³ Чак и узимајући у обзир разлике у клими и географији, то значи да висок ниво хуманог развоја је компатибилан са далеко нижим нивоима по глави становника потрошње енергије. Одобрен Human Development Index (HDI) мери само најосновније критеријуме за развој, а подаци довољно показују простор за побољшање енергетске ефикасности без жртвовања квалитета живота. Земља може бити у стању да подржи девет или десет милијарди људи на високим нивоима материјалне удобности, али сигурно не може да подржи расипање драгоцених ресурса или избећи неефикасност. Промена у ставу је императив за одрживост.

Борба против сиромаштва и социјалне искључености представља веома битну компоненту социјалне политике држава чланица ЕУ, саставни је део социјалне агенде Уније и један од водећих циљева стратегије Европа 2020. Политика социјалне укључености има за циљ отклањање узрока сиромаштва, обезбеђење адекватног нивоа животног стандарда и стварање услова за активну партиципацију становништва у економском, социјалном и културном животу.

¹⁰³ *Human Development Report 2010*; Palgrave Macmillan: Hampshire, UK, 2010.

Како би привукли пажњу власти и јавности у чланицама ЕУ на специфичан проблем, Европски парламент и Савет утврђују “европску годину”. У периоду од 2005. године у центру пажње били су социјални проблеми, тако да је 2006. била година мобилности радника, 2007. године тежиште активности било је усмерено на стварање једнаких шанси за све, 2008. је била година интелектуалног рада. Надовезујући се на годину креативности и иновација (2009), 2010. је проглашена годином борбе против сиромаштва и социјалне искључености.

У циљу квантификовања социјалне искључености, на нивоу ЕУ се користе Лекен индикатори, који рефлектују стање у четири основне димензије (финансијско сиромаштво, запосленост, образовање и здравство). Поред заједничких показатеља, свака земља чланица развија национално специфичне показатеље (сходно националном контексту) у циљу прецизнијег идентификовања, праћења и извештавања о стању у земљи у вези ове појаве.

Друштвена укљученост представља процес који омогућује да они који су у ризику од сиромаштва и друштвене искључености добију могућност и средства која су потребна за пуно учешће у економском, друштвеном и културном животу и постизању животног стандарда и благостања који се сматрају нормалним у друштву у којем живе.

Свако има сопствену представу о томе ко је стварно сиромашан, зато се у свету предузимају мере упоредивих величина односно претварање номиналног дохотка или БДП у некој земљи у реалне упоредиве вредности. Најпознатија од њих је износ дохотка прерачунаог према вредности куповне снаге. Овај индикатор познат је као паритет куповних снага (PPP – Purchasing Power Parity). То значи да, доходак по становнику у некој сиромашној земљи, као што је Пакистан, на пример од 800 долара по становнику, ако се упореде тамошње цене са оним уобичајеним у развијеним економијама ОЕЦД вреди исто колико и 1500 долара. То има смисла само ради упоређивања, и од користи је за УН програме помоћи најсиромашнијим земљама, као и за развојне пројекте Светске банке, који као факторе финансирања узимају и социјалне, еколошке и друге индикаторе, па између осталог и сиромаштво.

Шта је сиромаштво? На ово питање нема јединственог одговора, али се под тим појмом најчешће подразумева немогућност појединца или породице да задовољи основне животне потребе (храна, одећа, становање). То је појам који објашњава донекле категорија тзв. апсолутног сиромаштва. Релативно сиромаштво је опет ствар конвенције, времена и конкретних животних услова. Тако на пример, ако се поседовање фрижидера, шпорета, телевизора сматра цивилизацијском тековином коју себи може да приушти највећи број припадника одређене популације, они који то у датом тренутку не могу, сматрају се релативно сиромашним.

Међутим, свака национална привреда односно статистичка служба и администрација имају сопствена мерила сиромаштва, која су прецизнија јер су примерена ценама и трошковима живота, али су далеко од савршености, као уосталом и свака економска процена и анализа која се заснива на статистици. Сиромаштво је најпре дефинисано за потребе националне статистике и социјалне политике САД шездесетих година прошлог века. Али, та дефиниција је заснована на процењеном минималном дохотку породице, неопходном за задовољавање минималних потреба. Уколико породица прима мање од те вредности, онда се може сматрати сиромашном. Пошто је то за сваку земљу различито, националне статистичке службе су на основу тога израчунавале вредност корпе намирница, која је неопходна за животни минимум. Светска банка је почетком XXI века дефинисала да се сиромашним сматра сваки појединац који дневно располаже дохотком мањим од једног долара. Касније је тај “стандард” је подигнут на два долара, колики је данас уобичајени праг сиромаштва.

Разуме се да сиромаштво може бити мање или више присутно у појединим земљама, али је готово сигурно да нема земље без сиромашних грађана. Неки, једноставно сиромаштво бирају као свој животни пут. О проблемима сузбијања сиромаштва написано је много књига и дефинисано мноштво модела социјалне политике. Најчешћи захтеви се крећу од идеје да друштво благостања прогресивним порезима на доходак треба да прерасподељује приходе и помаже (издржава) сиромашне грађане. Та идеја је озбиљно критикована, тако да је социјална политика прерасподеле изгубила на актуелности.

Сиромаштво је, у сваком случају једна од главних невоља глобалног света данас, али не само као социјални и морални проблем већ и као специфичан политички и еколошки проблем. Тамо где је присутно сиромаштво, нема много шанси за подизање образовања, здравствене заштите, културе, па и економије у целини, да се и не говори о одрживом развоју.

Проблеми са условима живота који значе претпоставке одрживог развоја, говоре да је проценат становништва без хигијенски исправне воде веома висок, чак близу максималном, на ниским ступњевима развоја, али да се он при доходу до 15.000 и више долара *per capita* смањује на испод 10%. Процент градског становништва који живи без адекватних санитарија такође зависи од економског развоја. Креће се од чак 70% за најнеразвијенија друштва до испод 15% чак при доходу од 8.000 долара по становнику.

Појам социјалне искључености дошао је у фокус економије преко утицаја социјалне мисли у Француској, током осамдесетих година XX века. Тим појмом обухваћен је читав комплекс социјалних последица сиромаштва, слабог образовања, недовољне културе, психолошке и сваке друге изопштености појединаца и породица. Они, прилично често, немају одговарајућу друштвену утемељеност и тако представљају велики социјални и економски проблем за друштво, не само као недовољно продуктивни припадници, већ и као кримогени и патолошки потенцијал. Најједноставније се може дефинисати као неспособност појединаца да партиципирају у основним социјалним, економским и културним функцијама друштва у коме живе". Готово сва истраживања говоре о томе да је социјална искљученост, тесно повезана са сиромаштвом, али и са проблемом миграција, промене социјалног и културног окружења итд. Особе које су искључене из друштвених токова мање су у стању да зарађују, школују и лече себе и своју породицу.

Незапосленост и сиромаштво као и недовољна оспособљеност за тржиште рада, далеко се теже манифестују у условима кризе. Међународна организација рада (ILO) сваке године објављује извештај о социјалним проблемима везаним за положај запослених, незапосленост и друге проблеме економских неједнакости. У Извештају за 2009. под називом ILO – The Financial and Economic Crisis: A Decent Work Responce, констатује се да је свет суочен са бројним проблемима који чине социо-економски положај света рада неодрживим.

Према налазима Међународне организације рада, глобална криза условљава далеко теже последице на социјалном плану него што се претпоставља. Ако се кризи приђе на класичан начин, кроз сагледавање искључиво у финансијски и реални сектор, такве реакције би могле да продуже кризу и продубе њене негативне ефекте, а социјална кооперација у кризи требало би да побољша изгледе за лакше превладавање кризе и бржи опоравак након изласка из ње.

На тај начин, да би се заштитиле најрањивије групе, али уједно и стимулисале инвестиције и повећала потрошња, а све у циљу да се избегне или превлада “социјална рецесија”. Налази ILO говоре да од 40 анализираних земаља у кризи, у највећем броју и најбрже расту средстава намењена заштити особа на раду и подстицању запослености у предузећима. Зато се позива светска политичка и радничка елита да дефинишу и усвоје Глобални Пакт за очување запослености. Он би се успостављао како на глобалној, тако и на националној основни и на бази трипартитног дијалога, адаптирано домаћим условима у циљу заштите људи и лакшег изласка из кризе, упоредо са ескалацијом кризе.¹⁰⁴

“Пристојна радна места налазе се у срцу економске и социјалне политике”. Она представљају основни услов да би се изграђивала “фер и одржива глобализација која пружа шансе свима”. У извештају се констатује да је у САД, након четири године перманентног раста, број незапослених је достигао 14 милиона. С тим у вези, ако се криза настави, број незапослених би могао достићи 38 милиона.

При томе треба имати у виду да су земље у развоју суочене са ефектом кризе који ће их зауставити у остваривању МИЛЕНИЈУМСКИХ ЦИЉЕВА, од којих је један од базичних “пристојан рад за све”. Процес смањивања сиромаштва у Африци је прекинут. Дакле, пристојан рад и елементарни радни услови остају још увек недостижан циљ за већину.

Глобална криза се шири кроз читав реални сектор економије кроз три канала са мултипликованим дејством: ограничена доступност кредита за финансирање обртног капитала, немогућност финансирања трговине и мањак инвестиција у реалном сектору, обазривост у доношењу потрошачких одлука. Разуме се да то води ка нижој производњи и међународној трговини, драстичном смањењу обима дознака, али и све мањој запослености и нижим ценама, што све неповољно делује на међусобно поверење између потрошача и инвеститора, чиме се улази у зачарани круг депресије.

Битна социјална димензија оваквог сценарија је то што се преноси ризик пролонгирања рецесије на тржишту рада. Преко пораста незапослености, криза различито погађа радне слојеве и секторе привреде. Посебно су угрожене жене, али и запослени у грађевинарству, финансијском сектору и аутомобилској индустрији, односно у радно интензивним гранама. То све условљава повратак проблем радног, односно радничког и “беспосличког сиромаштва”. Наиме, недовољан број запослених у породицама као и све нижи реални доходи оних који раде, враћају сиромаштво на велика врата, у највећем делу света. А лекције из финансијске кризе показују да се опоравак запослености и смањење броја незапослених дешава тек 5 година након изласка из кризе.

То се дешава услед раста дуготрајне незапослености и преласка дела запослених на рад у сивој економији. Све чешћи повратак емиграната и веома тежак процес повратка из града у село, социјално и културолошко врло је болан за раднике и чланове њихових породица. Ако то потраје, негативни ефекти кризе могли би потрајати и то би значило продужавање губитка ресурса, односно хуманог и социјалног капитала друштва. Многи социјално угрожени, суочени су са недостатком социјалне помоћи која се у кризи битно смањује, па чак и у случају развијених земаља. То је велики ризик за социјалну стабилност и егзистенцију великог дела друштва.

¹⁰⁴ ILO, (2009) “The Financial and Economic Crisis”, A Decent Work Response, Geneva

И пензиони фондови су на губитку због урушавања финансијског тржишта. Пензијски приходи радника који зависе од ових фондова су већ пали за 20%. Треба истаћи да су јавни пензиони фондови нешто сигурнији од приватних, углавном због тога што су на њих, сигурношћу и ауторитетом своје подршке, повољно утицале међународне финансијске институције. Али, са друге стране, стабилни су само добро дизајнирани јавни системи пензионог осигурања. Наиме, показало се да је, у економији иначе а нарочито у кризи, несигурно све па и држава.

Ако је Исланд као национална држава економски банкротирао, и ако су многе земље у транзицији кроз позајмице фактички изгубиле економски суверенитет, то значи да нема сигурног пензионог система или система социјалне сигурности, као што нема потпуно сигурне банке, имовине или новца. Криза је, према поменутом извештају ПЛО у већ у предкризном периоду захватила све али је оштетила неједнако различите секторе економије. Томе би се могло додати, да је без обзира на извесни пад цена у односу на прошлу годину, енергетика и пољопривреда, захваљујући прошлогодишњој кулминацији цена, не стоје тако лоше као остали сектори.

Међутим, економска криза по дефиницији, према домино ефекту мора да се шири на све секторе економије и друштва, тако да она брзо ескалира и може се зауставити само снажном и правовременом акцијом предузетом одмах. Неке од мера које су предузете широм света изгледају веома ризично у овом моменту. Ако се не покрену економски раст и запосленост, односно ако се рецесија продужи и у току следеће године, упумпавање додатне ликвидности у банке и предузећа, националне финансијске системе не би било могуће без инфлаторне спирале која би довела до стагфлације, што је ваљда једино горе од рецесије.

Недовољан раст продуктивног запошљавања у односу на раст аупута, све слабија социјална заштита, растућа доходна неједнакост иду руку под руку са претераним поверењем у свемоћно и саморегулаторно тржиште. Средња класа страда. Младе особе, женска радна снага, имигранти, запослени у сивој економији посебно су на удару. Порука ПЛО је да се незапосленост и социјалне консеквенце ставе у средиште фискалних мера за опоравак, како би се избегли ризици продужења кризе, или за будућност лошег начина њеног превладавања.

Значај преласка са концепта сиромаштва на концепт социјалног укључивања у Србији проистиче и истовременог преплитања неколико фактора: транзиције друштвено-политичког система земље, неадекватне таргетираности сиромашних и неадекватног система социјалне заштите, те услед традиционалних предрасуда према одређеним друштвеним групама (инвалиди, Роми, итд).

Постепеним уласком у уговорни однос са ЕУ, потписивањем социјална укљученост и смањење сиромаштва постају значајни појмови у процесу евроинтеграција Србије. Друштвена искљученост је на нивоу земаља чланица ЕУ дефинисана као процес којим су одређени појединци гурнути на ивицу друштва и спречени у пуном учествовању у друштву због свог сиромаштва или недостатка основних знања и могућности за доживотно учење, или као резултат дискриминације. Овакве појаве, појединаца или групе становништва удаљавају их од могућности за запослење, остваривање прихода и могућности образовања, као и од друштвених мрежа и активности у заједници. Овакви појединци имају мало приступа институцијама, органима власти и процесима доношења одлука, што утиче на њихов појачан осећај немоћи и немогућности да утичу на сопствени живот.

1.3. Утицај страних директних инвестиција на еколошку димензију одрживог развоја

Екологија је важна компонента међународних активности са значајним утицајем на конципирање квалитета производа, политику цена, промоције и канала промета у међународним токовима. Поштовање економских постулата се данас може сматрати саставним делом пакета недодирљивих вредности које појединим фирмама омогућава постизање конкурентских предности, што је веома битно са становишта изграђивања укупне конкурентске предности фирме. Finkelstein¹⁰⁵ истиче да ни прва ни друга индустријска револуција нису имале осећај за животну средину, земља је често била немилосрдно експлоатисана, а ваздух и вода су према класичној економској теорији представљале слободна добра. Међутим, данас већина стручњака схвата да механизам традиционалне економије засноване на цени коштања сувише уско дефинише стварну цену које друштво плаћа због злоупотребе човекове околине.

Постоје сумње да СДИ промовише економски раст али треба напоменути да оне истовремено могу утицати негативно на природно окружење.¹⁰⁶ Еколошки прописи су главно средство које интернационализује трошкове заштите животне средине кроз економску активност фирме. Стога, у циљу привлачења страних инвестиција, владе земаља у развоју имају тенденцију да угрозе животну средину кроз опуштени однос према страним инвеститорима или не спроводе регулативе. Као резултат тога, предузећа пребацују своје пословање на оне земље у развоју где имају нижи трошак производње по јединици. Верује се да стране компаније у пракси боље користе менаџмент и напредне технологије које доводе до здравијег окружења у земљи домаћину. Ипак се показало у пракси да су трендови у заштити животне средине од стране страних компанија неодрживи. Емпиријски докази управо то и показују и то нарочито у секторима који су енергетски интензивни и засновани на технологијама. Економски раст путем брзе индустријализације условљен је и растућим еколошким последицама. Повезаност квалитета животне средине са економским развојем изазвала је бурну расправу у последњој деценији. Емпиријске студије су такође подржале овакав однос између деградације животне средине и економског раста.¹⁰⁷ Потврђује се претпоставка да се деградација животне средине у почетку повећава, достиже максимум и након тога се смањује, као и економски развој. Ова систематска инверзна релације у облику слова U је означена као Кузнецова крива (ЕКЦ).

Економски раст без преседана је пратио проблем загађење животне средине. На пример, просечна годишња емисија CO₂ по глави становника је повећана са 3,38 тона у периоду од 1986-1990. године до 3,82 метричких тона у периоду од 2000 – 2005. године. Резултати показују да је Кузнецова крива потврђена у одабраним земљама тачније 110 посматраних земаља и да стране директне инвестиције доприносе повећању еколошких деградација. У литератури се такође истиче да се економски успех земаља постиже и на рачун деградације животне средине. Grossman, i Krueger,¹⁰⁸ су показали да економски раст доводи до деградације животне средине када је БДП по глави становника земље мањи од US \$ 8000 (1985). У овом контексту, неки истраживачи су истраживали везу између економског раста и CO₂ емисије Кузнецова крива (ЕКЦ) која подразумева да

¹⁰⁵ Finkelstein, J.,(1991) Capitalism and Technology, The World & I (November)

¹⁰⁶ Xing, Y. And Kolstad, C. (2002) „Do lax environment regulations attract foreign investment?“ Environmental and Resource Economics, p.21

¹⁰⁷ Rothman, D.S. (1998) „Environmental Kuznets curve – real progress or passing the buck?: A case for consumption-base approaches, Ecological Economics, 25 p.186

¹⁰⁸ Grossman, G.M. and Krueger, A.B. (1995)., “Economic growth and the environment”, Quarterly Journal of Economics, 60 p. 233

економски раст деградира животну средину и побољшава је након достизања одређеног нивоа дохотка по глави становника у економски развојни процес. Stern¹⁰⁹ је такође добио емпиријску подршку за ЕКЦ, оцењујући да се у почетку деградација животне средине повећава, а затим опада са порастом привредног развоја по глави становника.

Многе студије су истакле да страни инвеститори у почетку инвестирају у оним земљама у развоју где су еколошки прописи релативно релаксирани. Дакле, све их је више у контексту директних страних инвестиција у земљама у развоју које погоршавају квалитет животне средине. Портер и ван дер Линде су тврдили да је квалитет животне средине нормално добар, као и да се економски раст побољшава са страним приливима, земље у развоју имају тенденцију да усвоје још ригорозније еколошке прописе да би заштитили окружење од пропадања и додали још једну димензију одрживог развоја.

Последњих година сведоци смо наглог повећања научног разумевања утицаја људских активности на планету Земљу и атмосферу. Извесно је да је самит у Рију, одржан јуна 1992.г. утицао на значајно повећање глобалне свести о значају решавања проблема растуће еколошке деградације, ако и на обавезивање светских политичких лидера на предузимање активности у правцу ефикаснијег решавања овог проблема. Он је остварио утицај и на признавање улоге цивилног друштва у креирању међународне политике, што је у извесној мери изменило начин на који се међународна политика заштите животне средине креира и имплементира. Закључци Самита наишли су на велику подршку од стране приватног сектора, који је схватајући озбиљност и тежину проблема деловао тренутно, формирао Пословни савет за одрживи развој (Business Council for Sustainable Development) који наглашава значај социјалне и еколошке одговорности корпоративног сектора у остваривању глобалне визије одрживог развоја.

Самит у Рију је унео радикалне измене и остварио пресудан утицај на промену модела финансирања одрживог развоја. Ову констатацију потврђују три кључне промене у финансирању одрживог развоја које су остварене након Самита.

Прва новина се односи на увођење нових инструмената у политику заштите животне средине како на националном, тако и на међународном нивоу. На националном нивоу приметни су напори ка смањењу примене еколошки неефикасних субвенција у политици заштите животне средине и увођење еколошких трошкова, еколошких надокнада (user fees) и програма трговине емисијама (emission trading programmes). На међународној сцени, приватне компаније и владе неких земаља су иницирале пилот програме о заједничким активностима и потписале уговоре о биодиверзитету. Будући да земље у развоју располажу обиљем природних ресурса, а оскудевају у капиталу, доминирало је уверење да ће се таквим међународним механизмима подстаћи трансфер значајних токова финансијских ресурса и технологија, од развијених ка неразвијеним земљама.

Друго, у циљу усмеравања привреда земаља у развоју на пут ка одрживом развоју, Агенда 21 обавезује да се 125 милијарди US долара годишње нових и додатних финансијских ресурса трансферише ка овим земљама. Према проценама, након самита у Рију више од 125 милијарди US долара годишње трансферисано је из развијених земаља у развоју и то не из јавних, већ из приватних извора. Званична развојна помоћ и напори ка мобилизацији домаћих ресурса су показали недостатке у испуњавању обавеза утврђених на самиту у Рију. Средства намењена за глобалну еколошку олакшицу и Мултилатерални фонд Монреалског протокола су повећана, али не у оној мери у којој је то очекивано. Многе земље у развоју су повећала улагања у социјални и еколошки сектор, у неким случајевима кроз оснивање ванбуџетских еколошких

¹⁰⁹ Stern, D.I. (2004), "The rise and fall of the environmental Kuznets curve", World Development, 32 :1419 - 1439

фондова, као и преко механизма традиционалне буџетске алокације. Процена трендова у мобилизацији домаћих ресурса за одрживи развој је оптерећена концептуалним проблемима, који се односе на дефинисање и идентификацију трошкова одрживог развоја, али и недоступношћу података о јавним и приватним трошковима везаним за реализацију социјалних и еколошких активности.

Треће, након Самита у Рију долази до наглог повећања токова приватног капитала за финансирање одрживог развоја од развијених ка земљама у развоју. Инострани приватни капитал током деведесетих година XX века постаје доминантни извор капитала за многе земље у развоју. Приватни токови капитала су током '80-их година XX века чинили само једну трећину од укупних токова капитала према земљама у развоју. Мотивисани могућностима остваривања високих профита, приватни токови капитала ће наставити своју даљу експанзију, захваљујући непрекидном процесу глобализације производње, трговинској либерализацији и финансијској интеграцији. У последњој деценији XX века ове могућности су такође значајно повећане прихватањем тржишне оријентације и приватизацијом предузећа у државном власништву у великом броју земаља. Међутим, приватни токови капитала, мотивисани више могућностима за освајање нових тржишта и максимизирањем профита него потребама за допунским капиталом или развојним приоритетима земље домаћина, избегавајући сиромашне земље, ризичније за улагања, са неразвијеним институцијама и слабом инфраструктурном опремљеношћу. Сем тога, суштинску карактеристику приватних токова капитала чини њихова променљивост и висок степен осетљивости на промене услова на тржишту.

Приватни токови капитала не представљају супститут званичне развојне помоћи, што је потврђено и у пракси сиромашних земаља које имају велике потребе за развојном помоћи. Не постоји неки аутоматски механизам посредством кога се све приватне инвестиције трансформишу у одрживе развојне активности и пројекте развоја. Чињеница је да су социјални и еколошки пројекти развоја дуго били занемаривани од стране иностраних приватних инвеститора, али без ефективне примене еколошких прописа и слободе трансфера профита и дивиденди, атрактивност ових сектора за приватна страна улагања је мања.

Стратегија привредног развоја која се заснива на убрзању привредног раста и она која има за циљ остваривање одрживог развоја се не могу посматрати одвојено. Динамична привреда, заједно са социјалном једнакошћу и одрживим коришћењем ресурса, чине темеље одрживог развоја. Полазећи од чињенице да је концепт одрживог развоја настао као последица уверења да су еколошки менаџмент и рационално коришћење природних ресурса неопходан предуслов за остваривање “развоја без еколошке деградације”, с правом се поставља питање на који начин је могуће остварити складнији однос између заштите животне средине и потребе за убрзаним привредним развојем.

Постојање чврсте везе између привредног развоја и заштите животне средине, потврђује чињеница да привредни развој нуди нове могућности за заштиту животне средине, стварањем услова за примену напредне еколошке технологије и менаџмент система, али и подстицањем еколошки подобних модела потрошње. Привредни раст може допринети остваривању одрживог развоја, али и нанети огромну штету животnoj средини у случају одсуства примене адекватних мера регулације и непостојања институција које регулишу тржиште и обезбеђују доношење одлука на демократски начин.

Политика заштите животне средине има за циљ решавање бројних и све значајнијих проблема животне средине уз обезбеђење привредног раста, односно

одржавање еколошке равнотеже уз истовремено убрзање динамике развоја привреде. Кључни принципи политике заштите животне средине су следећи:

- усаглашавање привредног развоја са потребама за очувањем еколошке равнотеже,
- деловање у правцу стварања нових потреба које су у сагласности са принципима еколошке безбедности,
- тежиште у апликацији и комерцијалној валоризацији оних магистралних праваца савременог научно-техничког прогреса који су максимално у функцији задовољења све оштријих еколошких стандарда,
- вођење одговарајуће демографске политике. У контексту еколошке димензије, то је политика која настоји да обезбеди прираштај становништва који може несметано подржавати постојећи економски раст и актуелни развој науке и технологије.¹¹⁰

Политика заштите животне средине ЕУ заснива се на економском приступу. У првим годинама постојања Европске Заједнице (ЕЗ), постојало је неслагање између земаља чланица у вези са акцијама ЕЗ на пољу заштите животне средине. Велика Британија је заговарала традиционални приступ, тзв. "добра практична средства" контроле загађења који је подразумевао процену трошкова и користи одређених мера. Остале земље су предлагале приступ тзв. "добре расположиве технологије" који подразумева максимално смањење загађења узимајући у обзир техничке могућности, а не трошкове. Решење је постигнуто убацивањем у Јединствени европски акт клаузуле о потреби узимања у обзир потенцијалних користи и трошкова акције или избегавања акције. Крајњи циљ политике ЕУ у области животне средине је остварење високог степена заштите животне средине.

У току последњих неколико деценија, улога мултинационалних компанија као директних представника страних директних инвестиција, у одрживом развоју представљала је једну од најконтраверзнијих расправа међу економистима у чијем фокусу су питања и проблеми из домена животне средине. Гледишта о улози страних директних инвестиција у одрживом развоју се разликују и крећу се од:

- оних који их проглашавају главним кривцима за растућу еколошку деградацију и неодрживост актуелних модела развоја,
- до оних који у њима виде главну покретачку снагу развоја и водећег фактора за уклањање препрека које раздвајају земље и спутавају међународне економске односе, као и фактора који у контексту глобалних промена доприносе смањивању разлика у нивоу развијености и остваривању визије глобалног одрживог развоја.

Еколошки економисти се критички односе према страним директним инвестицијама и њиховом односу према одрживом развоју и заштити животне средине, и износе песимистичке ставове у погледу њиховог доприноса заштити и очувању животне средине у земљама у развоју. По њиховом мишљењу, руковођене профитном мотивацијом, мултинационалне корпорације као носиоци страних директних инвестиција, ће вршити реалокацију еколошки ризичних производа из једне земље у другу, све док не нађу право тржиште за те производе. Под притиском горућих развојних проблема, мање развијене земље су принуђене да прописују слабе еколошке стандарде како би привукле иностране инвеститоре. Због високих трошкова усклађивања са чвршћим еколошким стандардима у развијеном свету, земље у развоју,

¹¹⁰ Цветановић, С., Јововић, Д., (2006) Економска политика Европске уније – нова европска економија, Економски факултет, Ниш, 2006, стр. 192.

ће услед тога, постати луке за еколошки штетне индустрије мултинационалних корпорација из развијеног света.

Ове констатације су потврђене и бројним извршеним истраживањима која су подржала тезу о реалокацији прљавих индустрија ка земљама у развоју. На пример, UNEP (1981) је пружио доказе о реалокацији неких ризичних индустрија из САД ка Мексику управо захваљујући еколошким факторима. За Кортена према томе “економска глобализација пружа веће могућности богатијима да преносе своје еколошке намете сиромашнијим извозом отпада и еколошки штетних фабрика. Mani и Wheeler указују на миграцију неких јапанских прљавих сектора, као и америчких, ка њиховим трговинским партнерима.¹¹¹ Међутим, овакав тренд није типичан за кретања у оквиру европске индустрије. Слабост еколошких прописа може бити јача страна страних директних инвестиција у тим секторима у поређењу са индустријама које су мање интензивне по питању загађења, као што су електрична и неелектрична машинерија, транспортна опрема и производња хране. Mabeu и McNally истичу да прљаве индустрије, било да су ресурсно интензивне или интензивне по питању загађења, у којима су еколошки трошкови већи, могу бежати ка мање чврстим режимима еколошке регулације. Сличне доказе пружио је и Rasiah¹¹², који је анализирајући однос између мултинационалних корпорација и животне средине на примеру Малезије, установио да мултинационалне корпорације врше трансфер еколошки инфериорније машинерије ка Малезији, услед нижих еколошких стандарда у Малезији.

За разлику од њих, неолиберални економисти тврде да су мултинационалне корпорације најзначајнији покретачи одрживог развоја, будући да се оне јављају као креатори и власници савремене и еколошки чистије технологије, као и из разлога што следе бољу менаџерску праксу која може бити директно трансферисана до њихових афилијација у земљама у развоју. Услед тога, уместо лука загађења, стране директне инвестиције преко мултинационалних компанија стварају ореоле загађења у земљама у развоју кроз извоз модерне технологије. “Расположиве чињенице показују да у неким секторима ореоли загађења заиста постоје. Ова хипотеза је и потврђена у енергетском сектору, у коме коришћење новије и супериорније технологије може донети значајне еколошке уштеде”¹¹³ Повећање утицаја мултинационалних корпорација и њихове улоге у обликовању развојних перформанси може се пратити почев од 70-тих година двадесетог века када њихове прекограничне активности почињу да следе тренд експлозивног раста. Судећи према расположивим подацима, период 1970-2010. година карактерише узлазна динамика раста активности мултинационалних предузећа. Ову констатацију потврђује податак о повећању броја мултинационалних корпорација: 1970. године пословало је само негде око 7.000 мултинационалних корпорација, њихов број се у 2000. години повећао на 63.000 родитељских предузећа са негде око 690.000 афилијација у иностранству, док данас у свету послује 103.786 мултинационалних корпорација које контролишу око 892.114 афилијација у иностранству.¹¹⁴

Постоји уверење да земље које су интензивно ангажоване у процесу производње стварају веће загађење. Расправе о утицају еколошких прописа на одрживо понашање

¹¹¹ Mani, M., Wheeler, D., In Search of Pollution Havens? Dirty Industry in the World Economy 1960-1995, Journal of Environment & Development, No. 7:3, 1998, str. 215-247.

¹¹² Rasiah, R., Transnational Corporations and the Environment: From Pollution Havens to Sustainable Development, WWF-UK Report, July 1998. str.41

¹¹³ Arandjelović, Z., Petrović-Randjelović, M., Does Foreign Direct Investment Harm the Host Country's Environmental Performance? An Analytical Assessment, Economic themes, No.6/2006, Faculty of Economics, Niš, 2006, str. 4

¹¹⁴ http://www.unctad.org/en/Docs/tdr2010_en.pdf [pristup 12.08.2013]

иностраних инвеститора, појавиле су се са повећањем разлика у еколошким прописима између развијених и земаља у развоју. Овај проблем је такође добио на значају како су активности земаља у развоју почеле да показују знаке не фер конкуренције путем снижавања прописа.¹¹⁵

Применом показатеља енергетске ефикасности, као и применом употребе енергије по јединици аутпута, они су пронашли да је инострано власништво повезано са чистијим методама и нижим нивоима коришћења енергије. Такође, постоје докази да су иностране инвестиције у енергетски сектор у Кини повећале енергетску ефикасност и редуковале емисије. Ово из разлога што су стране директне инвестиције усмерене на производњу и коришћење напредних технологија. Бољи менаџмент и јачање конкурентског притиска на тржишту земље домаћина такође представља последицу ефекта ореола загађења.

Да би осигурали да стране директне инвестиције не узрокују значајне штете по животну средину, неопходно је изградити регулациони капацитет већине земаља тако да буде у стању да спроводи и буде доследан вишим националним и међународним стандардима животне средине. Побољшање стандарда може једноставно обухватити бољу примену постојећег законодавства о процени утицаја на животну средину или правила одговорности инвеститора. Пажњу би требало усмерити на функционисање институција на мезо-нивоу (регионалне, општинске и локалне власти), јер се на тим нивоима директно контролишу планирање, коришћење ресурса и приватне активности. Међутим, имајући у виду прекогранични карактер еколошких проблема, креирање таквог регулаторног система који би омогућио већу флексибилност и способност контроле еколошки ризичних пројеката страних директних инвестиција мултинационалних корпорација, захтева развој адекватне институционалне инфраструктуре не само на националном, већ и на регионалном и међународном нивоу.

Дуго времена пажња истраживача је била окупирана потенцијалним негативним еколошким ефектима прекограничних активности мултинационалних корпорација на земље у развоју. Највеће расправе су се водиле управо око питања да ли мултинационалне корпорације врше реалокацију еколошки штетне производње ка земљама у развоју како би оствариле уштеде у трошковима, односно користи од примене слабије регулисаних прописа о заштити животне средине. Међутим, извршена истраживања хипотезе *лука загађења* нису пружила довољно убедљиве доказе који пружају основу за доношење закључка да мултинационалне корпорације следе еколошки штетну праксу при реализацији прекограничних инвестиционих активности у земљама у развоју. Ово нарочито из разлога што "... еколошки трошкови не представљају кључне факторе у доношењу одлука о локацији инвестиција. Упркос чињеници да трошкова ефективност може бити значајан покретач прекограничних инвестиционих активности, мултинационалне корпорације показују већу склоност за остваривање активности у земљи са адекватним еколошким оквиром него у земљи са slabим. Уколико компаније предузимају инвестиције које побољшавају животну средину, многи производни трошкови ће се смањити са побољшањем квалитета животне средине".¹¹⁶

Неки истраживачи сматрају да мултинационалне корпорације не примењују нити бољу нити гору еколошку праксу од локалних предузећа у земљи домаћина. У једном обимном истраживању које је спровео UNCTAD (1988), утврђено је да се број

¹¹⁵ Petrović-Randelović, M., Foreign Direct Investment and Sustainable Development: An Analysis of the Impact of Environmental Regulations on Investment Location Decisions, Facta Universitatis – Series Economics and Organization, Vol. 4, No. 2, 2007, str. 185.

¹¹⁶ Исто, стр. 187.

несрећа у индустрији повећао у току последњих педесет година, при чему расположиви подаци указују да су у мање од половине тих несрећних околности биле укључене мултинационалне корпорације. Велики број несрећа управо се догодио у националним или предузећима у државном власништву. Међутим, чак и да мултинационалне корпорације следе ниже еколошке стандарде при реализацији инвестиционих активности у земљама у развоју, мноштво је доказа који потврђују да је њихова еколошка пракса у земљама у развоју поузданија и одговорнија од праксе коју следе локална предузећа. Данас је опште прихваћено да мултинационалне корпорације при реализацији својих прекограничних инвестиционих активности примењују стандардизовану технологију и еколошке менаџмент системе без обзира на степен развијености земље домаћина и ниво примене еколошких прописа.

Без обзира да ли пратимо зелени раст из перспективе економске политике или заштите животне средине, препоруке су и даље донекле познате. У наставку овог рада имамо случај Украјине са конкретним примером како се практично имплементира програм заштите животне средине у сам процес планирања буџета.

Овде имамо пример Украјине која жели да интегрише програм заштите и очувања животне средине у своју стратегију привредног развоја.¹¹⁷ Циљ ове студије је да испита средњорочни процес планирања буџета у Украјини и до које мере се овај приступ користи у оквиру сектора заштите животне средине. Она има за циљ да помогне украјинској влади да ефикасније интегрише програм заштите животне средине у укупном планирању. Овај извештај је припремљен у оквиру ОЕЦД Радне групе за спровођење еколошког акционог програма за Централну и Источну Европу, Кавказ и Централну Азију. Извештај се такође односи на посао који је започет у оквиру ОЕЦД радног тима о управљању и развоју капацитета за коришћење природних ресурса и управљања животном средином, заједнички задатак тима ОЕЦД-а за развојну помоћ и политику заштите животне средине. Поред тога, извештај доприноси расправи о развоју еколошке свести, што показује потребу за планирањем трошкова животне средине у оквиру буџета, у контексту средњорочног оквира расхода, као средство за промовисање структурних промена у оквиру транзиције на зелену привреду.

У периоду од 2000. до 2008. године, Украјина је доживела период убрзаног развоја у коме је БДП достигао годишњи раст од 7,5% пласирајући је међу земљама са најдинамичнијим економијама у Европи. Крајем 2008. године Украјину је задесила глобална финансијска криза. У том смислу привреда је захтевала хитну мобилизацију јавних фондова тако да је Украјинска влада спроводила неопходне реформе јавних финансија. У овом контексту, извештај представља темпо и достигнућа у одговарајућем средњорочном буџетском планирању и управљању у Украјини и у којој мери је сектор заштите животне средине интегрисан у овај процес. Крајем 2008. год., буџет Министарства за заштиту животне средине је смањен за више од 30% у односу на планирани буџет почетком године. У исто време, Светска банка је обрачунала да потребе за инвестирањем Украјине у заштиту и очување животне средине током десетогодишњег периода (2006-2015.) износи USD 1,5-3 милијарди годишње, што практично значи 2% БДП-а.

Вишегодишње буџетско планирање у Украјини је и даље на истом нивоу као и раније и углавном је декларативног карактера. Било је покушаја да се повежу политике, средњорочни финансијски планови и годишњи буџет.

¹¹⁷ Petkova, N., R. Stanek and A. Bularga (2011), "Medium-term Management of Green Budget: The Case of Ukraine", OECD Environment Working Papers, No. 31, OECD Publishing. стр.9

Управо, државни стратешки програми (ДСП) су требали да обезбеде ту повезаност иако то баш није експлицитно правно регулисано.

Ови програми су широко дефинисани од стране појединих сектора и то на средњи или дужи рок. Они су обично одобрени или од стране Парламента (у случају да се ради о Програму од стратешког значаја), или од стране Кабинета Министара. Програми укључују и инвестиционе мере и не-инвестиционе активности са циљем решавања практичних економских, друштвених или проблема заштите и очувања животне средине на националном, регионалном или секторском нивоу. Због њиховог националног карактера, они могу често бити финансирани из буџета неколико министарстава или агенција. Између 2001. и 2006., Програми почињу да настају, њихов број се повећава, и крајем 2006., укупан број програма достиже чак 300. Међутим, само 21 Програм је идентификован као потпун и у складу са законским регулативама. Крајем 2009. таквих Програма је било 40 који су одобрени од стране Министарства економије, које је главно координационо тело за овакве Програме. У оквиру Стратегије развоја, у 2007. години Министарство за заштиту и очување животне средине, започело је са исцртавањем оквира за Националну политику заштите и очувања животне средине у сарадњи са осталим министарствима. Главни приоритети који су укључени у ове Програме су:¹¹⁸

- Увођење стандарда заштите животне средине од најједноставнијих до стандарда ЕУ,
- Управљање заштитом и очувањем животне средине кроз мрежу заштићених подручја,
- Доношење правних регулатива са циљем да се осигура ефикасна примена Кјото протокола у смислу охрабривања великих компанија да смање емисију угљен-диоксида и сливање средстава у буџет,
- Побољшавање употребе природних ресурса,
- Заштита пољопривредног земљишта, шума и водних ресурса и превенција њихове илегалне употребе,
- Рад се такође односи и на успостављање законских оквира за земљишне трансакције,
- Побољшање система управљања отпадом и усклађивања са европским стандардима.

Стратешка документа су такође усклађивана са другим министарствима и организацијама чије економске активности имају утицаја на заштиту и очување животне средине.

Поред примера Украјине, навешћемо и пример Румуније, која има свој концепт одрживог развоја. Влада Румуније је акценат ставила на формирање индустријских паркова, као носиоца привредног и одрживог развоја своје националне економије.

Генерално узевши, индустријски парк се може дефинисати као инфраструктурни објекат са производним, складишним и канцеларијским простором који се обично налази изван града и са великом имовином и капиталом, са интегрисаним комуналним услугама и саобраћајном инфраструктуром. Индустријски парк није ствар случајног избора предузећа у потрази за заједничким техничким решењем, већ је објекат са организационом структуром правне, техничке и саобраћајне инфраструктуре уз подршку разних органа власти. Они представљају једну географску регију која је истовремено оквир за развој економске и индустријске активности, услуга, научно

¹¹⁸ Исто, стр .44

истраживање, технолошке активности и других облика сарадње, изградњу посебних објеката, како би се побољшала запосленост и развијали људски и материјални ресурси у региону.

Данас, под притисцима “нове економије” и “економије засноване на знању”, сам развој индустријског парка више није кључни фактор на основу конкурентске предности у одређеним индустријама. Као велике групе индустријских фирми, *индустријски паркови су главни загађивачи* и у складу са тим одрживи развој индустријских паркова је пре потреба него стратешка опција. У оквиру одрживог развоја индустријски паркови, компаније, мала и средња предузећа, траже побољшање еколошких, економских и социјалних перформанси кроз сарадњу у управљању животном средином и природним ресурсима. Радећи заједно, чланови овог парка траже колективну корист која је већа од збира појединачних користи сваког понаособ. *Компоненте овог приступа су зелени дизајн парка инфраструктуре и постројења, чистија производња, превенција загађења, енергетска ефикасност и међукомпанијско партнерство.* Видећемо на примеру Румуније, како се спроводи ова политика. Стратешка опција за обезбеђивање одрживог развоја у оквиру индустријских паркова је иновативни концепт, кога треба развијати постепено, и он обухвата неколико фаза.

Прва фаза је *јачање еколошког права у вези са економским активностима развијених у оквиру индустријских паркова.* У овој фази, препоручује се да се ускладе стандарди и прописи националне животне средине са прописима ЕУ и да их примењују на доследан начин у свим регионима земље. Неопходно је, такође, да јавне власти подстакну развој “greenfield” индустријских паркова, уместо “brownfield” инвестиција и да се заустави претварање бивших индустријских платформи у индустријске паркове.

Наредна фаза је *регистрација економских субјеката који обављају делатности у индустријским парковима.* У овој фази администратор индустријског парка ће морати да прибави адекватне информације о фирмама које се налазе у оквиру парка, као и копију уговора о закупу.

Следећа фаза је *израчунавање утицаја активности сваке компаније на амбијент.* Регионална агенција за заштиту животне средине ће захтевати да се ради мониторинг у трајању од две године, да би се сагледала делатност предузећа са свим елементима и евентуално инцидентима ако производе негативне ефекте на животну средину, као резултат активности које компанија обавља. Агенција би требало да користи референтне индикаторе заштите животне средине и максимално дозвољене нивое који су у складу са Националном стратегијом заштите животне средине.

Након тога, врши се подела предузећа у три категорије животне средине У овој фази компанија у индустријском парку биће подељена на три категорије заштите животне средине, како следи:

- А Категорија – компаније без негативног утицаја на животну средину (Скор 0-1);
- "Б" категорије – компаније са умереним негативних еколошких утицај (скор 1-5);
- "Ц" категорије – компаније са јаким негативним животне средине утицај (скор > 5).

На основу тога, следи дефинисање препорука и активности у вези одрживог развоја у оквиру предузећа која се налазе у категоријама "Б" и "Ц" .

У овој фази, администратор индустријског парка, уз подршку јавних власти, ће издати обавештење компанијама које спадају под "Б" и "Ц" категорије и дефинисати еколошке перформансе у односу на насеље, затим препоруке и рокове за поновно оцењивање њиховог економске активности у погледу заштите животне средине и њеног очувања. Након тога следи праћење спровођења препоруке дате у циљу развоја

одрживих активности у оквиру индустријских паркова. У овој фази, администратор ће тражити од компанија које потпадају под "Б" и "Ц" категорије поштовање еколошких перформанси које су дефинисане у обавештењу. Ако компанија неће успети да испуни обавезе које је преузела до рока, администратор ће морати да поништи уговор о закупу који је потписао са компанијама, без икаквог обавештења или плаћања накнаде.

Једна од метода која доприноси одрживом развоју у индустријским парковима је и испитивање перформанси заштите и очување животне средине. Овај концепт идентификује и процењује могућности за побољшање животне средине и очување енергије, смањење отпада и развијање одрживих економских активности не само у оквиру индустријских паркова већ у оквиру било које привредне активности. Сектор малих и средњих предузећа је све више и више укључен у заштиту и очување животне средине са посебном пажњом за потребе заједнице у којој се ради и остварују приходи а питања везана за корпоративну друштвену одговорност су све више на дневном реду.

Лидере на пољу животне средине инспиришу визије одрживог развоја, стварање или очување "зелених вредности" кроз развој нових индустријских паркова. Такве вредности обухватају управљање у вези са екологијом, штедљивост и довољност у погледу ресурса, правичност и адекватност у односу на друштво и одговорност. Иако је пут ка остваривању конкурентности на бази заштите животне средине као предност тежак пут који захтева време, труд и новац, награда може бити у смањењу негативног утицаја на крајњи резултат у кратком року. Проактивна размишљања руководства која се баве заштитом и очувањем животне средине поставиће стандарде за веће укупне пословне перформансе.

Основни циљ проактивне стратегије заштите животне средине је да се добије одржива конкурентска предност која се односи како на тржиште тако и на смањење инвестиционих трошкова који су настали применом нових стандарда и заштите животне средине од стране великих, малих и средњих предузећа. Развој и спровођење заштите животне средине стратегије, у проактиван начин је, међутим, изузетно тежак процес, који подразумева не само лидере на пољу заштите и очувања животне средине, већ и значајна средства и дугорочне стратегије. Ефикасну примену проактивних стратегија заштите животне средине захтева економије засноване на знању, што обично подразумева значајне финансијске напоре.

Из напред наведеног произилази да треба следити ове примере и активно их примењивати на сопственом искуству. Ово треба схватити као значајан допринос развоју еколошке свести и њиховој практичној примени на привредни раст, тј. одрживи развој.

Један од националних приоритета за достизање одрживог развоја у Републици Србији односи се на заштиту и унапређење животне средине и рационално коришћење природних ресурса. То подразумева интеграцију и усаглашавање циљева и мера свих секторских политика, хармонизацију националних прописа са законодавством ЕУ и њихову пуну примену. Од приоритетне важности је усвајање и спровођење националног програма заштите животне средине уз одговарајуће акционе планове, које доноси Влада.

Развој чистијих технологија, повећање енергетске ефикасности и коришћење обновљивих извора енергије, свакако ће утицати на смањење загађења животне средине. Највећи потенцијал за повећање енергетске ефикасности је смањење потрошње топлотне енергије (по проценама за више од 50 %) побољшаном изолацијом у зградама и смањењем броја домаћинстава која користе електричну енергију за грејање. Велики потенцијал за побољшање енергетске ефикасности постоји и у индустријском сектору. Енергетска ефикасност у индустрији троструко је нижа од

светског просека, а непропорционално је висок степен стварања индустријског отпада по јединици производа и нерационалног коришћења сировина. Република Србија са око 138 kg произведеног индустријског отпада на 1.000 USD бруто домаћег производа спада у ред земаља с високом интензивношћу стварања отпада. Република Србија је једна од последњих држава у Европи у којој се користи оловни бензин. Уз то Република Србија има изузетно лошу модалну структуру транспорта, уочљив је неконтролисан раст друмског саобраћаја, пропадање мреже железничких пруга, посебно секундарне. Промовисање обновљивих извора енергије захтева увођење подстицајних мера, што ће охрабрити приватне инвестиције у енергетски сектор и ојачати конкурентност у енергетици и економији уопште.

Међутим, поставља се питање прљавих технологија, приликом увођења приватних инвеститора у енергетски сектор као и у сектор јачања обновљивих извора енергије. Многи сматрају да су стране директне инвестиције у спалионице комуналног отпада практично трансфер прљаве технологије у Србију.

Осамдесетих година двадесетог века, започео је процес реструктурирања преовлађујућег облика одвијања међународне трговине, који се задржао и почетком двадесетпрвога века. Класичне форме одвијања међународне трговине, као што је редован извоз и увоз робе, уступају место међународној производњи чији су носиоци транснационалне компаније. Последица ових процеса је раст улоге транснационалних компанија у привредама како матичних земаља тако и земаља домаћина у које притичу стране инвестиције. Доказано је да је утицај транснационалних компанија дуалне природе; води процесима интернационализације и глобализације, али и процесима интернализације и стварању интерних међукомпанијских тржишта. Процеси глобализације, међународног регионалног интегрисања и институционализације међународне трговине утицали су да већина земаља у развоју донесе врло либералне законе из области страних улагања и тако подстиче страна улагања у сопствене привреде. Такође се централистички приступ одлучивања о приливу страних директних инвестиција одбацује и одлука о страним инвестицијама се доноси на нивоу локалних самоуправа земаља домаћина, што је повезано са процесима либерализације у домену политике. Имајући у виду економску моћ транснационалних компанија које пласирају своје инвестиције у иностранство, пре свега у земље у развоју, поред предности које овим земљама могу донети у погледу додатног запошљавања локалног становништва, изградње недостајуће инфраструктуре ширења тржишта и привредног раста, ове компаније могу изазвати велике проблеме у привреди земље домаћина. Опасност од негативних утицаја инвестиција транснационалних компанија посебно долази до изражаја у условима опште либерализације друштва и преношења центара одлучивања о приливу страних директних инвестиција на ниво локалне самоуправе. Неке земље међу које спада и Србија, али и њени суседи, суочени су са агресивним продором страних транснационалних компанија, чијим инвестицијама није место у будућем одрживом развоју, имајући у виду да је реч о превазиђеној и застарелој технологији. Типичан пример таквих инвестиција су инвестиције у управљање отпадом посредством изградње спалионица отпада.

Фабрике за рециклажу отпада, које укључују и депоније, а да не говоримо о спалионицама, морају бити у индустријској зони, посебно одвојене, ван подводних и плавних терене, ван туристичких центара, ван трусних подручја и одвојено од националних паркова и стамбених насеља.

Светска банка закључује да су спалионице најскупљи вид управљања отпадом пошто захтевају висококвалификовану радну снагу и пажљиво и скупо одржавање услед опасности по околину. Зато се препоручује да се спалионице граде само онда када нема мање скувих и мање опасних алтернатива. У студији под називом

“Спалионице отпада – Умирућа технологија”, аутора, Neila Tangriја, објављеној 2003. године, у издању ГАИА, изнета су светска искуства везана за комерцијалну и економску страну финансирања спалионица комуналног отпада.¹¹⁹

Спалионице комуналног отпада су капитално интензивни пројекти и захтевају:

1. високе инвестиционе трошкове (неколико стотина милиона евра),¹²⁰
2. високе трошкове одржавања (промена филтера и по неколико десетина милиона евра),
3. високотехнички обучене оператере,
4. строго контролисање прописа везаних за аерозагађење које емитују спалионице.¹²¹

Само високоразвијене земље могу да одговоре овим захтевима и подизање спалионица у земљама у транзицији, је само покушај да се прљава технологија пребаци на локацију где су трошкови заштите животне средине мањи. Како одлука о приливу страних директних инвестиција може имати шири економски, политички, социјални и еколошки утицај од локалног нивоа, неопходно је обезбедити активну улогу јавног мњења и стручне јавности при одлучивању.

Данас се екологија узима врло конкретно у конципирању стратегије маркетинг наступа као саставни део имиџа фирме, дакле улагања у тржишну пропулзивност на глобалној основи без обзира где је лоцирана производња.

2. Одрживост привредног развоја Србије

2.1. Кретање значајнијих економских параметара

Економски раст за креаторе развојне економије је био високо вреднован параметар, мада се он није сматрао циљем привредног развоја, већ је пре свега био показатељ развојних перформанси једне националне економије. Повећање благостања становништва је била преокупација развоја, али се предпостављало да привредни раст аутоматски обезбеђује реализацију тог циља, па се тако и нашао у центру пажње. Економски раст, као мерило развоја, се изражава кроз повећање укупног односно *per capita* домаћег производа. Повећање *per capita* домаћег производа доприноси побољшању економске позиције становништва, па тако користи од раста осећају и најсиромашнији слојеви друштва, у виду отварања нових радних места, виших зарада, нижих цена егзистенцијалних добара итд. Међутим, динамичан привредни раст у земљама у развоју, као и у Србији, није допринео решавању проблема сиромаштва. Иако су постигнути импресивни резултати у повећању производње, животни стандард грађана у тим земљама је углавном остао непромењен или се чак и погоршао.¹²²

Колико је економски раст био одржив у Србији, можемо закључити на бази кретања основних макроекономских показатеља, као што су БДП, инфлација, стопа незапослености и стопе раста увоза и извоза.

¹¹⁹ Tangri, N., (2003) Waste Incineration: A Dying Technology, GAIA, YC Publication Consultants, Philippines

¹²⁰ Светска банка, Србија и Црна Гора, Преглед сектора животне средине, Светска банка, Министарство за заштиту природних богатстава и животне средине Републике Србије, Београд, 2003.

¹²¹ IBRD, (2000), Municipal Solid Waste Incineration, A decision Makers Guide, IBRD, June 2000, str. 1.

¹²² Јовановић, Гавриловић, Б., (2013) Привредни развој са људским ликом, Економски факултет, Универзитет у Београду, Београд, 2013. стр. 4

Најпре треба рећи да се посматране макроекономске перформансе Србије разликују до 2008. године и после економске кризе из тог периода па надаље, и она чини пресек у којем смо у периоду од 2001. до 2008. имали један развојни циклус, а после 2008. године и светске економске кризе период значајног смањења БДП-а и лоших економских резултата. Ипак, треба кренути од периода после 2000. године, када су се стекли услови за реализацију процеса транзиције у нашој земљи, и када је практично покренут привредни развој наше земље.

Табела 29. Индикатори текућих економских кретања

Индикатори текућих економских кретања, исти период претходне године=100, у %	VI 2014	I-VI 2014
Индустријска производња, физички обим	-9,2	-1,3
Прерађивачка индустрија	-2,7	0,6
Реални промет у трговини на мало	4,6	1,9
Извоз робе изражен у еврима	2,1	11,8
Увоз робе изражен у еврима, ц.п.ф.	4,6	2,2
Потрошачке цене	1,3	2,3
Просечан број запослених	-1,6	-1,8
Активно незапослена лица	-0,4	-0,1
Реална просечна нето зарада, укупно	-0,2	-0,9
Реална просечна нето зарада, јавни сектор	0,1	0,5
Реална просечна нето зарада, приватни сектор	-0,4	-1,7
Просечне пензије, реално	0,0	-0,3
ЕУР/РСД, просек периода, номинално (- депрецијација)	-1,3	-3,2
ЕУР/РСД, просек периода, реално (- депрецијација)	-0,5	-1,6
Индикатори текућих економских кретања, у милионима евра	VI 2014	I-VI 2014
Дефицит робне размене	-325,2	-1.985,9
Дефицит текућих трансакција*	-142,4	-865,8
Нето прилив страних директних инвестиција*	47,4	539,8
Девизне резерве НБС, крај периода	10.125	10.125
Интервенције НБС на међубанкарском девизном тржишту, нето	-40	630
Девизна штедња, крај периода	8.486	8.486
Динарска штедња, крај периода	340	340
Спољни дуг, крај периода***	25.565**	25.565**
Спољни дуг, јавни сектор, крај периода***	12.908**	12.908**

Извор: РЗС, НБС,НСЗ,РФПИО

2.1.1. Бруто домаћи производ

У периоду од 2001. до 2008. бруто домаћи производ Србије се повећавао по стопи од 5,4% просечно годишње, што није било довољно, с обзиром на веома ниску стартну основу, да се достигне ниво производње из 1989. године. Према подацима ЕБРД одговарајући геп за нашу земљу је износио 30%, док су земље у транзицији у просеку премашиле стартну позицију за 40%.¹²³ То је утицало да Србија осети ефекте светске економске кризе много озбиљније, и то се види кроз макроекономске показатеље крајем 2008. године. Наредне године, Србија се суочила са падом БДП-а од 3,5% први пут после политичких промена. Затим следи период благог опоравка, али и даље трпимо последице слабог привредног раста и финансијских тешкоћа у Еврозони. Пад БДП-а је забележен и у 2012. години од 1,7%.

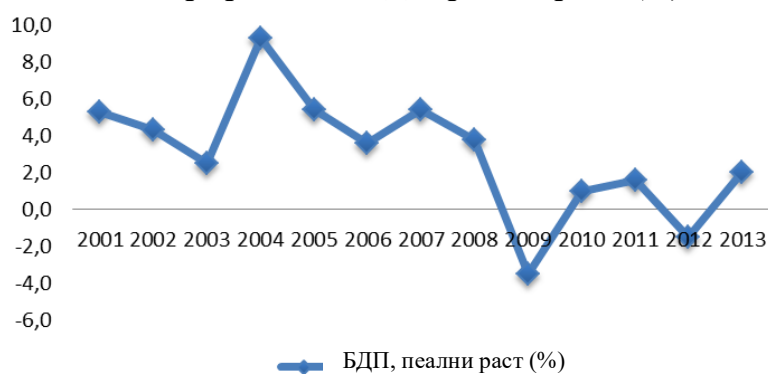
Процењено је да укупне економске активности у 2013. години, мерене бруто домаћим производом и исказане у ценама претходне године, имају реални раст од 2,4% у односу на претходну годину. Посматрано по активностима, највећи раст бруто додате вредности имају: сектор пољопривреда, шумарство и рибарство, сектор снабдевање

¹²³ ЕБРД (2011), Transition Report 2011 / Crisis and Transition: The People's Perspective. London:Fulmar, str. 153

електричном енергијом, гасом и паром и сектор прерађивачка индустрија. Пад бруто додате вредности забележен је у сектору грађевинарство, сектору остале услужне делатности и сектору трговина на велико и мало и поправка моторних возила.¹²⁴

БДП је у другом кварталу 2014. године смањен за 1,1%, вођен падом у секторима индустрије и пољопривреде.¹²⁵

Графикон 14. БДП, реални раст (%)

Извор: Институт економских наука, Београд

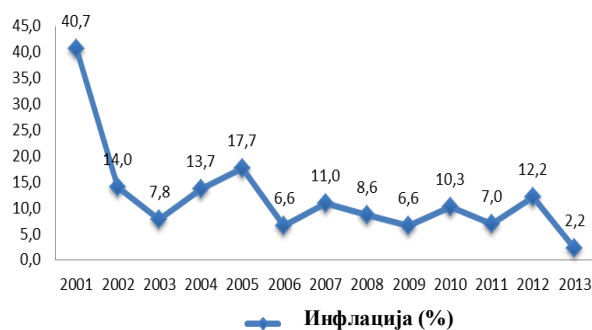
2.1.2. Инфлација

Инфлација је огроман изазов за Србију од почетка транзиционог периода. У периоду од 2001. до 2008. може се рећи да је постојала одређена ценовна стабилност у нашој земљи. Инфлација је смањена са 40,7% у 2001. на 8,6% у 2008. години. Ово је значајан резултат, посебно из разлога што је анулиран ценовни диспарат. Последњих година су забележене цикличне флукуације у кретању инфлације у нашој земљи, тако да није било могуће испунити једноцифрену инфлацију као један од циљева економске политике. Србија се суочила са релативно високом стопом инфлације крајем 2008. тако да је 2009. годину завршила са стопом инфлације од 6,6%. У наредној години поново имамо двоцифрену инфлацију од 10,3%, као и у 2012. од 12,2%. Објашњење треба тражити у повећању цена хране, слабљењу динара из претходног периода, подизању пдв-а и акциза, као и повећање регулисаних цена. Од 2013. године, у складу са препорукама Eurostat-а, мења се методологија обрачуна индекса потрошачких цена, где ће бити смањено учешће цена хране у поменутом индексу.¹²⁶ Генерално говорећи, основни генератори повећања цена у посматраном транзиционом периоду били су раст домаће тражње кроз монетарно – кредитну експанзију и кроз раст јавне потрошње, као и варирање цена на иностраном тржишту попут цене сирове нафте, основних метала и других сировина, повремени суше и пораст цена пољопривредних производа и хране, увођење пореза на додатну вредност, недовољна конкуренција и утицај монопола. Неки од наведених фактора деловали су на инфлацију у целом периоду, а неки су једнократно и привремено утицали на инфлацију.

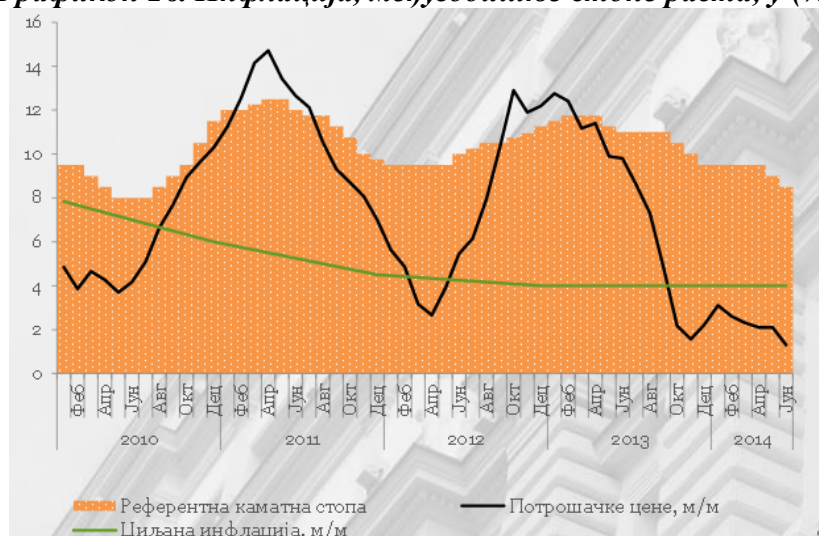
¹²⁴ <http://www.pks.rs/PrivredaSrbije.aspx> [pristup 18.06.2014]

¹²⁵ Министарство финансија Републике Србије (2014) Текућа макроекономска кретања, август 2014.

¹²⁶ Народна банка Србије (2013) Извештај о инфлацији, Београд, стр. 7-11.

Графикон 15. Инфлација (%)

Извор: Институт економских наука, Београд

Графикон 16. Инфлација, међугодишње стопе раста, у (%)

Извор: РЗС, НБС

Инфлација је у јуну 2014. године износила 0,1% што је определило Народну банку Србије да смањи референтну каматну стопу за 0,5 процентна поена.¹²⁷

2.1.3. Спољнотрговински дефицит

Србија је у посматраном транзиционом периоду имала висок дефицит у робној размени и висок дефицит текућих трансакција (без стране помоћи која има ниско учешће у БДП), финансиран великим делом из страних директних инвестиција.¹²⁸ На графикону испод може се приметити готово двоструко већи увоз у односу на извоз. Иако се у периоду од 2008. године значајно повећала стопа извоза, она је још увек далеко испод стопе увоза. Србија је у периоду 2001-2008. остваривала релативно високе годишње стопе раста извоза робе и услуга (20,9%, изражено у еврима). Међутим, ни тако висок раст није допринео повећању учешћа робног извоза у БДП-у (22,2% у 2008, што је после Албаније најслабији резултат у Европи). Тиме је створен велик

¹²⁷ Министарство финансија Републике Србије (2014) Текућа макроекономска кретања, август 2014.

¹²⁸ <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/dokumenti/REZULTATI%20I%20IZAZOVI%20EK%20REFORMI%2011%2011%202010%20.pdf> [pristup 12.09.2014]

спољнотрговински дефицит (24,1% БДП-а у 2008) који је одлучујуће утицао на рекордни дефицит текућих плаћања са иностранством (18,7% БДП-а у 2008).¹²⁹

Покривеност робног увоза извозом износила је само 47,9%. Истовремено, структура извоза – сировине, репроматеријал, храна – јасно показује да је реч о извозу који је типичан за мање развијене земље. У 2009. години робни извоз је смањен са 11 на 8,3 милијарде долара.

Данас је ситуација другачија. Приметан је позитиван тренд када је извоз у питању а највећи допринос томе се дугује компанији „FIAT аутомобили Србије“, као и другим значајним страним инвеститорима: Yura corporation, Tarkett, Sirmium steel, Gorenje, и др.

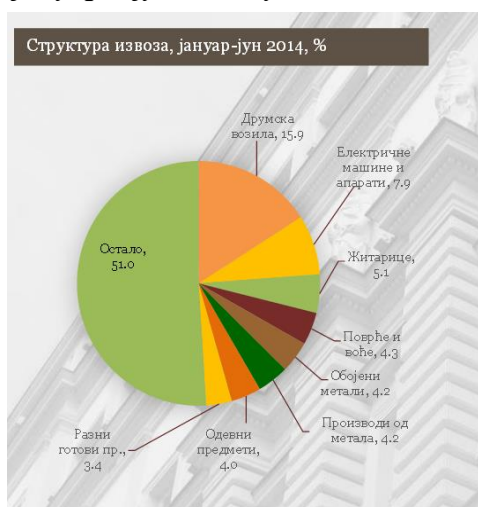
Графикон 17. Спољнотрговинска активност, мил. евра

Извор: РЗС

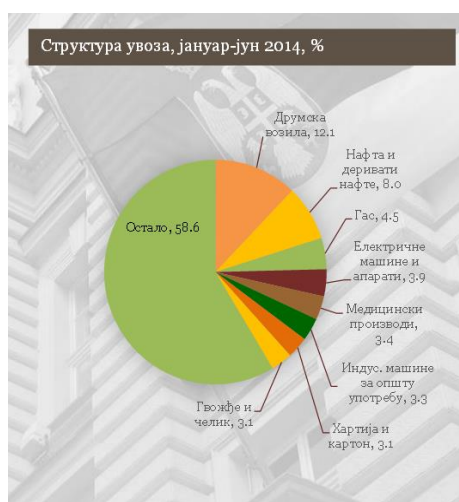
У другом кварталу 2014. године, просечно месечно је извезено робе за око 80 мил. евра више него у претходном кварталу исте године. Такође, у јуну текуће године је остварен пораст увоза од 4,6% што је допринело порасту спољнотрговинског дефицита за 12,4%.

Графикон 18. Структура извоза, јануар – јун 2014. у%

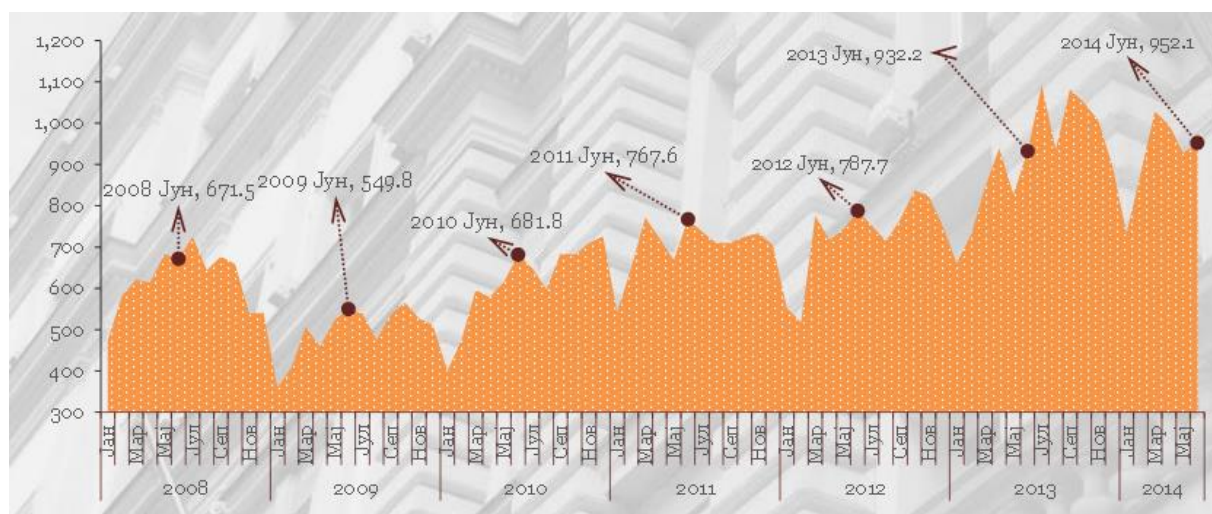
Извор: РЗС

Графикон 19. Структура увоза, јануар – јун 2014. у%

Извор: РЗС

¹²⁹ Група аутора (2010) Посткризни модел економског раста и развоја Србије 2011-2020, Београд.

Графикон 20. Кретање извоза, мил. евра.

Извор:РЗС

У првој половини 2014. године је 73,5% увоза било покривено извозом, што је за 6,3% више него у истом периоду 2013. године.

Водећи извозни производи у првом полугодишту 2014. године били су: дрumsка возила, електричне машине и апарати, житарице, поврће и воће и обојени метали са вредношћу извоза од 2,1 млрд. евра, што чини 37,4% укупног извоза. С друге стране, дрumsка возила, нафта и нафтни деривати као и гас чине једну четвртину увоза.

Двоструко већи суфицит него у истом периоду 2013. године (556,9 мил.евра) остварили су сектори: храна и живе животиње, пића и дуван,животињска и биљна маст и уља и разни готови производи (намештај, одећа и обућа...)

Највећи део извоза из Србије усмерен је ка земљама ЕУ и њихов удео у укупном извозу се стално повећава. На извоз у земље ЕУ односило се 66,6% укупног извоза, док је на увоз из ових земаља 64% укупног увоза. Највећи спољнотрговински партнери су Италија и Немачка. Извоз у те две земље је чинио 31,4% укупног извоза, а увоз из тих земаља 24,1% укупног увоза.¹³⁰

У периоду јануар – јул 2014. године остварен је суфицит од око 1 млрд. евра у размени са земљама у окружењу (БиХ, Македонија, Црна Гора, Бугарска, Румунија) као и Италија и САД. У истом периоду компаније „FIAT аутомобили Србија“ и „Нафтна индустрија Србије“ су извезле робе у вредности од 1,1 млрд. евра. Компанија „ FIAT аутомобили Србије“ је остварила за 9,8% већи извоз него у истом периоду у 2013. години.

Висок ниво и убрзан раст домаће финалне тражње и потрошње у протеклом периоду транзиције компензован је високим обимом, па и растом спољнотрговинског дефицита који је условио раст дефицита текућих трансакција. Велики прилив страног капитала у виду кредита и страних директних инвестиција омогућио је финансирање текућег дефицита. Ову спољну неравнотежу, кад се посматра кроз дефицит текућих трансакција, значајно су смањивале дознаке које учествују са 7- 8% у БДП. Суфицит на рачуну кредитно-финансијских трансакција био је довољан да покрије дефицит текућег биланса који се претежно финансирао новим кредитним задуживањем и страним

¹³⁰ Министарство финансија Републике Србије (2014) Текућа макроекономска кретања, август 2014.

директним инвестицијама. Укупни платни биланс Србије у протеклом периоду транзиције био је у суфициту, што је омогућило раст укупних девизних резерви са 2,0 млрд евра у 2001. на 9,2 млрд евра у 2008. години.

Кључни генератор раста дефицита спољнотрговинског и текућег рачуна платног биланса Србије је неусклађеност домаће потрошње и домаће понуде. Домаћа тражња је изнад домаће понуде, што је централни узрок високог увоза и последично високог спољнотрговинског дефицита. Спољнотрговински дефицит узрокован је недовољном штедњом привреде у односу на инвестиције, као и већом потрошњом становништва у односу на дохотке. Кредитно-монетарна експанзија, уз стране директне инвестиције покривала је јаз између инвестиција и штедње (приватног сектора), али је са своје стране подстицала потрошњу и инфлацију, чиме се овај јаз додатно продубљивао. Такође, фискални резултат није у довољној мери смањивао спољнотрговинску неравнотежу, већ је повремено и повећавао. Апresiasiја динара значајно је допринела обарању инфлације, али је утицала на убрзање раста увоза и успоравање раста извоза, а тиме и на раст спољнотрговинског дефицита.

Ово за последицу има пораст спољног дуга, који расте од 2004. године. тако да је Србија 2013. годину завршила са спољним дугом у износу од 25.842 милиона евра. Удео спољног дуга у бруто домаћем производу, као основни показатељ екстерне солвентности, износио је 84,9% у 2010. години, што је изнад нивоа високе задужености од 80%, према критеријумима Светске банке.¹³¹ Бонитетна кућа „Fitch“ је задржала кредитни рејтинг за дугорочни државни дуг Србије на ББ-, али са негативним изгледима због погоршања фискалне ситуације у земљи и слабих изгледа за раст.¹³²

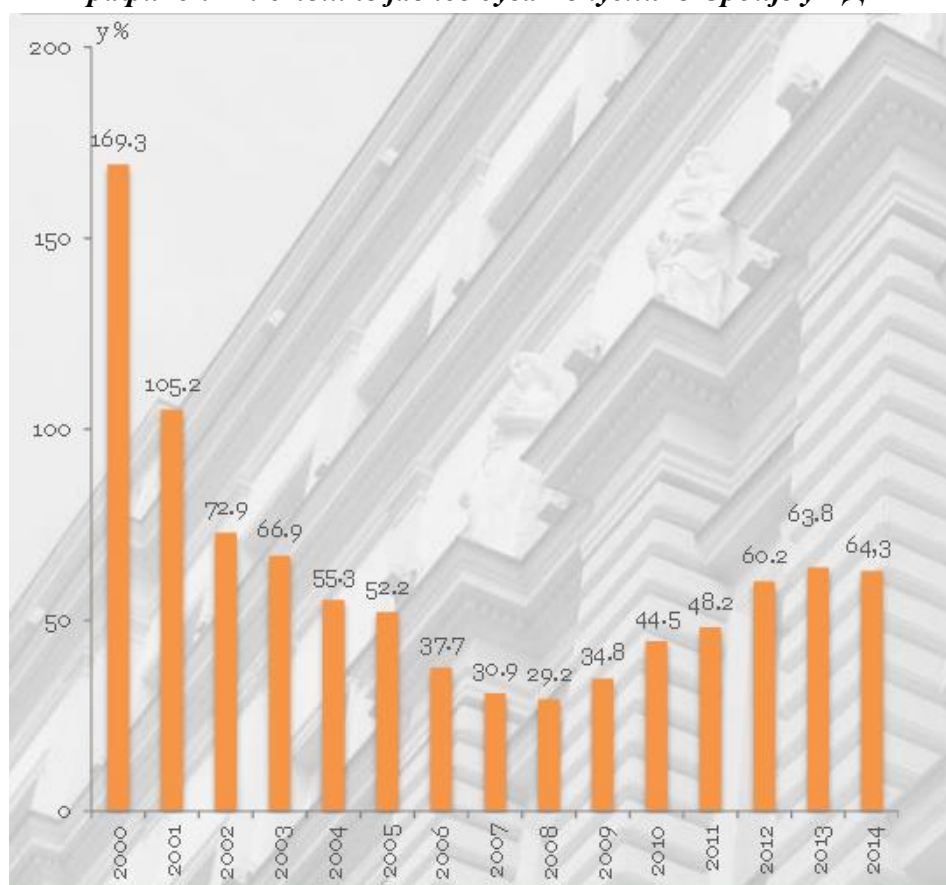
Највећи део пораста нето задужености према иностранству је настао због задуживања приватних банака и корпорација. Међутим, иако приватни дуг не оптерећује буџет, индиректно, он ипак утиче на платни биланс, стање девизних резерви, монетарну и политику девизног курса. Ово задуживање није донело неке конкретне резултате на пољу реалне економије и побољшања извоза.

У наредном периоду је потребно интензивирати активности на привлачењу страних директних инвестиција, поспешивању домаће штедње и извозу. У том смислу, стране директне инвестиције ће бити најзначајнији чинилац који би смањивао спољноекономску неравнотежу. То морају бити „greenfield“ инвестиције, које ће бити усмерене у извозно оријентисане секторе привреде, како би дошло до повећања продуктивности, а самим тим до повећања извоза и девизног прилива. На тај начин би се могло очекивати побољшање платнобилансне позиције земље у наредном периоду и финансирање дефицита текућих трансакција без даљег задуживања земље.¹³³

¹³¹ Јовановић, Гавриловић, Б, Привредни развој са људским ликом, Економски факултет, Универзитет у Београду, Београд, 2013 стр. 275.

¹³² Влада Републике Србије (2012) Фискална стратегија за 2013. са пројекцијама за 2014. и 2015. годину, Београд.

¹³³ Бошњак, М., (2011), Резултати и изазови економских реформи у Србији у транзиционом периоду 2001-2008. година, Министарство финансија Републике Србије, Београд

Графикон 21. Учесће јавног дуга Републике Србије у БДП*

Извор: Управа за јавни дуг

* Јавни дуг је у јулу 2014. године износио 20,9 млрд. евра, односно 64,3% БДП-а.

2.1.4. Конкурентност Србије

Битна одредница успешног економског развоја наше земље у условима глобализације светске привреде је дефинисање развојних приоритета и политика које ће омогућити реализацију тих приоритета, посебно индустријска политика и политика привлачења СДИ. Политика према СДИ мора да води рачуна о глобалним инвестиционим тенденцијама, регионалним инвестиционим перспективама, перспективи инвестиционих модалитета (*“greenfield”* инвестиције или аквизиције) и секторским инвестиционим перспективама. Подстицајне мере морају бити прецизно усмерене на одређене групе инвеститора и циљане инвестиционе пројекте, који ће утицати на оживљавање српске привреде, јер само у таквим условима СДИ могу допринети убрзаном привредном развоју. Такође, важан фактор привлачења СДИ је и креирање повољног инвестиционог амбијента, који представља макроекономску стабилност, уређен институционални оквир и политичку стабилност земље.

Мерама економске политике потребно је и даље стимулисати прилив СДИ јер нема посебних разлога да њихови позитивни ефекти који се остварују у другим земљама у транзицији, изостану у привреди Србије која такође има своје компаративне предности. Србија је за стране инвеститоре привлачна са становишта сва четири поменута мотива: ширење тржишта, природних ресурса, повећања ефикасности развоја и пословања страних улагача. Предности Србије се огледају у томе што има расположиву радну снагу као и географски положај, односно близину и доступност појединих тржишта што омогућује пласман производа предузећа са страним капиталом. Побољшање односа са међународним

институцијама, даље спровођење реформи и приближавање Европској унији свакако ће подстицајно деловати на будући прилив СДИ.

Економска политика треба да подстиче повећање додатне вредности по запосленом, односно већу продуктивност, која је услов за раст зарада без чега се не може постићи мотивација запослених за боље привређивање. Повећање конкурентности подразумева већу продуктивност која може да амортизује раст трошкова, јер неценовни фактори конкурентности као што су квалитет, дизајн, рокови, сервисне службе, атести и међународни стандарди нису довољни ако се повећаним обимом производње на датом нивоу конкурентних цена, не могу смањити релативно високи трошкови.

OECD (The Organisation for Economic Co-operation and Development) прихвата да се конкурентност може дефинисати као степен до којег, под повољним тржишним условима, земља може да произведе робе и услуге које задовољавају међународну конкуренцију, а истовремено омогућава увећање реалног домаћег дохотка и стандарда становништва. Светски економски форум - WEF (World Economic Forum) [2012] дефинише конкурентност као скуп институција, политика и фактора који одређују ниво продуктивности земље, који пак, представља одрживи ниво просперитета који може једна економије да достигне. То упућује да је нација конкурентна уколико њено становништво може да ужива високи и растући стандард живота, уз високу запослености на одрживој основи.¹³⁴ Заједничка особина свих мера којима се детерминише ниво конкурентности националне привреде је велики број варијабли који утичу на њено формирање, односно мултидимензионалност.

Стварањем повољних услова за домаћа и страна улагања, кроз све већу глобализацију и притисак да се буде конкурентан у пословању на тржишту ствара потребу за непрестаним побољшањем општег пословног окружења и резултата рада привредних друштава.¹³⁵ Према извештају WEF-а за 2013. годину, Србија је рангирана на 101. позицији на листи глобалне конкурентности, која обухвата 148 земаља, што је пад за шест места у односу на прошлу годину. Србија је у 2013. години имала вредност Индекса глобалне конкурентности (ИГК) од 3,77, који је у односу на претходну годину опао за 0,1, што је довело до пада Србије са 95. на 101. место на листи.¹³⁶ Оваква позиција представља историјски минимум када је ранг Србије у питању.

Највећу вредност ИГК и прво место на листи WEF-а у 2013. години забележила је Швајцарска, док је најнижу вредност од 2,85 забележио Чад који је на последњем, 148. месту. Редослед водеће тројке на листи је Швајцарска, Сингапур и Финска, и није се мењао у односу на прошлу годину.

Према укупној конкурентности, мереном ИГК у 2013. години, Србија се налази на зачељу групе земаља у коју спадају Албанија, Босна и Херцеговина, Хрватска, Грчка, Мађарска, Македонија, Црна Гора, Румунија, Словачка и Словенија. Поред Србије, у овој години, значајне падове на листи забележиле су Албанија, Словачка и Словенија, док су значајан напредак на листи оствариле Хрватска, Грчка, Македонија и Црна Гора.

Најзначајнији пад Србија је забележила у областима инфраструктуре, макроекономског окружења и софистицираности финансијског тржишта, док је умерени пад забележен код ефикасности тржишта рада и технолошке оспособљености.¹³⁷ Значајних

¹³⁴ ЕС, (2012), European Competitiveness Report – Raping the Benefits of Globalization, European Commission

¹³⁵ Roskić, J. (2010) „Unapređenje poslovnog ambijenta u Republici Srbiji – zakonski okvir za strana ulaganja“, Finansije, br. 1-6, str. 9.

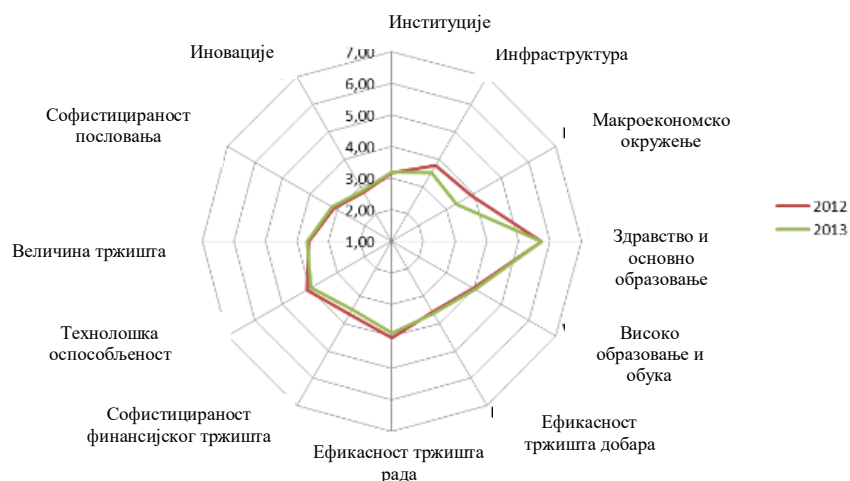
¹³⁶ World Economic Forum, <http://reports.weforum.org/the-global-competitiveness-report-2013-2014/>, [pristup 01.11.2014.]

¹³⁷ Fondacija za razvoj ekonomske nauke, <http://www.fren.org.rs/>, [pristup 01.10.2013.]

позитивних помака у 2013. години није било, а умерени помаци присутни су код ефикасности тржишта добара и софистицираности пословања (Слика 1).

Србији су потребни свеобухватни реформски напори како би се побољшало пословно окружење и у том смислу је потребно донети нову Стратегију привлачења страних директних инвестиција, будући да постојећа није дала задовољавајуће резултате, а која се огледа и у нивоу конкурентне позиције Србије у свету.

Слика 9: Вредности Индекса глобалне конкурентности по стубовима конкурентности у 2012. и 2013. години

Izvor: World Economic Forum, <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2012-2013>

Кроз либерализацију спољних токова, политику смањења баријера за улазак на тржиште и др. послешује се присуство мултинационалних компанија на домаћем тржишту. У случају Републике Србије, конкуренција ће довести до стварања атрактивније пословне климе, која ће у наредном периоду позитивно деловати на даље привлачење страних директних инвестиција, што је важно за поправљање платнобилансне позиције Србије, повећање запослености и међународне конкурентности.

Веза између политике конкуренције и политике страних директних инвестиција је посебно важна у моментима када се врши процена привлачности амбијента за улагање страних инвестиција. Истраживања потврђују да је дугорочно освајање нових тржишта циљ који мотивише мултинационалне компаније да улажу свој капитал у земље у развоју. Битна су три фактора: структура тржишта, понашање тржишних учесника и политика и пракса владајућих структура. Данас је, ипак, кључно становиште да је изложеност конкуренцији најбољи начин да се унапреди пословање компанија, грана и сектора привреде, самим тим да се привредни субјекти успешно суоче са захтевима компетитивног тржишта. У земљама у развоју данас имамо тенденцију за усвајањем перспективних реформских процеса са карактером тржишне оријентисаности који јачају улогу конкуренције. Посебно су значајне реформске политике које се односе на дерегулацију, ценовну либерализацију, приватизацију, либерализацију трговинске и инвестиционе политике, као и политике борбе против корупције.

Достизање одређеног нивоа националне привредне конкурентности је један од приоритетних услова за пријем у ЕУ (Европска унија). У том смислу, извоз је приоритет, јер се без њега не може остварити покривеност увоза извозом и избалансирати платни биланс. За извоз је потребна, поред осталог, конкурентност квалитета и цена производа и услуга. Без промене понашања свих економских

субјеката (државе, фирми, запослених итд) и обезбеђивања реалних извора финансирања није могуће остварити планиране циљеве.

У наредним годинама очекује се раст удела ЕУ у укупном извозу Србије због смањивања перцепције ризика инвестирања у Србију, могућности већег извоза, повећања интензитета интраиндустријске трговине и визне либерализације.

Најважнији економски партнер Србије је ЕУ, па потом ЦЕФТА, које уједно остварују преко девет десетина српског извоза и око три четвртине домаћег увоза.¹³⁸ Стране директне инвестиције се у наредном периоду морају ставити у функцију конкурентности и одрживог развоја, а предуслов за то је правилно валоризовати домаће ресурсе, унапредити едукацију радне снаге и осавременити облике и начине управљања.

Један од приоритета представља изградња институционалних капацитета у земљи, затим у области инклузивног раста, у погледу ригидности тржишта рада (одликује га неслагање између продуктивности и зарада, слабог односа на релацији радник-послодавац и висока стопа незапослености младих). Већа флексибилност тржишта рада обезбедила би реалокацију радника из једне економске активности у другу и тиме омогућила кретање и прилагођавање зарада без социјалних нереда и штрајкова. У зависности од оствареног нивоа БДП по становнику, земље су разврстане у три групе, с тим што се у прву групу сврставају све земље са 70% учешћа примарних производа у извозу (петогодишњи просек), без обзира на ниво продуктивности.¹³⁹

Табела 30. Вредности Индекса глобалне конкурентности по стубовима конкурентности у 2012. и 2013. години

	2012	2013	Промене
1. Институције	3,16	3,20	
2. Инфраструктура	3,78	3,51	
3. Макроекономско окружење	3,91	3,36	
4. Здравство и основно образовање	5,73	5,75	
5. Високо образовање и обука	3,97	4,05	
6. Ефикасност тржишта добара	3,57	3,64	
7. Ефикасност тржишта рада	4,04	3,90	
8. Софистицираност финансијског тржишта	3,68	3,48	
9. Технолошка оспособљеност	4,10	3,94	
10. Величина тржишта	3,64	3,68	
11. Софистицираност пословања	3,11	3,18	
12. Иновације	2,81	2,85	

Извор: World Economic Forum, <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2012-2013/>

¹³⁸ European Integration Office, <http://www.seio.gov.rs/documents/agreements-with-eu.220.html>, [pristup 15.10.2013.]

¹³⁹ Jakopin, E. (2013) „Institucionalne performanse konkurentnosti privrede Republike Srbije“, Institucionalne promene kao determinanta privrednog razvoja Srbije, Univerzitet u Kragujevcu, Ekonomski fakultet, Kragujevac, str. 5.

Табела изнад показује вредност Индекса глобалне конкурентности по стубовима конкурентности у 2012. и 2013. години. На основу овог прегледа може се закључити да је највећи пад забележен у области инфраструктуре, макроекономском окружењу и софистицираности финансијског тржишта, док значајних позитивних помака није било.

Србија је од 2001. до 2008. године повећавала БДП по становнику у просеку 23% годишње и тиме се приближила просеку земаља Западног Балкана.¹⁴⁰ Конкурентност привреде Србије у овом тренутку се може унапредити једино значајнијим приливом страних директних инвестиција, што захтева отворену привреду и здрав тржишни амбијент. Стране директне инвестиције захтевају спровођење развојне политике без уплитања бирократских органа, као и без административног одуговлачења, уз коректну правну регулативе, постојање адекватне путне инфраструктуре и ефикасан банкарски систем. Такође, држава треба да подстиче стварање индустријске базе и реалне конкурентности извоза.¹⁴¹ Акцент у привлачењу страних директних инвестиција треба ставити на привлачење “greenfield” инвестиција. Након одређеног времена стране директне инвестиције индукују раст запошљавања у малим и средњим предузећима, а као последица ових процеса је бржи раст продуктивности и повећање конкурентности националне привреде. Стране директне инвестиције омогућавају укључивање привреде у глобалне привредне и финансијске токове стварањем и повећавањем међународно конкурентних, индустријских, услужних и агроиндустријских капацитета за модерну производњу и снабдевање савремених тржишта.¹⁴²

Повећавање националне конкурентности треба тражити у следећим предусловима:

- Србија је постала придружена чланица ЕУ и креће се према процесу усклађивања законодавних и административних капацитета са ЕУ,
- Србија је потписница бројних споразума о слободној трговини и тиме заузима посебно место у региону, и
- Влада је одлучна у намери да убрза законодавне реформе, ради на јачању институционалних капацитета, настоји да реши проблем конкурентности и унапреди значај страних директних инвестиција кроз олакшице и подршку у спровођењу њихових инвестиционих активности.

Један од кључних циљева динамичког привредног раста у Србији је *конкурентност*. Према дефиницији ОЕЦД-а, конкурентност је мера способности земље да у слободним и равноправним тржишним условима произведе робу и услуге које пролазе тест међународног тржишта, уз дугорочно повећање дохотка становништва.

Харвардски професор, Мајкл Портер, у свом делу “Конкурентска предност држава” предлаже нову теорију конкурентности по којој национално благостање није наслеђено већ створено стратешким изборима. Док се у прошлости развој земље заснивао на компаративним предностима, попут јефтине радне снаге и природних ресурса, данас се основом за привредни развој сматрају напредни услови засновани на знању развијеној инфраструктури, високој технологији и иновацијама. По Портеру, најважнија улога државе у привреди је да оствари макроекономску и политичку стабилност. То се постиже успостављањем стабилних државних институција, доследног економског оквира и здравих макроекономских политика укључујући разумне државне финансије и ниску инфлацију.

¹⁴⁰ International Monetary Fund, (2012), The World Economic Outlook, Washington DC

¹⁴¹ Jakopin (2011) „Okvir nove industrijske politike Srbije“, Ekonomika preduzeća, 1-2, str. 83.

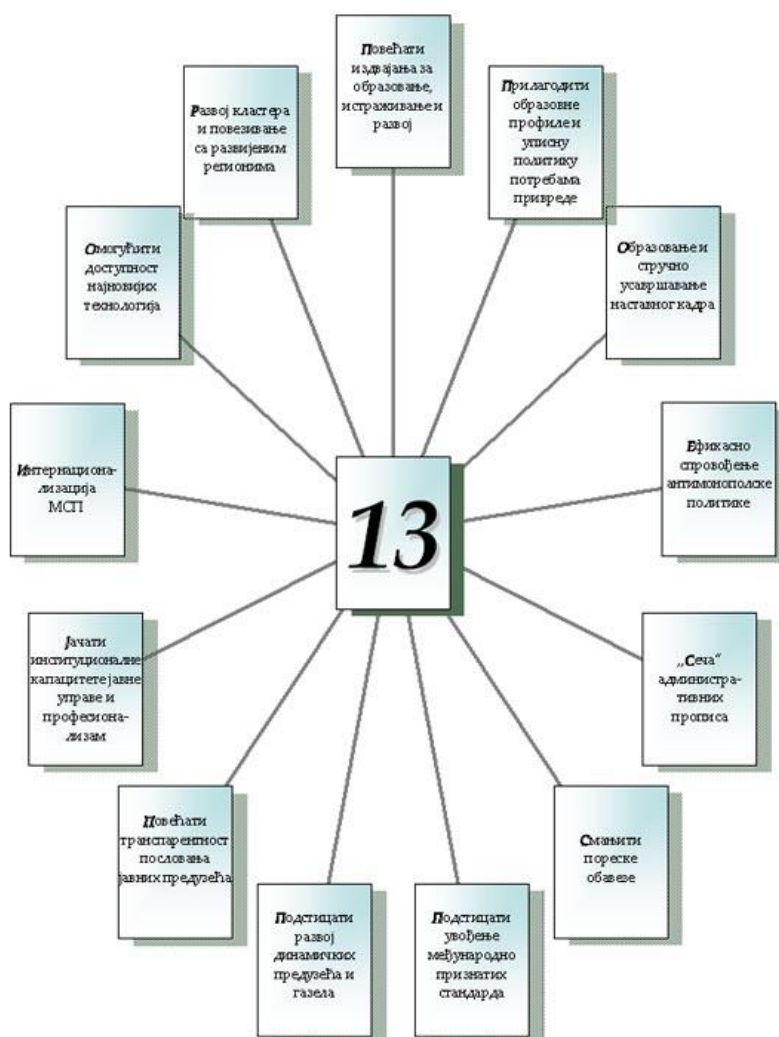
¹⁴² Nešić, S. (2008) „Konkurentnost privrede Srbije“, radni dokument, Srpski Ekonomski Forum, Beograd.

У циљу ефикаснијег привлачења страних директних инвестиција и подстицања националне конкурентности, дефинисане су препоруке на којима даље треба радити и унапређивати постојећи амбијент како би се испунили сви неопходни предуслови који би допринели повећању страних директних инвестиција у нашу земљу, а тиме дале допринос свеобухватном економском и привредном развоју.

На наредној слици је представљена шема која показује које све услове и чиниоце би требало унапредити и на које се треба фокусирати, како би њихов синергетски ефекат допринео повећању свеукупне конкурентности, како националне тако и технолошке.

Графикон 22. Препоруке за побољшање конкурентности

Извор: Републички завод за развој

Србија мора да изгради савремену материјалну и информациону инфраструктуру, те да модернизује и осавремени своја предузећа. Претежни део програма индустрије Србије досеже тек други степен технолошког потенцијала, на лествици од 1-15. Без учешћа иностраног капитала наша предузећа не могу обновити своје програме тако брзо. Она у којима учествују инострана акумулација и менаџмент то могу учинити за 3-5 година. Техничко заостајање наше привреде за индустријским земљама Европе износи око 5-6 технолошких година, што је у временској димензији еквивалентно 30-35 година.

Инвестиције у осавремењивање опреме и производне процесе кључна су претпоставка за побољшање конкурентности и постизање већег раста извоза. Повећање извозних прихода је, са своје стране, први услов сервисирања спољњег дуга и обезбеђивања средстава за финансирање увоза опреме и технологије, а то значи и услов економског развоја у наредним годинама. Да би подигла стопу привредног раста, и остварила константно повећање бруто домаћег производа и стандарда запослених, Србија мора досећи глобалну конкурентност, првенствено на тржишту земаља ЕУ са којима се одвија највећи део њене спољнотрговинске размене и токова капитала и према којима она има највећи део свог спољног дуга. Економска политика мора да развија конкурентске предности привреде Србије, а не само компаративне предности.

Србија постаје све атрактивнија локација за интернационалне инвеститоре. Она свим инвеститорима нуди велики потенцијал продаје, како на светском тако и на домаћем тржишту који произилази из:

- безцаринског приступа тржиштима ЕУ, САД, Русије и југоисточне Европе, од скоро милијарду људи за највећи број индустријских и пољопривредних производа,
- динамичног раста зарада и куповне моћи домаћег становништва. У односу на друге државе у региону, трошкови пословања у главном граду и земљи уопште релативно су повољни, што представља резултат:
- ниских пореских стопа, као што су порез на добит од 10%, порез на додату вредност у износу од 8 или 18% и порез на зараде на нивоу од 12%;
- бројних подстицаја за улагање, у које спадају државне субвенције за директне инвестиције између 2.000 и 10.000 евра по новом радном месту, затим ослобођење од плаћања пореза на добит у периоду од 10 година за велика улагања, као и изузеће од плаћања пореза на зараде и доприноса за социјално осигурање за раднике млађе од 30 и старије од 45 година;
- јефтинијих комуналних производа и услуга, попут електричне енергије, гаса или воде.

Србија заузима централни географски положај у овом делу континента, захваљујући томе што се:

- европски саобраћајни коридори 7 (Дунав) и 10 (друмски и железнички), који повезују Западну Европу са Блиским Истоком, прелазе преко територије Србије и укрштају се у Београду;
- Србија граничи са неколико чланица Европске уније;
- роба за кратко време може транспортовати од и до најважнијих европских тржишта.

Као резултат значајних улагања последњих година, Србију данас карактерише модерна саобраћајна и телекомуникациона инфраструктура која је ставља у све бољу економску позицију.

Анализирајући тренутно стање у домаћој привреди, може се рећи да су испуњени само неки од предуслова за већи ниво инвестиција. Поред макроекономске стабилности, процес приватизације је допринео оживљавању неколико облика инвестирања:

- домаћи инвеститори (физичка и правна лица),
- стране директне инвестиције (улагања кроз приватизацију као и у оснивање нових предузећа),

- кредити, као и
- тржиште капитала (промет акција из приватизације).

Улога државе је и унапређење опште макроекономске способности привреде. То се постиже повећањем ефикасности и квалитета општих улагања и пословним активностима, као што су: образована радна снага, одговарајућа физичка инфраструктура и тачне и благовремене економске информације. Она такође треба да ради на успостављању општих макроекономских правила и подстицаја усмеравања конкуренције која подстиче раст продуктивности.

Улога државе треба да се односи и на успостављање општих макроекономских правила и подстицаја усмеравања конкуренције која подстиче раст продуктивности. Та правила прожимају читав један дијамант: политика конкуренције која подстиче ривалство, порески систем, закони о заштити интелектуалне својине, правичан и ефикасан правни систем, закон о заштити потрошача, правила у вези са корпоративним управљањем, ефикасан регулаторни процес који подстиче иновације и други.

Светски економски форум дефинише конкурентност као скуп институција, прописа и других чиниоца који одређују ниво продуктивности земље. Ниво продуктивности је ниво просперитета који може да се стекне економијом.

Глобални индекс конкурентности (ГЦИ) је врло напредан и детаљан индекс за мерење конкурентности земаља и узима у обзир макроекономске и макроекономске показатеље. Он се бави мерењем просека многих различитих компоненти, од којих свака одражава један аспект сложене стварности коју називамо конкурентношћу. Све ове компоненте се групишу у дванаест параметара конкурентности: институционални оквир, инфраструктура, макроекономија, здравље и примарно образовање, високо образовање и обука, ефикасност тржишта роба, ефикасност тржишта рада, софистицираност финансијског тржишта, технолошка припремљеност, величина тржишта, софистицираност пословања, иновације.

У циљу подстицања конкурентности домаће привреде донет је Програм подстицања конкурентности и интернационализације српске привреде,¹⁴³ у којем су дефинисане конкретне мере за одређене привредне субјекте.

Циљ програма је јачање међународне конкурентности српске привреде кроз снажну подршку процесу интернационализације и јачању конкурентних капацитета домаћих предузећа и удружења.

Да би Србија остварила пораст технолошке конкурентности, потребно је формулисати дугорочну технолошку политику, засновану на расположивим научно-технолошким капацитетима, постојећој научно технолошкој и привредној инфраструктури, са јасно дефинисаним циљевима и стратегијом укључивања у међународне економске и технолошке токове, уз дефинисане инструменте и носиоце реализације.

Дугорочно посматрано, стратегијски циљ активне технолошке политике требало би да буде динамичан раст вредности извоза Србије и повећање његовог удела у укупном светском извозу. Да ли ће се неки индустријски сектори, који су до сада, а под окриљем друштвене или државне својине форсирани и подржавани вештачки и по цену енормних губитака, и даље подржавати, или ће се ићи у радикалне измене привредне и индустријске структуре, засноване на реалном међународном економском положају земље, заиста је крајње време да одлуче стручњаци.

¹⁴³ http://www.siepa.gov.rs/files/pdf/pip_Program_podsticanja_konkurentnosti.pdf [pristup 10.10.2014]

Треба снажно деловати у правцу јачања сарадње: универзитет-истраживачко развојни центри при фабрикама – институти, што представља интегрисани фонд расположивог организованог знања земље. Присуство научног кадра у фабрикама и производном раду посебно се мора стимулисати, с обзиром да је производни процес извор многих побољшања, иновација и проналазака.

Индивидуални проналасци се морају подржати и укључити у расположиви иновативни потенцијал земље.

Најзначајнији елемент, поред материјалне основе, у области научно-истраживачког и развојног рада за сваку земљу, свакако је и расположиви фонд стручног, високообразовног кадра, првенствено научника и инжињера. Расположиви научно-истраживачки кадар и његова мотивација представља значајно ограничење у ширењу науке, истраживања и развоја, односно у потпунијем укључивању појединих земаља у токове савременог технолошког развоја. Већина земаља схвата значај кадрова у области научно-истраживачког и развојног рада, што потврђују емпиријски подаци о стопи раста броја истраживача.

Најновија појава “одлива мозгова” карактеристична за већину земаља у развоју, задесила је и Србију. Нова технолошка политика мора донети посебан програм мера и инструмената како би се високообразовани, а посебно најкреативнији кадрови задржали и заинтересовали за рад у земљи, и на тај начин дали свој допринос привредном развоју наше земље. За сада се само приватне фирме боре да дођу до квалитетног кадра и у стању су да понуде боље радне и животне услове од преовлађујућих. Тржишни услови привређивања и јачање приватног сектора су сами по себи недовољни да би могли значајније без помоћи државе да утичу на ову негативну појаву.

Суштина стратегије развоја која води убрзаном приближавању ЕУ је подизање укупне конкурентске способности српске привреде. То практично значи спровођење транзиционих и реформских процеса који могу да активирају развојне потенцијале земље-људске, материјалне и природне, и да учине Србију привлачном за бржи долазак иностраног капитала и бржи развој домаћег приватног сектора. Основни задатак државе је, дакле, да успостави здрав тржишни амбијент и да с циљем одржања унутрашње и спољне макроекономске равнотеже (стабилност цена и платног биланса) управља основним агрегатима друштвеног производа: инвестицијама и потрошњом.

Инвестиције у осавремењивање опреме и производних процеса кључна су претпоставка за побољшање конкурентности и постизање већег извоза. Повећање извозних прихода је, са своје стране, први услов сервисирања спољног дуга и обезбеђивања средстава за финансирање увоза опреме и технологије, а то значи и услов економског развоја у наредним годинама. Да би подигла стопу привредног раста, те остварила константно повећање БДП и стандарда запослених, Србија мора да достигне глобалну конкурентност, првенствено на тржишту земаља ЕУ са којима се одвија највећи део наше спољнотрговинске размене и токова капитала и према којима имамо највећи део спољног дуга. У основи развојне стратегије је захтев да економска политика развија конкурентске предности укупне привреде Србије, а не само компаративне предности одређених извозно оријентисаних делатности.

Стварање повољне климе за иностране инвестиције треба да представља императив макроекономске политике за привредни развој Србије.

Треба пружити приоритетну подршку нематеријални инвестицијама које се заснивају на знању, савременом *know-how*, иновацијама и новим производним техникама. Србија треба да приступи производном и развојном повезивању са земаљама у окружењу ради постизања синергетских ефеката у појединим гранама и делатностима. У ту сврху треба дефинисати потенцијална производна језгра у која би

се могла укључити предузећа у приватном и јавном власништву и понудити конкретну помоћ у продору на регионална тржишта којима домаћи учесници нису у стању сами да овладају. У сарадњи са страним партнерима, треба подстицати и регионални развој концентрисаних привредних зона за којима постоји интерес код страних инвеститора.

Почетком 21. века српска привреда је једна од технолошки најмање конкурентних привреда Европе. У њеним фабрикама се производи по застарелој технологији, што неминовно води неквалитетној производњи и паду извозне конкурентности. Резултат оваквог стања видљив је у драматичном расту дефицита спољнотрговинске размене. Због тога успешна стратегија развоја спољне трговине Србије треба да пође од тога да на тржишту морају владати односи конкуренције, а не монопола. С обзиром на уситњеност домаће привреде и финансијску слабост, потребан је подстицај страних улагања и заједничких улагања која воде технолошком напретку, која су комплементарна са домаћом привредом и где домаћи произвођачи могу бити снабдевачи страних компанија.

Привлачење страних улагања, која представљају значајан извор привредног раста, један је од приоритета Владе Републике Србије. Значај страних улагања се огледа у могућности да се пренесу нова знања и технологије, отварању нових радних места, унапређењу продуктивности, конкурентности и предузетништва и искорењивању сиромаштва.

Ради унапређења инвестиционе климе потребно је отклонити административне препреке за страна улагања кроз измене постојећих прописа, оснивање и јачање одговарајућих институција, као и даљи развој инфраструктуре.

Имајући ово у виду неопходно је развијање нових компаративних предности у извозу, заснованих на технолошкој модернизацији привреде и побољшању концепта образовања, управљачких и организационих знања и искустава.

Имајући у виду овај циљ, Србија би могла да се оријентише на развој индустријских паркова који би касније прерасли у кластере. Кластери су групе независних компанија, обично географски везани за један регион, специјализоване у одређеној области, везане заједничком технологијом и знањем (know-how). Дакле, реч је о формирању индустријских група (нпр. аутомобилска, електронска, машиноградња) као концентрација сличних или комплементарних пословних активности у једном региону, између којих делују синергетски ефекти и заједнички стратешки приступ који омогућавају динамичан развој тих као и развој пратећих услужних делатности. Основни задатак државе је да, у подршци развоју таквог концепта индустријског развоја, обезбеди неопходну путну и осталу инфраструктуру, могућност брзе изградње пословних и производних објеката, фискалне подстицаје и високо квалификовану радну снагу.

Конкурентност привреде стагнира, односно не долази до значајнијих промена у њеној структури. У овој фази Србија би требало да развија сопствену производњу и подиже квалитет својих производа, кроз непрестану едукацију радно способног становништва и коришћењем доступних технологија. У последњем Извештају о конкурентности 2012-2013, којим су обухваћене 144 земље, Србија заузима 95. позицију и са БДП по становнику од 6.081 USD, налази се на зачељу групе од 33 земље.

Србија има веома лошу конкурентску позицију, јер према већини показатеља је испод просека земаља чланица ЕУ. Модернизација производних капацитета, улагање у образовање и унапређивање стручности радника су предуслови без којих Србија не може да побољша ефикасност ни у другим привредним областима не може да достигне виши степен развијености. На дужи рок посматрано, људски капитал и технологија су они опредељујући фактори који одређују ниво одживог економског развоја и конкурентан положај једне отворене тржишне привреде.

Европска унија у Лисабонској стратегији развоја до 2010. и у новој Стратегији Европа 2020. у први план ставља унапређење конкурентности, а као темељни фактор промовише увођење високих и средњих технологија у производњу. На глобалном нивоу развијени свет је учинио продор у повећању учешћа технологије у креирању производа на тржишту и на тој основи је значајно повећао продуктивност и конкурентност земаља и предузећа.

Удео средњих технологија у укупним технолошким остварењима 1980. је износио 22%, а 2000. године 32%, док је удео високе технологије 1980. износио 11%, а 2000. године 22%. Овај раст удела средњих и високих технологија у производима и услугама показује значајно јачање технолошке конкурентности земаља и фирми, што је довело до нове концепције развоја на бази знања. У том погледу ЕУ се определила за стварање друштва и привреде базиране на знању и за значајно повећање улагања у образовање, истраживање и развој. Србија се за разлику од ЕУ определила за развој заснован на знању, али није повећала улагање у образовање и науку. Србија у наредном периоду треба да промовише конкурентност као национални приоритет и да ствара услове за развој базиран на знању, што подразумева нову структуру привреде која је иновативна, већу међународну конкурентност сектора и грана привреде, јачање позиције у међународној подели рада, већи удео инвестиција у БДП, већа улагања у образовање, истраживање и развој и слично. Може се закључити да су конкурентност и извоз, кључне полуге развоја Србије у новој развојној фази, а по конкурентности и уделу извоза у БДП Србија је на зачељу земаља у региону.

Табела 31. Компаративна матрица конкурентности

Показатељи	Србија	Бугарска	Румунија	Хрватска	Мађарска
Светски економски форум WEF:					
ГЦИ – ранг у свету (од 144)	95	62	78	81	60
Вредност	3,87	4,27	4,07	4,04	4,30
Европа 2020 – ранг (од 32)	32	29	28	26	25
Вредност	3,53	3,76	3,79	4,01	4,06
ЕБРД транзициони индикатори:					
Приватизација великих предузећа	3-	4	4-	3+	4
Приватизација малих предузећа	4-	4	4-	4+	4+
Реструктурирање	2+	3-	3-	3+	4-
Либерализација цена	4	4+	4+	4	4+
Трговина и девизни систем	4	4+	4+	4+	4+
Конкурентност	2+	3	3+	3	4-
Екстерна солвентност:					
Однос спољног дуга и извоза	210,3%	168,0%	206,2%	485,3%	187,3%
Однос спољног дуга и БДП	77,5%	87,2%	69,7%	93,0%	140,8%
Кредитни рејтинг	ББ- негативан	БББ стабилан	ББ+ стабилан	ББ- негативан	ББ стабилан
Инвестиције (% БДП) 2011.	25,3%	24,9%	32,2%	23,6%	19,1%
Инфлација 2011. (крај периода)	7,0%	2,0	3,2%	2,1%	4,1%
Зараде (нето) ЕУР-јул 2012.	350	303	343	728	510

Извор: Eurostat; РЗС, НБС, националне статистике

Основна лекција из периода за нама требало би да доведе до заокрета у развојном моделу: *од раста базираног на увозу, кредитима и услужном сектору, ка расту базираном на извозу, штедњи и производном сектору.*

2.1.5. Структурне реформе и одрживи развој

„Структурне промене су централни елемент процеса развоја и суштински елемент модела раста, оне могу успорити раст ако су споре или неефикасне, али могу да допринесу расту ако се побољшава алокација ресурса“. (Simon Kuznets)

Модел привредног раста који се примењује у Србији у периоду од 2000. године, тзв. транзицијском периоду није дао очекиване резултате. Привредни систем није могао да избалансира бројне неравнотеже и системске деформације у друштву, које су под утицајем економске кризе још јаче избиле на површину.

Институционалне реформе у нашој земљи су се одвијале споро и неубедљиво, па је јаз који одваја Србију од стандарда функционалне тржишне привреде још увек велики. После избијања светске економске кризе, реформски процеси код нас, као и у другим земљама у транзицији, готово су заустављени. До избијања светске економске кризе забележен је релативно динамичан, али колебљив раст бруто домаћег производа, који није био довољан да надокнади пад привредне активности из деведесетих година. Кључни проблем представља незадовољавајући квалитет оствареног повећања производње. Био је то раст у садашњости на рачун будућности (јер су недостајућа финансијска средства покривана иностраним задуживањем), али и на рачун прошлости (јер је трошена супстанца створена у ранијим годинама).¹⁴⁴

Неколико снажних рецесионих таласа је запљуснуло комплетно подручје Југоисточне Европе. „Економија на дуг“ узима свој данак у свим развојним димензијама, од демографске регресије, преко индустријске девастације, образовног јаза, институционалне неизграђености. Најосетљивије су последице које се односе на кључни развојни ресурс а то је људски капитал.¹⁴⁵ Трансформација привредне структуре у овом региону се одвија споро и селективно. Реформски процеси улазе у осетљиву фазу и налазе се пред новим изазовима. Интеграциони процеси већине земаља ЈИЕ у ЕУ нису завршени. Макроекономски ризици одрживости привредног раста су све јачи, незапосленост је све већа. Животни стандард у ЈИЕ је три пута нижи у односу на просек ЕУ, а стопа незапослености три пута виша. Подручје ЈИЕ је заправо периферија ЕУ будући да 10% становништва ствара свега 2,3% ГДП ЕУ.

Одрживи развој у ЈИЕ, а посебно у Србији, првенствено ће зависити од трансформације модела раста и развоја, односно структурних реформи. Значајне структурне реформе тек предстоје. Приватизација још увек није завршена, као и реструктурирање државних предузећа, а треба радити и на унапређивању услова пословања како би се привукли страни инвеститори.

Кључна тежишта структурних трансформација:

- макроекономска избалансираност домаће тражње и производње уз фискалну консолидацију,
- убрзање структурних реформи и институционална изградња, и
- подизање националне конкурентности кроз образовне реформе, подстицање развоја предузетништва и већи степен регионалне кохезије.¹⁴⁶

¹⁴⁴ <http://sr.cirsd.org/blogsustainabledevcontainer/srbija-pred-izazovom-odr%C5%BEi-vog-rasta.aspx> [pristup 10.05.2014]

¹⁴⁵ Јакопин, Е., (2014) Трансформација модела раста и развоја, зборник радова Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Србије, Економски факултет Универзитет у Крагујевцу, стр. 4.

¹⁴⁶ Исто, стр. 12.

Постизање динамичног и одрживог привредног раста и развоја у нашој земљи изискује одговарајуће промене у структури привреде, при чему акценат треба ставити на развој реалног сектора, пре свега прерађивачке индустрије. Реиндустријализација као концепт је широко прихваћен у стручној јавности. Ревитализација индустрије треба да буде преокупација и креатора наше развојне политике. Индустрија данас је синоним за модерну производњу засновану на истраживању и развоју, која уважава еколошке критеријуме.

Одрживи развој претпоставља повећање производње на здравим економским основама, уз одговорно понашање према природном окружењу и задовољавање критеријума социјалне правде. Нема сумње да је реч о атрактивном концепту, али његова примена у пракси представља прави изазов за сваку, па и нашу земљу.¹⁴⁷ Индустријски раст и структурне промене су снажно повезане, оне могу успорити раст ако су споре и неефикасне, али могу да допринесу расту ако су ефикасне и повећавају продуктивност фактора производње.

Индустрија Србије се данас суочава са великим проблемима. Уместо повећања продуктивности рада имамо пад запослености, а о новим инвестицијама и технолошком развоју да и не говоримо. Пад индустријске производње се негативно одражава и на ниво извоза и конкурентност привреде. Економска криза која је захватила ЕУ, има веома крупне и далекосежне последице и за развој индустрије Србије, будући да је ЕУ најважнији спољнотрговински партнер Србији. С тим у вези је неопходно спровести структурне реформе.

Искуство из ближе прошлости показује да су напредније транзиционе економије имале бржи раст индустрија, услед спроведених структурних реформи, раста домаћих и страних инвестиција и раста извоза разменљивих индустријских добара. Оне су на основу структурних промена деверсификовале структуру индустријске производње и значајно унапредиле и подигле индустрије на виши ниво.

Основна карактеристика периода после 2001. године у Србији је терцијаризација привреде, односно бржи раст сектора услуга у односу на производни сектор, тако да је структура БДП-а значајно промењена и формиран је јаз у структури бруто додате вредности, тиме што је смањено учешће индустрије. Висока незапосленост је резултат незавршених реформи, али и губитка половине запослених индустријских радника. Поред транзиционих тешкоћа, структурне промене које су спроведене нису дале очекиване резултате, а тичу се својинске трансформације друштвеног капитала као и реструктурирања великих индустријских система.¹⁴⁸

У периоду 2008-2013. године, поред негативних и врло ниских стопа раста физичког обима индустријске производње, кретање просечне стопе раста индустрије јесте негативно (-0,7%) и испод је нивоа кретања БДП-а (0,6%). Највиша годишња стопа раста од 6,3% остварена је 2013. године, док је највећи пад забележен 2009. године, када је остварена негативна годишња стопа раста индустријске производње од чак -12,6%. Посматрано по областима, највећи утицај на раст индустријске производње је остварен у производњи: моторних возила и приколица, основних фармацеутских производа и препарата, кокса и деривата нафре, електричне опреме и производњи папира и производа од папира. Највећи пад производње је забележен у областима производње: рачунара, електронских и оптичких производа, основних метала, осталих саобраћајних средстава, текстила и одевних предмета, коже и обуће, преради дрвета и производи од дрвета, и производњи намештаја.

¹⁴⁷ <http://sr.cirsd.org/blogsustainabledevcontainer/srbija-pred-izazovom-odr%C5%BEivog-rasta.aspx> [pristup 10.05.2014]

¹⁴⁸ Мићић, В., (2014) Ефекти економске кризе на структурне промене индустрије Републике Србије, Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Србије, Универзитет у Крагујевцу, Економски факултет, стр. 164.

Графикон 23. Индекси индустријске производње

Извор: РЗС

Графикон 24. Индустријска производња по секторима, Међугодишње стопе, у %

Извор: РЗС

У јуну 2014. године, физички обим индустријске производње је био мањи од производње у упоредивом месецу 2013. године за 9,2%. Међугодишњи пад производње у првом полугодшту је износио 1,3%. По искључењу утицаја сезоне индустријска производња је у јуну смањена за 3 % у односу на мај, а производња прерађивачке индустрије за 2%.

Сектор рударства (пре свега експлоатација угља) бележи пад за једну трећину, као и снабдевање електричном енергијом, су највише погођени неповољним

временским приликама. Бележи се пад од 17% и 34% респективно у јуну. Производња прерађивачке индустрије је смањена за 2,7% у односу на јун 2013. године.¹⁴⁹

Да би Србија успела да оствари одређени привредни раст, потребно је обезбедити раст инвестиција, пораст личне потрошње као и извоз роба и услуга. Најважнији чинилац остварења оваквог привредног раста јесу структурне реформе које се морају спровести пре свега у индустријском сектору. Структурне реформе би подразумевале динамичан раст оних индустријских сектора који су засновани на коришћењу савремене опреме и технологије и економији обима. На основу искустава транзиционих привреда, Србија треба да се руководи тиме да структурне реформе треба спроводити у средње-технолошким и високо технолошким гранама индустрије. Позитивне промене су забележене кроз пораст продуктивности сектора из групе средње-технолошке развијености, код којих је присутан већи пораст бруто додате вредности од пораста запослености.

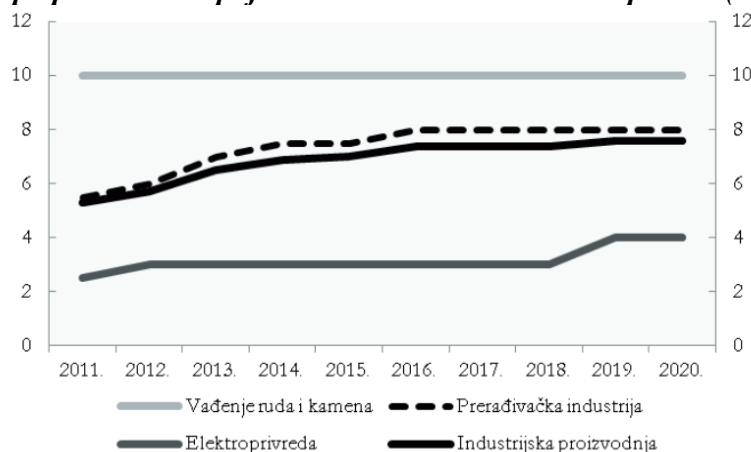
Наведене циљане стопе раста сагласне су са тенденцијама у светској привреди. Учешће производа прерађивачке индустрије у укупној светској робној трговини износи две трећине.¹⁵⁰ Најдинамичније и најстабилније стопе раста у међународној трговини у протеклих тридесет година бележе области више технолошке интензивности, а нарочито хемијска, електронска и ауто индустрија. У укупном увозу производа прерађивачке индустрије Европе учествује 45% коју чине производи хемијске, електронске и ауто индустрије, а у укупном робном увозу Европе ове три области чине трећину.

Табела 32. Пројектована учешћа у БДП-у (%)

	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
Industrijska proizvodnja	17,6	17,7	17,9	18,1	18,3	18,5	18,7	18,8	19,0	19,1
Vađenje ruda i kamena	1,3	1,4	1,5	1,5	1,6	1,6	1,7	1,7	1,8	1,8
Prerađivačka industrija	13,0	13,1	13,3	13,5	13,8	14,0	14,2	14,4	14,6	14,7
Elektroprivreda	3,3	3,2	3,1	3,1	3,0	2,9	2,8	2,7	2,6	2,6

Извор: Посткризни модел економског раста и развоја Србије 2011-2020.

Графикон 25. Пројектоване годишње стопе раста (%)

Извор: Посткризни модел економског раста и развоја Србије 2011-2020.

¹⁴⁹ http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/tabele/2014%20avgust/Tekuca%20makroekonomska%20kretanja%20%28podaci%20-%20jun%202014%29-sa%20fiskalom%20i%20dugom%2021_08_2014%281%29.pdf [pristup 12.09.2014]

¹⁵⁰ Према подацима публикације International Trade Statistics, 2009, izdanje Svetske trgovinske organizacije.

Пројектоване годишње стопе раста индустријске производње, претпостављају релативно бржи раст средње и високо технолошких области индустрије, али и пораст радно интензивних грана индустрије. Реиндустријализација треба да допринесе порасту оних области које су у транзиционом периоду имале релативно већи заостатак, као и оних области које доносе већу додатну вредност.¹⁵¹

Државе које успевају да достигну високу технолошку интензивност извоза бележе веће стопе привредног раста. У том смислу треба ићи корак по корак, од побољшања пословног амбијента кроз реформу прописа до обезбеђивања финансијских средстава из буџета, у складу са смерницама индустријске политике Србије која ће се развијати у складу са захтевима ЕУ. Оријентација индустријске политике треба да буде усмерена на почетнике, мала и средња предузећа, регионални развој, извоз, иновативност будући да је све ово у складу са регулативом и принципима ЕУ. Такође, фондови из претприступне помоћи ЕУ могу допунити национална буџетска средства. Битно је да индустријска политика промовише конкурентност и одрживи привредни развој и да принцип транспарентности буде један од важнијих одредница такве индустријске политике.

2.1.6. Незапосленост и стопа сиромаштва у Србији

Домаће тржиште рада у протеклом транзиционом периоду обележава смањење укупног броја запослених и раст незапослености, као и бржи раст плата од раста продуктивности који је смањивао тражњу за радном снагом и на тај начин додатно утицао на повећање незапослености. Висока незапосленост представља велики структурни проблем привреде Србије. Подаци о незапослености од 2004. методолошки су упоредиви, јер је анкета о радној снази усклађена са методологијом Међународне организације рада (International Labour Organization – ILO).

Према Анкети о радној снази из октобра 2007. стопа незапослености је први пут смањена за 2,8 процентних поена у односу на претходну годину. Према овој анкети број незапослених особа у 2007. у поређењу с 2006. је смањен за 108 хиљада, док је број запослених повећан за 9 хиљада. У 2007. у радно способној доби било је 4.908,2 хиљаде особа. Од тога 63,4% су особе које раде или активно траже посао (радна снага). Према овој анкети укупан број запослених у 2007. износио је 2.525,6 милиона особа, што је повећање за 0,3% у поређењу са 2006. док је број незапослених особа износио 584.200.¹⁵²

Привреду Србије на почетку транзиције карактерисала је висока скривена незапосленост и велики вишкови запослених у друштвеном и државном сектору који су у процесу реструктурирања и приватизације делом продуктивно ангажовани, а делом отпуштени. Просечан број запослених смањен је у периоду транзиције, посебно број запослених у друштвеном и државном сектору као резултат реструктурирања и приватизације. Стопа кретања укупног броја запослених била је позитивна само у 2001(0,2%), 2004(0,5%) и 2005(0,9%), док је у осталим годинама посматраног периода била негативна.

¹⁵¹http://www.fren.org.rs/sites/default/files/074_003%20Restrukturiranje%20i%20Izvozna%20Orijentacija%20Privrede.pdf [pristup 5.08.2013]

¹⁵² Бошњак, М., (2011), Резултати и изазови економских реформи у Србији у транзиционом периоду 2001-2008. година, Министарство финансија Републике Србије, Београд.

Истовремено, повећан је број запослених у приватном сектору који је повећао тражњу за радном снагом на примарном тржишту рада и стварао нова радна места, али то није било довољно да би резултирало у нето расту запослености. Нефлексибилност тржишта рада и високи доприноси за социјално осигурање представљали су крупну препреку креирању радних места у формалном сектору, као и укљученост значајног дела активне популације у сиву економију. На тржишту рада просечне бруто и нето зараде у првих осам година закасне транзиције реално су се кретале знатно изнад раста продуктивности и реалног раста БДП, што је генерисало раст агрегатне тражње и увоза и вршило трошковне притиске на инфлацију и подстицало раст дефицита екстерног сектора, уз погоршање конкурентности привреде.

Графикон 26. Стопа незапослености (%)

— Стопа незапослености (%)
Извор: институт економских наука

Поставља се питање који су били ефекти страних директних инвестиција на запосленост. Постоје директни и индиректни ефекти СДИ на запосленост у земљи домаћину.

Директни ефекти.¹⁵³

- Губитак посла због реструктурирања приватизованих раније неефикасних државних предузећа. Наиме, потреба за таквим реструктурирањем је била очигледна, али смањивање негативног ефекта на запосленост је такође био један од циљева креатора политике. Одлагање приватизације или наметање новом власнику захтева у вези са запосленошћу могло је само привремено и под повољним околностима да ублажи губитак радних места.
- Отварање нових радних места кроз “greenfield” инвестиције. Ово је била главна нада будућих „нових“ држава чланица ЕУ и већи део политике у вези са СДИ, је био усмерен на такве инвестиције у прерађивачком сектору. Ове наде су се оствариле само делимично. Већина “greenfield” инвестиција је допринела отварању радних места у сектору услуга, на пример у банкарству, трговини на мало и пословима са некретностима.

Индиректни ефекти:

- Гашење радних места кроз прекидање ранијих домаћих веза после преузимања бившег државног предузећа од стране страног инвеститора.

¹⁵³ Hunya, G., Geishecker, I., (2005) Employment Effects of Foreign Direct Investment in Central and Eastern Europe, Research Reports No 321

Страни инвеститори замењују традиционалне домаће добављаче увозом, стварајући тако негативна преливања.

- Гашење радних места у домаћем сектору малих и средњих предузећа због конкуренције већих и технолошки напреднијих филијала транснационалних компанија. На пример, ланци супермаркета су потиснули мале радње и њихове добављаче.

Када посматрамо ефекте страних директних инвестиција на зараде запослених, они су у начелу позитивни, пошто транснационалне компаније у глобалу плаћају више плате него локални послодавци. Иако нема много конкретних података о транснационалним компанијама у земљама у развоју, посредни докази указују да, бар за квалификовану радну снагу, оне нуде веће плате него домаће фирме у земљи домаћину.

У актуелном транзиционом периоду, услед повећања броја незапослених лица, проблем сиромаштва постаје нешто о чему посебно треба водити рачуна.

У периоду 2006-2010. број апсолутно сиромашних лица у Србији је порастао са 652.218 на преко 670.000 лица. Преливање кризе се одразило на пад економске активности, заустављање раста запослености и зарада и раст незапослености. Сви ови фактори су негативно утицали на животни стандард, а обим сиромаштва у Србији у периоду 2008.-2010. расте. У 2010. је преко 167.000 становника било више испод линије сиромаштва него у 2009. години. Више од 670.000 (9,2% становника) се налази испод или на граници сиромаштва, готово 600.000 људи нема посао, око 120.000 деце нема основне потребне ствари за нормалан живот, а чак и међу високообразованима има 1,7% сиромашних.

Разлике у индексима сиромаштва по регионима у посматраном периоду се могу приписати разликама у економским могућностима, тј. вишим зарадама у Београду у односу на остале регионе. У 2010. на подручју Београда је регистровано да испод линије сиромаштва живи 5% становништва, што је скоро дупло више него 2008. године. Највише сиромашних људи живи у Војводини (12%), а потом у Централној Србији (7%). У циљу праћења и упоређивања кретања сиромаштва у Србији са земљама чланицама ЕУ, користи се концепт релативног сиромаштва. Према релативном јазу ризика од сиромаштва, Србија је скоро на нивоу просека земаља ЕУ, иза Пољске, Мађарске, Словеније, Словачке и Чешке, а испред Румуније, Бугарске и Хрватске.

У 2009. години, више од 81 милион људи широм Европске уније је живело испод границе сиромаштва, што представља 16,3% укупног броја становника ЕУ. Више од половину чине жене, док четвртину чине деца. Из тог разлога, Европска комисија је поставила борбу против сиромаштва у средиште своје економске и социјалне агенде и агенде запошљавања – Европа 2020. До 2020. ЕУ би требало да смањи број људи којима прети сиромаштво или социјална укљученост за најмање 20 милиона људи.

Карактеристике сиромаштва у Србији су следеће:¹⁵⁴

- Сиромаштво у Србији је тесно повезано са нивоом образовања. У прилог овој констатацији говори чињеница да само 2% оних који су завршили факултет је било сиромашно.
- Незапослени су били суочени са највећим ризиком сиромаштва (59,4% већим од просека популације), као и са највећом дубином и оштрином сиромаштва. Најугроженији су били незапослени у руралним подручјима, док су у најповољнијем положају били запослени у урбаним подручјима.

¹⁵⁴ Влада Републике Србије (2003) Стратегија за смањење сиромаштва у Србији, Београд, стр. 3.

- Стари (преко 65 година) чине скоро четвртину укупног броја сиромашних, 17,7% укупног становништва, а висок ризик сиромаштва највише погађа оне без пензија.
- Деца се такође налазе у категорији са надпросечним ризиком сиромаштва. Њихов релативни ризик сиромаштва је за 20% већи у односу на просек популације.
- Посматрано према величини домаћинства, најугроженија су била домаћинства са пет и више чланова.
- Сиромаштво у Србији је постало рурални феномен, као и у већини земаља у транзицији, пре свега због бржег раста реалних зарада и пензија, које чине доминантан извор прихода становништва у урбаним срединама.

*Најважнији индикатори сиромаштва угрожених група су:*¹⁵⁵

- Према економском и социјалном положају, избегла и интерно расељена лица спадају међу посебно угрожене групе у Србији. У најтежем положају налазе се лица у колективним центрима, којих има око 18.500. Укупан број интерно расељених лица је и даље око 230.000. Процењује се да је преко 120.000 или 25% избеглица и интерно расељених лица сиромашно, што је два и по пута више у односу на домаће становништво.
- У односу на остале угрожене групе, Роми су најсиромашнији и најугроженији. Код Рома постоји највећа опасност репродукције сиромаштва и оно се испољава у свим кључним областима: запошљавање, образовање, здравство, стамбени услови.
- У изразито угрожену групу спадају и особе са инвалидитетом. Само 13% особа са инвалидитетом има прилику да ради, само трећина запослених има радно место прилагођено потребама.
- Анкета о животном стандарду указује на једнаку стопу сиромаштва жена и мушкараца. Међутим, низ других показатеља говори о неповољнијем економском и укупном положају жена у Србији.

У циљу смањења сиромаштва у Србији, намеће се потреба израде стратешких праваца деловања. Тако је донета Стратегија за смањење сиромаштва која мора бити наглашено развојно оријентисана, јер главни узрок сиромаштва је управо низак БДП пер сарита и мали број запосленог и активног становништва у односу на издржавано становништво.

*Сиромашним се сматра свако лице чији је доходак испод неког егзистенцијалног минимума (линије сиромаштва) неопходног за задовољење основних животних потреба:*¹⁵⁶

- 2,8 млрд. људи живи са мање од 2\$ на дан
- 1,2 млрд. људи живи са мање од 1\$ дневно
- од 100 деце свако 8. дете не доживи свој пети рођендан
- сваки 9. дечак и свака 14. девојчица не иду у школу
- Апсолутно сиромаштво – испод апсолутне линије сиромаштва налазе се пунолетна лица чија је потрошња на месечном нивоу нижа од минималног

¹⁵⁵ Исто, стр.4.

¹⁵⁶ Богићевић, Б., (2003) Сиромаштво и реформа финансијске подршке сиромашнима, Центар за либерално-демократске студије, Министарство за социјална питања, Београд.

износа неопходног за храну (нутриционистички минимум прописан од стране ФАО) и друге издатке који не обухватају храну (осим трајних добара и ренте).

- Релативно сиромаштво – релативна линија сиромаштва одређује се као 60% медијане просечне потрошње по потрошачкој јединици (а на основу методологије Еуростата).

Релативна линија сиромаштва показује да је у Србији сиромашно **13,2% становништва**.

Иако је проценат сиромашног становништва смањен у свим руралним подручјима у Србији и даље су присутне велике регионалне разлике у индексу сиромаштва. Стопа сиромаштва у овим подручјима (9,8%) више је него двоструко већа у односу на стопу у градовима (4,3%). Регионално посматрано, стопа сиромаштва највиша је у руралним подручјима југоистока, најнеразвијенијег подручја Србије (18,7%), а најмања у Београду (3,3%). Екстремне разлике између урбаног и руралног сиромаштва бележе Војводина и Западна Србија, док су пет година раније то били Град Београд и Југоисточна Србија.

Велике регионалне разлике у стопама сиромаштва, упућују на констатацију да постоји велика корелација између сиромаштва, незапослености и образовања. Образовни ниво, рурална позиционираност и удео старачких домаћинстава су одлучујући елементи који имају утицај на ризик од сиромаштва. Упркос значајном економском расту, и даље су присутна изолована подручја са великом концентрацијом сиромашних, углавном насељена становништвом ниског образовног профила, домаћинствима са великим бројем издржаваних чланова и са другим карактеристикама које их чине осетљивим на сиромаштво.

Србија спада у групу земаља са високим индексом хуманог развоја. Континуиран раст ХДИ Србије од 2000. године резултат је позитивних померања унутар његових компоненти (различити индикатори и подиндекси – економски, социјални, образовни и сл). Међутим, регионална компонента хуманог развоја је јако изражена. Композитни Индекс хуманог развоја УНДП-а сагледава три основне димензије хуманог развоја: (а) дуг и здрав живот (индикатор: очекивана дужина животног века), (б) образовање (индикатор: стопа писмености одраслог становништва, пондерисаном са 2/3 и комбиновани рацио уписа у основно, средње и високо школство, пондерисан са 1/3) и (в) животни стандард (индикатор БДП по куповној моћи изражен у америчким доларима).

Иако у Србији од 2000. године константно расте квалитет живота, тек се од 2004. године, она налази у групи земаљаса високим нивоом хуманој развоја (ХДИ индекс узима вредност 0,8911). Искуства земаља са високим ХДИ вредностима упућује на закључак да је основни предуслов даљег напретка хуманог развоја Србије, поред економске стабилности и евентуалног раста, побољшање услова образовања и описмењивања становништва, пораст информатичке стопе писмености укупног становништва, унапређење друштвеног развоја и континуелно прилагођавање глобалним трендовима нивоа образовања.¹⁵⁷

Неједнакост у расподели дохотка представља општу карактеристику сваког друштва и јавља се као неизбежна последица обављања економских активности привредних субјеката земље. Равномерна једнакост у расподели дохотка и ефикасност привреде на дужи рок међусобно се допуњују. Већа једнакост у расподели дохотка је значајан услов за стабилан и ефикасан економски систем земље. Екстремна неједнакост

¹⁵⁷ Републички завод за развој (2009) Извештај о развоју Србије 2009, стр. 74.

у расподели дохотка има негативан утицај како на смањење сиромаштва тако и на привредни раст земље.

Као показатељи неједнакости најчешће се користе *Gini* коефицијент и Лоренцова крива. За припрему показатеља неједнакости коришћени су подаци о потрошњи становништва према подацима из Анкете о потрошњи домаћинстава коју спроводи Републички завод за статистику.

На основу Лоренцове криве може се закључити да се у 2010. у односу на 2004. (када је регистрована највећа неједнакост у потрошњи) смањује неједнакост у расподели потрошње између најсиромашнијег и најбогатијег слоја становништва, што указује на постепени опоравак животног стандарда становништва.

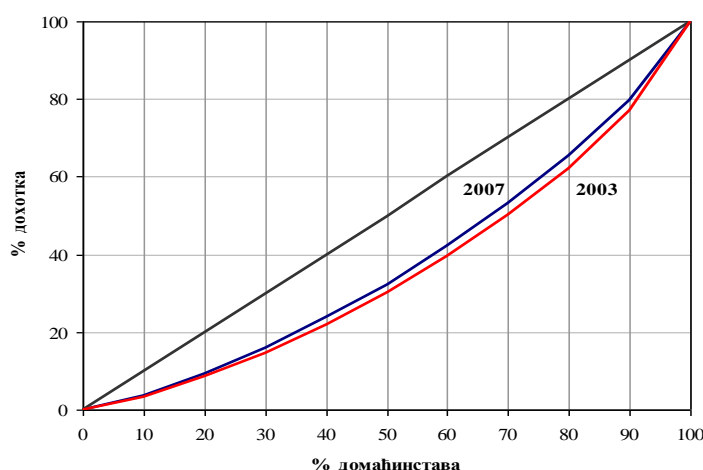
Gini коефицијент у 2010. износио је 0,24 и задржао је вредност као и у претходне две године, што значи да није дошло до промене у дистрибуцији потрошње становништва. У посматраном периоду 2004-2010., на основу кретања вредности *Gini* коефицијента, уз одређене осцилације у 2004. дошло је до благог пораста животног стандарда становништва.

Табела 33: *Gini* коефицијент употребљених средстава

Година	<i>Gini</i> коефицијент
2003	0,28
2004	0,31
2005	0,29
2006	0,25
2007	0,25
2008	0,24
2009	0,24
2010	0,24

Извор: ММФ на основу података РЗС

Графикон 27. Лоренцова крива

Извор: ММФ на основу података РЗС

Ко су сиромашни у Србији?

Богатство или “нето вредност” састоји се од новчане финансијске и материјалне имовине, умањене за дуговање банкама и другим повериоцима. Подаци који мере расподелу дохотка, најчешће се упоређују моделом *Лоренцове криве* која показује

коликим делом дохотка друштва располажу поједини делови друштва, од најсиромашнијег до најбогатијег. Модел је релативно једноставан и показује да примања и богатство нису једнако распоређени. Тако, на пример, ако једна најсиромашнија петина становништва располаже са 4% дохотка, следећа дохотком од 9%, трећа по реду петина око 15%, четврта по реду петина дохотком од 24%, а највиша петина остварује 48% укупног дохотка, онда се таква корелација процената може представити кривом (социјалне) расподеле укупног дохотка, у квадрату корелације учешћа у дохотку и популацији.

- Процент сиромашних у градским подручјима је нижи него у руралним подручјима.
- Највећи проценат сиромашних је у категорији незапослених – 19,3%
- Најугроженија су домаћинства са 6 и више чланова

За меру неједнакости, економска теорија је осмислила параметар познат под називом *Гини коефицијент*. Вредност *Гини* коефицијента може да буде од 0 до 1, при чему број 1 показује максималну или потпуну неједнакост, у којој би само једна породица поседовала целокупни доходак друштва а остале ништа. Уколико је *Гини* коефицијент једнак нули, то би значило апсолутну утопијску једнакост у којој не би било разлике у приходима међу свим члановима друштва, ма чиме се они бавили.¹⁵⁸

Повећање неједнакости је пратилац индустријског развоја друштва, али неједнакости током економског развоја касније опадају. Највеће крајности у неједнакостима (упадљиво богатство упоредо са бедом и масовним сиромаштвом) јављају се у земљама са ниским дохотком, нарочито у Латинској Америци.

Три стратешка правца Стратегије за смањење сиромаштва су:¹⁵⁹

1. Динамични привредни раст, са нагласком на отварању нових радних места и повећању зарада, прилив страних директних инвестиција које ће све то да генеришу,
2. Спречавање настанка новог сиромаштва као последица реструктурирања привреде,
3. Ефикасна примена постојећих и дефинисање нових програма, мера и активности усмерених на најсиромашније и социјално угрожене групе, нарочито у најмање развијеним подручјима.

Влада планира да унапреди мере које имају циљ смањења сиромаштва и бољу социјалну инклузију, са нагласком на осетљивим и маргинализованим групама становништва.

Расподела дохотка је кључни фактор у развоју и одрживости људског капитала.

Стратегија за смањење сиромаштва полази од сиромаштва као вишедимензионалног феномена који, поред недовољних прихода за задовољење основних животних потреба, подразумева немогућност запошљавања, неодговарајуће стамбене услове и неадекватан приступ социјалној заштити, здравственим, образовним и комуналним услугама. Она представља целовит план активности усмерен на смањење кључних облика сиромаштва стварањем предуслова да се елиминишу најизраженији облици сиромаштва.

Стратегија динамичног привредног раста и развоја, са посебним акцентом ка **отварању нових радних места**, подразумева политику макроекономске стабилности, са посебним акцентом на привлачењу страних директних инвестиција и стварању што

¹⁵⁸ Samuelson, A. P., Northaus, W., (2009) *Економска теорија*, XVIII издање МАТЕ; Загреб, стр. 385, 386.

¹⁵⁹ Влада Републике Србије (2003) *Стратегија за смањење сиромаштва*, Београд.

повољнијег амбијента на привлачење иностраног капитала. То је кључни развојни правац и приоритет Србије који једино може да побољша живот свим грађанима и да елиминира сиромаштво на трајним основама.

Уласком Србије у међународне економске и финансијске организације и на почетку процеса уласка у ЕУ и Светску трговинску организацију створене су основе процеса интеграције Србије у европске и светске интеграције у циљу бржег привредног и укупног развоја, чиме се стварају предуслови за прилив страних директних инвестиција.

Чланство у овим међународним институцијама има вишеструки ефекат на смањење сиромаштва: повећањем дохотка становништва кроз бржи привредни раст, смањењем цена одређених производа, даљом спољнотрговинском либерализацијом и обезбеђењем повлашћеног положаја као земље у транзицији, што ће гарантовати прилив страних директних инвестиција.

2.2. Основне поставке Националне стратегије одрживог развоја Републике Србије

Садашња генерација има право на ресурсе и здраву животну средину, али не сме угрозити исто такво право наредним генерацијама.

Национална стратегија одрживог развоја дефинише одрживи развој као “циљно оријентисан, дугорочан, непрекидан, свеобухватан и синергетски процес који утиче на све аспекте живота (економски, социјални, еколошки и институционални) на свим нивоима.”¹⁶⁰ Одрживи развој подразумева израду модела који на квалитетан начин задовољава друштвено-економске потребе и интересе грађана, а истовремено уклања или знатно смањују утицаје који прете или штете животној средини и природним ресурсима. Дугорочни концепт одрживог развоја подразумева стални економски раст који осим економске ефикасности, технолошког напретка, више чистијих технологија, иновативности целог друштва и друштвено одговорног пословања обезбеђује смањење сиромаштва, дугорочно боље коришћење ресурса, унапређење здравствених услова и квалитета живота и смањење загађења на ниво који могу да издрже чиниоци животне средине, спречавање нових загађења и очување биодиверзитета. Такође, један од најважнијих циљева одрживог развоја јесте отварање нових радних места и смањење стопе незапослености, као и смањење родне и друштвене неједнакости маргинализованих група, подстицање запошљавања младих и лица са инвалидитетом, као и других ризичних група.

Циљ Стратегије је да уравнотежи три кључна фактора, тј. три стуба одрживог развоја:

- одрживи развој економије, привреде и технологије;
- одрживи развој друштва на бази социјалне равнотеже и
- заштиту животне средине уз рационално располагање природним ресурсима.

Визија одрживог развоја Републике Србије изгледа овако:

„Република Србија је институционално и економски развијена држава са одговарајућом инфраструктуром, компатибилна са стандардима ЕУ, с привредом заснованом на знању, ефикасно коришћеним природним и створеним ресурсима, већом ефикасношћу и продуктивношћу, богата образованим људима, са очуваном животном средином, историјским и културним наслеђем, држава у којој постоји партнерство

¹⁶⁰ Национална стратегија одрживог развоја, Сл.гласник РС бр. 101/07, стр. 12.

јавног, приватног и цивилног сектора и која пружа једнаке могућности за све грађане.¹⁶¹

Ову визију је могуће остварити ако се буду примењивали темељни, стратешки и доследни циљеви који се заснивају на потребама грађана Републике Србије да се достигне квалитетније живљење и бољи животни стандард.

Могућност остваривања одрживог развоја Републике Србије је у увођењу, прилагођавању и примени принципа који доминирају у ЕУ, односно у повећавању конкурентности која се заснива на знању, иновацијама и предузетништву, као што је утврђено у Лисабонској стратегији.

Кључни национални приоритети чије ће испуњење омогућити остварење визије одрживог развоја јесу следећи:¹⁶²

1. Чланство у ЕУ,
2. Развој конкурентне тржишне привреде и уравнотежен економски раст, подстицање иновација, стварање бољих веза између науке, технологије и предузетништва, повећање капацитета за истраживање и развој, укључујући нове информационе и комуникационе технологије,
3. Развој и образовање људи, повећање запошљавање и социјална укљученост, стварање већег броја радних места, привлачење стручњака, унапређивање квалитета и прилагодљивости радне снаге,
4. Развој инфраструктуре и равномерни регионални развој, унапређивање атрактивности земље и обезбеђење адекватног квалитета и нивоа услуга
5. Заштита и унапређење животне средине и рационално коришћење природних ресурса, очување и унапређивање система заштите животне средине, смањење загађења и притисака на животну средину, коришћење природних ресурса тако да остану расположиви и за будуће генерације.

Стратегија се заснива на глобално прихваћеним принципима који су дефинисани у Декларацији о одрживом развоју из Јоханесбурга, Миленијумским циљевима развоја и у Стратегији одрживог развоја ЕУ.¹⁶³ То су:

- Међугенерациска солидарност и солидарност унутар генерације
- Отворено и демократско друштво – учешће грађана у одлучивању
- Знање као носилац развоја
- Укљученост у друштвене процесе
- Интегрисање питања животне средине у остале секторске политике
- Предострожност
- Загађивач/корисник плаћа – укључење трошкова везаних за животну средину у цену производа
- Одржива производња и потрошња.

Република Србија са 7,4 милиона становника и бруто домаћим производом од 29,5 милијарди евра (процена из 2007. године) располаже релативно слабом природном, технолошком и економском основом. У том смислу, Републици Србији је неопходан одрживи привредни развој заснован на порасту групе кључних економских показатеља (раст БДП-а, запослености, спољнотрговинске размене, конкурентности и извоза, инвестиција, стандарда становништва) уз смањење економског оптерећења по основу

¹⁶¹ Влада Републике Србије (2007) Национална Стратегија одрживог развоја, стр. 12.

¹⁶² Исто, стр. 12.

¹⁶³ Исто, стр. 14.

спољног дуга, као и уз остваривање трајне макроекономске стабилности, бољег квалитета живота, еколошког стања и општег благостања друштва.¹⁶⁴

Одрживи развој нашој држави треба да омогући стални дугорочни економски раст који неће бити заснован на прекомерној употреби природних ресурса или с неприхватљивим еколошким последицама које би довеле у питање његову одрживост, као и економске изгледе будућих генерација. То конкретно значи да се развој српске економије у правцу одрживости може сагледати само на основу остваривања економског раста, пре свега на основу знања, информација, људи, образовања и квалитета веза међу људима и установама.

Кључна одредница националног богатства је способност остваривања нових знања, идеја, иновација и технологија, односно стварање људског капитала и располагање њима.

Глобалне промене у структури производних фактора показују све већу доминацију и супериорност тзв. нематеријалних фактора економског раста, као што су: знање, информације, организација, култура, информисање, образовање, правни систем.

Данас су “економија заснована на знању”, односно “економија знања” и “друштво знања” постали препознатљиви и веома популарни термини у свету. Не само у теорији већ и у већини економски релевантних међународних организација, реализоване су бројне студије у којима се указује на њихов значај. Данас нема скоро ниједне економски развијеније земље света која нема посебну политику или стратегију подстицања економије засноване на знању.¹⁶⁵

Пошто је више пута споменула значај економије засноване на знању, ЕУ је 2000. године у Лисабонској стратегији и истакла да ЕУ “до 2010. године треба да постане најконкурентнија и најдинамичнија светска економија заснована на знању, способна за одржив економски раст с више радних места и с боље плаћеним радним местима”. ЕУ је при том истовремено осмислила и око педесет специфичних мера и политика чије би остварење требало да води ка поменутом циљу.

Међутим, сам привредни развој, историјски посматрано, био је заснован најпре на доминантном учешћу природних фактора и физичког рада у аграрном друштву. У време ширења индустријског друштва, како у производњи тако и у трговини, најважнији производни фактор био је реални и финансијски капитал (новац, индустријска опрема, енергија итд.). Услед технолошког развоја постепено се губио значај физичког рада, па и саме материјалне технологије, као и природних и финансијских ресурса. Због тога се у XX веку почело говорити о “постиндустријском друштву”, “информатичком друштву” односно о тзв. “бестежинској економији” у којој доминирају нематеријални фактори. У друштву чија се економија заснива на знању као главном ослоњу и компаративној предности кључни производни фактор постаје читав скуп или комплекс нематеријалних чинилаца (информација, сазнање, вештина, култура рада и др.) који остварују све већи економски учинак и добијају све већу тржишну вредност.

Упоредо с повећањем броја економских субјеката, посебно захваљујући ширењу трећег сектора и утицају информација и знања, повећава се општа конкуренција и конкурентност у привреди и друштву.

Друштво знања и економија заснована на знању, међутим, не подразумевају ригидно, фактографско, школско, односно уџбеничко знање, већ скуп вештина, способности и заинтересованости (компетенције) којима се стварају иновације,

¹⁶⁴ Исто, стр. 17.

¹⁶⁵ Исто, стр. 19.

решавају проблеми, сарађује с другима и делује у циљу опште добробити. У том смислу, важно је узети у обзир различите врсте знања, која одговарају не само на питање “шта” или “ко” већ и “зашто” и “како”. Наиме, знање може бити мање или више економски ефикасно, зависно од тога како је постављен однос знања које представља јавно добро и знања која су приватно добро.¹⁶⁶

При томе је са економског становишта битно следеће:

- за друштво и привреду је добро да се знање као јавно добро што шире и лакше користи у интересу општег напретка, да буде што више и што лакше доступно свим потенцијалним корисницима;
- знање као приватно добро треба да буде ефикасно заштићено као интелектуална својина да би могло бити компаративна тржишна предност и да би омогућило остваривање добити за онога ко га поседује.

Коришћење знања условљено је одговарајућим плаћањем. Без таквих претпоставки, инвеститори не би имали интереса да улажу средства да би се дошло до нових сазнања и проналазака.

За ефикасну економску употребу знања битна су субјективна и организациона својства корисника (појединаца и предузећа) и одговарајуће институционално окружење, као што су закони и обезбеђење њиховог спровођења, државне институције и удружења. Од својстава тог окружења највише зависи колико ће се ефикасно користити ти ресурси на националном и регионалном нивоу.

Да би се искористиле предности концепта економије знања на националном нивоу, није довољно само да се остваре ефекти тржишног вредновања нових производних фактора и спонтано реструктурирање привреде ка секторима у којима се знање највише користи. Да би се тај концепт остварио, према искуствима најнапреднијих економија света у том погледу, најбитнији су следећи фактори:¹⁶⁷

- модерно образовање и непрекидно усавршавање;
- средства за истраживање и развој, посебно улагања у модерне
- одговарајућа научнотехнолошка и културна политика друштва;
- адекватно управљање економским променама у складу с променама у свету и окружењу;
- избор макроекономске политике, системских и структурних
- телекомуникације, масовна употреба рачунара и других савремених
- сектори високих технологија и дефинисање подстицајних мера за
- заштита власничких права, а посебно интелектуалне својине;
- друштвена одговорност пословања предузећа.

Економски развој Републике Србије у последњој деценији претходног века одвијао се под снажним утицајем некономских фактора, разорне хиперинфлације и *de facto* вођења ратне економије. То је додатно погоршало ионако слаб положај земље у међународном окружењу. Битно је нарушена структура стварања и употребе БДП-а уз пораст доминације примарног сектора, запостављање и пропадање индустрије и стагнирање сектора услуга. Значајан део привредне активности прешао је у “сиву зону” пословања. Од 2001. до 2006. године економија се убрзано опоравила и остварена је релативно висока стопа раста БДП-а, али се његова структура стварања и употреба спорије мењала него што се очекивало након демократских промена у земљи. То сугерише потребу да се дефинише другачија развојна стратегија Републике Србије у наредном периоду која

¹⁶⁶ Исто, стр. 20.

¹⁶⁷ Исто, стр. 21.

би била оријентисана на улазак Републике Србије у круг земаља које свој развој креирају пре свега на знању, науци, иновацијама и савременим технологијама.¹⁶⁸

У начину употребе БДП-а од 2001. године до данас, без обзира на побољшања у односу на претходну праксу, постоје тенденције доминације личне и колективне потрошње, односно недовољно инвестирање у односу на потребе друштва. Последица тога је неадекватна расподела БДП-а и успорен економски раст и технолошки развој инвестиција у расподели БДП-а. Званични подаци о учешћу инвестиција у расподели БДП-а нису довољно поуздани (пре свега због непотпуне евиденције промена у приватном сектору), али се процењује да је то учешће између 16 % и 18 %. За достигнути ниво развоја на коме се сада налази Република Србија, те да би се дугорочно одржале високе стопе раста и спровеле неопходне структурне промене, неопходно је да инвестиције у БДП-у учествују са 22–25 %, домаћа штедња довољна је само за мањи део инвестиција, док се главнина покрива иностраном акумулацијом прибављеном на основу кредита из иностранства. То значи да ће отплата доспелих рата иностраних кредита и камата бити додатни терет нашим будућим генерацијама.

Салдо извоза и увоза добара и услуга у сталном је и високом дефициту који се покрива неизвесним и привременим изворима (иностраним дознакама и приходима од приватизације), али и додатним спољним задуживањем, што оптерећује будућу економску активност наше државе. Ако се озбиљније не повећа “*greenfield*” иностраних инвестиција, нашој привреди прети криза спољне ликвидности.¹⁶⁹

Додатни проблем данашње фазе економског развоја Републике Србије јесте недовољна интегрисаност домаће економије у економско-финансијске токове европске и светске привреде. Неопходан степен учешћа увоза и извоза у БДП-у, за ниво развоја данашње привреде требало би да буде најмање 50 %, како на страни извоза тако и на страни увоза. Све то је узроковало изразиту технолошку заосталост домаћих предузећа, ниску продуктивност и недовољну конкурентност производа, посебно за страна тржишта.

При томе је стопа улагања у истраживање и развој, као и за образовање, веома ниска и за потребе земље недовољна, чак и у погледу испуњавања обавезе издвајања из БДП-а за те намене које су предвиђене усвојеним развојним документима.

Изградња отворене тржишне привреде интегрисане у своје окружење, циљ је свих реформи које се спроводе у Републици Србији од почетка демократизације земље 2000. године. Премда су циљеви одрживог развоја у највећој мери компатибилни са отвореном тржишном привредом, искуства осталих земаља у транзицији показују да се испољавају и одређене “грешке” (дисфункционалности) тржишног механизма које се морају отклањати кроз активну улогу савремене државе. Са становишта савремених развојних стратегија које се примењују у свету, улога државе не мери се само обимом државне интервенције већ пре свега структуром и квалитетом обављања функција које захтева савремени развој.

Да би се правилно дефинисали место и улога савремене државе у развојним токовима, нужно је анализирати да ли држава остварује основне функције у погледу: макроекономске стабилизације, исправљања тржишних деформација редистрибуције дохотка, отклањања превеликих регионалних диспаратитета и помоћи у хватању корака са савременим привредама.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Исто, стр. 21.

¹⁶⁹ Исто, стр. 22.

¹⁷⁰ Исто, стр. 23.

Данас је у свету теже је ухватити корак у трци с напредним економијама савремених тржишних привреда него у прошлости. Ипак, барем теоријски, верује се да је то могуће због следећих околности:

- информатичка револуција је учинила да је знање данас далеко јефтиније набавити него раније;
- услед структурних промена које су се одиграле у последњих двадесетак година физички капитал је постао много мање значајан фактор привредног развоја, нарочито за најнапредније гране сектора производње (базиране на знању);
- вредност концепта економије обима данас има много мањи значај у пракси него пре информатичке револуције.

У тако постављеном новом систему вредности пред државу се постављају следећи циљеви:¹⁷¹

1. остваривање динамичке економије засноване на знању и образованим појединцима који имају једнаке шансе за успех, остваривање економије у којој држава не заповеда, већ омогућава и подстиче, а моторна снага развоја је тржиште које служи једнако и приватном и јавном сектору;
2. развој система друштвене одговорности пословног сектора, привредних компанија, предузећа и установа, пре свега путем подстицања друштвено одговорног пословања, како на плану заштите животне средине тако и у смислу хуманизације и културе рада;
3. подстицање развоја цивилног друштва у којем се држава појављује као партнер добровољних удружења и организација грађана;
4. стварање ефикасне модерне државне власти засноване на сарадњи, децентрализацији и поштовању људских права, посебно једнаких права за све друштвене групе.

Перспективе одрживог развоја макроекономског окружења у Републици Србији могу се сагледати помоћу модела мале отворене привреде која свој положај и конкурентност на међународној сцени треба да гради тако што ће прихватити теоријске постулате макроекономије и искуства успешних малих, али ефикасних економија заснованих на знању. То су земље које имају до 10 милиона становника и национални доходак око 5.000 USD по становнику које извозе најмање 50 % БДП-а и у којима је кључни ресурс знање.

Поступно приступање реформама и стално прилагођавање глобалним економским и технолошким променама елементи су Стратегије без којих је незамислив одрживи развој Републике Србије у одређеном макроекономском и глобалном окружењу.

Стабилност и раст као најважнији показатељи перформанси привреде, приоритет су за Републику Србију. При томе је битно разликовати краткорочне резултате од дугорочног благостања на које највише утичу раст, запосленост, структурно прилагођавање и стварање нематеријалних ресурса и одговарајуће располагање материјалним и необновљивим ресурсима.

И ширење знања о одрживом развоју, у ужем смислу, јесте предуслов и важно оруђе за добро управљање, доношење одлука и промоцију демократије, јачање капацитета појединаца, група, заједница, удружења и државе у просуђивању и

¹⁷¹ Исто, стр. 24.

приликом избора у корист одрживог развоја. Да би се то постигло, образовање за одрживи развој мора да осигура интеграцију знања из свих релевантних сектора (животна средина, економија, друштво) с посебним акцентом на примени тих знања да би се обезбедио квалитетнији живот за све грађане и интензивно јачање међународне сарадње с релевантним научно-образовним институцијама.

Да би се успоставио одржив систем и начин образовања за XXI век, Република Србија мора уз строгу рационализацију употребе јавних средстава и реформу њихове употребе да повећа улагање у образовање најмање на 6% БДП-а, да повећа општу писменост становништва, смањи број становника без занимања и да усклади образовни систем с потребама тржишта рада и реформи, али и с потребама будућих генерација заснованим на новим технологијама и начину комуникације, као и да побољша ефикасност самог система образовања у целини.¹⁷²

Посебан изазов у развоју економије засноване на знању представља стварање услова у којима савремене информационо-комуникационе технологије (у даљем тексту: ИКТ) омогућавају стицање, стварање, ширење и коришћење информација. Одрживи развој и економија заснована на знању захтевају интензивну улогу ИКТ. Међутим, саме ИКТ представљају само инфраструктуру за економију засновану на знању. Подаци не подразумевају знање. Битно је како се подаци налазе, стварају и користе.

Влада и њена надлежна министарства морају да покрену изградњу потребне националне инфраструктуре која би подржала ширење и јачање улоге ИКТ у будућем развоју Републике Србије. Под тиме се првенствено подразумева изградња мреже “широког протока”, као неопходне претпоставке за ширење утицаја ИКТ у свакодневном животу и раду. Да би се ефикасније поспешила улога ИКТ, мора се усвојити и заокружити институционална инфраструктура у тој области која би била потпуно усаглашена с регулативама ЕУ.

Да би успоставила економију засновану на знању као општи циљ одрживог развоја, треба утврдити листу стратешких информационих система које треба развити у Републици Србији, јасно одредити везу стратешких информационих система с другим елементима и процесима информационог друштва чији ће се развој предузети нпр. услугама е-управе.

Постоји низ значајних економско-социјалних проблема (инфлација, висока стопа и раст незапослености, висок спољни дуг, висок трговински дефицит и дефицит текућег рачуна, прецењен динар, контрола цена, успорена приватизација јавних и комуналних предузећа, одлагање реституције, одлагање ликвидације фирми у стечају у којима је запослено око пола милиона људи, толерисање монопола, висок ниво корупције итд).

Приоритет у стварању услова за постепен прелазак ка одрживим животним стиливима у Републици Србији јесте решавање неповољног социо-економског положаја младих, који су данашњи и будући носиоци одрживог развоја. Свеобухватан, операционализован и координисан програм заснован на *Националној стратегији за младе (усвојила Влада 9. маја 2008. године)* мора да обухвати и подизање свести и промоцију животних стилова за одрживи развој.

У повећању социјалног капитала и достизања друштвених вредности које карактеришу савремена демократска друштва приоритет је постизање преовлађујуће друштвене сагласности око основних елемената праваца друштвеног и економског развоја и интеграција у европске и глобалне институције. Неопходно је усагласити видљиву и формализовану сагласност свих водећих политичких странака, удружења и социјалних актера у утврђивању конкретних националних циљева одрживог развоја и

¹⁷² Исто, стр. 37.

стварању механизма праћења, оцењивања, поновног утврђивања и усклађивања са Стратегијом одрживог развоја ЕУ. Такође, неопходно је постићи сагласност водећих политичких странака око основних елемената пожељног друштвеног уређења (политички либерализам, грађанска партиципативност, тржишна привреда, социјална правда) и вредносне одређености већине активног становништва ка таквом нормативном оквиру.¹⁷³

Приоритет у економском развоју је снажан привредни раст уз привлачење страних директних инвестиција, побољшавање пословног окружења у Републици Србији, односно повећање економских слобода (потпуна заштита својине, укључујући интелектуалну својину, слободу говора, ослобађање унутрашњег тржишта од државне контроле, приватизацију, денационализацију, снижавање царина и ванцаринских баријера, ниску државну потрошњу, ниске порезе, умерену регулацију, уклањање административних баријера за отпочињање, вођење и окончање бизниса, ослобађање капиталних и текућих трансакција, слободно формирање девизног курса и сузбијање неекономских ренти, корупције, сиве економије итд.).

На првом месту су улагања у очување животне средине. С једне стране, постоји велики број међународно преузетих обавеза и оних које ће држава тек преузети, а тичу се одржања животне средине, док с друге стране, неактиван приступ уз постојећи висок привредни раст знатно повећава будуће трошкове заштите животне средине.

Сада се мало инвестира у животну средину у Републици Србији (од 2001. до 2005. године то је било око 0,3 % БДП-а, док у ревидираном Меморандуму о буџету и економској и фискалној политици износи 0,4 % БДП-а у 2008. години), а финансирање из индустрије и приватног сектора није довољно. Нове државе чланице ЕУ из централне Европе пре него што су приступиле ЕУ, улагале су у област животне средине 1,5–2,5 % БДП-а. Систем економских инструмената још није довољно развијен и не омогућава довољан подстицај за смањење загађења.¹⁷⁴

Овакво стање није одрживо. Економски раст мора бити у сагласности са инвестирањем у чистију производњу, енергетску ефикасност, смањење емисија и заштиту животне средине – једном речју, неопходно је усаглашавање с међународним стандардима у области животне средине. Улагања за рециклажу и компостирање у наредне три године се процењују на 60 милиона евра, а оперативни трошкови на 35 милиона евра, док деградација и штета по животну средину водиће све већем економском губитку.

Неопходно је трошкове коришћења природних ресурса и њихове деградације укључити у трошкове производње. Реализацијом познатих и прихваћених начела “загађивач плаћа”, “корисник плаћа”, као и начела “пројектовања укупног животног циклуса производа”, обједињују се у цену производа спољни трошкови, односно трошкови производње, употребе и одлагања производа.

Пројектовано је достизање нивоа издвајања у заштиту животне средине од 1,5 % БДП-а 2014. године, док је достизање циљаног издвајања за заштиту животне средине од 2,5 % БДП-а предвиђено у 2017. години. Разлика између садашњих 0,4 % БДП-а и предвиђених издвајања у десетогодишњем периоду представља заправо додатна финансијска средства за спровођење Стратегије, односно улагања државе у одрживи развој.¹⁷⁵

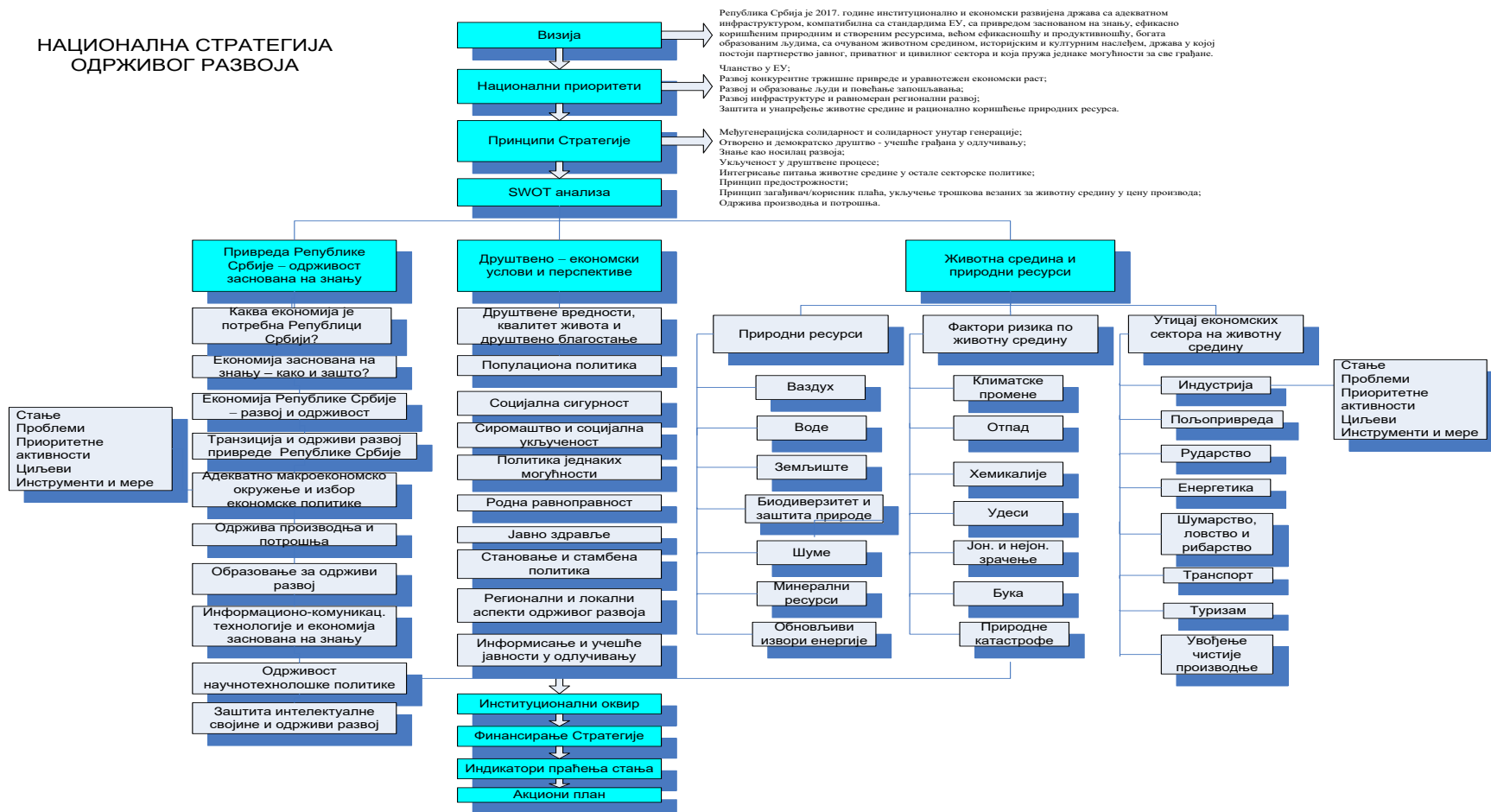
¹⁷³ Исто, стр. 48.

¹⁷⁴ Исто, стр. 122.

¹⁷⁵ Исто, стр. 123.

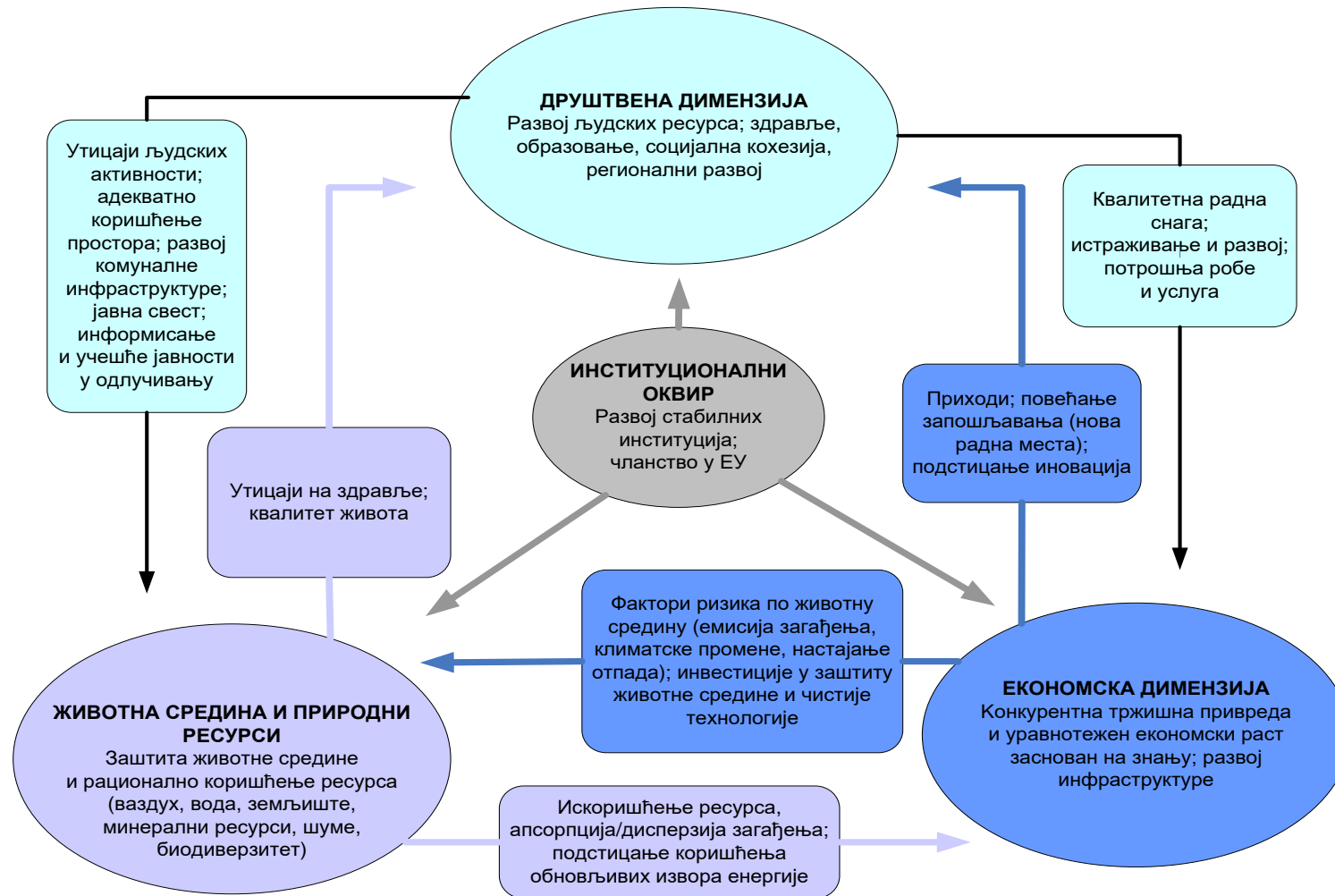

Слика 10. Шема Стратегије

Извор: Национална Стратегија одрживог развоја

Слика 11. Функционалне везе елемената Стратегије

Извор: Национална Стратегија одрживог развоја

Када се говори о имплементацији Националне стратегије одрживог развоја, може се рећи да се Република Србија налази на путу одрживог развоја још од 2002. године, спроводећи јоханезбуршки план акције у својим стратешким документима, и стално имајући у виду Рио декларацију, Агенду 21 и три Рио конвенције. Нарочито се истиче у 2009. и 2010. години када је пружена значајна подршка у смислу посвећености Србије одрживом развоју на Самиту о миленијумским циљевима развоја.

У тројној структури одрживог развоја (друштво, економија и животна средина), политика зеленог раста регулише места где економски интереси могу бити употребљени као средство промовисања оптималног управљања животном средином и социјалне једнакости, и у том контексту предлажу најбоље опције за развој. Тиме стратегије зеленог економског раста доприносе одрживом развоју, тако што се њима креира напреднији политички оквир, неопходан за остваривање концепта одрживог развоја.¹⁷⁶

У припремном процесу за Светску конференцију о одрживом развоју “Рио + 20”, Уједињене нације не захтевају да национални извештаји буду урађени по стандардном шаблону. Сваки од њих треба да буде специфичан за земљу, са оквиром који треба да обухвати посвећеност, напредак и проблеме земље у областима зелене економије и институционалног организовања за спровођење одрживог развоја. У том смислу, Национални извештај за Србију је усредсређен на анализу зелене економије, употпуњену значајним поглављем посвећеним изазову ефикасног институционалног организовања за спровођење одрживог развоја. Република Србија верује да ће “Рио +20” допринети даљем развоју механизма за партнерство са свим заинтересованим странама, а посебно да ће мотивисати пословни сектор да улаже у еко-иновације и да рационално користи ресурсе и енергију. Цивилно друштво ће бити подстакнуто да учествује у процесима доношења одлука, а научне и образовне организације да обезбеде висок ниво научног рада и експертизе, док ће нарочита пажња бити посвећена социјално угроженим групама да утичу на процесе који доприносе одрживом развоју.

Србија схвата да у циљу доприноса хармонизацији социоекономског развоја са политикама ЕУ у области ефикасног коришћења природних ресурса и развоја праћеног ниским емисијама гасова са ефектом стаклене баште, као и будући да је земља са низом специфичности, за њу представља велики изазов да реализује принципе зелене економије као средства за достизање одрживог развоја. Национални извештај и Студија о зеленој економији показује да је Србији потребна подршка, у напорима да развија своју привреду и друштво у целини на овим принципима.

Имплементација Националне стратегије о одрживом развоју се огледа у доношењу Студије о зеленој економији, која одговарајућим институционалним организовањем има за циљ подстицање “озелењавања” главних сектора економије, усмеравање јавних и приватних одрживих инвестиција на ниску потрошњу угљеника и ефикасно коришћење ресурса, увећање “зеленог запошљавања”, као и постизање осталих сродних социјалних циљева. Зелена економија треба да представља нови замајац раста и генератор нових, квалитетних радних места, као и неопходну стратегију за смањење постојећег сиромаштва.

Да би се интегрисали економски, социјални и аспекти животне средине у одрживом развоју, раст који се остварује морао би бити “инклузиван” и “зелен”. У том

¹⁷⁶ Национални извештај за Светску конференцију о одрживом развоју “Рио +20”, (2012) Рио де Жанеиро, стр. 7.

погледу значајан допринос таквом привредном расту јесу и “зелене јавне набавке”, које ће унапредити постојеће пословање јавног сектора.

“Зелене јавне набавке” (јавне набавке које поред цене воде рачуна и о животной средини и социјалној компоненти, и које имају значајан ниво учешћа јавности у одлучивању) у Србији представљају један од стратешких циљева до 2015. године. Искуство у примени зелених јавних набавки је ограничено. С друге стране, постоји свест и спремност да се почне са широм применом оваквих набавки, али је једна од кључних препрека недостатак адекватних знања о доступним производима, услугама и процедурама јавних набавки без негативних социјалних и еколошких утицаја. Да би се овај циљ успешно реализовао, централно место морају заузети активности везане за енергетску уштеду у сектору јавног саобраћаја и објектима којима располаже држава. Такође, укључивањем социјалног аспекта јавних набавки остварују се циљеви инклузивног развоја, док њихово комбиновање са критеријумима заштите животне средине представља интегрисани приступ одрживом систему јавних набавки.¹⁷⁷

Важан допринос развоју “зелене економије” представља образовање. Образовање за одрживи развој подразумева интегрисање одговарајућих знања и способности у наставне програме на свим нивоима образовања. Потребна је континуирана едукација и унапређење свести свих релевантних актера у области примене закона заштите и поштовања људских и мањинских права (носилаца правосудних функција, полиције, јавних тужилаца и судија, као и запослених у органима државне управе и покрајинске и локалне самоуправе), са посебним освртом на едукацију грађана о дискриминацији и механизмима за њено сузбијање.¹⁷⁸

Интервенције у зелену економију, које често почињу са економским недостацима, захтевале би политичке пакете који обухватају мандате/циљеве да би се обезбедиле активности, подстицаји за поделу трошкова и капиталне инвестиције за подстицање истраживања и развоја у новим секторима. Специфичне препоруке које произилазе из студије обухватају:¹⁷⁹

Прикупљање података: да би се боље оценио потенцијални утицај интервенција у зелену економију у Србији, потребно је више података. Подаци који се односе на отварање нових радних места, потенцијалне висине плата, као и продуктивност зелених пракси омогућили би значајно побољшање анализе и боље доношење одлука засновано на информацијама.

Инвестиције у зелену економију у Србији тренутно нису атрактивне због тога што почињу са неповољне позиције. Потребно је ослободити се политика које стимулишу неефикасност (као што су субвенције за енергетске цене) да би се омогућило Национални извештај за “Рио+20” са фокусом на зеленој економији нивелисање цена на ниво рентабилности, као и враћање инвестиција у енергетски сектор и стимулисање побољшања ефикасности и развоја економије са ниском потрошњом угљеника. Иако ово није лако за спровођење, ради домаће производње угља требало би размотрити постепено укидање субвенција за електричну енергију у контексту стратегије о зеленој економији и с обзиром на будуће интеграције у ЕУ. Такође, укидање субвенција би могло да се прерасподели (као избегнути трошак) на подршку енергетској ефикасности.

¹⁷⁷ Исто, стр. 37.

¹⁷⁸ Исто, стр. 43.

¹⁷⁹ Исто, стр. 72.

Имајући све ово у виду, за стимулисање рационалног коришћења енергије и повећање енергетске ефикасности од кључног значаја је да се оснује Фонд за енергетску ефикасност што је могуће пре и да се уведе друга врста подстицајних механизма, као што је смањење ПДВ-а и пореза.

Без обзира да ли пратимо зелени раст из перспективе економске политике или заштите животне средине, препоруке су и даље донекле познате.

Трећи део

III Креирање и имплементација новог модела привлачења страних директних инвестиција у функцији одрживог развоја

1. Основне поставке новог модела економског развоја Србије

У времену када смо имали највећу стопу раста БДП-а, нисмо могли да се похвалимо значајнијим приливом страних директних инвестиција, позитивни помаци су остварени на пољу запослености, али и даље имамо негативан салдо робне размене. Међутим, евидентно је да постоји позитивна тенденција пораста бруто домаћег производа по главни становника. У години када смо имали највећи прилив страних директних инвестиција, остварили смо најнижу стопу раста бруто друштвеног производа, али ће се ефекти страних директних инвестиција видети тек на дужи рок.

Стране директне инвестиције у Србији нису дале очекиване резултате. Тако су процесом приватизације и приливом СДИ уместо домаћих, створени монополи страних корпорација, у привредном амбијенту који није заштићен антимонополским законом. Показала се нетачном тврдња да ће стране компаније – купци домаћих фирми, све више користити домаће сировине и репродукционе материјале, да ће преко својих продајних мрежа обезбедити динамичан раст извоза и тиме смањити спољнотрговински дефицит. ТНК су више допринеле увозу него извозу. Тако је неколико највећих инвеститора у Србији (Philip Moris, Lukoil, Holcim, British American Tobacco, Lafarge AG, Titan), остварило већи увоз од извоза.

Озбиљан проблем у приватизованим предузећима је реализација обећаних и уговорених инвестиција. Прихваћене инвестиционе обавезе се углавном не извршавају а често прође много времена док се не започне обећано инвестирање.

Различити су мотиви страних корпорација и инвестиционих фондова приликом куповине домаћих предузећа. Генерално, то је остваривање што већих, стабилних и дуготрајних профита. Кључни мотивациони фактори су: стабилна политичка ситуација, стабилна социјална ситуација, ниски трошкови радне снаге, квалификована и флексибилна радна снага, стабилан правни оквир, приступ тржишту ЕУ, слободне царинске зоне, развијеност банкарског сектора итд. Појединачни мотиви, од сектора до сектора, су врло различити. У случају Србије, куповина фабрике дувана била је мотивисана куповином домаћег тржишта. Куповина цемента је била мотивисана ниским ценама домаћих производа, нижим стандардима и трошковима заштите животне средине него у матичној земљи као и недостатку сировина у земљама где је седиште компаније купца. У случају свих улазних токова страних директних инвестиција је јефтина, квалификована радна снага.

Процес реструктурирања и приватизације је кључан за развој индустрије. Циљ процеса приватизације је, поред промене својинске структуре, и укључивање у светске токове кроз директне инвестиције иностраних партнера.

У многим областима индустрије, један од важних корака може бити реинжењеринг производних технологија и инвестирање у надградњу постојећих технологија, а потом и освајање нових производних технологија. Овде изузетан значај имају стране директне инвестиције, јер не само да би убрзале ову фазу подизања конкурентности, већ би обезбедиле и њену успешну реализацију. Истраживање и развој директно помажу освајање нових технологија и доприносе подизању како технолошке, тако и укупне, на знању засноване конкурентности индустрије.

У циљу унапређивања квалитета привредног раста у складу са принципима одрживог развоја посебну пажњу треба посветити *одрживом капиталу*. Привредни раст једне националне привреде, па тако и наше, не може се замислити без повећања извоза и прилива страних директних инвестиција, уз повећање производње.

Србија је од демократских промена крајем 2000. године, па до преливања светске економске кризе у последњем тромесечју 2008., имала изузетно брз раст свих индикатора економских односа са иностранством од трговине робом и услугама, прилива страних директних инвестиција до раста спољне задужености. У том периоду домаћа валута је имала највећи реални раст вредности у свету што је довело до стварања огромне апсолутне релативне неравнотеже мерено уделом дефицита текућег биланса и салда робе и услуга у БДП-у.

Основна лекција из периода за нама требало би да буде спречавање “вештачког”јачања динара како би заиста дошло до заокрета у развојном моделу: од раста базираног на увозу, кредитима и услужном сектору, ка расту базираном на извозу, штедњи и производном сектору. Да би се то постигло, неопходан је прилив страног капитала у виду страних директних инвестиција, како би се повећао извоз а тиме и смањила спољна задуженост. У том смислу, сви нивои власти, од локалног до покрајинског и републичког, требало би да раде на формирању слике “Србије као атрактивне дестинације за инвестирање”. Постојеће произвођаче надлежне државне агенције (СИЕПА, Министарство економије) требало би да обавештавају о могућностима за извозни пласман како би повећали инвестиције ка расту производње и смањивали јединичне трошкове порастом економије обима.

Уз привлачење инвеститора у аутоиндустрију, које се извршава на адекватан начин и са потенцијалом да најзначајније утиче на планирани раст извоза у наредној деценији, фокус у политици привлачења инвестиција требало би да буде на великим компанијама у области електронске и машинске индустрије.

Извештај и рангирање земаља по лакоћи пословања Светске банке, садржи индикаторе пословног окружења, који могу олакшати или бити препрека у пословању привредних субјекта. У том смислу, виши ранг индекса значи да је влада створила амбијент који погодује пословању. Србија по лакоћи пословања заузима 93. позицију на ранг листи од 185 земаља. Најнижи ранг и 182. позицију Србија има у поступку добијања дозвола за градњу.¹⁸⁰ Посматрајући остале индикаторе, може се закључити да Србија има лошију позицију у односу на претходни период, а да су поједине земље снажним структурним реформама успеле да унапреде своје пословање и ублаже последице светске економске кризе.

¹⁸⁰ World Bank (2014), Doing Business. Washington DC

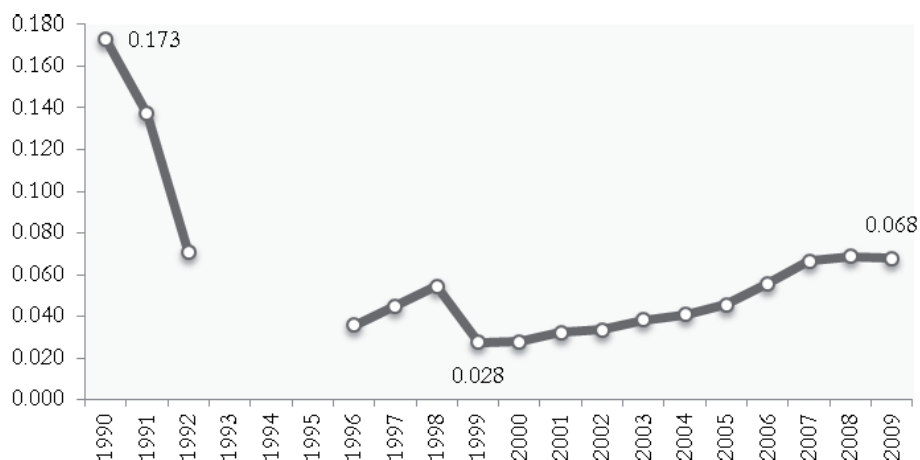
Табела 34. Услови пословања у земљама Југоисточне Европе

Критеријум/држава/ранг	Србија	Бугарска	Румунија	Чешка	Пољска	Мађарска	Хрватска	Словачка
Оснивање предузећа	45	65	60	146	116	59	80	108
Добијање дозвола за градњу	182	118	136	86	88	47	152	53
Регистровање возила	44	62	70	37	54	45	106	11
Добијање кредита	42	28	13	55	3	55	42	42
Заштита права инвеститора	80	52	52	98	52	128	157	115
Порези и таксе	161	81	134	122	113	124	37	102
Међународно трговање	98	79	76	68	49	70	99	108
Заштита уговора	116	79	53	75	55	15	49	65
Гашење предузећа	103	92	99	29	37	70	98	38
Услови пословања	93	58	7365	75	45	54	89	49

Извор: *Doing Business 2014*

Законске и процедуралне реформе у складу са истраживањем “Doing Business” Светске банке требало би да Србију позиционирају на што вишем месту овог истраживања, како се не би потенцијални инвеститори одбијали негативном сликом Србије у вези са страним улагањима. У том смислу, треба наставити са кључним институционалним приоритетима:

- очувањем макроекономске стабилности, кроз наставак фискалних реформи и смањење фискалног дефицита на свим нивоима,
- јачање регулаторне независности у енергетском сектору, уклањање сметњи у успостављању тарифа ради побољшања енергетске ефикасности и поверења инвеститора,
- интензивирање мера за јачање локалних тржишта капитала и подстицање већег коришћења домаће валуте у циљу одрживог финансијског тржишта.

Графикон 28. Удео Србије у светском робном извозу, у %

Извор: Посткризни модел економског раста и развоја Србије 2011-2020.

Српски извоз стварају успешно приватизована предузећа и продаја домаћих пољопривредних вишкова. Од укупне вредности извоза, половину тог извоза ствара само 40 предузећа. Стога је долазак нових производних предузећа кроз “greenfield” и “brownfield” инвестиције веома битан да би се повећала укупна вредност извоза.

1.1. Основни циљеви динамичког привредног раста у Србији

Узимајући у обзир све горе наведено, а у складу са Стратегијом Европа 2020,¹⁸¹ циљеви развоја Републике Србије до 2020. године су:

1. повећање броја запослених

У Србији је тренутно запослено 49% популације од 20-64 година. Циљ је да се тај проценат повећа на 65% посматране популације.

2. унапређен људски капитал

- Мање од 15% особа које су рано прекинуле школовање и нису на обуци укључујући посебно угрожене групе (Роми, сеоско становништво, особе са сметњама у развоју)
- 30% становништва од 30-34 године са завршеним терцијарним нивоом образовања
- Мање од 25% 15-годишњака са недовољним нивоом функционалне писмености у разумевању прочитаног, математичкој и научној писмености

3. инвестирање у знање и технологију

- 2% БДП годишње инвестирано у истраживање и развој, од чега половина из приватног сектора
- 6% БДП годишње инвестирано у развој образовања

4. раст заснован на извозу и рационалној употреби енергије

- 60% раста БДП долази из сектора који производе размењива добра и услуге
- 30% учешће укупних инвестиција у БДП – 40% већа енергетска ефикасност уз 20% укупне енергије произведене из обновљивих извора

5. социјално укључивање и смањење сиромаштва

- 20% мање становника у ризику од сиромаштва, укључујући и смањење броја сиромашних који не могу да задовоље основне потребе (око 250.000 људи)

¹⁸¹ Влада Републике Србије, (2010), Србија 2020: Концепт развоја Србије до 2020. године, Београд стр. 7.

Табела 35. Предуслови развоја

ЦИЉЕВИ РАЗВОЈА				
Повећање броја запослених	Унапређен људски капитал	Инвестирање у знање и технологију	Раст заснован на извозу и рационалној употреби енергије	Социјално укључивање и смањење сиромаштва
65% популације од 20-64 година запослено	Мање од 15% особа које су рано прекинуле школовање	2% БДП годишње инвестирано у истраживање и развој од чега половина из приватног сектора	60% раста БДП долази из сектора који производе размењива добра и услуге	20% мање људи у ризику од сиромаштва (око 250.000)
	Мање од 25% 15-годишњака са недовољним нивоом функционалне писмености		30% учешће укупних инвестиција у БДП	
	30% становништва од 30-34 година са терцијарним нивоом образовања	6% БДП годишње инвестирано у развој образовања	40% већа енергетска ефикасност уз 20% енергије произведене из обновљивих извора	

Извор: Србија 2020 – предуслови и циљеви развоја

Како би се обезбедило спровођење ових циљева, потребно их је даље разрадити кроз одговарајуће секторске стратегије. Поред тога, потребно је спровести следеће програме:¹⁸²

1. успостављање нове извозне и индустријске политике засноване на производњи размењивих добара, штедњи ресурса и енергетској ефикасности,
2. смањење административног притиска на привреду и усклађивање правног оквира за пословање са ЕУ регулативом,
3. побољшање пословне климе, пре свега за развој иновативних МСП, укључујући политику кластера и унапређење инструмената за финансирање МСП,
4. социјални дијалог са кључним чиниоцима у друштву (предузећима, синдикатима, академским и научним институцијама, организацијама цивилног друштва и др.)
5. примена Стратегије научног и технолошког развоја Републике Србије, као и доношење стратешког документа у овом домену до 2020. године,
6. доношење и примена Стратегије развоја образовања до 2020. године, уз увођење система целоживотног учења и образовања заснованог на квалитету и ефикасности,
7. социјално укључивање и смањење сиромаштва осетљивих друштвених група како би се постигла већа социјална и територијална кохезија и како би корист од раста, развоја и веће запослености била подељена међу целокупним становништвом, укључујући и оне најсиромашније,
8. наставак реформи у сфери пензијског осигурања које би у условима одрживог финансирања обезбеђивале смањење сиромаштва старих и одржање животног стандарда након пензионисања,

¹⁸² Исто, стр. 8.

9. наставак реформи у сфери здравствене заштите како у сфери финансирања и тако и сфери управљања системом, а са стратешким циљем унапређења квалитета здравља свих грађана, посебно деце и угрожених група.

Повећање броја запослених

У Србији је запослено 49% популације од 20-64 година. То је један од најнижих нивоа запослености у Европи. Просек ЕУ тренутно износи 68%, док нова Стратегија „Европа 2020“¹⁸³ поставља као главни циљ повећање броја запослених на 75% ове популације. Реализација овог циља захтева повећање ефикасности тржишта рада и промену структуре радне снаге.

Закон о раду, усвојен јула 2014. године, у великој мери је усклађен са европским стандардима, када је у питању ново запошљавање, и то ће позитивно утицати на прилив страних директних инвестиција. Такође је потребно извршити промену структуре радне снаге и увођење система целоживотног учења, што би допринело повећавању конкурентских предности наше земље. Посебну пажњу треба обратити на фискалну политику у циљу бољег стимулисања нових радних места. У том контексту, неопходно је развијати и концепт микрофинансирања и подстицати самоиницијативу приликом отварања нових радних места.

Треба имати у виду да је постављени циљ амбициозан, али не и недостижан ако узмемо у обзир да ће до 2020. године из континента активног становништва изаћи део популације који сада има преко 55 година. Тај слој становништва остао је током транзиције, услед приватизације и реструктурирања друштвених и јавних предузећа без посла са смањеном могућношћу за ново запослење. Паралелно са тим, нова радна снага, која сада има 15 година лакше ће долазити до радних места јер ће њен образовни ниво и стечене вештине бити усклађене са потребама тржишта рада. Ова два супротна процеса, уз позитивну привредну коњукуру, довешће до значајног раста учешћа запослених до 2020. године.

Унапређен људски капитал

Степен образовања становништва Србије је забрињавајући. Проблеми у приступу образовању нису решени, осипање деце постоји са свих нивоа образовања и по већини индикатора смо на зачељу у Европи. Још увек око 10% популације не завршава основну школу (или се не упише или се осипа у току основне школе). У средње школе се уписује између 90-95% оних који заврше основну школу (око 80% генерације), а око 15% уписаних не заврши средње образовање (око 35% генерације). Свега 13% је завршило вишу или високу школу. Ситуација је нешто боља ако се погледа само активно становништво, али је и ту ниво далеко нижи него просек ЕУ (19% са терцијарном дипломом наспрам просека ЕУ од око 30%).¹⁸⁴

Квалитет школских достигнућа је забрињавајуће низак. Око трећине наших петнаестогодишњака је функционално неписмено.

Да би образовање постало снажан развојни ресурс, Србија мора истовремено да решава неке основне развојне проблеме (инфраструктурне проблеме и неке базичне проблеме система образовања, отклањање озбиљних заостајања у погледу степена

¹⁸³ European Commission (2010) Europe 2020 - A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Communication from the Commission, Brussels

¹⁸⁴ http://www.srbija.gov.rs/extfile/sr/145381/koncept_razvoja_srbije_do_2020.pdf [pristup 19.09.2013]

образовања становништва и др), а да истовремено хвата и корак са развојним плановима Европске уније.

Квалитет је кључни проблем образовања у Србији. Проблеми нарочито квалитета образовних достигнућа ученика су системског карактера, јер је систем образовања у Србији тако конструисан да засад нужно производи низак квалитет знања, вештина и компетенција. Образовање ће у наредном периоду бити засновано на модерним интерактивним и активним облицима наставе и учења који једино могу осигурати генеричка знања, вештине и компетенције.

Инвестиције у знање и технологију

Према тренутним инвестицијама од 0,3% БДП за науку, Србија значајно заостаје за Европом и развијеним земљама света. Оно што још више забрињава је чињеница да у овом погледу значајно заостајемо у односу на земље у окружењу које све, осим Албаније, издвајају преко 0,5% БДП, а Словенија, Чешка и Хрватска већ издвајају преко 1% БДП.¹⁸⁵

Стратегијом научног и технолошког развоја Републике Србије за период од 2010. до 2015. године предвиђено је да инвестиције у науку достигну 1% БДП до 2015. године, а након тога 2%. Визија научног и технолошког развоја Републике Србије јесте да Србија постане иновативна земља у којој научници достижу европске стандарде, доприносе укупном нивоу знања друштва и унапређују технолошки развој привреде. План је да половина инвестиција до 2020. године дође из приватног сектора кроз јаче повезивање науке и привреде као и увођење пореских и других подстицаја. Та чињеница имаће директан утицај на структуру домаће привреде и отвориће могућност младим научницима и инжењерима да каријере не граде само у државним институтима и факултетима, већ да своја знања примењују у приватним компанијама.

Раст заснован на извозу и рационалној употреби енергије

Последица усмеравања домаће економије ка потрошњи, а не ка инвестицијама и производњи у претходних десет година за последицу је имао привредни раст у Србији који се претежно ослањао на раст сектора привреде који производе неразмењива добра и услуге (85% оствареног раста), а на рачун релативног смањења учешћа индустрије и пољопривреде. За разлику од успешних транзиционих земаља, као што су: Словачка, Пољска, Словенија, у Србији након првих неколико година транзиције није дошло до реиндустријализације привреде. То је, поред осталог, довело до веома малог учешћа извоза у БДП, који је најмањи у региону.

Наставак привредног раста на претходним претпоставкама осим што није пожељан, више није ни могућ. Смањен је прилив капитала због финансијске кризе, све су мањи приватизациони приходи услед завршетка приватизације, велики је приватни спољни дуг, а јавни дуг убрзано расте. Због свега наведеног, неопходно је на новим претпоставкама дефинисати економски модел и стратегију привредног раста и развоја до 2020. године.

Такође, као будући члан ЕУ, Србија мора са својим развојним приоритетима, специфичностима и ограничењима да се уклопи у нове развојне приоритете ЕУ:

¹⁸⁵ http://www.srbija.gov.rs/extfile/sr/145381/koncept_razvoja_srbije_do_2020.pdf [pristup 19.09.2013]

паметан, одржив и инклузивни привредни раст и развој. У економском смислу за Србију то значи:¹⁸⁶

- висока али реално остварљива стопа привредног раста која се ослања на раст
- продуктивности (конкурентност) и истовремено на повећање запослености
- високе стопе раста инвестиција (домаћих и страних)
- стварање извозно оријентисане привредне структуре са релативно већим
- нагласком на технолошки модернизовану индустрију и пољопривреду
- повећање запослености уз већи квалитет образовања и активне примене знања
- стабилне цене
- одржив спољнотрговински и текући платни дефицит

Ово су кључне смернице и претпоставке како би се обезбедила динамична и истовремено макроекономски стабилна и социјално одржива развојна путања српске привреде у наредној деценији.

Два основна циља економског раста до 2020 су:

- раст заснован на извозу, и
- усклађивање са европским развојним приоритетима који су у међусобном складу, те их треба посматрати заједно.

Потребно је донети Закон о рационалној употреби енергије као и Закон о изменама и допунама закона о енергетици којима би се енергетска ефикасност дефинисала као приоритет. Повећањем енергетске ефикасности за 40% до 2020. године уштедело би се око 1% БДП годишње (укупно око 3 млрд. евра до 2020. године) кроз увоз енергената. Такође, изградњом нових капацитета за производњу електричне енергије (хидроелектране на Дрини, Дунаву и Великој Морави) уз раст коришћења ветра, сунца и биомасе за производњу енергије оствариће се додатне уштеде у потрошњи и достићи ЕУ стандарди у области обновљивих извора енергије до 2020. године. Тиме ће се остварити не само ефикасност и привредни раст, већ ће се након реализације кључних инфраструктурних пројеката (гасовод, нафтовод и др.) подићи ниво енергетске безбедности кроз диверсификацију примарних извора енергије.

Социјално укључивање и смањење сиромаштва

Концепт смањења сиромаштва у претходном периоду био је стратешки заснован на динамичном привредном расту и развоју, са нагласком на отварању нових радних места и на развоју програма, мера и активности усмерених на најсиромашније и посебно угрожене групе. Приближавањем Србије ЕУ на значају све више добија процес социјалног укључивања, као обавезна компонента политике интеграције. Процес социјалног укључивања треба да омогући да сви појединци и друштвене групе у потпуности учествују у економским, друштвеним и културним токовима, и да могу да достигну одговарајући животни стандард. Процес би требао да омогући и веће учешће грађана у доношењу одлука, посебно оних које утичу на њихово благостање и остваривање људских права.

¹⁸⁶ http://www.srbija.gov.rs/extfile/sr/145381/koncept_razvoja_srbije_do_2020.pdf [pristup 19.09.2013]

Србија је започела са праћењем података о релативном сиромаштву. У оваквим условима и у наредној декади примаран циљ је пре свега даље смањење броја сиромашних који не могу да задовоље ни основне потребе, али и смањење стопе релативног сиромаштва на 14 % до 2020. године. Овим циљевима потребно је међутим придружити и циљеве које подразумева процес социјалне инклузије.

У сфери новчаних накнада за сиромашне изузетно је значајно да се даље унапређује адекватност износа помоћи, таргетираност и укључивање у програме помоћи свих који су угрожени. Посебно значајан циљ треба да буде смањење сиромаштва деце и адекватност накнада за сиромашне породице са децом. У сфери услуга социјалне заштите децентрализација, деинституционализација и даљи развој услуга социјалне заштите у заједници остају најважнији стратешки правци развоја.

Поред традиционалних пасивних мера подршке најсиромашнијим слојевима становништва, у наредним годинама неопходно је развити програме и мере којима би се пружила додатна подршка сиромашним грађанима и искљученим групама становништва како би се омогућио њихов потпун приступ образовању, тржишту рада, здравственим и социјалним услугама, могућностима за решавање стамбеног питања и финансијама. Мере подршке у већој мери треба да се формулишу у оквиру концепта активне инклузије, која подразумева подстицаје за запошљавање и образовање сиромашних и искључених грађана.

Социјално укључивање сиромашних, особа са инвалидитетом, избеглих и интерно расељених лица, Рома и других посебно угрожених група захтева успостављање међуресорне сарадње, али и сарадње између јавног, цивилног и приватног сектора, како на националном, тако и на локалном нивоу. Поред тога, ради успешне припреме Републике Србије за коришћење европских фондова намењених социјалном укључивању и смањењу сиромаштва (попут Европског социјалног фонда), потребно је формирати одговарајуће међуресорне структуре за ефикасно и транспарентно пружање подршке за спровођење адекватних мера на националном и локалном нивоу.

1.2. Основне компоненте стратегије „Европа 2020“

Глобални изазови са којима се ЕУ суочава јесу економско јачање земаља у успону, реорганизација глобалних финансија, климатске промене и ограниченост ресурса.

Пет водећих циљева за ЕУ су:

1. запосленост,
2. истраживање и развој,
3. клима и енергија,
4. образовање и
5. борба против сиромаштва.¹⁸⁷

Као приоритети утврђени су:

- интелигентни раст (економија заснована на знању и иновацији),
- одрживи раст (економија која ефикасно троши ресурсе, која је еколошки усмерена и компететивна) и

¹⁸⁷ КОМ(2010)2020,DE, str. 3

- интегративни раст (економија која има високу стопу запослености и социјалну и територијалну интегрисаност).

У оквиру приоритета биће покренуто 7 иницијатива:

- Унија иновације,¹⁸⁸
- Младост у покрету,
- Дигитална агенда за Европу,
- Европа ресурсне ефикасности,
- Индустриска политика у доба глобализације,
- Нове квалификације и могућности запошљавања,
- Европска платформа за борбу против сиромаштва.

Према “визији европске социјалне тржишне економије 21. века” економија ЕУ треба да буде: интелигентна, одржива и интегративна. Утврђује се да у оквиру Уније постоји широки консензус да се ради на изграђивању ова три приоритета до 2020. године. Истиче се да ови приоритети подстичу један други и да се при њиховом спровођењу у пракси морају узети у обзир специфичности сваке државе чланице.

Инвестирање у истраживање, развој и иновативност, као и у зелене технологије поред тога што представља део борбе против климатских промена такође ствара и нове пословне могућности и нова радна места. И улагање у образовање се доводи у везу са стварањем нових радних места, а самим тим и са смањењем сиромаштва.

Улагање у истраживање и развој, образовање, иновативност и зелене технологије треба да допринесе трансформацији традиционалних сектора и руралних области, али се уклапа и у потребе економија заснованих на знању које пре свега имају развијене услужне делатности, и тиме доприносе јачању економске, социјалне и територијалне кохезије. Како би се остварила што боља синергија и координација, Комисија предлаже да се приоритети и водећи циљеви преточе с једне стране у националне циљеве и планове деловања, који узимају у обзир тренутне могућности земље, а да се с друге стране утврди низ делатности које ће се извршити на нивоу ЕУ.

Под циљем **интелигентног раста**¹⁸⁹ настављају се напори Лисабонске стратегије да се изгради економија заснована на знању. Знање и иновација се сматрају моторима економског раста. Стога се прокламује улагање у квалитет образовања, истраживање, промовисање иновативности и трансфер знања. Притом се кључна улога придаје информационам и комуникационим технологијама. Сматра се да се раст и квалитетна радна места стварају тако да се обезбеде начини да иновативне идеје буду преточене у нове производе и услуге. Као три аспекта овог приоритета стратегије истичу се: иновативност, образовање и дигитално друштво. Утврђује се да ЕУ заостаје за својим глобалним партнерима у овим аспектима те да су неопходни појачани напори у њихов развој.

У области иновативности се врши поређење са издацима које САД и Јапан издвајају за истраживање и развој и утврђује да су мањи за 0,6 до 1,5 %. Као узрок се констатују знатно мања улагања приватног сектора у И&Р, те се прокламује унапређење услова за то. У области образовања указује се на велику учесталост превременог прекида школовања. Пошто средњи ниво квалификованости често не

¹⁸⁸ Вукотић, М., (2011) СТРАТЕГИЈА “ЕВРОПА 2020” – ПРИОРИТЕТИ И ЦИЉЕВИ, у оквиру пројекта Политички идентитет Србије у регионалном и глобалном контексту, Универзитету Београду-Факултет политичких наука.

¹⁸⁹ Isto, str. 503.

одговара потражњи на тржишту рада, а и обзиром на до преко 20 % већег удела универзитетски образованих у појединим конкурентским земљама, истиче се потреба за већим уделом становништва са високошколском дипломом.

Такође се жели повећати квалитет и атрактивност европских универзитета у глобалним поређењима. Уз осврт на обим глобалног тржишта за информационе и комуникационе технологије, захтева се веће учешће европских предузећа. Сматра се да су европски иновативни потенцијали знатно ограничени због недовољне раширености интернета велике брзине. Утврђује се да високобрзински интернет треба да буде станица размене знања, добара и услуга. Како би се ове три области унапредиле, стратегија предлаже три иницијативе, које се фокусирају на сваку од њих и у којима се наводи низ задатака и обавеза које на нивоу ЕУ преузима Комисија а на националном нивоу земље чланице.

У оквиру иницијативе “Унија иновације” Комисија између осталог обавезује да ће “унапредити услове предузећа за иновацију, тиме што ће увести Јединствени ЕУ патент и специјални Суд за патенте.

Друге две иницијативе јесу: “Дигитална агенда за Европу”, чији је циљ изградња Јединственог дигиталног тржишта заснованом на брзом интернету и приступ брзом интернету за сва домаћинства; и “Младост у покрету”, која садржи низ мера за унапређење атрактивности европских високошколских установа, као и квалитета образовања уопште, остваре и престиж и отворен приступ образовним институцијама, промовише мобилност ученика и учитеља и побољшају услови за запошљавање младих.

Под овим приоритетом „**одрживи раст**“ стратегије “Европа 2020”, комбинују се економски и еколошки интереси, јер се истовремено са ефикасним коришћењем ресурса и развојем зелених технологија јача конкурентност: **“Одржив развој подразумева изградњу ресурсно ефикасне, одрживе и конкурентне економије, искоришћавање потенцијала лидерства ЕУ у такмичењу у развоју нових процедура и технологија, укључујући зелене технологије”**.¹⁹⁰ Полазне премисе садржане су у поређењу са глобалним партнерима у областима конкурентности, борбе против климатских промена и чистих и ефикасних енергија. Констатује се да је ЕУ просперирала захваљујући успешној трговини и извозу, али због растуће конкуренције и притиска на том пољу мора да повећа своју продуктивност. Такође, ЕУ треба да уложи напоре како би осигурала да на тржишту зелених технологија и даље има водеће место. Као једна од кључних тачака за индустријску конкурентност идентификује се несметано функционисање инфраструктуре.

У погледу климатских промена “Европа 2020” садржи јасан став о потреби да се максимално искористе потенцијали нових зелених технологија. Повећање ресурсне ефикасности значи не само смањење емисија, већ и уштеду новца, подстицај економије и мању зависност од климатских ризика. Важан циљ је тзв. Енергетска сигурност – смањење зависности економије и индустрије од увоза нафте, гаса и других сировина из иностранства. Са друге стране, инвестирање у ефикасно и еколошко коришћење енергија значи стварање нових радних места: према изворима Комисије, остварење циљева од 20% обновљивих енергија до 2020. и 20% енергетске ефикасности требало би да створе више од милион радних места.

¹⁹⁰ COM(2010)2020,EN,str. 12

Како би се ЕУ суочила са овим изазовима, у оквиру приоритета одрживог раста предлажу се иницијативе “Европа ресурсне ефикасности” и “Индустријска политика у доба глобализације”. Иницијативе садрже обавезе и задатке како за Комисију на нивоу ЕУ, тако и за земље чланице.

Од земаља чланица се очекује да се на националном нивоу иновативна МСП-а подрже тако што ће расписати јавне конкурсе који садрже подстицаје за иновативност, осигурати остваривање права на интелектуалну својину, смањити административни терет за предузећа, унапредити квалитет легислативе и слично.

Трећи приоритет стратегије “Европа 2020” и остваривања визије “европске социјалне тржишне економије 21. века” чини **интегративни раст** који почива на високој стопи запослености, социјалној и територијалној кохезији. **Под интегративним растом подразумева се постизање високе стопе запослености, инвестирање у квалификације, борба против сиромаштва, као и модернизација тржишта рада, образовања и система социјалне заштите.**¹⁹¹ Сматра се да Унија на изазов старења становништва и растућу глобалну конкуренцију треба да одговори максималним искоришћавањем постојећих потенцијала за рад.

Као полазне поставке овог приоритета стратегије дефинисане су области запослености, квалификација и борбе против сиромаштва. У погледу запослености Комисија указује на ниску стопу запослености у односу на конкурентске земље (66% у односу на преко 70% у САД и Јапану), растућу потребу за висококвалификованима на тржишту рада (16 милиона до 2020.), као и чињеницу да су незапослени нарочито изложени ризику од сиромаштва. Нарочито погођени незапосленошћу су жене, млади и дугорочно незапослени. Такође се указује на последице демографског развоја следећих година.

Сматра се да се у сржи реформи које земље чланице морају спровести налази неометано функционисање тржиште рада. У складу с тим, борба против сиромаштва и социјалне искључености подразумева мере за уклањање препрека за запошљавање жена, старијих, младих, инвалида и легалних миграната. Прокламује се стварање услова за успешне преласке у каријери, стицање квалификација, побољшања квалитета радног места, пропустљивост сегмената тржишта рада, борбу против структурне незапослености, активну интеграцију као и социјалну заштиту која је примерена и одржива. Зато се предлаже модернизација политике запошљавања, образовања и система социјалне сигурности. Тежишта поступака под овим приоритетом биће између осталог: друштвена одговорност предузећа, приступ институцијама за бригу о деци и другим лицима са потребама, омогућавање преквалификација, смањење неравноправности у приступу здравственој нези, здраво и активно старије становништво и слично.

Први део интегрисаних смерница представљају смернице о општим одликама економске политике земаља чланица и Уније, а други део чине одлуке Савета о политици запошљавања. У складу са Уговором економска и политика запошљавања су од заједничког интереса и њихова координација се врши преко Европског савета.

Заједно ова два инструмента чине “интегрисане смернице Европе 2020” као оквир стратегије и реформи на нивоу земаља чланица. На тим основама државе ће саставити националне програме реформи у којима представљају које мере намеравају да спроведу како би имплементирале стратегију. Комисија има контролну функцију док

¹⁹¹ Вукотић, М.,(2011) СТРАТЕГИЈА “ЕВРОПА 2020” – ПРИОРИТЕТИ И ЦИЉЕВИ, у оквиру пројекта Политички идентитет Србије у регионалном и глобалном контексту, Универзитету Београду-Факултет политичких наука, стр. 505.

ће Савет једном годишње представити оцену напретка како на нивоу земаља чланица тако и на нивоу ЕУ.

*Интегрисане смернице за Европу 2020:*¹⁹²

- Обезбеђивање квалитета и дугорочне одрживости јавних финансија.
- Уклањање макроекономских дисбаланса.
- Уклањање неравнотеже у Еврозони.
- Оптимирање истраживања и развоја и улагања у иновације, јачање троугла знања и ослобађање потенцијала дигиталне економије.
- Ефикасније коришћење ресурса и смањење емисије гасова који изазивају ефекат стаклене баште.
- Унапређење оквирних услова за предузећа и потрошаче и модернизација индустријске базе.
- Повећање стопе запослености и уклањање структурне незапослености.
- Образовање радне снаге чије квалификације одговарају захтевима тржишта рада, унапређење квалитета радног места и учења читавог живота.
- Повећање ефикасности општег образовања и обуке на свим нивоима и олакшање приступа високошколским установама.
- Борба против друштвене искључености и сиромаштва.

У складу са овим документом, и Република Србија је донела свој стратешки документ “Србија 2020”¹⁹³ који представља концепт развоја Србије до 2020. године. Овај стратешки документ дефинише основне елементе друштвено-економског развоја Републике Србије до 2020. године. Он прати структуру коју је предложила и усвојила Европска комисија (ЕК) приликом израде Стратегије Европа 2020, узимајући у обзир специфичности Републике Србије.

2. Привлачење страних директних инвестиција у циљу обезбеђивања одрживог развоја националне привреде

2.1. Значај побољшања инвестиционе климе и унапређење институционалног оквира за привлачење страних директних инвестиција

Инвестициона клима је главни ослонац стратегије привредног развоја једне земље. Да би се избегло сељење капитала на суседна тржишта (где ће инвестиције допринети ланчаном увећању вредности), а са друге стране повећала атрактивност за нове СДИ, треба кренути од почетка:

- *дугорочна стратегија развоја – инвестиције – нова радна места – раст продуктивности и извоза – нове инвестиције.*

Генерално узевши, за већи прилив СДИ у Србију, кључну улогу има стварање дугорочне, стабилне и повољне инвестиционе климе, односно уопште пословне климе, што је пре свега, задатак државе и њених институција. Са друге стране, за повећање користи Србије од СДИ, битно је такође, привлачење нових “greenfield” продуктивних

¹⁹² SEK(2010)488,DE, str. 2-3.

¹⁹³ http://www.srbija.gov.rs/extfile/sr/145381/koncept_razvoja_srbije_do_2020.pdf [pristup 19.09.2013]

инвестиција са извозном оријентацијом и нето девизним ефектом, заснованих на новим технологијама. Оне ће дати потребан замах привредном развоју, када ускоро по завршетку приватизације изостану СДИ које су везане за овај процес. Још је важније привући СДИ у истраживачке и развојне делатности, попут Microsoft-овог истраживачког центра за развој софтвера. Такве СДИ осим мултипликационог ефекта на валоризовање непосредно ангажованог иновационог потенцијала у Србији, имају и значајан демонстрациони и синергијски ефекат.

Национални просперитет се ствара, а не наслеђује. Он не расте из обиља ресурса, од расположиве радне снаге, каматних стопа или вредности валуте, на чему инсистира класична економија. Национална конкурентност зависи од капацитета њене индустрије да се иновира и усавршава. Компаније стичу предност над најбољим конкурентима из света због притиска и изазова. Оне имају користи од тога што имају јаке домаће ривале, агресивне домаће снабдеваче и захтевне локалне потрошаче.¹⁹⁴

Добро осмишљена национална политика је кључни фактор привлачења СДИ и повећања користи од њих. Најбољи начин привлачења и извлачења користи од СДИ није увек пасивна либерализација на широком плану – политика отворених врата. Либерализација може да помогне да се добије више СДИ, али сама није довољна. Привлачење СДИ на високом конкурентном светском тржишту сада захтева снажно грађење и афирмисање предности одређене локације као привлачне за СДИ и много фокусирајући напор на промоцији.

У првом реду треба заокружити институционалне реформе, у виду доношења свих неопходних закона, као и њихову имплементацију у реалном животу, чиме би се извршило усклађивање са развијеним тржишним привредама. Након тога, треба успоставити одржив модел привредног раста, што подразумева преусмеравање привреде са увоза и потрошње на увоз и инвестиције, како би се ублажио дефицит у размени са иностранством. Потребно је избалансирати и фискални биланс земље. Комбинација штедње, односно рационалне потрошње и улагања у развој могла би да буде делотворна.¹⁹⁵

Потенцијал који постоји у сектору услуга, пре него у робној производњи, могао би се кроз СДИ много боље развијати и валоризовати. При томе, управо СДИ у сектору услуга имају све веће учешће у укупном приливу СДИ у свету последњих десетак година. У свету иначе постоји конкуренција за креирањем што повољнијих услова за прилив страних директних инвестиција. Ту се пре свега мисли на разне видове олакшица (фискалних, царинских, концесије итд.), што указује на висок ниво потреба за оваквим облицима улагања, о чему ће бити речи у каснијем излагању.

Без обзира на степен либерализације пријема СДИ у неку земљу (степен је већи у развијеним земљама), најбитније је да у земљи постоји недвосмислени правни оквир за пласман оваквог капитала. Поред тога, неопходно је да закони који третирају ову проблематику буду дугорочни, како се за инвеституре не би повећавао степен несигурности у сопствене инвестиције.

Ефекти страних директних инвестиција још нису мерљиви у свим његовим сегментима, неке стране директне инвестиције ће имати импликације и на друге сегменте привредног развоја који нису видљиви у овом тренутку. У сваком случају постоји позитивна тенденција у њиховом привлачењу и Влада Републике Србије чини огромне напоре, како би доношењем разних Стратегија и других законских аката

¹⁹⁴ Porter, M.E., 1998, "On competition", A Harvard Business Review Book, Boston, str. 155.

¹⁹⁵ Јовановић Гавриловић, Б., (2013) Привредни развој са људским ликом, Универзитет у Београду, Економски факултет, Београд, стр.286

допринела њиховом повећању, а то се посебно односи на привлачење “greenfield” инвестиција, које би директно допринеле побољшању привредних активности у земљи. У наредном периоду је потребно доношење свих системских закона као и њихова примена, како би се успоставила делотворна тржишна економија, макроекономска стабилност и владавина права и створио атрактивнији привредни амбијент, који погодује реализацији одрживог модела привредног раста и развоја.

Да би једна земља била привлачна за СДИ потребно је да се испуни највећи део екстерних и интерних услова. *Испуњавање екстерних услова* подразумева да су на одговарајући начин уређени односи са међународним институцијама и пословним окружењем. Када је у питању Србија након 2000. године ови услови су знатно побољшани. Регулисани су односи са међународним финансијским институцијама као што су Међународни монетарни фонд, Међународна банка за обнову и развој, Мултилатерална агенција за гарантовање инвестиција итд. Успостављање односа са овим институцијама је својеврсна гаранција за стране инвеститоре да земља води прихватљиву економску политику. Ове институције су истовремено и значајни финансијери или гаранти за многе капиталне пројекте тако да њихово учешће подстиче мобилизацију и укључивање средстава из других извора за одређене пројекте.

Интерни институционални оквири се, пре свега, односе на законске прописе који уређују ову материју. То се посебно односи на Закон о страним улагањима из 2003. године, али и на Закон о приватизацији из 2001. године, Закон о концесијама и друге пратеће законске прописе и уредбе. Усвојена решења у Закону о страним улагањима обезбеђују страним инвеститорима погодности приближне онима које нуде остале земље у транзицији и земље у непосредном окружењу. Страни инвеститор је изједначен у правима и обавезама домаћим правним и физичким лицима.

Ипак, привредни амбијент у Србији проткан је бројним системским ограничењима за привлачење страних улагања. На првом месту је устројство државе и њен низак политички кредибилитет. Страни инвеститори, руковођени профитном мотивацијом, испољавају висок степен опрезности приликом сваког инвестиционог аранжмана. Веома пажљиво бирају локације на којима ће пласирати свој капитал, јер осим профита њих интересује и углед и стабилност земље потенцијалног домаћина СДИ. У том смислу, политички кредибилитет земље чине пословно окружење, стабилни закони, систем који штите улагаче од свих видова дискриминације, криминала и корупције.

Утицај политичких прилика на инвестиционо ангажовање страних улагача је посебно велики у земљама у транзицији. Страх од наглих политичких заокрета који могу бити усмерени у правцу радикалне промене релативних прописа и кочење укупних реформи, у великој мери детерминише однос страних инвеститора према земљи потенцијалног домаћину улагања. Из тог разлога, страни улагачи високо вреднују постојање политичке стабилности земаља домаћина СДИ, која се огледа у сигурности загарантованих имовинских права, стабилности и предвидивости правних прописа, поузданости правосуђа, успешности борбе са криминалом и корупцијом и др.

Сви горе поменути проблеми доводе до тога да се Србија још увек третира као подручје високог ризика, што битно ограничава значајнији прилив страних улагања. У том погледу, у циљу привлачења страних директних инвестиција треба чинити перманентне напоре у правцу јачања политичке и правне сигурности, како би се ризик инвестирања довео на прихватљив ниво.

Препоруке везане за институционални оквир биле би следеће:

- Подстицати секторе у којима привреда Србије може применом сопственог знања и технологија развијати глобално конкурентну производњу;

- Формирати подстицајни амбијент за развој индустријских кластера на бази инфраструктура технолошких инкубатора;
- Подстицати сарадњу предузетничког сектора и јавног сектора, како би заједно доприносили побољшању конкурентске предности наше земље;
- Уклонити све препреке иностраном знању, технологијама и иновационим и производним решењима, домаће знање и иновативност изложити глобалној конкуренцији;
- У побољшању материјалних услова, неопходна је научна и развојна истраживања интегрисати у јединствен европски и истраживачки простор;
- Подстицати развој е-бизниса, е-трговина, е-владе, укључујући локалну самоуправу;
- Развити ефикасан информациони, иновациони и систем трансфера знања и технологија са центрима за информације, трансфер и едукацију за примену нових знања и решења.

Институционалне мере које је неопходно дефинисати, како би допринеле приливу страних директних инвестиција у Србију и које би имале даље мултипликативно дејство на целокупан одрживи развој земље можемо дефинисати кроз:¹⁹⁶

- Унапређење инвестиционе климе,
- Изградња повољне слике о Србији у иностранству (Image Building),
- Привлачење нових улагања (промоција),
- Подршка инвеститорима.

Унапређење инвестиционе климе

Примарну улогу у унапређењу инвестиционе климе, односно услова за улагање у земљу имају Министарства, будући да инвестиционо окружење подразумева и широки спектар одговарајућих прописа. Велики број донетих Стратегија које се односе на различите области функционисања а све у циљу унапређења инвестиционе климе у земљи. Такође је потребно и подстицање процеса модернизације и активности које су предложене одговарајућим Стратегијама.

Изградња повољне слике о Србији у иностранству - привлачење нових улагања и подршка инвеститорима

Развијање стратегије, тј. плана маркетиншких и промотивних активности са циљем изградње повољне слике о Србији, привлачења нових улагања и стварања бољих услова за инвестирање, обично се поверава јавној агенцији која се бави остваривањем националних циљева дефинисаних од стране Владе. Агенција за промоцију улагања има задатак да:

- развија маркетинг план и спроводи промотивни програм са циљем уклањања негативне слике Србије међу инвеститорима у одабраним секторима и на кључним тржиштима,
- развија истраживачке способности ради утврђивања индустријских и услужних сектора у којима Србија може имати конкурентну предност за нова

¹⁹⁶ http://dijaspora.gov.rs/wp-content/uploads/2012/12/strategija_strana_ulaganja_cyr.pdf [pristup 18.06.2013]

улагања, као и идентификовање предузећа којима је у интересу да улажу у те секторе,

- се суочава са потребама улагача када је реч о законодавним, административним и инфраструктурним мерама, обезбеђивања повратних информација и препорука за даље деловање,
- олакшава подршку и приступ новим инвеститорима који желе да улажу у Србију.

Институционално су примењивани многи модели у различитим земљама и привредама на различитим нивоима развоја, о чему ће бити речи у каснијем излагању. Ефикасна Агенција за промоцију улагања је саставни елемент успешне промоције улагања, а институционално јачање је кључна компонента Стратегије.

Стратегија подстицања и развоја страних улагања, дефинише један институционални оквир са јасним задацима, мерама и активностима бројних министарстава, агенција и општина, уз предвиђање значајне подршке и учешћа приватног сектора и партнера у сарадњи. У том смислу треба истаћи:¹⁹⁷

- *Реформу прописа*
- *Јачање институционалних капацитета и развијање сарадње на националном и општинском нивоу, како би се олакшао развој пословања*
- *Активности и иницијативе за унапређење конкурентности*
- *Развијање кампања у земљи за боље разумевање значаја страних улагања и јасно усмерена међународна маркетиншка стратегија.*

Док се Стратегија бави унапређењем инвестиционе климе у кратком, средњем и дужем року, постоји потреба да се као приоритети издвоје хитне активности у вези са широким спектром питања. То се одсликава у Акционом плану за отклањање административних препрека за страна улагања.

У њему су изнети предлози за развијање веза између општина, јавних предузећа и Владе, и истиче се потреба да се индустрији и модерним, извозно оријентисаним предузећима олакша приступ земљишту и инфраструктури. У овом процесу је важно развијати партнерство између приватног сектора и Владе.

Једна од претпоставки која би омогућила одређене повољности страним улагачима било би и начело “све под једним кровом”. Циљеви које подразумева ово начело (“једна станица”) јесу обезбеђивање једног места контакта за инвеститоре где би дошли до потребних дозвола и решили захтеве везане за прописе који се тичу оснивања и пословања њихових предузећа.

Остале специфичне мере

Постоје позитивни и охрабрујући знаци да Србија може изузетно искористити свој развојни потенцијал у наредних пет до десет година, да може да оствари снажан привредни раст и унапреди стандард живота својих грађана, истовремено се претварајући у конкурентну и функционалну тржишну економију.

¹⁹⁷ http://dijaspora.gov.rs/wp-content/uploads/2012/12/strategija_strana_ulaganja_cyr.pdf [pristup 18.06.2013]

Србија се сматра пријатељским и све бољим окружењем за стране улагаче, са инвестиционим законом који се повољно оцењује у односу на сличне законе у другим земљама. У току је програм реформе закона и осталих прописа са циљем да се усагласе са стандардима Европске уније. Макроекономско и пословно окружење стално се током последњих пет година развија, а Влада доноси велики број нових закона, стабилизује годишњи буџет, постиже званичне договоре са међународном заједницом о дугу и питањима подршке буџету и чини значајан напредак програмом приватизације.

Сет специфичних мера које би допринеле још бољој позицији за привлачење страних инвеститора, поред постојећег институционалног оквира, су:

Познавање страних језика

Србија се налази на врху лествице у односу на друге земље (49%), када је реч о проценту становништва које говори енглески језик. У односу на Србију, Естонија има 30%, Румунија 16%, Бугарска и Хрватска 14% становника који говоре енглески језик.

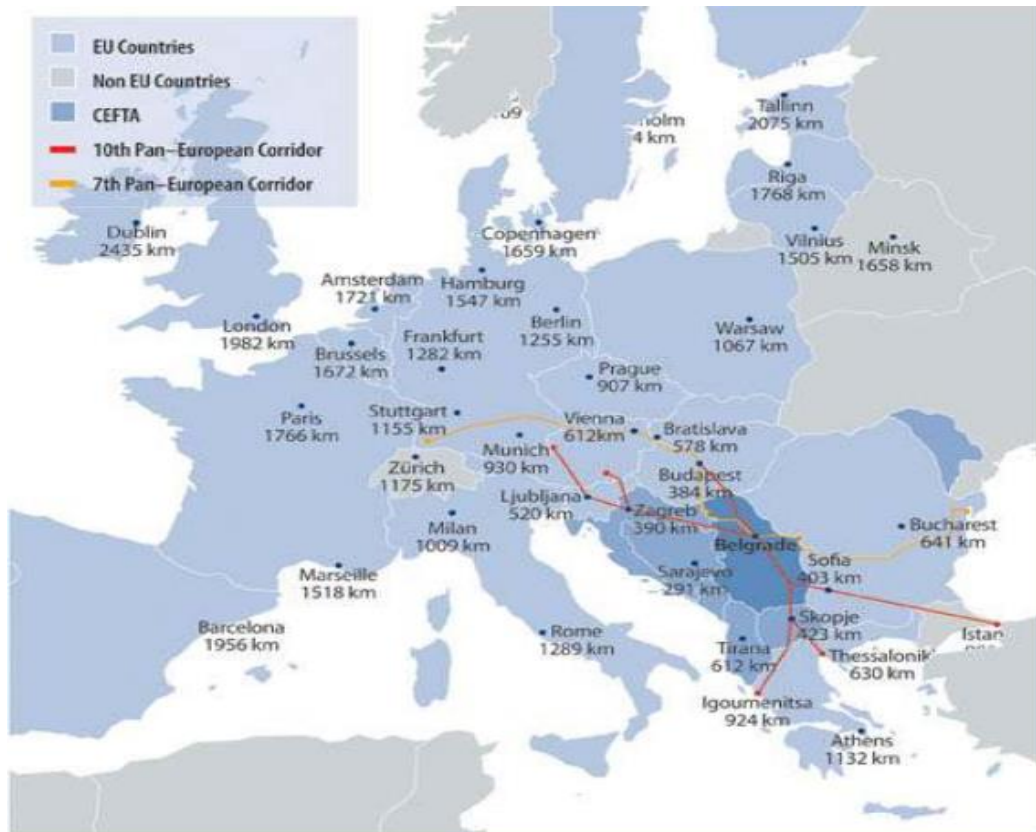
Место у центру региона

Кључно централно место које Србија има у региону, што је добро за трговину и са Истоком и са Западом, друмска, железничка и речна саобраћајна инфраструктура треба да се развије како би се максимално искористиле могућности које пружа централна локација за трговину и индустрију. Такође, телекомуникациона мрежа треба да се унапреди како би одговорила потенцијалима у секторима информационо – комуникационих технологија и услуга.

Ниски трошкови производње

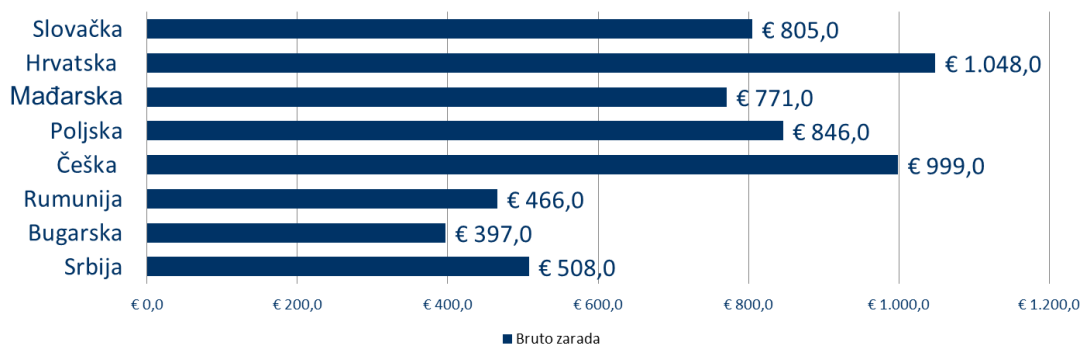
Према подацима ЕУРОСТАТА у Србији су цене електричне енергије, гаса и других горива, као и трошкови поштанских услуга, телефона и факса и одржавања личних возила најнижи међу 37 европских земаља.

Слика 13. Србија – центар Југоисточне Европе

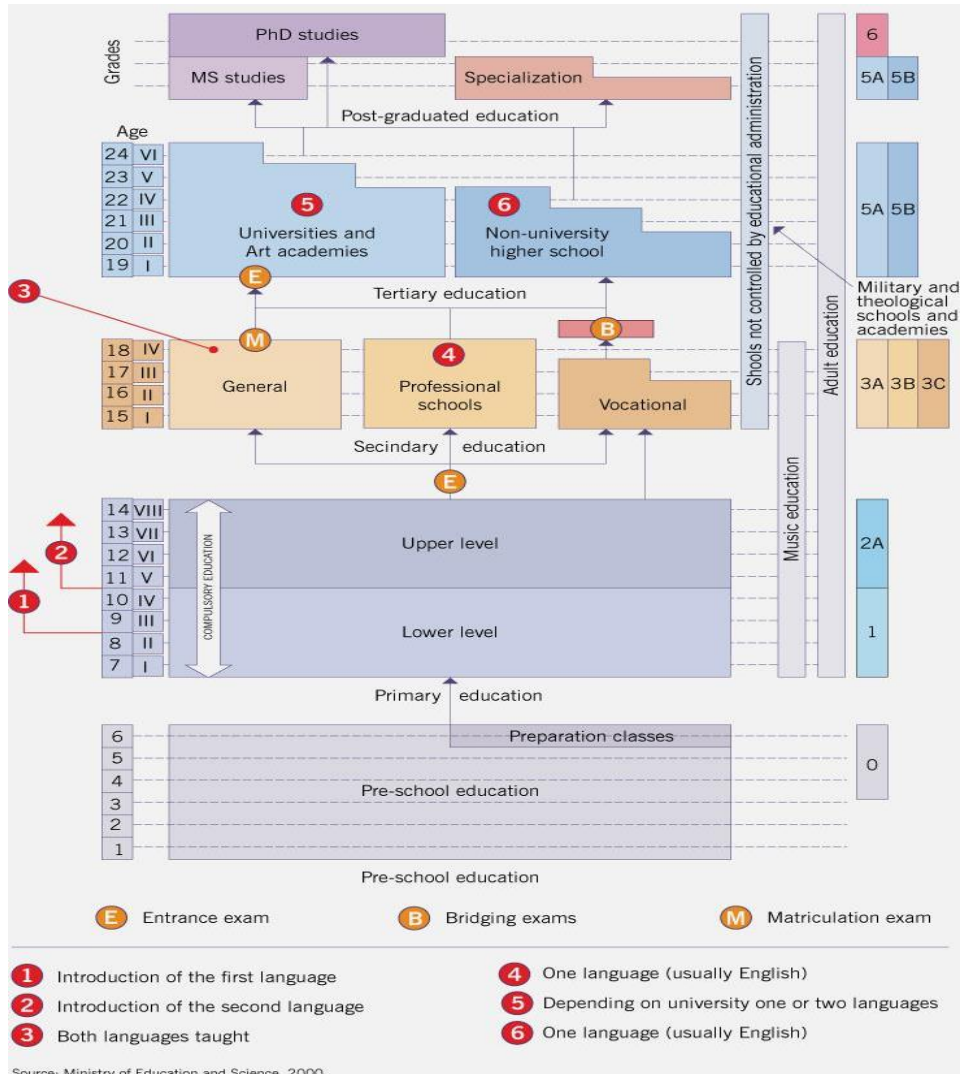
Извор: СИЕПА

Графикон 29. Просечна бруто зарада

извор: ИНСТИТУТ ЕКОНОМСКИХ НАУКА, БЕОГРАД

Слика 13. Квалификована радна снага

Извор: СИЕПА

Порески подстицаји и порески кредити, су такође једна од мера која ће подстицајно деловати на привлачење страних инвеститора и тиме допринети побољшању целокупне инвестиционе климе у земљи.

На располагању су разне врсте подстицаја, од ниских корпоративних пореских стопа до посебних подстицаја за отварање нових радних места у сиромашним подручјима. Такође, треба подстицати и улагања у истраживање и развој током укупног периода изузећа од пореза на одговарајућа улагања. Србија има најнижу пореску стопу на добит предузећа од 10%, као и најнижу стопу на стандардну ПДВ стопу у региону.

Табела 36. Преглед пореских стопа у појединим земљама у транзицији

Назив земље	Порез на добит у %	Порез на додату вредност у %	Порез на доходак од физичких лица у %
Србија	15	20	10
Бугарска	10	20	10
Румунија	16	20	16
Чешка	19	21	15
Пољска	19	23	18 - 32
Мађарска	19	24	16
Хрватска	20	25	12 - 40
Словачка	23	27	19 - 25

Извор: СИЕПА

Изузећа од опорезивања

Србија нуди десетогодишње изузеће од плаћања пореза компанијама које инвестирају више од 7 милиона евра, и запосле најмање 100 особа.¹⁹⁸ Она такође, ослобађа од плаћања пореза концесије и непрофитне организације. Добит компаније која је проистекла из улагања у неразвијено подручје, ослобађа се пореза током двогодишњем периода. Међутим, Србија нема сличне подстицаје за подручја која су званично проглашена као осиромашена “девастирана”, и ту неправилност треба исправити.

Порески кредити и бесповратна помоћ за отварање нових радних места, за програм преквалификације, за улагање у истраживање и развој су кључни елементи целокупног пакета подстицаја новим улагањима. Укупна ниска стопа опорезивања, ефикасно и транспарентно вођена, прихвата се као најбољи приступ, јер не постоји искривљена слика домаће привреде и даје се довољан подстицај озбиљним инвеститорима.

Све ове мере представљају значајне елементе за оспособљавање пословног окружења у Србији како би се остварили национални циљеви пораста запошљавања и извоза.

Приоритетни циљ је да се створе повољни услови, окружење и оквир за привлачење, задржавање и ширење међународно конкурентних и извозно усмерених улагања да би се обезбедили повећани ниво запошљавања, економски и друштвени развој.

¹⁹⁸ http://dijaspora.gov.rs/wp-content/uploads/2012/12/strategija_strana_ulaganja_cyr.pdf [pristup 18.06.2013]

2.2. Преглед подстицајних мера за привлачење страних директних инвестиција у транзиционим економијама

Препознајући важност креирања адекватног пословног амбијента за привлачење инвестиција, а имајући у виду све већу конкуренцију када је у питању привлачење СДИ, многе земље су се одлучиле за доношење конкретних подстицајних мера за инвеститоре. Циљ ових мера је подстицање привредног развоја земље и отварање нових радних места. Најчешће се додељује у виду финансијске подршке и фискалних олакшица, у зависности од сектора, висине инвестиције, нивоа развијености региона у који се инвестира и броја новоотворених радних места.

Анализа праксе земаља чланица ЕУ, као и земаља у региону, показује да је најчешће реч о мерама које се реализују као: донације из буџета у износу одређеног процента укупне инвестиције, фискалне олакшице у специјалним економским зонама, и фискалне олакшице које се посебно одређују на нивоу локалне самоуправе, а подразумевају, нпр. ослобађање од плаћања пореза на непокретности. Важно је напоменути да се најчешће ради о синхронизованој активности на националном и регионалном/локалном нивоу; да се на нивоу земље дефинишу приоритетни сектори улагања, те да увођење подстицајних мера најчешће прати усвајање посебног закона. Следи приказ праксе у одабраним земљама.¹⁹⁹

У **Пољској** су као приоритетни сектори изабрани: аутомобилски и електронски сектор, сектор авијације, сектор услуга које могу бити предмет међународне трговине, истраживање и развој и биотехнологија. Инвеститори могу добити директну подршку из буџета у износу до 10% прихватљивих трошкова укупне нове инвестиције, као и одређени износ помоћи за свако новоотворено радно место. Они који своје пројекте реализују у специјалним економским зонама остварују фискалне олакшице (ослобађање плаћања пореза на добит) и добијају бесплатну правну помоћ код покретања и реализације инвестиционог поступка. Додатно, поједине општине обезбеђују ослобађање од плаћања пореза на непокретности.

У **Словачкој**, подстицајне мере усмерене су на смањење регионалних разлика. Четири приоритетне категорије за које се могу добити подстицаји обухватају: индустријску производњу, технолошке центре и истраживања и развој, центре стратешких услуга које могу бити предмет међународне трговине и туризам. Инвеститори могу добити директну државну помоћ уз услов да одређени проценат од инвестиције усмере на набавку нових машина (у сектору индустрије најмање 40% од укупног износа инвестиције мора бити коришћено за набавку нових машина, док је у сектору туризма овај проценат 20%). Заступљени су следећи облици подршке: грантови, пореске олакшице, допринос новим радним местима (одређени проценат трошкова двогодишње плате за сваког новог запосленог), као и трансфер државне/општинске имовине инвеститору по нижој цени.

У **Чешкој**, подстицаји инвеститорима усмерени су на сектор производње. Нова производна предузећа ослобађају се обавезе плаћања пореза у времену до 5 година. Влада обезбеђује грантове за нова радна места (50.000 евра по новозапосленом), обуку и преквалификацију запослених (25% укупних трошкова обуке и преквалификације

¹⁹⁹ Влада Црне Горе, Агенција за промоцију страних инвестиција, (2013) Стратегија привлачења страних директних инвестиција 2013-2015, стр.53.

покрива из средстава буџета уз додатни услов да се програми реализују у окрузима у којима је незапосленост најмање 50% изнад националног просека). Услов је да најмање 60% укупних трошкова инвестиције мора бити уложено у куповину нових машина.

Подстицајне мере за улагање у **Хрватској**²⁰⁰ дефинисане су Законом о подстицању улагања и односе се на пројекте улагања у: производно-прерађивачке привредне активности, технолошке развојно-иновацијске центре и стратешке активности пословне подршке. Подстицаји обухватају: фискалне олакшице, царинске повластице, финансијску подршку за отварање нових радних места (1.500-3.000 евра, у зависности од стопе незапослености у одређеној регији), финансијску подршку за оправдане трошкове усавршавања повезаних са инвестиционим пројектом, финансијску подршку за оснивање и развој технолошких развојно-иновационих центара, стратешких активности пословне подршке и финансијску подршку за пројекте улагања од значајног привредног интереса за државу. Уз наведене мере државне помоћи, одобрени су и подстицаји за истраживање и развој у облику смањења пореске основе пореза на добит за оправдане трошкове пројеката научних и развојних истраживања.

У **Босни и Херцеговини**, страни инвеститори могу остварити право на ослобођење од плаћања царина и царинских намета (осим за путничка возила). Инвестициони пројекти су заштићени од национализације, осим ако се не ради о заштити јавног интереса и то уз плаћање адекватне накнаде. Инвеститори који пројекте имплементирају у слободним економским зонама (СЕЗ) Босне и Херцеговине ослобођени су од плаћања ПДВ, док су за улагања у СЕЗ, трансфер добити и пренос улагања бесплатни. Инвеститори који запошљавају преко 50% особа са инвалидитетом на период дужи од годину дана, остварују право на ослобођење од плаћања пореза на добит за текућу годину.

Македонија је своје мере за подстицање инвестиција такође везала за специјалне економске зоне. Инвеститори у овим зонама уживају ослобађање од пореза на профит и пореза на лична примања у периоду од 10 година, док су потпуно ослобођени плаћања пореза на додату вредност. Такође, инвеститори земљу узимају у закуп на период до 99 година, а ослобођени су плаћања комуналија општинама, као и надокнада за издавање грађевинских дозвола. Имају бесплатан прикључак за природни гас, воду и канализацију, а Влада Македоније може учествовати у трошковима изградње у износу до 500.000 ЕУР, у зависности од висине инвестиције и броја нових радних места.

2.3. Побољшање квалитета људских ресурса – знање и иновативност као предуслов привлачења страних директних инвестиција

Знање је кључни фактор конкурентске предности. Оно је основно оруђе за стварање богатства. Данас није само вредност компаније физичка имовина, већ је њена вредност заснована на знању, умећу и интелектуалној имовини, што све почива на људима. Они који управљају морају да препознају таленте и обезбеде начин да се људски капитал усмерава ка иновацијама и да се развијају производи и услуге који стварају вредност. У том смислу, људски капитал представља појединачне способности, знање, стручност и искуство запослених и руководства у компанији. Ово

²⁰⁰ Исто, стр. 54.

је знање које је релевантно за одређени задатак али подразумева и способност да се стално допуњује кроз учење, обуке и сл.

Традиционална економска теорија и пракса засноване су на материјалној основи кроз земљиште, опрему и новац. Тежиште је било усмерено на ефикасну расподелу рада и капитала. Данас се више од 50% бруто домаћег производа (БДП) у развијеним економијама базира на знању, тј. на интелектуалној имовини и стручности људи. На примеру САД види се улога и значај знања и људског капитала. Услуге у САД чине 76% БДП-а. Темељ услуга (софтвер, здравствена заштита, комуникације, образовање итд.) су интелектуални и информациони процеси који стварају највећи део вредности за фирме. У производњи, највећи допринос стварању вредности чине истраживање и развој, пројектовање процеса, креирање производа, логистика, маркетинг или технолошка иновација.

У доба машина, производи и опрема су били у центру пажње. Данас, у доба информатике, знање је у центру пажње и вредност се ствара из знања, умећа, интелектуалне имовине и способности. То је све садржано у људима. Можемо рећи да је економија данас заправо економија знања. Богатство се ствара управо ефикасним менаџментом знања. Улагање у компанију значи окупљање талената, способности, вештина и идеја што је интелектуални капитал а нису физички и финансијски ресурси. Пример за наведену тврдњу је “Microsoft” који не поседује ни једну фабрику софтвера. Вредност “Microsoft”-а расте управо због способности да поставља стандарде софтвера за персоналне рачунаре. Други пример, је компанија “Мерк” чији генерални директор каже ”Производ мале вредности може да направи било ко и било где. Када поседујете знање коме нико не може да приступи – то је динамит. Наша истраживања чувамо чак брижљивије него финансијску имовину”.

Интелектуални капитал се састоји од људског капитала, структурног капитала и екстерног капитала. Људски капитал је скуп знања, вештина, искуства, интуиције и ставова радне снаге. Структурни капитал чини широк спектар патената, модела и компјутерских и административних система. Структурни капитал фирме је заправо систем, структура, стратегија и култура. Екстерни капитал представља укупне односе организације и мреже сарадника (добављачи, купци), њихово задовољство и лојалност предузећу.

Свака компанија која поседује знање жели да га сачува и даље унапређује. Да би то постигла, у организацији мора да постоји ефикасна структура која промовише тимски рад и размену информација, јако лидерство које подстиче иновације и културу која захтева изузетност и етичко понашање.

Компаније су пред сталним изазовом промена. Улагање у знање и вештине је једини начин да се одговори том изазову. Знање је основа за иновације, а оне помажу компанијама да се развијају у складу са променама пословног окружења.

У савременој организацији, потребно је имати талентоване људе на свим нивоима. Потребно је да људи поседују вештине и способности али и праве вредности и ставове. Неопходно је стално учвршћивање, развијање и јачање вештина и ставова. Да би се циљеви и задаци организације постизали запослени морају да буду мотивисани. У центру савремене организације је обучени радник, тј. радник са знањем. Привлачење, обучавање и запошљавање најбољих и изузетних је најважнији корак за стварање интелектуалног капитала. Други корак у изграђивању и јачању људског капитала је да организација развија знање и вештине запослених, на свим нивоима и у свим специјалностима, да би могли да искажу своје могућности и дају максимални заједнички допринос. Радници са знањем сматрају професионални развој и напредак и лично богаћење важнијим од лојалности компанији. Зато је потребан и трећи корак, а

то је да фирме обезбеде радно окружење и систем награђивања да би задржале своје најбоље и најсјајније људе. Ове три активности су међусобно повезане и важно је развијати сваку од њих.²⁰¹

Многи руководиоци за људске ресурсе праве темељну анализу особе и посла. Прецизно слагање профила знања, способности и вештина према одговарајућем послу је тешко. Овде вештине које се односе на специфичне задатке заправо долазе до изражаја. На пример, моторичке вештине, способности прикупљања и обраде специфичних информација, вештине у комуникацији. Мање се узима у обзир опште знање и искуство, социјалне вештине, личне вредности, убеђења и ставови запослености, што је такође добрим делом гаранција за успех у скоро свим пословима.

Знање, вештине и способности запослених нису заувек дате. Обука и развој морају да се изводе на свим нивоима организације. Због сталног напретка и промене технологије један део знања постаје застарео. Зато је важно уводити обуку као обавезу према радницима. Ако је циљ високи раст и висок квалитет онда је обука важан део једначине успеха. Обука није одговорност само сектора за људске ресурсе већ захтева активну улогу руководиоца на свим нивоима организације. Добар пример је фирма "General Electric" која сваке године ангажује 200 предавача, 30 службеника, 30 директора за људске ресурсе и много младих менаџера који активно учествују у програму обуке за професионалну оријентацију. Теме су конкуренција, побеђивање на глобалном тржишту као и оцењивање најважнијих вредности у односу на вредности компаније. Обука подстиче запослене да се сукобе са сопственим вредностима. Једна од могућности обуке је да менаџери анализирају и посматрају активности других компанија и пренесу стечено знање у своју компанију. У оквиру компаније, важну улогу представља и преношење сопственог знања другоме али и усвајање "тихог" знања од других радника. Битан елемент развоја људског капитала је преношење јединственог и специјализованог знања.²⁰²

Култура наклоњена знању је један од најзначајнијих фактора за успех организације и најтежа да се креира ако већ не постоји. Потребно је да организациона култура има неколико компоненти у вези са знањем:²⁰³

- Људи имају позитивну оријентацију ка знању: запослени су паметни, радознали, жељни и слободни да истраже, имају руководиоце који их охрабрују да стварају и користе знање
- Људи су мотивисани да поделе знање и немају страх да ће их то коштати радног места
- Менаџмент знања је у складу са постојећом организационом структуром.

Култура са позитивном оријентацијом ка знању је она која високо вреднује учење на послу и ван њега и у којој искуство, стручност и брза иновација јесу вредновани. Фирма привлачи и запошљава људе који оснажују позитивну оријентацију.

Концепт "организације која учи" је једна од основних одлика садашњег времена, у коме се промене дешавају непрестано у свим областима живота, а посебно у економији. Промене су услов опстанка и главна одлика развоја. Оне треба да буду сталне и бројне у свим сегментима организације. Поред промена, друга битна одлика овог времена јесте да је ово време услуга. Услуге у развијеним земљама већ чине преко

²⁰¹ Gregori G.D, Lumpkin, G.T., Eisner, A.B., (2007) Strategijski menadžment, Data Status, str. 128.

²⁰² Исто, стр. 132.

²⁰³ Cortasa, W.J., Woods, A.J., The Knowledge Management Yearbook 1999-2000

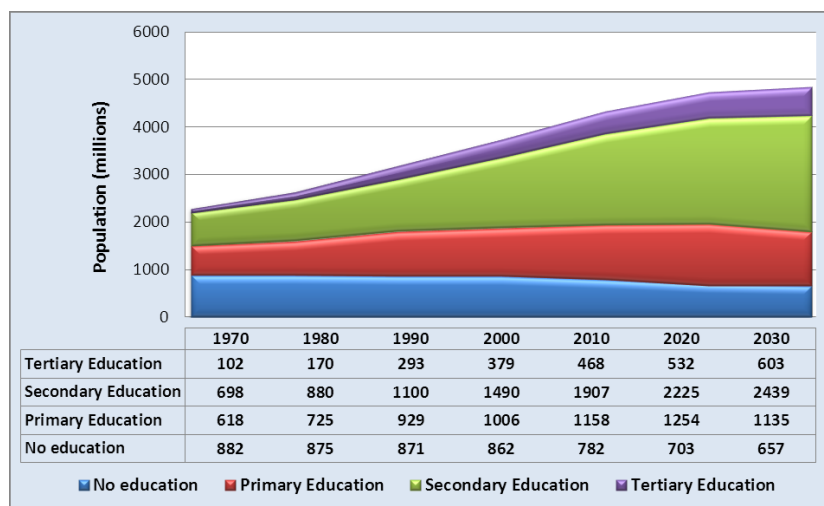

60% укупног прихода, а број запослених у овом сектору је прешао 70%. За организацију која учи ови трендови су посебно битни, јер услуге и њени атрибути: поузданост, љубазност, комуникативност, манири итд. у великој мери су зависни од обуке и оспособљавања.

Знање је фактор који генерише брзе промене. Промене су услов опстанка, па се може извести закључак да је учење и оспособљавање заправо питање опстанка. Из свих ових разлога, савремени системи менаџмента су засновани на променама, знању и сталном учењу. Стварање изузетних вештина и знања у организацији представља језгро способности, што ствара конкурентску предност. На компетентност утичу бројни параметри који су најчешће везани за топ менаџмент. Издвајају се личне особине, стална обука и школовање, стратегијско понашање попут осмишљавања и спровођења визије, лидерство, спремности на промене итд. и предузетнички став.²⁰⁴

Важно је рећи да је организационо учење само један од облика организационих промена. То је она промена која ствара и користи ново знање у организацији. Постоје и друге врсте организационих промена али не укључује ново знање. Сам процес организационог учења ствара једну посебну вредност, а то је *социјални капитал*. Организација која учи се заправо развија и мења и представља иновативну организацију. Ствара се и посебна организациона култура а стечени социјални капитал даје нови облик међусобних односа. Таква организација носи у себи снажну подршку за развој. Нове вредности стварају бољу конкурентску позицију. Језгро компетентности као извор конкурентске предности је поседовање и коришћење изузетних способности, вештина и знања уз коришћење технологије. Читав процес организационог учења је сталан, доживотан. Изузетност је само основ за нове подвиге и стварање новог језгра компетентности. Тако се ствара организација која учи. Према Котлеру, “способност да учимо брже од својих конкурената можда је наше једино одрживо конкурентско оружје”.

Графикон 30. Радна способног становништва. (15 +) за 120 земаља према школској спреми 1970-2030.

Извор: World Population Program, International Institute for Applied Systems Analysis. *Population Projections by Level of Education*. <http://www.iiasa.ac.at/Research/POP>

Образовање је улагање у будућност. Слика изнад показује пројекцију радно способног становништва преко 15 година и изнад за 120 земаља према школској спреми за период од 1970. до 2030. базиране на благо умереном оптимистичном сценарију. Она такође показује да је прошла декада имала већи прогрес у образовању. Током четрдесет

²⁰⁴ Машић, Б., (2001) Стратегијски менаџмент, Београд, стр. 315.

година, број људи без образовања или само са примарним образовањем је остао готово непромењен, док се средње и високо образовање повећало скоро четири пута. Становништво са само основним образовањем или необразовано становништво је достигло врхунац током 2010. године и требало би да тај број временом опада.²⁰⁵

Постоји широк спектар питања везаних за људски капитал и одрживост, са акцентом на везе између запошљавања, здравства, образовања, привреде, одрживог развоја, социјалне заштите и екологије. Испитујући појединачно, свако од ових питања је довољно сложено. Аутори тврде да је решења за ове комплексне изазове могуће, ако и само ако је људски избор и развој људске свести, а не само технологије, политике, привреде или било који други фактор који је централни фокус и полуга за промену. Ипак, кратак преглед могућности за значајан напредак у наредних неколико деценија може послужити као пример свеобухватнијег приступа ка одрживој будућности.

Потребно је испитати међусобни однос неколико кључних детерминанти одрживости – становништво, запошљавање, образовање, здравство, социјална једнакост, социјалну стабилност и потрошња енергије у контексту постепене и прогресивне еволуције свести према менталној фази. Подразумева се да ће очекивања бити у правцу повећања животног стандарда и да ће наставити да расту на глобалном нивоу.

Глобално друштво не поседује способност да створи могућности за запошљавање за све који траже посао и постигне пуну запосленост, под условом да је централни значај запошљавања признат као основно људско право. Главни носилац друштвеног развоја данас је отварање нових радних места, а не економске политике. Наиме, јавни стимулативни програми, манипулација понуде новца и каматне стопе сигурно могу имати краткорочни ефекат, али је раст и развој друштва база, која служи као основа и контекст за економски раст. Пуна запосленост се може постићи на широко заснованој друштвеној стратегији која убрзава друштвени развој, укључујући и мере којима се побољшава квалитет и квантитет образовања и обуке, промоцију предузетништва и samozapošljavanja, повећање брзине комуникације и транспорта, подстичку истраживање и иновације, и потпуније користе моћ друштвене организације.

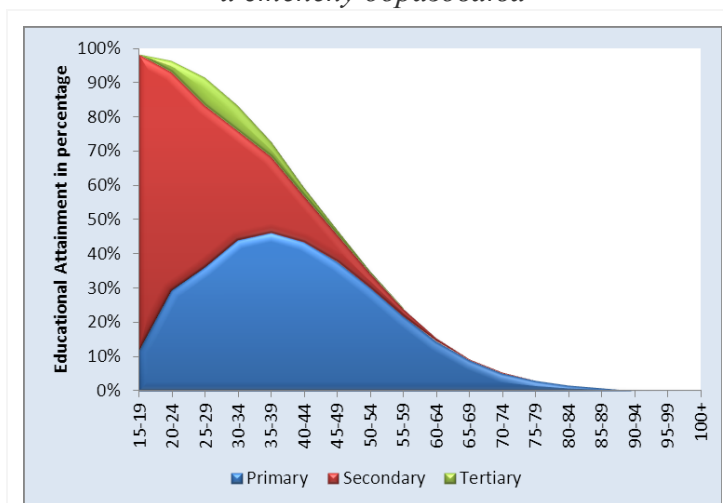
Од свих ових мера, образовање и обука су најважнији, и за генерисање запошљавања и олакшавање еволуције друштвене свести и културе на више менталној и еколошки свесној основи, а мање материјалистичкој основи.

Графикон 31 А и Б показује профил становништва Јужне Кореје у 1970. и 2010. Плави део представља популацију која учествује пропорционално у основном образовању, а црвена и зелена се односе на средње и високо образовање. Упис на високошколске установе се повећао са 7% у 1970. на 98% у 2008, што је највећи проценат после САД у којима он износи 83%. Током периода 1970 – 2008, Кореја је свој БДП по становнику увећала чак осам пута и достигла \$ 25.500. У исто време, запослени у услужном сектору су доживели драматичну трансформацију, повећањем са 31% на 69%. Производни радници су се такође повећали са 19% на 37% у 1991. години, да би у 2009. тај број износио 24%. Током прошле декаде Кореја је имала једну од најнижих стопа незапослености на свету.²⁰⁶

²⁰⁵ <http://www.iiasa.ac.at/Research/POP> [pristpu 12.04.2013]

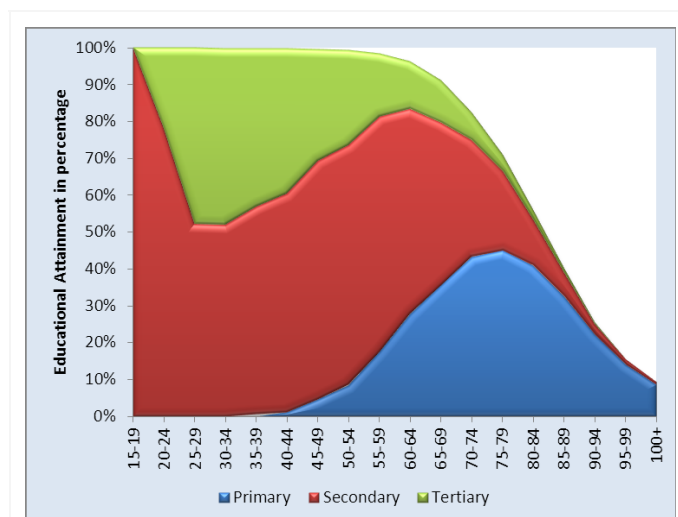
²⁰⁶ <http://www.iiasa.ac.at/Research/POP>[pristpu 12.04.2013]

Графикон 31 А. Република Кореја – Становништво по годинама и степену образовања

Извор: World Population Program, International Institute for Applied Systems Analysis. *Population Projections by Level of Education*. <http://www.iiasa.ac.at/Research/POP>

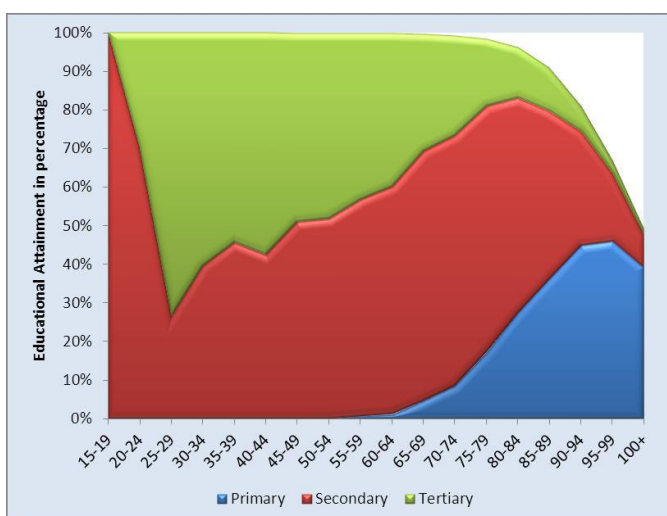
Графикон 31 Б. Профил становништва Јужне Кореје у 1970. и 2010.

Извор: World Population Program, International Institute for Applied Systems Analysis. *Population Projections by Level of Education*. <http://www.iiasa.ac.at/Research/POP>

Слика Ц представља пројекцију популације Кореје и образовне профиле у 2030. Она показује да ће у блиској будућности укупна радна снага поседовати или средње или високо образовање, што ће је чинити најобразованијом нацијом на свету. Кореја, заправо улагањем у образовање пружа оптималне услове за раст запослености, раст БДП-а, и прелази на мање радно-интензивне економије и животне стилове.²⁰⁷

²⁰⁷ <http://www.iiasa.ac.at/Research/POP>[pristpu 12.04.2013]

Графикон 31 Ц. Пројекција популације Кореје и образовни профили у 2030.

Извор: World Population Program, International Institute for Applied Systems Analysis. *Population Projections by Level of Education*. <http://www.iiasa.ac.at/Research/POP>

Бројни су фактори који доприносе укупном интензитету енергије, али и развоју људског капитала, што је главно питање. Развијање капацитета са low-cost произвођачима са високом производњом обима роба и услуга у привреди и стварање производње са већом вредности са нижим енергетским инпутима у многама зависи од квалитета људских ресурса која су на располагању и социјалну подршку за иновације. Слично томе, прелазак на више еколошки свесне животне стилове на које Елгин упућује, односи се на образовање и еволуцију више ментално свесном друштву. Пример Кореје наглашава на макро нивоу однос између људског капитала и одрживог развоја на националном нивоу.²⁰⁸

Подизање општег нивоа образовања становништва у свету један је од најмоћнијих и најефикаснијих средстава за контролу популације и побољшање одрживости људских насеља. Када су вршене пројекције светске популације у 2050. години, на основу неколико различитих образовних сценарија, открили су да ће виши нивои образовања смањити раст становништва за једну милијарду у наредне четири деценије.

Стохастичке пројекције светске популације показују 80-85% шансе да ће светска популација достићи врхунац и почети да опада пре краја 21. века. Друге студије представљају пројекат по којем ће да ако глобална стопа наталитета буде пала на ниво који већ већ преовладава у Европи у последњих десет година, онда би светска популација могла да се креће у распону од 3,5 до 4,4 милијарди у 2200. и 1,1 до 1,7 милијарде у 2300.

Будућност одрживости зависи од величине популације, што заузврат зависи од нивоа образовања и људског избора. Развој и еволуција људске свести ће бити крајња детерминанта одрживости људског капитала и живота на Земљи.

²⁰⁸ <http://tonto.eia.doe.gov/cfapps/ipdbproject/iedindex3.cfm.tid=3&pid=26&aid=2&cid=&syid=1980&eyid=2009&unit=QBTU> U.S Energy Information Administration. *International Energy Statistics*. [pristup 18.05.2013]

3. Примери „добре праксе“ у привлачењу страних директних инвестиција и њихов утицај на одрживи развој

Током деведесетих година, ирски реални БДП је удвостручен а стопа незапослености је смањена са 16% на мање од 5%. **Ирска** је постала држава пуне запослености. Од јануара 1999. године Ирска је усвојила евро као своју званичну валуту. Чланство у ЕМУ је донела Ирској стабилне економске услове засноване на стабилности цена и отворености целе еврозоне. Ирска је постала једна од десет најбогатијих земаља на свету.

Конкурентност у Ирској је одређена разноликим факторима као што су нивои стручности, трошкови, инфраструктура и квалитет. Ирска је била земља дугорочног раста продуктивности у неколико декада, отворена за међународну трговину и инвестиције, наклоњена предузетништву, подржавајући га својом политиком, бесплатним средњошколским и јефтним високим образовањем.²⁰⁹

Ирска има младу, све бројнију, добро образовану и прилагодљиву радну снагу са високим нивоом стручности и ставом оријентисаним на купца. Ирска користи најнапреднију логистику за саобраћај, она има брзе и поуздане транспортне везе са Европом и светом. Ирска је повезана са светском мрежом дигиталних комуникација. Достигнути напредак је донео земљи нов просперитет и наду у још бољу економску будућност за следеће генерације.

На основу Ирског бума, свакој земљи се препоручује да:

- подржи слободну међународну трговину и инвестиције,
- развој индустријске пореске политике наклоњене пословању,
- омогући бесплатно средњошколско и јефтино високо образовање.

Мање привреде, за свој економски раст, се морају борити улагањем у образовање и стварањем повољног амбијента за пословање. Ирски Национални савет за конкурентност, идентификовао је кључне факторе који утичу на конкурентност: привредна и технолошка инфраструктура, образовање и вештине, развој предузетништва, иновације и креативност, при чему Влада мора да има стратешку улогу у обезбеђивању економске будућности.

Ирска је изградила атрактивну пословну климу утврђивањем ниских пореских стопа за страни капитал (једно време порези нису постојали), оживљавањем оскудне телекомуникационе инфраструктуре и спровођењем стратегије друштвеног партнерства између радника и послодаваца у циљу одржавања конкурентних плата и социјалног мира.

Циљеви ирске политике су били “ако изградиш, резултати ће доћи”, и то је довело до великог привлачења страног капитала.

Ирска стратегија привлачења страних директних инвестиција је била у надлежности Агенције за индустријски развој и њених повезаних агенција. Агенција је одиграла велику улогу у привлачењу страних директних инвестиција. Полазило се од тога шта њени клијенти тј. међународни инвеститори желе и на који начин Ирска може задовољити њихове потребе.

²⁰⁹ The Economist, The World in 2008, str. 107-113 <http://www.economist.com/theworldin/2008> [pristup 3.04. 2013.]

Корене овог економског чуда треба тражити у опредељењу Ирске да повећа стопе учешћа у вишем образовању и стратешки напор да се образовни програми и програми обуке прилагоде потребама компанија високе технологије. Такви напори су трајали деценијама, захтевали су значајна улагања и подржавани су путем промена у државној управи. Најважније је да су се такви напори исплатили.

У Ирској је широко прихваћено мишљење да је у глобалној економији раног 21. века, развој образовања и стручност људи исто толико значајан извор богатства, колико и акумулација традиционалних облика капитала. Они су више пута препознати као један од кључних извора економског и друштвеног благостања у модерном друштву. Према ОЕЦД-у, улагање у образовање је исто толико успешан облик акумулације капитала, колико и повећање физичког капитала. Компетентност радника постаје бар једнако важна за успех државе, колико и други фактори, као што су доступност земљишта или капитала. Инвестирање у људе и њихову будућност игра кључну улогу у економском и друштвеном напретку.

У земљама ОЕЦД-а постоји снажан позитиван однос између образовних постигнућа и зарада. У свим земљама, они који су завршили факултете зарађују знатно више од оних који су завршили средње школе. Ирска је последњих тридесет година значајно улагала у технолошко и стручно образовање. Постојећи ниво економског просперитета је постигнут захваљујући овом улагању, на основу којег је дошло до знатног повећања броја добро опремљених радионица и других објеката у Институту за технологију за обуку високо квалификованих радника и техничара. Широко је прихваћена потреба за сталним побољшањем стандарда образовања, јер обезбеђује потребну стручност за конкуренцију у технолошком свету. Послодавци више него икад раније осетили су потребу да нови запослени буду добро образовани, прилагодљиви, стручни, комуникативни, способни да доносе одлуке и спремни за стално усавршавање.

Важно је имати на уму да се процес учења не завршава када појединац започне каријеру. Широм света, владе, компаније и људи који се баве образовањем и обуком схватају важност тога да се образовни процес не завршава када појединац напусти школу или факултет.

Данас Ирска улаже огромна средства у истраживање, технолошки развој и иновације. У овом погледу кључно је високо образовање. Развој такве средине ће користити домаћој привреди, а такође и страним директним инвестицијама. То је оквир у којем Ирска тежи да економском активношћу и даље ствара амбијент за успешно пословање, привлачећи мултинационалне компаније.

Земље у развоју су такође достигле значајну подршку и важност као дестинација или одредиште за инвестирање транснационалних компанија. Кина је постала главна дестинација међу развијеним светом, док Бразил, Индија, Русија имају водеће позиције којима могу да се придруже и Немачка и В. Британија. Инвестиције из Северне Америке транснационалне компанија у земље у развоју су се повећале достижући УС\$2,4 милиона. У Бразилу, транснационалне компаније су одговорне за готово половину истраживачко развојних трошкова, у Ирској та вредност достиже готово 70%, док је у Сингапуру негде око 60%, према извештајима из УНЦТАД-а.²¹⁰

Повећање глобалне конкурентности, технолошке предности и повећање квалификованости, као и трошкова, су међу најбитнијим факторима у окружењу за

²¹⁰ "National Policies to attract FDI in R&D: an assessment of Brazil and some selected countries", Research Paper No. 2008/69, zbornik radova.

инвестиције и они су водећа снага глобалне прерасподеле активности у области истраживања и развоја. Различите нове технологије у секторима као што су, микроелектроника, биотехнологија, фармацеутска, хемијска и софтверска индустрија, имају нових могућности за развијене економије.

Неке земље чине напоре како би побољшале њихово окружење у складу са привлачењем страних директних инвестиција, посебно у области истраживања и развоја. Ово може бити постигнуто кроз одговарајуће политике са циљем на суштинске факторе, као што су понуда људских ресурса, постојећа инфраструктура, јачање научно технолошке основе, међу осталим факторима.

Стога, ефективан оквир за политику привлачења транснационалних компанија у области истраживања и развоја мора започети јачањем институционалне структуре која подржава иновативне активности у земљи, као што су развој специфичних профила људског капитала, повећање истраживачких капацитета и из приватног и јавног сектора, побољшање интелектуалне својине и њиховог режима и политике промоције конкурентног окружења привлачним за инвеститоре, са посебним аранжманима на подстицајне мере и олакшице.

Кина се углавном од 1990. године фокусира на приливе страних директних инвестиција, и у 1994. години приливи страних директних инвестиција у земљу су се кретали приближно US \$34 билиона, достижући US \$ 60 билиона у 2004. години, према извештају UNCTAD-а из 2007. године. Кинеске перформансе у привлачењу страних инвестиција, укључује и она у истраживање и развој, и она су била главни покретач модернизације и отварање земље у економском, политичком и културном погледу према страним инвеститорима. У почетку ове нове ере главни приоритети су били у индустрији, пољопривреди и војсци. Од 1979. године Кина је успоставила низ билатералних споразума са неколико земаља, укључујући и САД, у складу са предностима њиховог народа у технолошком знању и обукама. Исте године је формирана и специјална економска зона, која је имала важну улогу у кинеском технолошком развоју, зато што су они представљали прву Владу која је покушала да отвори земљу према страним директним инвестицијама и страним технологијама.²¹¹

Године 1984. кинеска Влада је побољшала ове политике, стварајући нове врсте економских зона, као и зона за развој високо технолошких сектора, са посебним акцентом на специфичне индустријске пројекте и стварање економије базиране на извозу.

Индија је уложила огромне инвестиције у високо образовање и у домаће институције које се баве истраживањима од првих година своје независности, од 1940. године. Између 1980-1990. године, ови напори су донели огромне резултате, који су се манифестовали у брзом развоју неких високо технолошких индустрија и активну улогу у дијаспори, углавном у САД, УК, Канади и Азији. Индија постаје друга највећа оаза са инжињерима и научницима у свету, одмах после САД.

У 1990. било је 339 институција које су омогућавале образовање у области инжињерства, достижући 87.000 нових студената годишње. У 2003. години овај број се повећао на 1.208 факултета, достижући потенцијал од око 360.000 нових студената годишње.²¹²

²¹¹ "National Policies to attract FDI in R&D: an assessment of Brazil and some selected countries", Research Paper No. 2008/69, zbornik radova, str.6

²¹² Isto, str .8.

Усвојен је амандман у Индијском закону о патентима 2002. године који се односи на заштиту права интелектуалне својине. Друге мере које су омогућиле улазак страних директних инвестиција су биле оне које су се односиле на побољшање релација између јавних истраживачких центара и приватних компанија, чинећи напоре на унапређењу истраживачко развојних активности оријентишући се на комерцијалну страну и повећање броја домаћих регистрованих патената у Индији готово у истом броју као и у САД.

Од 1990. године, стране директне инвестиције су либерализоване у готово свим секторима, али је постојао јасан интерес од стране Владе Индије када су у питању “greenfield” инвестиције. Такође није било географских ограничења када су у питању инвестиције у области електронике, информатике и телекомуникација.

Остале мере које су се директно односиле на привлачење страних директних инвестиција била је и дозвола за реалокацију индустријских постројења страних земаља у Индију без потребе добијања било какве лиценце, обезбеђујући да вредност ових постројења не прелази УС \$10 милиона. Влада Индије има низ механизма којима подржава истраживање и развој кроз страна директна улагања, укључујући фискално ослобађање за спровођење ових активности.²¹³

- капитална улагања и капиталне инвестиције у истраживање и развој може достићи 100\$ ослобођења од прихода од пореза,
- пореска олакшица од 125% која је дозвољена за истраживања која подржавају, лабораторијска истраживања или истраживачким институцијама или образовним институцијама која су дефинисана од стране Владе, ове олакшице могу чак достићи и 150% ако су инвестиције усмерене у одређеним секторима,
- компаније јако специјализоване у области истраживања и развоја су ослобођене пореза на 3 године, а могу бити максимално ослобођене пореза и до 10 година.

Ови подстицаји могу бити усклађивани са осталим стимулативним мерама које важе на пример за опрему произведену домаћим технологијама, ослобађања на тарифе и порезе на опрему и инпуте усмерене на улагања у истраживање и развој.

У фармацеутској индустрији, постоје многе заједничке иницијативе од стране мултинационалних компанија и других делова да инвестирају у истраживање и развој, и такође стварају међународну мрежу маркетинга и истраживачких пројеката у владиним лабораторијама, додатно подржаном са владиним мерама.

Сингапур је током протеклих година имао веома значајне економске перформансе, са просечном стопом раста од 6%. Релације које се односе на технолошки развој су још илустративније: учешће трошкова истраживања и развоја у односу на бруто домаћи производ износило је од 0,3% у 1980. до 2,2% у 2003. години.

Почетком 80-их, са порастом регионалне конкуренције, Влада Сингапура напушта стратегију привлачења инвестиција са ниским трошковима већ акценат ставља на инвестиције које имају високу додату вредност. У том случају је учињено неколико програма који би Сингапур вратиле у технолошки истраживачки центар у региону Источне Азије. Напори су усмерени према диверзификацији сектора који би имали

²¹³ Isto, str. 8.

велики значај међу страним директним инвестицијама, активно укључујући услужни сектор.²¹⁴

Национална Влада је желела да имплементира иницијативе које би допринеле индустријском и технолошком порасту и постепеном побољшавању националне конкурентске позиције. Било је битно сачувати и направити ефикасно окружење које би привукло стране инвеститоре. Током '90-их чинили су се напори како би ојачали технолошку инфраструктуру покушавајући да консолидују мала и средња предузећа.

Данас Сингапур сматра да је њихов извозни сектор као и фармацеутска индустрија јако битна за њихов даљи напредак. Поред транснационалних компанија, земља мора бити атрактивна за нова истраживачка знања и таленте како би се бавила стратешким програмима. Стимулације технолошким иновацијама се могу огледати и у Владином плану 2006. године, чији је циљ повећање трошкова за истраживање и развој на 3% друштвеног бруто производа до 2010. године.

Почетком '70-их, **Бразил** је већ био једна од интернационализованих економија у свету и представништва транснационалних компанија су чиниле трећину укупне индустријске производње. Од 1974. до 1980. национална Влада примењује селективнији приступ базиран на неколико секторских праваца развоја, стварајући услове за улазак транснационалних инвестиција које би имале за циљ стварање економског бенефита. '80-те су биле карактеристичне по променама у бразилском шаблону привлачења страних директних инвестиција са значајним смањењем токова страних инвестиција. Овај процес је појачан током наредног периода: учешће Бразила у токовима страних директних инвестиција је смањено са 0,9% у периоду од 1982. до 1986. на 0,2% у периоду од 1987. до 1991. Главни лимитирајући фактор је био неодговарајуће економско окружење са пратећим економским активностима и инвестицијама.

Овај сценарио се променио већ од почетка 1990. године и приливи страних директних инвестиција су почели да се враћају. Износ страних директних инвестиција се повећао са US\$1,3 билиона у 1993. години на US \$ 32,8 билиона у 2000.-ој. У 2006. години US \$ 18,8 билиона прилива по основу страних директних инвестиција је отишло у Бразил.²¹⁵ Ово је резултат комерцијалне либерализације, приватизације и процес дерегулације о којима се водило рачуна на време. Међутим, економске структурне промене нису биле праћене одговарајућим инструментима индустријске политике. Није постојала експлицитна политика привлачења страних директних инвестиција која би имала за циљ квалитативне и квантитативне промене у националној индустријској структури како би прибавила главни циљ а то је конкурентност.

Присуство инвестиционе промотивне агенције (ИПАс) је била значајни фактор привлачења инвестиција које су омогућавале компанијама да донесу своје одлуке где да инвестирају, дајући допринос креативном и позитивном имиџу земље у иностранству.

Међу политичким мерама које су допринеле привлачењу истраживачко развојних активности преко страних директних инвестиција су свакако и Закон о иновацијама, који је дефинисао подстицајне мере усмерене ка иновацијама, до интеракције између јавног и приватног сектора, као и финансијска средства усмерена ка продуктивним секторима. Односећи се према људским ресурсима са великом пажњом и респектом, Бразил је земља која има око 40.000 магистара и око 10.000

²¹⁴ Isto, str. 13

доктора наука, што је такође битно ако знамо да су људски ресурси главни иницијатор у већини случајева, доласка страних директних инвестиција у виду истраживачко развојних активности и иновативних такође. Мада ова квалификована радна снага није у великој мери заступљена у приватном сектору, остајући јако сконцентрисана у академској области, морају се чинити напори преко Иновативног закона да повећа тј. појача интеракцију између јавног и приватног сектора.

Базирано на претходним анализама селектованих земаља, може се закључити да селективност, континуитет и артикулисање њихових националних политика су фундаментални фактори на којима се темељи атрактивно окружење за транснационалне компаније и њихове истраживачко- развојне активности, и да оне сигнализирају снагу и одлучност националних влада да буду усмерене према технолошким активностима.

4. Предлог “новог модела” привлачења страних директних инвестиција у функцији одрживог развоја

На основу претходно изнетог у овом раду, дат је предлог мера и конкретних корака које треба предузети, како би сви витални сектори и привредне активности биле усмерене у циљу привлачења страних директних инвестиција и њиховом доприносу одрживом развоју, тј. привредном развоју за нови век.

Економска стабилност и економски развој су темељне претпоставке демократизације и друштвеног просперитета Србије. У том смислу, треба донети предлог мера и један целовит економски програм који би Србију повео ка путу убрзаног економског раста. Треба понудити програм, економску алтернативу за нашу привреду, али и амбијент који је привлачан за долазак страних директних инвестиција. Да би се то постигло неопходно је изпрофилисати тржиште рада и капитала, понудити ефикасне мере подстицаја привреди и пронаћи економске партнере нашим компанијама, који су спремни и способни да и у овим условима улажу у нове програме. Приоритет треба свакако дати активној улози институцијама државе у стварању услова за убрзани привредни развој, стварању повољног инвестиционог амбијента, заштити стандарда становништва кроз запошљавање и очување постојећих радних места, као и социјалној солидарности.

Србија треба да користи разне политике и стратегије у изградњи пре свега конкурентности и привлачењу страних директних инвестиција, где се мисли на дефинисање инвестиционе стратегије, пореску политику и програм подстицајних мера за привлачење страних директних инвестиција, антикорупцијску стратегију, процес приближавања ЕУ као политику привлачења СДИ имајући у виду регионални приступ. Стране директне инвестиције су потребне Србији за смањење дефицита у буџету, за отварање путева ка новим међународним тржиштима и новом технолошком модернизацијом.

У наставку текста, аутор ће дати предност појединим сегментима које он сматра изузетно важним за стварање подстицаја и стварања што повољнијег амбијента за привлачење страних инвеститора, које би требало што пре спровести, а биће обухваћене и оне сфере друштвеног живота које воде одрживом расту наше земље.

Примарни циљ је повећање поверења инвеститора у исплативост њихових улагања путем државних подстицаја инвестицијама, али уз поштовање закона о

контроли државне помоћи, који ће онемогућити дискриминацију инвеститора било због порекла, величине, места улагања или делатности коју обављају. Сваки инвеститор је добродошао у Србију, али под једнаким условима за све.

Подстицаје инвестицијама треба претежно усмерити на **кључне привредне гране**: пољопривреду, грађевинарство, инфраструктуру и енергетику. Ове гране ланчано покрећу делатност у свим осталим привредним гранама и у највећој мери доприносе запослености и подстицању потрошње грађана.

Такође, треба инсистирати на унапређењу услова за „*greenfield*“ инвестиције, чиме се остварује нето повећање броја радних места и унапређење привредне структуре. Посебно су од великог значаја инвестиције у производној делатности, засноване на високим технологијама, јер дају директан допринос јачању извозних потенцијала, чиме се решава и проблем спољнотрговинског дефицита земље. Примери добре праксе привлачења таквих инвеститора се налазе у већини земаља југоисточне Европе, које су на основу тога промениле своју привредну структуру и од увозника постале извозне економије, чији је БДП заснован на више од 60-70% извоза.

Поред поверења, за повећани обим инвестиција, потребно је повећати шансе за њихову исплативост. Вероватноћа исплативости инвестиција је већа када је сопствено улагање мање и када је ризик инвестиције подељен са неким. Државни подстицаји инвестицијама су инструмент који се раширено примењује за смањење ризика и повећање привлачности земаља за инвестиције страних улагача, али се поставља питање обима и начина пружања.

Србија треба да интензивира улагања у инфраструктуру, у развојне пројекте компанија са извозним потенцијалима, са већим бројем запослених. Такође, треба да се омогући инвеститорима из других земаља да убрзају доношење одлука да уложе у Србију, на бази стварања амбијента који гарантује правну сигурност, ефикасну администрацију, фискалне и друге мере.

Привлачењу инвестиција компанија из развијених земаља ЕУ и других крајева ће посебно допринети наше унапређење односа са земљама као што су Русија, Кина и Индија, које имају највеће и најбрже растуће тржиште и национално богатство.

На бази дугорочног јачања партнерства са Руском Федерацијом су створене претпоставке за реализацију највећег и најисплативијег улагања у енергетску инфраструктуру Србије, у виду реализације гасно-нафтног аранжмана, који укључују инвестиције у вредности преко 2 милијарде евра. У исто време, од овог споразума се очекује остварење додатних улагања у развојне пројекте НИС-а, који би на основу тога, постао регионални лидер и највећа нафтна компанија на западном Балкану.

Конкурентност кључних привредних грана је од пресудног значаја за одрживи развој Србије. Наиме, допринос запошљавању и економској ефикасности српске привреде, у претходном периоду су највише допринели следећи сектори, који су и били најконкурентнији на нашим просторима: пољопривреда, металургија, машинска индустрија, хемијска и металска индустрија, грађевинарство, енергетика, саобраћај и наменска индустрија. Ове гране стварају три четвртине прихода целокупне привреде и због тога треба да буду адекватно подржане да се даље развијају, кроз модернизацију производње, улагање у развојне програме и иновације. У том смислу финансијску помоћ привреди треба усмеравати претежно кроз државне фондове за развој или кроз јавно-приватна партнерства.

Стабилан буџет гарантује стабилне изворе финансирања, и у том смислу јавну потрошњу треба свести на меру развијености привреде, а њен раст условити повећањем улагања у капиталне пројекте и подршку привреди. Буџете треба припремати за период

од три године, како би се обезбедила буџетска и макроекономска стабилност и реализовале неопходне реформе у домену промене структуре прихода и расхода буџета уз што мање потреса.

Пореска политика мора бити подстицајна. У условима економске кризе, готово све земље су промениле своју пореску политику у смислу што већег растеређења привреде и грађана. Пореска политика треба да има за циљ подстицање инвестиција у привреди, отварање нових радних места и развијање креативности и иновативности предузетника. Порески систем мора бити заснован на ширењу броја пореских обвезника и смањењу пореских стопа, односно на давању пореских подстицаја свима онима који својим деловањем доприносе отварању нових радних места.

Треба водити **уравнотежену монетарну политику, реалну и рестриктивну** која ће обезбедити стабилност курса динара, али не на штету извозне конкурентности наших предузећа и смањења инвестиционе активности јер су то два кључна циља економске политике у условима економске кризе. Циљана стопа инфлације ће се постепено смањивати да би се контролисали притисци на номинални девизни курс, а самим тим и ризици смањења конкурентности привреде. Каматне стопе Народне банке, стопу обавезне банкарске резерве и интервенције на девизном тржишту треба ставити у функцију обезбеђења стабилности курса и мотивације за инвестиције и извоз.

Ограничено задуживање државе. Политика задуживања мора садржати јасна ограничења у вези са укупним задуживањем државе и привреде, како би се обезбедила дугорочна финансијска стабилност земље. Побољшање услова за улагање домаћих и страних инвеститора и запошљавање ће допринети да се привредни раст оствари без прекомерног задуживања државе. Задуживање код комерцијалних банака треба смањити на најмању меру због смањења трошкова финансирања дефицита и кратких рокова враћања. Кредити међународних финансијских институција и кредити од земаља које су стратешки партнери Србије и на другим пољима деловања обезбедиће ефективности и економичност задуживања, али и смањење ризика од економске зависности.

Унапређење извоза и смањење спољнотрговинског дефицита. Треба пружити конкретну финансијску и административну помоћ компанијама које имају извозне програме, у виду јефтиних кредита, са дужим роковима отплате и путем снижавања трошкова гаранција за извозне послове јер је извоз главни извор дугорочне монетарне стабилности и привредног раста. Велики допринос запослености и извозним резултатима ће дати већа подршка страних директних инвестиција у сектору индустрије, посебно производње, јер досадашњи подаци говоре да су такви улагачи највећи генератор раста извоза и нових радних места. Такође, је неопходно подржати повећање степена финализације производа намењених извозу и предузети активности како би се остварила географска диверзификација извоза јер готово целокупни спољнотрговински суфицит Србија остварује на тржиштима пет земаља, као и претежни део увоза.

Државни подстицаји инвестицијама. Треба донети један свеобухватан пропис којим ће бити регулисано питање права на државну помоћ, критеријуми којима давалац државне помоћи треба да се руководи приликом одлучивања, укупан обим средстава која се могу доделити користећи инструмент државног подстицаја, затим укупан обим и облик државне помоћи које један корисник може добити. За одређивање висине државне помоћи инвестицијама користиће се стандарди најразвијенијих европских земаља. Законом ћемо регулисати приоритете доделе државне помоћи са становишта привредне гране или географске области у којој се реализује пројекат за који се траже државни подстицаји. Посебну пажњу треба усмерити на оне пројекте који креирају нова радна места, који су усмерени на улагања у производне делатности, улагања у

неразвијена подручја, и у којима постоји јасно одређено сопствено учешће носилаца пројекта. Потребно је направити разлику између тела која се баве оценом приспелих пријава за државне подстицаје и њиховим одобравањем, од тела која контролишу начин употребе државних подстицаја и ефекте, како би се избегла ситуација да исти државни орган одлучује о додели средстава и врши контролу коришћења средстава државне помоћи. Контролу државне помоћи ће обављати комисија независна од извршне власти.

Држава не сме да престане да инвестира. Излаз је у инвестицијама и паметном улагању. Све земље које се одговорно понашају према својој привреди повећале су издвајања за инвестиције како би надокнадиле пад инвестиционе активности приватног сектора и пад извозне тражње. Док српска предузећа не постигну конкурентност довољну да обезбеде раст на бази извоза, држава мора да подстиче домаћу потрошњу кроз инвестиције у грађевинарство, пољопривреду, инфраструктуру, енергетику. Ове гране обезбеђују највећи број радних места и прихода привреде, а инвестиције ће обезбедити ланчани ефекат пораста тражње и за производима других грана. Раст тражње ће бити остварен на основу смањења цена, као и на основу потрошње грађана, чији ће се приходи осигурати и повећати због покретања инвестиционог циклуса у наведеним гранама.

Јавна-приватна партнерства или Public-Private Partnership, као модел финансирања инфраструктурних пројеката има значајне предности над финансирањем на основу издвајања из буџета, а посебно задуживањем у иностранству. ЈПП представљају један од видова страних директних улагања и она захтевају мања улагања државе, смањују ризике за обе стране, обезбеђују трансфер технологије, поделу добити, при томе нема угрожавања својине над имовином јер су уговори временски ограничени. Примена овог модела финансирања инвестиција у свету је врло распрострањена у пројектима попут изградње путева. Електрана, мостова, тунела, модернизације пруга и обнављања возног парка, изградње комуналне инфраструктуре градова, јавног превоза, депонија, водовода, канализационе мреже. Имајући у виду потребу за великим улагањима која су неопходна у модернизацији и изградњи инфраструктуре, што ће у кратком року дати велики допринос упошљавању домаћих компанија, овај модел финансирања инфраструктурних пројеката ће имати најзначајније место.

Нове инвестиције у енергетски сектор осим генерисања радних места и замаха који ће донети привреди, стварају неопходне, инфраструктурне предуслове за долазак директних страних инвестиција у друге гране привреде. Србија ће изградњом нових енергетских капацитета постати један од најпожељнијих партнера Европској Унији, енергетски лидер овог дела Европе и привлачна дестинација за инвеститоре, поготову оне који користе гас као сировину или енергент у процесу производње.

За енергетску будућност Србије и региона важну улогу има ефикасна реализација пројекта Јужни ток и гасификација земље. Коришћење обновљивих и еколошки чистих енергетских потенцијала наших река, ветра и Сунца у Србији је потпуно занемарено, а инвестиције у тим сегментима енергетике расту по најбржим стопама, што такође треба покренути.

Улагањима у нове енергетске изворе и објекте кроз учешће енергетских субјеката Србије у планирању и реализацији енергетско-стратешких пројеката на нивоу интерног и регионалног, односно паневропског тржишта, допринећемо позиционирању Србије на месту енергетског лидера у овом делу Европе, што ће добрим делом привући стране директне инвеститоре.

Да би се унапредила **структура и економска снага малих и средњих предузећа (МСП)**, из буџета намењеног подршци МСП, путем кредита и бесповратних улагања, допринећемо афирмацију производних малих и средњих предузећа кроз укључивање у пројекте са великим предузећима: суфинансираће се активности усмерене на иновације и конкурентност и повезивање са научно-истраживачким организацијама. Из фонда који ће бити намењен подршци извозу, издвојиће се посебна средстава за извоз предузећа која у ранијем периоду нису никада извозила, која имају оригиналан производ, заснован на домаћем знању и ресурсима и за производе који могу представљати српски бренд на страним тржиштима. Потребно је такође, створити услове за бржи развој финансијских тржишта, јачање конкуренције на банкарском тржишту и за оснивање специфичних институција намењене финансирању МСП.

Иновације, научно-истраживачки рад и образовање. Стварање технолошких иновација, примена високих технологија, способност и брзина трансфера најсавременијих достигнућа науке и технике у производне погоне, опредељиваће које компаније, али и нације, имају перспективу. Знања која данашњи студенти стичу на факултетима, истраживачки пројекти који се спроводе у институтима и у развојним центрима компанија определиће будућност српске привреде. Технолошка опремљеност модерних компанија, дигитализација у производним погонима и електронско пословање у администрацији утичу на то да и компетенције средње образованих запослених морају бити унапређене и стално обављане.

Деценијама уназад су инжињери који су се школовали у Србији били најтраженији кадар у западној Европи и САД. Ако је њихово знање извор успеха у тим земљама, нема разлога да не верујемо у њихову снагу да покрене и домаћу привреду. Из тог разлога, треба издвојити много више средстава за повећање броја студената природних и техничких наука и за осавремењивање програма и начина на које инжињери свих видова стичу своја знања. Број инжињера који ће се школовати у будућности и повезаност њихових знања са практичним потребама производних компанија у машинској, електро и хемијској индустрији ће бити пресудан за долазак инвеститора из тих грана. Ако су циљеви земаља, које су највећи извозници, везани за повећање броја инжињера изнад броја високообразованих у свим другим областима, онда ни Србија нема други правац образовања осим да усвоји тај концепт.

Недостатак значајних средстава за финансирање научно-истраживачког рада у домену основних, фундаменталних истраживања, као и све мање кадра који је усмерен на ту врсту истраживања, определио је тврдњу да се у будућности треба залагати за повећање издвајања за конкретне пројекте развојног и иновационог карактера. Комерцијализација развојних резултата ће бити финансијски, али и стратешки циљ улагања у науку у средњорочном периоду, док ће се учешће у пројектима основних истраживања стимулисати кроз укључивање у међународне мреже институција које, за те намене, располажу свим потребним ресурсима. Данас су многи институти, лабораторије и научни центри изгубили директну повезаност са потребама привреде или су поједине привредне гране изгубиле интерес да са њима непосредно сарађују, и из тог разлога је неопходно обезбедити њихову повезаност на бази приватизације. Облик власништва не гарантује научне резултате, док интерес за профитом гарантује притисак да се резултати остваре. Суфинансирање пројеката привреде усмерених на развој технологија и производа ће бити пракса министарства задуженог за науку. Потребно је удвостручити буџет у науку, уз услов да се смањи финансирање плата, а да се значајно унапреди финансирање резултата пројеката. На овај начин издвајања из буџета губе карактер трошка и постају инвестиција.

Приступ регионалном развоју такође мора да се промени. Приоритет треба да имају општине са највећим проблемима, а не оне са највећим досадашњим улагањима. Држава такве општине треба да афирмише као зоне од посебног економског значаја за регионални развој Србије. Када се говори о улози државе у помоћи инвестицијама за развој неразвијених општина, нагласак треба да буде на пореским олакшицама, а не на директном плаћању које оптерећује буџет. Пореске олакшице треба давати свима који могу да допринесу отварању нових радних места. То подразумева потпуно ослобађање од плаћања свих пореза, осим ПДВ-а. Ослобађањем од пореза држава оставља простор инвеститорима да улажу више средстава у технолошки развој и повећање броја запослених. Овим олакшицама се не би значајно смањили буџетски приходи, јер су они и данас у тим срединама минимални, али би многе компаније које плаћају високе порезе у другим деловима Србије и региону, биле мотивисане да улажу у ова подручја.

Србија треба да ради на стварању истинског **партнерства са дијаспором** и први корак у том правцу треба да буде враћање поверења у државу и њене институције. Интелектуални капитал дијаспоре је од непроцењивог значаја за матицу. Један од видова партнерстава који убудуће треба развијати је све веће и чешће ангажовање стручњака из дијаспоре у пословима у Србији. У дијаспори је у овом тренутку идентификовано преко 5.000 доктора наука, магистара, професора и истраживача на универзитетима у свету, као и велики број лекара, инжињера и пословних људи. Тај део дијаспоре на најбољи начин представља Србију у међународној заједници и помаже нашој земљи на њеном путу приближавања партнерима у свету. Годишњи прилив средстава из дијаспоре је вредан као половина укупног извоза Србије и у том смислу дијаспора представља важан извор економске стабилности земље и доброг дела грађана. Како би одговорила на проблем даљег одлива младог становништва из земље, Србија треба да елиминира све неекономске узроке њиховог одласка, као и да омогући најбоље услове за њихово образовање и запошљавање.

У циљу подстицања запошљавања и смањења сиромаштва, посебно треба апострофирати **положај жена и њихово запошљавање**. Наиме, стопа незапослености жена у Србији је знатно већа него у земљама Европске уније, а најугроженија је популација жена са нижим степеном образовања, али се Србија у условима кризе суочила и са великим проблемима које на тржишту рада имају и жене средњег образовања. Треба радити на унапређењу положаја жена у друштву и то мерама економске политике, која се темељи на промени прописа са становишта положаја жена на тржишту рада, посебно трудница и оних које остају без посла након већег броја година стажа. Држава треба да спроводи активну политику женског предузетништва и samozapošljavanja. У том смислу, потребно је увести стимулативне мере у пореској политици како би се дали подстицаји послодавцима за запошљавање жена. Такође, треба повећати учешће жена у управљачким органима јавних предузећа на свим нивоима, као и апострофирати њихово активно учешће у свим институцијама система.

Високе технологије, а највише информационе и телекомуникационе, су пресудне за сарадњу са развијеним земљама и инвеститорима чије пословање исказује највећи раст. Да би се покренуле такве компаније у Србији и да би се привукли такви инвеститори, постојећа информациона и телекомуникациона инфраструктура мора бити унапређена, као и доступност знања о начину њиховог коришћења у свим гранама реалног сектора, државе а посебно грађана. Образовни систем треба у знатној мери усмерити на стицање знања и вештина заснованој на дигиталној технологији. Данас још увек расте подршка најразвијенијих земаља коришћењу рачунара, информатике и интернета у пословне сврхе и пружање електронских услуга грађанима, као и

унапређењу размене информација уз коришћење најсавременијих достигнућа науке. Да би смо достигли те трендове, издвајање државних средстава за те намене мора бити повећано неколико пута.

У најскоријој будућности треба створити услове за почетак развоја нанотехнологија и биотехнологија, у сарадњи са светским лидерима у овим областима, стварајући основу за развој сопственог знања.

Социјални дијалог. У условима економске кризе ризици социјалне угрожености и потребе за социјалним збрињавањем се повећавају. Највећем ризику сиромаштва су изложена лица са ниским нивоом образовања, незапослена и издржавана лица, старији, становници са руралних подручја и посебно угрожене групе као што су особе са инвалидитетом, избеглице и расељена лица. У Србији је од почетка кризе број људи који живе са примањима нижим од границе сиромаштва повећан са 500 на 700 хиљада. Њихово економско збрињавање није питање развоја већ опстанка.

Проблеми економске сигурности ових група становника су повезани са обезбеђењем понуде радних места, али и са стварањем фондова намењених тим потребама. Директна издвајања за њихово збрињавање треба заме нити програмима упосљавања и подстицања њихове пословне покретљивости на основу повећања њихових квалификација, мотивације за тражење запослења и мотивације послодаваца да креирају одговарајућа радна места. Програме отварања нових народних кухиња треба заменити програмима отварања одређеног броја радних места намењених овим групама становништва кроз јавне радове на националном и локалном нивоу.

Посебни програми помоћи морају бити развијени за лица која остају без посла, услед дејства економске кризе. Многи од њих, читаве породице су додатно угрожене чињеницом да су њихова примања оптерећена отплатом кредита, а имовина под хипотеком. За такве људе мора постојати алтернатива јер економска криза не сме бити разлог њихове трагедије. Продужење трајања права на новчане накнаде за незапосленост ће бити уведена као знак уважавања социјалних ризика насталих економском кризом.

Држава не може своју одговорност за социјални положај грађана да пребаци на привреду и да административним мерама онемогућава отпуштање радника, већ је дужна да обезбеди да се створи више радних места него што ће се затворити и у том циљу мора да развије одговарајуће инструменте, уз успостављање договора између социјалних партнера о равномерном преузимању дела терета економске кризе.

Циљ је да се свим грађанима омогући достојан живот, запослење, социјална и здравствена заштита. Треба учинити све да се последице кризе што више ублаже, а њихов терет праведно распореди, водећи посебно рачуна о најугроженијим групама становништва.

У условима суздржавања и немогућности да се нове инвестиције покрену у реалном сектору, држава је дужна да преузме улогу покретача инвестиционог циклуса. Неопходне су државне интервенције, али не у реални сектор, како не би нарушила односе на тржишту и равноправност услова развоја привредних сектора, већа пре свега у инфраструктурне пројекте и модернизацију државне управе.

Србија треба да тежи сталном економском расту, али таквом који обезбеђује очување њених природних ресурса и заштиту животне средине. Суштина таквог развоја заснива се на принципу “**мисли зелено**” (think green) који налаже хуманизацију принципа традиционалне економије и друштвени развој који ће обезбедити склад

између потребе за економским растом и очувањем животне средине. Како би се смањио утицај отпада на животну средину, потребно је успоставити систем управљања отпадом којим би се он стварно контролисао и даље третирао у складу са принципима очувања животне средине. То подразумева дефинисање стратегије управљања отпадом која би одредила начине за превенцију и смањење настајања отпада, као и могућности његовог поновног коришћења и враћања у потрошњу. Коришћењем отпада као алтернативног извора енергије наше друштво може да оствари значајне уштеде са аспекта смањења потрошње струје и других енергената, док предузетништво у области управљања отпадом може да буде прилика за отварање великог броја радних места и остваривање профита кроз директне стране инвестиције.

Кључни услови за привлачење страних директних инвестиција су везани за:

1. политичку стабилност у земљи и региону,
2. унапређење инвестиционог амбијента,
3. изградњу пословне инфраструктуре.

Изградња пословне инфраструктуре која је неопходна за подстицање страних директних инвестиција обухвата:

- Идентификовање индустријских зона, привлачних за улагаче и изван тренутних атрактивних локација, како би се диверзификовала улагања по целој Србији,
- Сређивање власничких услова пре започињања инвестиције,
- Подршка успостављању индустријских паркова,
- Давање земљишта на коришћење под повољним условима,
- Инфраструктурно опремање локација.

Мере које се предлажу у циљу директног подстицања страних, али и домаћих инвестиција су усмерене на:

- Олакшице у погледу цене грађевинског земљишта уколико је његово коришћење повезано са отварањем нових радних места,
- Привлачење инвеститора који су спремни да развијају истраживачке и развојне активности у Србији и да подижу општи ниво техничко-технолошке опремљености,
- Привлачење инвеститора који могу да покрену већи део домаћих предузећа кроз уговоре о кооперацији и заједничком наступу на страним тржиштима.

Неопходно је развити стратегију, односно план међународних промотивних активности с циљем изградње повољне слике о Републици Србији, стабилности прилика у нашој земљи и повољности услова који се нуде страним улагачима.

Србија треба да тежи сталном економском расту, али таквом који ће осим економске ефикасности и технолошког напретка, обезбедити очување њених природних ресурса и заштиту животне средине. Суштина таквог развоја се заснива на изради и реализацији модела одрживог развоја који на квалитетан начин задовољава друштвено-економске потребе и интересе грађана, а истовремено уклања и знатно смањује утицаје који прете или штете животnoj средини и природним ресурсима.

Реализација овог концепта омогућава да се уравнотеже три кључна фактора, тј. три стуба одрживог развоја: одрживи развој економије, привреде и технологије; одрживи развој друштва на бази социјалне равнотеже и заштита животне средине уз

рационално располагање природним ресурсима. Коначни циљ треба да буде да се остварење економских параметара врши уз најмање штете на друге две димензије одрживог развоја. Стабилност и просперитет друштва треба да се огледа кроз један целовит систем који ће објединити све димензије одрживог развоја.

ЗАКЉУЧАК

У савременом глобалном окружењу, раст и функционисање једне националне привреде у великој мери зависи од веза и односа које она успоставља са остатком света. Садржај и интензитет тих односа све више, поред трговине, обележавају инвестициони токови који обезбеђују интернационализацију и уклапање у динамику светског тржишта.

Стране директне инвестиције у савременој развојној етапи преузимају функцију значајног развојног фактора, и уз трговину, постају основни механизам глобализације светске привреде. Раст страних директних инвестиција у последњих неколико деценија значајно утицао на економски развој многих земаља у свету. Посматрајући секторску дистрибуцију СДИ, поред улагања у сектор услуга (банкарство, телекомуникације, туризам), забележен је и значајни раст СДИ у примарни сектор, односно у производњу и експлоатацију природних ресурса, нафте и гаса. Међу атрактивним земљама за стране директне инвеститоре биле су: САД, В. Британија, Кина, Индија, Русија и Бразил, као и земље у транзицији Централне Европе.

Креатори економског и друштвеног развоја на глобалном, националном и локалном нивоу се данас труде да реше два наизглед супротстављена проблема, с једне стране захтев за квалитетнијим животом и с друге стране, захтев за заштитом животне средине. Код опредељивања циљева националне стратегије одрживог развоја малих, отворених, европских економија, обично се има у виду равнотежа три кључна фактора: одржив економски и технолошки развој, социјална равнотежа и заштита животне средине уз рационално располагање природним ресурсима.

У прошлости су економски фактори имали примат над животном средином, док је данас ситуација потпуно другачија посебно са експанзијом индустријске револуције и каснијим технолошким развојем, када је животна средина постала угрожена као никада раније, након чега су се појавиле озбиљне идеје о њеној заштити.

Стране директне инвестиције представљају веома значајан фактор који утиче на одрживи развој и то на све три његове компоненте: економску, еколошку и социјалну.

Одрживи развој је најпре дефинисан као развој који даје шансу садашњим генерацијама да живе боље, не ускраћујући исто право будућим генерацијама. Он подразумева експлоатацију природе и њено коришћење за економски напредак и добробит људи, али на такав начин да се очувају неопходне природне равнотеже и претпоставке развоја који се неће доводити у питање због начина односа људи према природи данас.

Одрживи развој спаја бригу за живи свет и животну средину са економским и еколошким изазовима који стоје пред сваким друштвом, државом и човечанством као целином. Појам одрживог развоја се доводи у везу са заштитом животне средине, планирањем друштвеног развоја, еколошким, економским и политичким питањима. Концепт одрживог развоја представља нову развојну парадигму, нову стратегију и филозофију друштвеног развоја.

Привреде појединих земаља а нарочито земаља у транзицији, теже остваривању стабилног, дугорочног привредног раста који ће се заснивати на повећању инвестиција,

побољшању технолошке основе и повећању конкурентности на међународном тржишту. У остваривању тог циља, стране директне инвестиције играју битну улогу. Наиме, оне могу доприносити процесу транзиције директно, кроз прилив капитала, и индиректно, кроз трансфер технологије, кроз стварање нових продајних канала за домаћа предузећа и кроз јачање конкуренције и процеса реструктурирања у домаћој привреди.

Стране директне инвестиције су изузетно важне за земље у развоју и транзиционе економије јер оне доприносе привредном расту и порасту инвестиционих активности у земљи. Владе тих земаља се утркују у проналажењу начина и креирања стабилног макроекономског окружења како би постале привлачније страним инвеститорима. То је читав сет мера, који је у овом раду и представљен. Да би једна земља уопште могла размишљати о привлачењу СДИ, односно да би се могла упустити у такмичење са конкурентима, потребно је да испуни следеће критеријуме: политичка стабилност, стабилност националне економије, повољно пословно окружење, изграђена инфраструктура као и кредибилитет владине политике.

У раду је спроведено и емпиријско истраживање које је анализирано утицај страних директних инвестиција на привредни раст 16 земаља у транзицији у периоду од 2001. до 2011. године. Анализа је показала да је прилив страних директних инвестиција у позитивној корелацији са економским растом, али да утицај страних директних инвестиција на стопу раста није статистички значајан. С друге стране, није потврђена хипотеза да прилив страних директних инвестиција зависи од стопе раста БДП-а у претходном периоду.

Земље у транзицији треба да подстичу прилив страних директних инвестиција, али при томе треба водити рачуна о неколико ствари: у првом реду о структури страних директних инвестиција - да ли одлазе у терцијарни сектор или сектор производње или енергетике. У првом случају СДИ могу имати негативан ефекат. Истраживања су показала да већи удео СДИ у секундарни сектор, повећава утицај СДИ на привредни раст.

У данашње време препознат је значај који има развој “зелене економије” у контексту остварења концепта одрживог развоја. Одрживи развој и даље представља један од основних циљева међународне заједнице, и савремена перцепција одрживог развоја подразумева један развојни пут који осигурава благостање у дужем временском периоду. Концепт одрживог развоја треба прихватити као процес у коме се одвијају сталне промене у односима између друштвених, економских и природних система и процеса. Тај процес је дугорочан и захтева пажљиво вођену и постепену политику развоја, јер су и изазови на глобалном нивоу са којима се човечанство суочава веома комплексни.

У Националној стратегији одрживог развоја, прихваћени су принципи који су дефинисани у Декларацији о одрживом развоју из Јоханесбурга, као и Стратегији одрживог развоја ЕУ.

- ❖ Међугенерациска солидарност и солидарност унутар генерације
- ❖ Отворено и демократско друштво – учешће грађана у одлучивању
- ❖ Знање као носилац развој
- ❖ Укљученост у друштвене процесе
- ❖ Интегрисање питања животне средине у остале секторске политике
- ❖ Принцип предострожности

- ❖ Загађивач/корисник плаћа – укључење трошкова везаних за животну средину у цену производа
- ❖ Одржива производња и потрошња

Поштовати уравнотежене односе у експлоатацији природних ресурса и обезбедити висок ниво заштите и побољшања квалитета животне средине је императив у времену које долази. Неопходно је смањити загађење животне средине и промовисати одрживу потрошњу и производњу, али и економски раст који не сме да доприноси деградацији животне средине.

Суштину концепта одрживог развоја чини етички принцип, односно брига о наслеђу. То значи да квалитет будућих генерација не сме да буде лошији од квалитета живота који има данашња генерација.

Једини облик међународног кретања капитала који може покренути производњу српске привреде и повећати запосленост јесу стране директне инвестиције. Међутим, када посматрамо стране директне инвестиције у Србији, можемо констатовати да оне у Србији после 2000. године нису дале адекватне резултате, зато што се прилив страних директних инвестиција остваривао углавном кроз процес приватизације. У периоду од 2002. до 2006. год. 59,8% нето прилива СДИ у Србији је остварен по основу приватизације. У периоду од 2002. до 2008. године у Србији је приватизовано 1.664 предузећа и то 1.572 аукцијским поступком и 92 тендерским поступком. Од укупног броја продаја, поништено је 337. Ефекти приватизованих фирми у Србији су поражавајући. Наиме, у тим фирмама углавном није дошло до трансфера технологије у било ком облику, што је требало да омогући оспособљавање домаћих фирми за међународну тржишну утакмицу, а што је био примарни мотив приватизације. Уместо модернизовања процеса производње и *“know-how”-а*, набавке нове опреме, креативнијег приступа новим тржиштима, праћење савремених тенденција која постоје у успешним фирмама, добили смо купце који не поштују уговоре, не испуњавају социјалне и инвестиционе програме које су потписали. Такође, врло је мали број фирми које су наставиле са процесом производње у фирмама које су купили. Нови власници приватизованих фирми су углавном имали за циљ освајање тржишта и искоришћавање постојећих капацитета. Највећи део СДИ се до сада слио у финансијски сектор, послове са некретнинама, трговину и друге пословне услуге, али је њихов ефекат на повећање индустријске производње, запослености и извоза, за сада, релативно ограничен. Разлог је што су предузећа, банке и други привредни субјекти у које је инвестиран страни капитал, углавном оријентисан на домаће тржиште, а у доброј мери и на увоз. Може се такође приметити да још увек не долази до неког већег инпута у виду трансфера савремене технологије, опреме и производног менаџмента, а тиме ни до осетнијег подизања укупног технолошког и иновативног капацитета у Србији, мада има и изузетака. Такође, ниску конкурентност српског извоза одсликава неповољна структура, где доминирају производи ниже фазе прераде, углавном сировине и полупроизводи. Прилив страних директних инвестиција у периоду од 2000 - 2012. године није подстакао привредни развој Србије.

Србија је донела низ стратешких докумената који би требало да допринесу одрживом развоју земље. Једна од њих је и Национална стратегија одрживог развоја.

Циљ Стратегије је да уравнотежи три кључна фактора, тј. три стуба одрживог развоја:

- одрживи развој економије, привреде и технологије;
- одрживи развој друштва на бази социјалне равнотеже и
- заштиту животне средине уз рационално располагање природним ресурсима.

Могућност остваривања одрживог развоја Републике Србије је у увођењу, прилагођавању и примени принципа који доминирају у ЕУ, односно у повећавању конкурентности која се заснива на знању, иновацијама и предузетништву, као што је утврђено у Лисабонској стратегији.

Кључни национални приоритети чије ће испуњење омогућити остварење визије одрживог развоја јесу следећи:

1. Чланство у ЕУ,
2. Развој конкурентне тржишне привреде и уравнотежен економски раст, подстицање иновација, стварање бољих веза између науке, технологије и предузетништва, повећање капацитета за истраживање и развој, укључујући нове информационе и комуникационе технологије,
3. Развој и образовање људи, повећање запошљавање и социјална укљученост, стварање већег броја радних места, задржавање стручњака, унапређивање квалитета и прилагодљивости радне снаге,
4. Развој инфраструктуре и равномерни регионални развој, унапређивање атрактивности земље и обезбеђење адекватног квалитета и нивоа услуга
5. Заштита и унапређење животне средине и рационално коришћење природних ресурса, очување и унапређивање система заштите животне средине, смањење загађења и притисака на животну средину, коришћење природних ресурса тако да остану расположиви и за будуће генерације.

Стратегија се заснива на глобално прихваћеним принципима који су дефинисани у Декларацији о одрживом развоју из Јоханесбурга, Миленијумским циљевима развоја и у Стратегији одрживог развоја ЕУ.

Имплементација Националне стратегије о одрживом развоју се огледа у доношењу Студије о зеленој економији, која одговарајућим институционалним организовањем има за циљ подстицање “озелењавања” главних сектора економије, усмеравање јавних и приватних одрживих инвестиција на ниску потрошњу угљеника и ефикасно коришћење ресурса, увећање “зеленог запошљавања”, као и постизање осталих сродних социјалних циљева. Зелена економија треба да представља нови замајац раста и генератор нових, квалитетних радних места, као и неопходну стратегију за смањење постојећег сиромаштва.

У процесу одрживог развоја, посебну пажњу треба усмерити на централну улогу образовања у људском развоју. Образовање утиче на готово сваки аспект људског постојања, укључујући наталитет, смртност новорођенчади, здравље, животни век, раст становништва, запосленост, доходак на различитим нивоима, привредни раст, обрасце потрошње, технолошке и социјалне иновације, предузетништво, као и на јавну свест, друштвене вредности и квалитет управљања. Образовање је средство којим друштво утиче на будуће генерације. Заједно са академским знањем, менталним и стручним вештинама, образовање може да се користи за пренос вредности, интерперсоналним и психолошким вештинама које су од суштинског значаја за висока достигнућа, добробити и благостања.

Сва искуства говоре да развојне перспективе и резултати на дуги рок зависе и од геополитичког окружења, наслеђа, институција, културе, социјалне психологије и преовлађујућих друштвених вредности. Србија се још увек налази у стању у коме је систем претходних (социјалистичких) вредности урушен, а систем нових (тржишно-демократских, европских или одрживих – грађанских) вредности још није изграђен. Поједине, тзв. транзиционе вредности успостављају се у врло ровитим, недовољно транспарентним и хаотичним условима у којима долази до брзих и драстичних

прерасподела, како економског богатства, тако и друштвене моћи. При томе су многа проблематична средства, као што су корупција, уцене, криминал, експлоатација политичких веза и незаконитих инструмената, све више у оптицају, па према томе постају “стандард”.

Инвестициона клима је главни ослонац стратегије привредног развоја једне земље. Национални просперитет се ствара, а не наслеђује, тако да је добро осмишљена национална политика кључни фактор привлачења СДИ и повећава користи од њих. Институционалне мере које би допринеле приливу страних директних инвестиција и имале мултипликовано дејство на целокупан одрживи развој земље се могу дефинисати кроз:

- Унапређење инвестиционе климе,
- Изградњу повољније слике о Србији у иностранству,
- Привлачење нових улагања
- Подршку инвеститорима
- Реформу прописа,
- Јачање институционалних капацитета и развијање сарадње на националном и општинском нивоу, како би се олакшало пословање,
- Активности и иницијативе за унапређење конкурентности.

Када је у питању усклађивање економског раста и очувања животне средине, у Србији се за давање предности заштите животне средине, чак и по цену споријег економског развоја и повећања незапослености 2001. године, определило 43% грађана. Насупрот томе, 45% грађана сматрало је да би економски развој и отварање нових радних места морали да имају првенство, чак и по цену извесног загађивања животне средине. Криза свакако смањује интерес за дугорочна питања па и мотив за одрживи развој.

Међутим, брзи технолошки напредак и нове могућности човечанства (раст продуктивности рада, нови облици обновљиве енергије и енергетска ефикасност, рециклажа, технологије прераде и чувања хране, пречишћавање и рационализације употребе воде, медицинске технологије, супституција природних материјала и “дематеријализација” производње у контексту економије и друштва знања) пружају неслућене могућности за одрживи развој.

Одрживи развој подразумева и социјалну димензију, и с тим у вези треба истаћи да је концепт смањења сиромаштва заснован на динамичном привредном расту и развоју, са акцентом на отварању нових радних места и на развоју програма, мера и активности усмерених на најсиромашније и посебно угрожене категорије. Приближавањем Србије Европској унији, на значају све више добија процес социјалног укључивања, као обавезна компонента политичке интеграције. Примарни циљ је да стопа релативног сиромаштва која данас износи преко 17% у 2020. години износи 14%.

Корак одрживог развоја треба тражити у економији знања, а пре свега у квалитетнијем образовању, изградњи система креативности и толеранције, који би почивао на институцијама. Изгледа да у међуодносу ова два фактора леже најважније претпоставке за пресудне помаке у правцу одрживости. Институције су битне за опстанак и трајање свих вредности, пре свега за систем вредности који се налази у људима. А те вредности се граде бољим образовањем. Истина, и за квалитетније образовање је неопходна владавина институција. То не би требало да значи да је у Србији “зачарани круг”: лоше институције – слабо образовање – негативна селекција – још горе институције.

Будући модел привлачења страних директних инвестиција који би био у функцији одрживог развоја полази од чињенице да су економска стабилност и економски развој темељне претпоставке демократизације и друштвеног просперитета Србије.

Подстицаје инвестицијама треба претежно усмерити на кључне привредне гране: пољопривреду, грађевинарство, инфраструктуру и енергетику, јер је конкурентност кључних привредних грана од пресудног значаја за одрживи развој Србије. Допринос запошљавању и економској ефикасности српске привреде у претходном периоду су највише дали управо они сектори, који су били и најконкурентнији на нашим просторима: пољопривреда, металургија, машинска индустрија, хемијска индустрија, грађевинарство, енергетика, саобраћај и наменска индустрија. Ове гране чине три четвртине прихода целокупне привреде и зато оне треба да буду адекватно подржане и да се даље развијају, кроз модернизацију производње, улагање у развојне програме и иновације. У том смислу, финансијску помоћ привреди треба усмеравати кроз државне фондове за развој и кроз јавно-приватно партнерство. *Стабилан буџет* гарантује стабилне изворе финансирања, па сходно томе, јавну потрошњу треба свести на меру развијености привреде, а његов раст условити повећањем улагања у капиталне пројекте и подршку привреди. Такође, *пореска политика мора бити подстицајна*. Треба водити уравнотежену монетарну политику, а у исто време реалну и рестриктивну која ће обезбедити стабилност курса динара, али не на штету извозне конкурентности наших предузећа и смањења инвестиционе активности, јер су то два кључна циља економске политике у условима економске кризе. *Политика задуживања* мора садржати јасна ограничења у вези са укупним задуживањем државе и привреде, како би се обезбедила дугорочна финансијска стабилност земље. *Унапређење извоза и смањење спољнотрговинског дефицита* је такође један од приоритета који је предвиђен новим моделом одрживог развоја Србије. Треба пружити конкретну финансијску и административну помоћ компанијама које имају извозне програме, у виду јефтиних кредита, са дужим роковима отплате и путем снижавања трошкова гаранција за извозне послове јер је извоз главни извор дугорочне монетарне стабилности и привредног раста. *Јавна-приватна партнерства* као модел финансирања инфраструктурних пројеката има значајне предности над финансирањем на основу издвајања из буџета, а посебно задуживањем у иностранству. Она такође представљају један од видова страних директних улагања и она захтевају мања улагања државе, смањују ризике за обе стране, обезбеђују трансфер технологије, поделу добити, при томе нема угрожавања својине над имовином јер су уговори временски ограничени. *Нове инвестиције у енергетски сектор* осим генерисања нових радних места и замаха који ће донети привреди, стварају неопходне инфраструктурне предуслове за долазак страних директних инвестиција у друге гране привреде.

У будућем моделу одрживог развоја Србије, посебна пажња се поклања стварању технолошких иновација, научно-истраживачком раду и образовању, јер ће управо стварање технолошких иновација, примена високих технологија, способност и брзина трансфера најсавременијих достигнућа науке и технике у производне погоне, опредељивати које ће компаније али и нације имати перспективу. *Приступ регионалном развоју* такође мора да се промени. Држава треба да општине афирмише као зоне од посебног економског значаја за регионални развој Србије. Интелектуални капитал дијаспоре је од непроцењивог значаја за матицу, па у том смислу Србија треба да ради на стварању истинског партнерства са дијаспором а први корак у том правцу треба да буде враћање поверења у државу и њене институције.

Стабилност и просперитет друштва треба да се огледа кроз један целовит систем који ће објединити све димензије одрживог развоја.

Улога и значај страних директних инвестиција у земљама у транзицији зависи у великој мери од брзине спровођења реформи и трансформације ка тржишној привреди. Оне у овим земљама доприносе економској стабилизацији и привредном расту.

Стране директне инвестиције су једини облик међународног кретања капитала који може покренути производњу привреде и повећати њену запосленост. Прилив СДИ значи убрзање структурних реформи, више стопе раста, повећање девизних резерви, повољнији кредитни рејтинг. Страни инвеститори доносе и савремена менаџерска и организациона знања из области маркетинга, финансија и стратешког планирања. Они такође омогућавају домаћим предузећима приступ страним тржиштима и јак подстрек за подизање квалитета пословања и остваривање ефеката економије обима. Све то заједно треба да резултира порастом ефикасности укупне глобалне конкурентности домаће привреде.

Листа скраћеница

ОЕЦД	Организација за економску сарадњу и развој (Organisation for economic cooperation and development)
ЛИЕ	Југоисточна Европа
ИРИ	Индекс инвестиционих реформи
РЦА	Индекс откривене компаративне предности, представља однос спољнотрговинског биланса и укупне спољнотрговинске размене, изражен у %
ГЦИ	Индекс глобалне конкурентности
БЦИ	Индекс пословне конкурентности
ГИК	Глобални индекс конкурентности
МНП	Мултинационална предузећа
ЦИП	Оквирни програм за конкурентност и иновативност
ЕИП	Европски иновативни пројекат
МСП	Мала и средња предузећа
ЕНЕА	Италијанска национална агенција за нову технологију
УНЕСЦО	Организација Уједињених Нација за образовање, науку и културу
ЕМУ	Европска монетарна унија
ТНК	Транснационалне компаније
В.О.Т.	Build – operate – Transfer послови
СДИ	Стране директне инвестиције
М&А	Мерџер и аквизиција
Р&Д	Истраживање и развој
БДП	Бруто домаћи производ
ДСГМ	Динамички стохастички генерал екуилибријум
ГАТТ	Општи споразум о трговини и царинама
ЕЗ	Европска Заједница
ЕФТА	Европска асоцијација за слободну трговину
ИПАС	Инвестиционо промотивна агенција
ОДА	Инострана помоћ за развој
НРД	Најмање развијене државе
ЦЕФТА	Централно – европски споразум о слободној трговини
ОПЕЦ	Организација земаља извозница нафте
ЕУ	Европска унија
ССП	Споразум о стабилизацији и придруживању
ЗБ	Западни Балкан
УНМИК	Мисија Уједињених нација на Косову
СТО	Светска трговинска организација
ЦИЕ	Земље централне и источне Европе
ИКТ	Информационо комуникационе технологије

НИП	Национални инвестициони план
ИПА	Instrument for pre-accession assistance – IPA fond
ILO	Међународна организација рада
ICPF	International Commission of Peace and Food
УНДП	Програм Уједињених нација за развој
ППП	Паритет куповних снага
ССС	Стратегија за смањење сиромаштва
ХДИ	Индекс хуманог развоја
WTO	Светска трговинска организација
ГМО	Генетски модификовани организми
WEF	Светски економски форум
РЗС	Републички завод за статистику
АПЕК	Економски комитет за економску сарадњу Пацифичке Азије
НВО	Невладине организације
ЕК	Европска Комисија
СЕЕ6	Регион СЕЕ6 чине: Албанија, БиХ, Косово, Македонија, Црна Гора и Србија
7ОП	Седми оквирни програм
ИЕА	Међународна агенција за енергију
ДСП	Државни стратешки програми

ЛИТЕРАТУРА

1. Arandelović, Z., Petrović-Randelović, M. (2006), Does Foreign Direct Investment Harm the Host Country's Environmental Performance? An Analytical Assessment. *Economic themes*, 6/2006. Niš: Faculty of Economics.
2. Stoyanov, A. & Zubanov, N. (2012), Productivity Spillovers across Firms through Worker Mobility. *American Economic Journal: Applied Economics*, 4(2):168-98.
3. Alfaro, L. (2003), Foreign Direct Investment and Growth: Does the Sector Matter? [http://www.worldbank.org/PapersLinks/Impact-Foreign-Direct Investment/](http://www.worldbank.org/PapersLinks/Impact-Foreign-Direct-Investment/), [pristup 02.02.2014]
4. Alfaro, L. & Charlton, A. (2006), Growth and the Quality of Foreign Direct Investment: Is All FDI Equal, Working Paper. <http://dor.hbs.edu/fit/fi>, [pristup 8.04.2014]
5. Alfaro, L. & Charlton, A. (2007), Intra – Industry Foreign Direct Investment, NBER Working Paper 13447. Cambridge: National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.
6. Акциони план за спровођење Националне стратегије одрживог развоја за период од 2009. до 2017. године, (2009), 13. март 2009. године (“Сл. Гласник РС”, бр. 22/09), Београд.
7. Analysis of the Dutch innovation position (2003), The Hague: Ministry of Economic Affairs.
8. Антевски, М. (2009), *Развојни потенцијал страних директних инвестиција: компаративна међународна искуства*. Београд: Институт за међународну политику и привреду.
9. Borissov, K. & Shakhnov, K. (2011), *Sustainable growth in a model with dual-rate discounting*. St.Petersburg: European University.
10. Бајец, Ј., Живковић, Б., Петровић, П., Ардаренко, М., Арсић, М., Стаменковић, С., Ковачевић, М., Вучковић, В., Јакопин, Е., Богданов, Н., Здравковић, М., Филиповић, С., Митровић, С., Николић, И. (2010), *Посткризни модел економског раста и развоја Србије 2011-2020*, USAID, Фонд за развој економске науке. Београд: Економски институт.
11. Беговић, Б., Мијатовић, Б., Пауновић, М., Поповић, Д. (2008), *Гринфилд стране директне инвестиције у Србији*. Београд: Центар за либерално-демократске студије.
12. Bevan, A. & Estrin, S. (2000), The Determinants of Foreign Direct Investment in Transition Economies, Working Paper 342. William Davidson Institute.
13. Богићевић, Б. (2003), *Сиромаштво и реформа финансијске подршке сиромашнима*, Центар за либерално-демократске студије, Београд: Министарство за социјална питања.

14. Бошњак, М. (2011), *Резултати и изазови економских реформи у Србији у транзиционом периоду 2001-2008. године*. Београд: Министарство финансија Републике Србије.
15. Бошњак, М. (2005), Конкурентност и развој као полуге европске перспективе Србије. *Економски анали*, бр. 166, Београд: Економски факултет.
16. Богдан, Ж. (2006), *Утјецај ФДИ-ја на господарски раст европских транзицијских земаља*. Загреб: Свеучилиште у Загребу, Економски факултет.
17. Borensztein, E. & Jose de Gregorio, Jong-Wha Lee (1995), How does foreign direct investment affect economic growth?, Working Paper No.5057. Cambridge: Nation Bureau of Economic Research.
18. Boyd, J. H. & Bruce D. S. (1992), Intermediation and equilibrium allocation of investment capital: implication for economic development, *Journal of Monetary Economics*, 30: p. 420.
19. Buckley, P.J., and Casson, M.C. (1976), „The Future of the Multinational Enterprise“, Homes&Meier, London
20. Brindusa Anghel (2006), Foreign Direct Investment in Transition Countries: a Dynamic Analysis at Firm Level. <http://idea.uab.es/abrindusa/research/paper>, [приступ 10.05.2014]
21. Bulent Dogru, (2012), The effect of institutional variables on fdi inflows: Evidence from upper-middle income countries, <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/37531>, [приступ 8.02.2014.]
22. Carley, M. & Ian, C. (2000), *Managing Sustainable Development*, London: Sterling, VA, Earthscan Publications.
23. Commission of the European Communities. (2005), *New Perspectives on the Knowledge-Based Bio Economy: Conference Report*. Brussels, Belgium.
24. Commission on Growth and Development (2008), *The Growth Report – Strategies for Sustained Growth and Inclusive development*. The World bank, Washington: The International Bank for reconstruction and Development.
25. Crafts, N. (2000), *Globalization and Growth in The Twentieth Century*. Working Paper. WP/00/44. IMF.
26. Cortasa, W.J., Woods, A.J., *The Knowledge Management Yearbook 1999-2000*.
27. Corfee-Morlot, V. Marchal, C. Kauffman, C. Tebar Less, F., Stewartm C. K., Kaminker, C. (2012), *Policy Framework for Green Infrastructure Investment*. Working Paper.
28. Cushman, D.O. (1985), „ Real Exchange Rate Risk, Expectations and the Level of Direct Investment“, in *Review of Economics and Statistics*, 67
29. COM (2010), 2020, EN - Europe 2020 Strategy
30. Цветановић, С., Јововић, Д. (2006), *Економска политика Европске уније – нова европска економија*. Економски факултет: Ниш.
31. Daniele, V. & Marani, U. (2006), Do institutions matter for FDI? A comparative analysis of the MENA countries, Paper No.2426. MPRA.
32. Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, <http://www.unep.org/Documents.Multilingual>, [приступ 5.03.2014.]

33. Deutsche bank research paper. (2006), Foreign direct investment: The growth engine of Central and Eastern Europe.
34. Dunning, J., (1992), *Multinational Enterprises and the Global Economy* (Addison-Wesley Publishing Company)
35. Драшковић, Б. (1998), *Економија природног капитала: Вредновање и заштита природних ресурса*. Београд: Институт економских наука.
36. Dufaux S. (2010), The endeavour to maintain full employment. Do FDI inflows stimulate labor market developments in Central Europe?, Public Policy Master's Theses 2009/10.
37. Dunning, J., (1992), *Multinational Enterprises and the Global Economy* (Addison-Wesley Publishing Company)
38. Denisia, V., (2010), *Foreign Direct Investment Theories: An overview of the Main FDI Theories*, Academy of Economic Studies, Bucharest
39. Ђукић, П. (2011), *Одрживи развој утопија или шанса за Србију*. Београд: Технолошко-металуршки факултет Универзитета у Београду.
40. Ђукић, П. (2010), *Глобална и национална економска криза – изазов за реформе и одрживи раст економије*. Школа бизниса, број 1/2010.
41. Ђукић, П. (2009), *Competition System in Serbia today: Between Reforms and Economic Crisis*. *Austrian competition Journal*, October 2009, internet ed.
42. EBRD (2011), *Transition Report 2011 – Crisis and Transition: The People's Perspective*. London: Fulmar.
43. EC (2012), *European Competitiveness Report – Raping the Benefits of Globalization*. European Commission.
44. Economist Intelligence Unit. Изгледи у погледу инвестиција у свету до 2011. године
45. European Integration Office. <http://www.seio.gov.rs/documents/agreements-with-eu.220.html>, [приступ 15.10.2013.]
46. European Commission (2010), *Europa 2020 – A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*, Brussels
47. European Commission (Spring 2013), *European Economic Forecast*, European Union
48. Europe Addressing the Crisis (2008), *Regional Economic Outlook*.
49. Earth Charter International Secretariat. *The Earth Charter: Values and Principles for a Sustainable future*.
50. Economou, P. & Sauvart, K. P. (2010), *Recent trends and issues in foreign direct investment 2008/2009*. Year book on International Investment Law & Policy 2009-2010. New York: Oxford University Press.
51. Ernst & Young's attractiveness survey, Europe 2013
52. FIC (Савет страних инвеститора у Србији). (2008), *Бела књига (Предлози за побољшање пословног амбијента у Србији)* Fabienne, F. (2001). *New horizons and policy challenges for foreign direct investment in 21st century*. OECD Global forum on International Investment.

53. Findly, R., (1978), Relative backwardness, direct foreign investment, and the transfer technology: a simple dynamic model, *Quarterly Journal of Economics* 92
54. Fratzcher M. & Matthieu B. (2004), Financial Openness and Growth: Short-run Gain, Long-run pain? Working Paper series: No 348. ECB. <http://www.ecb.int>, [приступ 18.06.2014.]
55. Finkelstein, J., (1991), Capitalism and Technology, *The World & I* (November)
56. Филиповић, М., Вујошевић, М. (2006), Одрживи развој у СЦГ: институционално прилагођавање решењима и пракси у ЕУ, Београд: ЦИД Економски факултет Универзитета у Београду и Институт за архитектуру и урбанизам Србије.
57. Фондација за развој економске науке, <http://www.fren.org.rs/>, [приступ 01.11.2013.]
58. Gallagher, K. Zarsky, L. (2004), *Sustainable Industrial Development The Performance of Mexico FDI-led Integration Strategy. Global Development and Environment Institute.* Medford, USA: Tufts University.
59. Gregori G. D., Lumpkin, G.T., Eisner, A. B. (2007), *Strategijski menadžment*, prevod, Београд: Data Status.
60. Grossman, G.M. & Krueger, A. B. (1995), Economic growth and the environment, *Quarterly Journal of Economics*, 60: p. 233.
61. Green Growth Strategy (2011), OECD-Green Growth Studies
62. G-20 (2009), Leaders Statement the Pittsburgh Summit, September 24-25, Washington.
63. *Grail Research*, (2009), Available online: http://www.grailresearch.com/pdf/ContentPodsPdf/Water-The_India_Story.pdf [приступ 22.05.2013].
64. Група аутора (2012), *Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Србије*, Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу, Економски факултет.
65. Harrison, A. (2006), Investing Abroad – Enterprise links across countries, Round table on Sustainable Development.
66. Hanson, G., (2001), “Should Countries Promote Foreign Direct Investment”?, G-24 Discussion Papers 9, United Nations Conference on Trade and Development
67. Hussen, A. (2004), *Principles of Environmental Economics*, New York: Routledge
68. Human Development Report, (2009), *Overcoming Barriers: Human Mobility and Development*; Palgrave Macmillan: Hampshire, UK
69. *Human Development Report, (2010)*, Palgrave Macmillan: Hampshire, UK
70. Hunya, G., Geishecker, I., (2005), Employment Effects of Foreign Direct Investment in Central and Eastern Europe, Research Reports No 321
71. ILO, (2009), The Financial and Economic Crisis: A Decent Work Response. Geneva.
72. *ILO, (2010), Weak Employment Recovery with Persistent High Unemployment and Decent Work Deficits: An Update on Employment and Labour Market Trends in G20 Countries*; Geneva, Switzerland
73. IMF (2010), World Economic Outlook, Washington DC.
74. IBRD, (2000), Municipal Solid Waste Incineration, A decision Makers Guide, IBRD, June 2000, str. 1.

75. International Monetary Fund. (2012), *The World Economic Outlook*, Washington DC
Jakopin 2011. Okvir nove industrijske politike Srbije, *Ekonomika preduzeća*, 1-2.
76. Investment Promotion Agencies and Sustainable FDI (2010), *Moving toward the fourth generation of investment promotion*, Report of the findings of the VCC – WAIPA.
77. Јовановић Гавриловић, П. (2004), *Међународно пословно финансирање*. Београд: Економски факултет.
78. Jakopin (2011), „Okvir nove industrijske politike Srbije“, *Ekonomika preduzeća*, 1-2
79. Jakopin, E. (2013), *Institucionalne performanse konkurentnosti privrede Republike Srbije, Institucionalne promene kao determinanta privrednog razvoja Srbije*. Kragujevac: Univerzitet Univerzitet u Kragujevcu, Ekonomski fakultet.
80. Јакопин, Е., (2014), Трансформација модела раста и развоја, зборник радова Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Србије, Економски факултет Универзитет у Крагујевцу
81. Jovanović, Gavrilović B. (2007), *Serbia Facing the Challenge of Sustainable Development*”, u: G. Rikalović – S. Devetaković (eds.): *Contemporary Challenges of Theory and Practice in Economics – Economic Policy and the Development of Serbia*, 2007, pp. 87-98; Belgrade: Faculty of Economics of the University of Belgrade – Publishing Centre.
82. Јовановић, Гавриловић, Б. (2007), *Serbia facing the challenge of sustainable development*, The International Conference. Београд: Економски факултет у Београду, Београд.
83. Јовановић, Гавриловић, Б. (2009), Светска економска криза и перспективе одрживог развоја. *Економски хоризонти*, 11(2).
84. Јовановић, Гавриловић, Б. (2013), *Привредни развој са људским ликом*. Београд: Универзитет у Београду, Економски факултет.
85. Јовановић Гавриловић, П., (1986), *Међународно пословно финансирање*
86. Јовановић, С., Радукић, С., Петровић, Ранђеловић, М. (2011), *Теоријски и институционални оквир одрживог развоја*. Ниш: Универзитет у Нишу, Економски факултет.
87. Југоисточна Европа, Редовни економски извештај, 15. новембар 2011
88. Јовић, М. (2002), *Међународни маркетинг*. Београд: Институт економских наука.
89. Јоксимовић, Љ., (2008), Спиловери страних директних инвестиција и развој људског капитала: транзиционе економије и Србија, Научни скуп са међународним учешћем Инострани капитал као фактор развоја земаља у транзицији, зборник радова, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу
90. Jurajda S. and Terrell K., (2006), “Regional Markets in Transitions and Initial Human Capital”, European Bank for Reconstruction and Development, London
91. Kean, B., Les, L., Papaioannou, T. (2010), *Sustainable Capital The Neoliberalization of Nature and Knowledge in the European, Knowledge-based Bio-economy*. Glasgow: School of Applied Social Sciences, University of Strathclyde.
92. Капор, П. (2008), Стране директне инвестиције у Србији: модалитети, детерминанте, трендови и перспективе, Округли сто: Економско-финансијски односи Србије

- са иностранством, актуелна питања и перспективе. Београд Научно друштво економиста са Академијом економских наука и Економски факултет у Београду.
93. Ковач, О., (1994), Платни биланс и међународне финансије, Београд CESMECON
  94. Ковачевић, Р. (2004), *Утицај страних директних инвестиција на привредни раст - искуства земаља Европске Уније*. Београд: Међународни проблеми.
  95. Козомара, Ј. (2001), *Извоз и увоз робе*, Београд: Економски факултет
  96. Kayam, S. S. (2006), Home market determinants of FDI outflows from developing and transition economies. *Economic and Social Research Centre (ESRC)*: 1-19.
  97. Konings, J. (2004), The employment effects of foreign direct investment. *EIB Papers*. 9(1): 87-108.
  98. Kindleberger, C.P. (1969), „American Business Abroad“, *The International Executive* 11, p.11-12
  99. Kokko, A., (1994), Technology, Market Characteristics and Spillovers, *Journal of Development Economics*, Vol. 43
  100. Leiserowitz, A., Kates, R.W., Paris, T.M. (2004), Sustainability Values, Attitudes and Behaviors: A Review of Multi-National and Global Trends. CID Working Paper No.12, Cambridge, MA: Science, Environment and Development Group, Center for International Development, Harvard University.
  101. Ловринчевић, Ж., Микулић, Д., Марић, З. (2004), Ефикасност инвестиција и СДИ – стара прича, нове околности. *Економски преглед*, 55: 3-43.
  102. Ловринчевић, Ж., Микулић, Д., Марић, З. (2005), „Приљев иноземног капитала – утјецај на националну штедњу, домаће инвестиције и биланцу плаћања транзицијских земаља средње и источне Европе“, *Економски преглед*, 56: 163-184.
  103. Lipsey, R.E. (2002), Home and Host Country Effects of FDI. Working Paper 9293. NBER.
  104. Liu, Z., (2004), Foreign direct investment and technology spillovers: theory and evidence, *Journal of Development Economics* 85
  105. Matheson, G. & Giroux, L. (2010), Capacity Development for Environmental Management and Governance in the Energy Sector in Developing Countries, OECD. Environment Working Papers, No. 25. OECD.
  106. Мандал, Ш. (2008), Стране директне инвестиције и технолошки развој Србије. *Саветовање: Технолошка заосталост Србије*, Златибор, мај 2008.
  107. Michelle H., Chisholm, D., Leavell, H. (2004), FDI and the effects on society, *Proceedings of the Academy for Studies in International Business*, 4(1). New Orleans.
  108. Mani, M. & Wheeler, D. (1998), In Search of Pollution Havens? Dirty Industry in the World Economy 1960-1995, *Journal of Environment & Development*, 7:3: 215-247.
  109. Mencinger J. (2003), Does Foreign Investment Always Enhance Economic Growth? *International Review for Social Sciences*: 6(4): 491-508.
  110. Министарство финансија (2010), Извештај о развоју Србије 2010. Београд: Република Србија.

111. Министарство финансија (2012), Стратешка процена утицаја на животну средину Оперативног програма за економски развој за период од 2012-2013. Република Србија, Београд.
112. Министарство финансија Републике Србије (2014), Текућа макроекономска кретања, август 2014.
113. Мићић, В. (2009), *The importance and challenges of the Lisbon strategy for economy reforms in Serbia*. Ниш: Економски факултет у Нишу.
114. Ministry of Public Security Statistics. *Chinese Social Protest (Mass Incidents) 1993-2003*. Available online: http://www.uscc.gov/hearings/2005hearings/written_testimonies/05_04_14wrts/smyth_frank_wrts_clip_image002.gif [accessed on 12 May 2013].
115. Moran, T. (2010), *Foreign Direct Investment and Development: Launching a Second Generation of Policy Research. Avoiding the Mistakes of the first*. Washington DC: Peterson Institute of International Economics.
116. Moran, T. (2010), Enhancing the contribution of foreign direct investment to development: a new agenda for the corporate social responsibility community, international labor and civil society, aid donors, and multilateral financial institutions. World Trade Organization.
117. Машић, Б., (2001), Стратегијски менаџмент, Београд
118. Mishan, (1976), *The Costs of Economic Growth*, Stapples Press. London
119. Meadows, D.H., Meadows, D.L., Randers, J., Behrens, W.W., (1972), *The Limits to Growth: A Report for the Club Rome's project on the Predicament of Mankind*, Earth Island, Universe Books, New York.
120. Mundell, R. A., (1957), "International Trade and Factor Mobility", *American Economic Review*, vol. 47
121. *Municipal Solid Waste Incineration, A decision Makers Guide*, IBRD, June 2000.
122. Народна банка Србије (2013), Извештај о инфлацији. Београд.
123. Национална стратегија одрживог развоја., "Сл.гласник РС" бр. 101/07.
124. Национални извештај за Светску конференцију о одрживом развоју. Рио +20, (2012), Рио де Жанеиро
125. National Policies to attract FDI in R&D: an assessment of Brazil and some selected countries", Research Paper No. 2008/69, zbornik radova.
126. Нешић, С. (2008), Конкурентност привреде Србије, радни документ. Спрски Економски Форум. Београд.
127. Neuhaus. (2006), *Uticaј SDI na privredni rast*. Springer Verlag.
128. Nordstrom, H. & Vaughan, S. (1999), *Trade and Environment*. WTO Special Studies 4. Washington.
129. Obwona, M. B. (1997) Determinants of FDI and their impact on economic. Economic Policy Research Centre.
130. Oplotnik, Ž. J. (2006), Some Macroeconomic Aspects of Foreign Direct Investment u zborniku: (Jovanović, Šević (ur.9).
131. Objective and themes of the United Nations Conference on Sustainable Development, Report of the Secretary General, <http://www.Uns2012.org/rio20> [pristup 23.09.2014]

132. Obwona, M.B. (1997), "Determinants of FDI and their impact on economic growth", Economic Policy Research Centre
133. OECD (2012), OECD Environmental Outlook to 2050: The Consequences of Inaction. OECD (2012). Climate Change Policy and Innovation – Bending the Trajectory. OECD (2012). Employment Outlook 2012.
134. OECD (2012), Towards a Green Investment Policy Framework.
135. OECD (2012), Pursuing Strong, Sustainable and Balanced Growth – A Note on the Implementation of G 20 Structural Reform Commitments.
136. OECD (2012), Role of Institutional Investors in Financing Clean Energy.
137. OECD (2011), Green Growth Studies, Green growth Strategy.
138. OECD (2011), The Green Growth Strategy: Reshaping the OECD's work agenda for the years to come, Dec. 2011.
139. OECD (2011), Green Growth Studies – Fostering Innovation for Green Growth, sept. 2011.
140. OECD (2011), Invention and Transfer of Environmental Technologies. OECD Studies on Environmental Innovation.
141. OECD (2011), Fostering Innovation for Green Growth. Paris: OECD.
142. OECD (2011), Harnessing Freedom of Investment for Green Growth – Freedom of Investment Roundtable 14, April 2011.
143. OECD (2007), Sustainable Development Strategies.
144. OECD (2005), The OECD initiative on investment for development: A policy for investment: investment promotion and facilitation.
145. OECD (1997), Globalisation and environment: preliminary perspectives. Paris.
146. Пелевић, Б., Вучковић, В. (2007), *Међународна економија*, Београд: Економски факултет у Београду.
147. Petkova, N., Stanek, R., Bularga, A. (2011), Medium-term Management of Green Budget: The Case of Ukraine. OECD Environment Working Papers, no. 31, OECD.
148. Petrović-Randelović, M. (2007), Foreign Direct Investment and Sustainable Development: An Analysis of the Impact of Environmental Regulations on Investment Location Decisions, *Facta Universitatis – Series Economics and Organization*, 4(2).
149. Panayotoua, T. (2006), Globalization and Environment, CID Working Paper, No 53.
150. Popp, D. (2012), The Role of Technological Change in Green Growth, Paper presented at the Green Growth Knowledge Platform inaugural conference. Mexico City, January 12-13.
151. Porter, M.E., (1998), "On competition", A Harvard Business Review Book, Boston
152. Rasiah, R. (1998), Transnational Corporations and the Environment: From Pollution Havens to Sustainable Development, WWF-UK Report, July.
153. Reiljan, J., Reiljan, E., Andersson, K., (2001), *Attractiveness of Central and Eastern European Countries for Foreign Direct Investment in the context of European Integration, the case of Estonia*, 41st Erse Congress, Zagreb.
154. Републички завод за развој (2009), Извештај о развоју Србије 2008. Београд: РЗР.

155. Републички завод за развој (2009), Конкурентност и структурне промене 2009. Београд: РЗР.
156. Републички завод за развој (2010), Извештај о развоју Србије 2009. Београд: РЗР.
157. Републички завод за развој, (2011), Извештај о развоју Србије 2010. Београд: РЗР.
158. Рио Декларација о животној средини и развоју 1992, www.unep.org [приступ 10.06.2013.]
159. Рошкић, Ј. (2010), Унапређење пословног амбијента у Републици Србији, законски оквир за страна улагања. *Финансије*. 1-6: 9.
160. Rothman, D.S. (1998), Environmental Kuznets curve – real progress or passing the buck?: A case for consumption-base approaches. *Ecological Economics*, 25: 186.
161. Robert W. K., Parris T. M., Leiserowitz, A. A. (2005), What is sustainable development – goals, indicators, values, and practice. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*. 47(3).
162. Савић, Н., Џунић, М. (2008), Конкурентност Србије у региону, Милочерски економски форум – Транзиција и после у региону некадашње Југославије, Београд: СЕС.
163. Савић, Јб. (2007), *Економика индустрије*. Београд: Економски факултет.
164. Савић, Н., Џунић, М., Драшковић, Б., Албијанић, М. (2009), *Како унапредити конкурентност српске привреде у условима економске кризе*, радови професора сарадника ФЕФЕ – Копаоник бизнис форум 2009. Београд: ФЕФА.
165. Saggi, K. (2000), Trade, foreing direct investment and international technology transfer: a survey. Washington DC: World Bank.
166. Станишић, Н. (2008), Прилив страних директних инвестиција као основни фактор унапређења спољнотрговинских перформанси европских земаља у транзицији. Научни скуп са међународним учешћем - Иностранни капитал као фактор развоја земаља у транзицији. Крагујевац: Економски факултет, Универзитет у Крагујевцу.
167. Samuelson, A. P. & Northaus, W. (2009), *Економија*. XVIII izdanje. Zagreb: МАТЕ.
168. Stern, D. I. (2004), The rise and fall of the environmental Kuznets curve, *World Development*, 32: 1419-1439.
169. Stiglitz E. J. (2004), Capital Market Liberalization, Globalization and the IMF, *Oxford Review of Economic Policy*, 20(1). oxrep.oxfordjournals.org/cgi/reprint/20/1/57.pdf [приступ 10.07.2013.]
170. Стратегија повећања извоза Републике Србије за период од 2008. до 2011. године, Београд: Министарство за економски развој Републике Србије.
171. Strategy for Serbia (2008), Document of the European bank for Reconstruction and Development, As aproved by the Board of Directors on 20 February.
172. Стратегија за смањење сиромаштва у Србији, (2003), Београд: Влада Републике Србије.
173. Стране директне инвестиције у Србији 2001-2011. Бизнис инфо група, Београд www.big.co.rs [приступ 5.09.2013.]

174. Serbia Approaching the Summit on Sustainable Development – Johannesburg (2002), Preliminary Seminar, Ministry for the Protection of Natural Resources and the Environment, Belgrade
175. SEK (2010) 488, DE, Brussels
176. Светска асоцијација научних технолошких паркова (International Association of Science Parks). IASP. (2004), International Board.
177. Светска банка, Србија и Црна Гора, Преглед, сектора животне средине, Светска банка, Министарство за заштиту природних богатстава и животне средине Републике Србије. (2003), Београд.
178. Šlaus, I. & Jacobs, G. (2011). Human Capital and Sustainability. Zagreb: World Academy of Art and Science.
179. Škuflić, L., Botrić, V. (2006), Foreign Direct Investment in South East European Countries: The Role of Service Sector. *Eastern European Economies*, 44(5):72-90.
180. Tangri, N. (2003), *Waste Incineration: A Dying Technology*, GAIA, Philippines: YC Publication Consultants.
181. Tietenberg, T.H. (1998), *Environmental Economics and Policy*, Boston: Addison – Wesley.
182. Therborn, G. (2004), *Between Sex and Power: Family in the World, 1900-2000*; Routledge, Taylor & Francis Group: Florence, KY, USA
183. The United Nations Conference on Environment and Development (UNCED) (1992), A summary of the Major Documents Signed at the Earth Summit and the Global Forum
184. The Economist, The World in 2008, <http://www.economist.com/theworldin/2008> [pristup 3.04. 2013.]
185. UN (2011), World Economic and Social Survey 2011m. United Nations.
186. UN (2011), Human Development Report 2011. Sustainability and Equity-a Better Future for All. United Nations.
187. UN (2010), United Nations General Assembly Resolution Declaring 2012 the International Year of Sustainable Energy for All, General Assembly's Resolution 65/151. UN.
188. UNCTAD. (2008), Transnational Corporations nad the Infrastructure Challenge.
189. UNCTAD (2006), Извештај о инвестицијама у свету, 2007; Истраживање Европске комисије о СДИ и регионалном развоју, Коначан извештај, Генерална дирекција за регионалну политику, дец. 2006.
190. United Nations Millennium Declaration, Values and Principles. Resolution adopted by the General Assembly, 8th September 2000, <http://www.un.org./millennium/declaration/ares 552e.htm> [accessed 12.12.2013.]
191. UNCTAD (2000), World Investment Report: Cross-border Mergers and Acquisitions and Development. Geneva, Swirzwerland.
192. UNCTAD (1999), World Investment Report: Foreign direct investment and the challenge of development. Geneva, Switzerland.
193. UNCTAD (2009), World Investment Report 2009. Geneva.

194. UNCTAD (2010), *Global Investment Trends Monitor*, No. 3.
195. UNCTAD (2010), *World Investment Report 2010 – Investing in Low-carbon economy*. Geneva, Switzerland.
196. UNCTAD (2012), *Global Investment Trends Monitor.*, No. 9. Geneva, Switzerland.
197. UNCTAD (2012), *World Investment Forum – Investing in Sustainable Development*. Geneva, Switzerland.
198. Унковић, М., (1980), *Међународно кретање капитала и положај Југославије*, Београд, Научна књига
199. Видас-Бубања, М. (2008), *Методе и детерминанте страних директних инвестиција*. Београд: Институт економских наука.
200. Вукотић, М. (2011), *Стратегија “Европа 2020” – приоритети и циљеви*, Београд: Универзитет Сингидунум.
201. Вукотић, М. (2009), *Стране директне инвестиције у Србији у 2008. години*. Београд: СИЕПА.
202. Влада Републике Србије (2003), *Стратегија за смањење сиромаштва у Србији*, Београд.
203. Влада Републике Србије (2007), *Национална стратегија одрживог развоја Србије*, Београд.
204. Влада Републике Србије (2010), *Србија 2020: Концепт развоја Србије до 2020. године*, Београд.
205. Влада Републике Србије (2012), *Фискална стратегија за 2013. са пројекцијама за 2014. и 2015. годину*. Београд.
206. Влада Црне Горе, Агенција за промоцију страних инвестиција, (2013), *Стратегија привлачења страних директних инвестиција 2013-2015*.
207. Vernon, R., (1966), „International investment and international trade in the product cycle“, *Quarterly Journal of Economics* 80
208. Wang, J., (1990), Growth, technology transfer, and the long-run theory of international capital movements, *Journal of International Economics* 29
209. Wilkinson, R.; Pickett, K. *International Inequality Data*; The Equality Trust: London, UK.
210. *World Development Report (2008), Agriculture for Development*; World Bank: Washington, DC, USA, 2007.
211. *World Economic Forum (2009), The Green Investing: Towards a Clean Energy, Infrastructure Report*, Geneva, Switzerland [accessed 10.10.2013.]
212. *World Economic Forum. (2010), The Global Competitiveness Report 2010-2011*, Geneva, Switzerland
213. *World Economic Forum (2011), The Global Competitiveness Report 2010-2011*, Geneva, Switzerland
214. *World Economic Forum (2012), The Global Competitiveness Report 2011-2012*, Geneva, Switzerland;

215. World Economic Forum (2012), *Financing Green Growth in a Resource-constrained World, Partnerships for Triggering Private Finance at Scale*, Geneva, Switzerland; [accessed 15.10.2013]
216. World Bank (2012), *Inclusive Green growth: The Pathway to Sustainable Development*, Washington, DC: World Bank [accessed 5.03.2014.]
217. World Bank (2011), *The Changing Wealth of Nations: Measuring Sustainable Development in the New Millennium*, Washington, DC: World Bank [accessed 20.10.2013.]
218. World Bank Group (2000), *Global Economic Prospects and the Developing Countries*, Washington, D.C. [accessed 16.05.2013.]
219. World Bank Group. (2010), *Doing Business – 2011*, Washington
220. World Economic Outlook (2011), IMF, April 2011
221. World Bank (2014), *Doing Business 2014*. Washington DC
222. World Economic Forum, <http://reports.weforum.org/the-global-competitiveness-report-2013-2014/>, [pristup 01.11.2014.]
223. World Investment Report (2013)
224. Xing, Y. & Kolstad, C. (2002), Do lax environment regulations attract foreign investment?“ *Environmental and Resource Economics*, p.21.
225. <http://www.ekoplan.gov.rs/src> [pristup 6.05.2013.]
226. <http://www.hdr.org/eu/eu/statistics/hdi> [pristup 17.07.2013.]
227. <http://www.ekonomist.co.yu> [pristup 23.07.2013.]
228. <http://www.mfin.sr.gov.yu> [pristup 12.02.2014.]
229. <http://parlament.sr.gov.yu/content/lat/akta/zakoni> [pristup 21.08.2014.]
230. <http://www.nbs.yu> [2.09.2014.]
231. <http://www.un.org>. Agenda 21 [pristup 18.04.2013.]
232. <http://www.mdpi.com/journal/sustainability> [accessed 13.05.2013.]
233. <http://www.un-documents.net> [accessed 24.04.2013.]
234. http://www.unctad.org/en/Docs/tdr2010_en.pdf [accessed 13.05.2013.]
235. [http://www.ocoglobal.com/.../for-the-first-time-ever-developing-countries-surp...For the first time ever, developing countries surpassed developed countries in FDI inflows.](http://www.ocoglobal.com/.../for-the-first-time-ever-developing-countries-surp...For-the-first-time-ever-developing-countries-surpassed-developed-countries-in-FDI-inflows) Arnaud Delaeter. 07 Aug, 2013. UK and Ireland Perspective [accessed 7.09.2014.]
236. <http://odrzivi-razvoj.sr.gov.yu> [pristup 21.09.2013.]
237. <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTABOUTUS/EXTANNREP/EXTANNREP2K7/0,,menuPK:4078239~pagePK:64168427~piPK:64168435~theSitePK:4077916,00.html> [accessed 18.07.2013.]
238. <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/dokumenti/REZULTATI%20I%20IZAZOVI%20EK%20REFORMI%2011%2011%202010%20.pdf> [pristup 12.09.2014.]
239. http://www.siepa.gov.rs/files/pdf/pip_Program_podsticanja_konkurentnosti.pdf [pristup 10.07.2014.]

240. <http://phungzznoi.wordpress.com/2013/12/22/httpwww-investmentsandincome-cominvestmentsoli-paradigm-html/> [pristup 8.10.2014.]
241. <http://www.oecd.org/investment/statistics.htm> [pristup 14.03.2014]
242. <http://www.Uncs2012.org/rio20> [pristup 23.09.2014.]
243. <http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.htm> [pristup 4.05.2013.]
244. <http://www.unep.org/Documents/Multilingual> [pristup 5.10.2013]
245. <http://www.lsx.org.uk/whysus/page2760.aspx> [pristup 18.09.2013]
246. <http://www.priv.rs/privatizacija> [pristup 7.08.2014]
247. <http://www.socijalnoekonomskisavet.rs/doc/efektiprivatizacijeusr.pdf> [pristup 5.10.2014]
248. <http://www.ecinst.org.rs/sites/default/files/page-files/prezentacija-privatizacija-u-srbiji-ivan-nikolic.pdf> [pristup 14.09.2014]
249. <http://www.priv.rs/upload/document/analizaprivatizacijewide.pdf> [pristup 13.08.2014.]
250. http://www.uscc.gov/hearings/2005hearings/written_testimonies/05_04_14wrts/smyth_frank_wrts_clip_image002.gif (accessed on 12 May 2013).
251. <http://www.pks.rs/PrivredaSrbije.aspx> [pristup 18.06.2014]
252. http://www.fren.org.rs/sites/default/files/074_003%20Restrukturiranje%20i%20Izvozna%20Orijentacija%20Privrede.pdf [pristup 5.08.2013]
253. <http://www.fren.org.rs/>, [pristup 01.10.2013.]
254. http://www.srbija.gov.rs/extfile/sr/145381/koncept_razvoja_srbije_do_2020.pdf [pristup 19.09.2013]
255. http://dijaspورا.gov.rs/wp-content/uploads/2012/12/strategija_strana_ulaganja_cyr.pdf [pristup 18.06.2013]
256. <http://www.iiasa.ac.at/Research/POP> [pristup 12.04.2013]
257. <http://tonto.eia.doe.gov/cfapps/ipdbproject/iedindex3.cfm.tid=3&pid=26&aid=2&cid=&syid=1980&eyid=2009&unit=QBTU> U.S Energy Information Administration. *International Energy Statistics*. [pristup 18.05.2013]